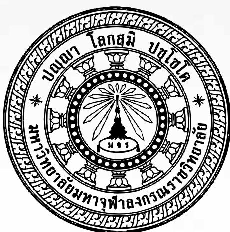

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya
University Khonkaen Campus

พระพุทธศาสนามหายาน
MAHĀYĀNA BUDDHISM

พระมหามิตร ฐิตปญฺโญ,ผศ,ดร.
ป.ธ.๔, พธ.บ, พธ.ม, Ph.D Buddhist studies
อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

พระพุทธศาสนามหายาน

ISBN 987-616-300-138-2

ผู้เขียน พระมหามิตร ฐิตปญฺโญ,ผศ.ดร.
นธ.เอก, ป.ธ. ๔, พธ.บ, พธ.ม, Ph.D Buddhist studies.
อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบตำราทางวิชาการ
ผศ.ดร. ฉลอง พันธ์จันทร์
พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต,ดร.
พระครูภาวนาโพธิคุณ,ดร.

วัน/เดือน/ปีที่พิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ ๒ (เพิ่มเติม)

จำนวนพิมพ์ ๕๐๐ เล่ม

ตรวจทาน/รูปเล่ม พระชัยภัทร ถิริจิตฺโต

ออกแบบปก พระมหามิตร ฐิตปญฺโญ,ผศ.ดร.

จัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
๓๐ หมู่ ๑ บ้านโคกสี ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๔๓-๒๘๓-๕๔๖-๗, ๐๘๑-๗๑๗-๐๔๗๗
www.mcukk.com

พิมพ์ที่ หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา โทร.๐๔๓-๓๒๘๕๘๙-๙๑ แฟกซ์ ๐๔๓-๓๒๘๕๙๒
๒๓๒/๑๙๙ หมู่ ๖ ถ.ศรีจันทร์ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น ๔๐๐๐๐
E-mail : klungpress@hotmail.com, sarikahan@yahoo.com

คำนิยม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดโครงการส่งเสริมและพัฒนาเอกสารวิชาการ มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการผลิตผลงานวิชาการสำหรับประกอบการเรียนการสอน อันเป็นการพัฒนาเนื้อหารายวิชาในหลักสูตรระดับปริญญาตรี โท เอก ให้เป็นที่ยอมรับ จึงได้พัฒนารูปแบบหนังสือและตำราให้มีเอกลักษณ์ น่าสนใจ ต่อการศึกษาและค้นคว้า เพียบพร้อมด้วยสารัตถะทางวิชาการ เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสื่อการศึกษาและเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ พัฒนาผลงานด้านวิชาการให้แพร่หลาย และเป็นเวทีเสนอผลงานทางวิชาการของคณาจารย์ในมหาวิทยาลัย

ตำราพระพุทธศาสนามหายาน (MAHAYAN BUDDHISM) เล่มนี้มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับร่องรอยการแตกแยกของพระภิกษุที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสมมติฐานเหตุให้เกิดนิกายพระพุทธศาสนามากมาย ส่วนหนึ่งก็คือพระพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งเป็นองค์ความรู้สำคัญทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกผู้สนใจควรได้ศึกษาเรียนรู้ ส่วนหนึ่งตำราเล่มนี้จะเป็นประโยชน์และอำนวยความสะดวกให้กับนิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในการศึกษาศึกษาค้นคว้า เนื่องจากพระพุทธศาสนามหายานเป็นรายวิชาหนึ่งที่นิสิตวิชาสาขาพระพุทธศาสนาทั้งในระดับปริญญาตรีและโทจะต้องได้เรียน

ขออนุโมทนาต่อความอุตสาหะของพระมหามิตร ฐิตปญฺโญ,ผศ.ดร. อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ที่ได้ใช้เวลาสั่งสมประสบการณ์และใช้ความพยายามเรียบเรียงและเขียนตำราเล่มนี้ขึ้นมา จนทำสำเร็จเป็นผลงานทางวิชาการ และได้พิมพ์เผยแผ่ให้เป็นที่ประจักษ์ได้ เป็นสิ่งที่น่าชื่นชมและขออนุโมทนา หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จักอำนวยประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าต่อยอดองค์ความรู้แก่ทั้งคณาจารย์ นิสิต นักศึกษาและประชาชนผู้ที่สนใจได้เป็นอย่างดี

(พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต, ดร)
รองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

เอกสารเล่มนี้รวบรวมและวิเคราะห์ร่องรอยการแตกแยกของพระภิกษุสงฆ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทางพระพุทธศาสนาโดยการสืบค้นการแตกแยกนิกาย ซึ่งเอกสารเล่มนี้ได้สืบค้นประวัติพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็นเจ็ดส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ถึงกำเนิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ส่วนที่สองศึกษาและวิเคราะห์ถึงหลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ส่วนที่สามศึกษาและวิเคราะห์ถึงวิวัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ส่วนที่สี่ศึกษาถึงเนื้อหาของพระวินัยและพระสูตรของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ส่วนที่ห้าสรุปวัฒนาการพระพุทธมหายานในอินเดีย ส่วนที่หกพระพุทธศาสนามหายานในประเทศต่างๆ และส่วนที่เจ็ดสรุปแนวทางและข้อปฏิบัติของพระพุทธศาสนามหายาน การศึกษาในครั้งนี้ก็เพื่อให้เข้าถึงแก่นแห่งพระพุทธศาสนานิกายมหายาน อีกทั้งเพื่อใช้เป็นที่ศึกษาค้นคว้าหาแหล่งที่มาของข้อมูลทางพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งผู้เขียนได้สรุปเป็นบทโดยย่อง่ายต่อความเข้าใจและจดจำ ผลของงานเขียนครั้งนี้บางจุดได้นำมาจากข้อมูลเดิมที่ยังไม่ทราบว่าผู้ใดเขียนไว้ก็ขอให้เกิดผลบุญแก่ท่านผู้นั้นด้วย รวมถึงบุพการีครูอาจารย์ตลอดผู้มีคุณทุกท่านขออำนาจแห่งเจตนานี้เป็นปัจจัยให้ทุกท่านเข้าถึงองค์ความรู้แห่งพระพุทธศาสนานิกายมหายานโดยทั่วหน้ากัน

เอกสารเล่มนี้ผู้เขียนได้รวบรวมเรียบเรียงเพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตลอดจนถึงการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนามหายานในโลกปัจจุบัน ผู้เขียนหวังว่าเอกสารเล่มคงจักเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่มีความสนใจในพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้ตามสมควร สำหรับผู้ต้องการศึกษาให้ละเอียดอาจตรวจดูได้จากเอกสารอ้างอิงซึ่งมีระบุไว้ท้ายเล่มนี้แล้ว

(พระมหามิตร ฐิตปญฺโญ, ผศ.ดร.)
อาจารย์ประจำรายวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

สารบัญ

บทที่ ๑
กำเนิดของพระพุทธศาสนามหายาน

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้ผู้ศึกษาสามารถ

อธิบายพระพุทธศาสนามหายานได้

อธิบายมูลเหตุแห่งการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้

อธิบายมูลเหตุแห่งการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้

อธิบายมูลเหตุแห่งการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้

อธิบายมูลเหตุแห่งการทำสังคายนาครั้งที่ ๔ ได้

ขอบเขตเนื้อหา

กำเนิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน

การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑

การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๒

การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓

การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๔

กำเนิดของพระพุทธศาสนามหายาน

ความนำ

แนวคิดมหายานเริ่มต้นขึ้นพร้อมกับประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาภายหลังพระพุทธปรินิพพานแล้วได้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถระได้ทราบข่าวปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ในขณะที่ท่านกำลังเดินทางอยู่ ณ เมืองปาวาพร้อมด้วยหมู่ศิษย์จำนวนมาก ซึ่งยังเป็นปุถุชนอยู่ ได้ร้องไห้คร่ำครวญกัน ณ ที่นั้น ภิกษุชื่อว่า สุภัททะ ผู้บวชในตอนแก่ ได้กล่าวขึ้นว่า “หยุดเถิด หยุดเถิด ท่านอย่าร่ำไรไปเลย พระสมณะ นั้นพ้น (ปรินิพพาน) แล้ว เราจะทำอะไรก็ได้ตามพอใจ ไม่ต้อง เกรงบัญชาใคร[๑] พระมหากัสสปะได้ฟังเช่นนั้น คิดจะทำนิคคหกรรม (ทำโทษ) แต่เห็นว่ายังมิควรก่อนและดำริขึ้นว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานเพียง ๗ วัน ก็มีผู้คิดที่จะทำให้เกิดความแปรปรวน หรือประพฤติปฏิบัติให้วิปริตไปจากพระธรรมวินัยเช่นนี้ จึงควรจะทำการสังคายนา

ตามหลักประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาเมื่อเราศึกษาค้นคว้าก็จะเห็นได้ว่า หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ก็มีบุคคลเข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาจำนวนขึ้น ทำให้การปกครองสงฆ์เป็นไปได้ยาก อีกทั้งได้มีการแตกนิกายออกจำนวนมากขึ้นจึงเป็นเหตุให้มีการประพฤติปฏิบัติแตกต่างกันตามความเชื่อของอาจารย์ที่พวกเขาเหล่านั้นเคารพนับถือจึงเป็นเหตุให้มีชื่อเรียกเถรวาท และมหายาน

ก่อนอื่นควรทำความเข้าใจกับคำว่า มหายานๆ ตามตัวอักษร แปลว่า ยานใหญ่ (มหา+ยาน) คำว่า ยาน มีความหมายเดียวกับยานพาหนะที่บุคคลอาศัยเดินทางนั่นเอง แต่ในที่นี้ใช้เป็นคำอุปมา (เปรียบเทียบ) เพื่อให้เห็นว่า ลัทธิพุทธศาสนาลัทธิหนึ่งมีจิตใจกว้างขวาง มีความกรุณาอันไพศาลในการช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลาย ช่วยขนสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ให้ข้ามทางกันดาร คือสังสารวัฏให้ข้ามห้วงน้ำใหญ่คือสังสารคร ด้วยยานคือลัทธิธรรมอันใด ลัทธิธรรมอันนั้นแหละเรียกว่า “มหายาน”[๒]

มหายานจึงแปลได้ว่าเป็นยานอันยิ่งใหญ่ เป็นพาหนะหรือหนทางอันประเสริฐที่สามารถนำสรรพสัตว์จำนวนมหาศาลไปสู่การบรรลุหลุดพ้น ชาวมหายานเชื่อว่า พาหนะหรือหนทางของการบรรลุธรรมตามแบบนิกายของตนนั้นเป็นหนทางอันประเสริฐกว่านิกายอื่นๆ เพราะสามารถช่วยผู้อื่นได้เป็นจำนวนมากและสามารถดับทุกข์อันไพศาลของหมู่สัตว์

เมื่อนำมาเปรียบเทียบหมายถึงการขนสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏสงสารในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ คุรุนาคารชุน ปราชญ์ฝ่ายมหายาน ได้อธิบายความหมายของมหายานไว้ว่า “พระพุทธธรรมมีเอกรสเดียว คือ รสแห่งวิมุตติ ความรอดพ้นจากปวงทุกข์ แต่ชนิดของรสมี ๒ ชนิด คือ ชนิด

---

[๑] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๕-๓๗๗.

[๒] วสิน อินทสระ, **พุทธปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยารามคำแหง, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

แรกเพื่อตัวเอง ชนิดที่สองเพื่อตัวเองและสรรพสัตว์ด้วย”[๓] กับฝ่ายสาวกยานที่มุ่งเพียงความหลุดพ้นเป็นอรหันต์สิ้นกิเลสเฉพาะตน ไม่มีปณิธานในการโปรดสรรพสัตว์ให้ถึงความหลุดพ้นด้วย จะเห็นว่าฝ่ายมหายานทั้งสองย่อมมีอุคมคติตรงกันข้าม กล่าวคือ ย่อมมุ่งพุทธภูมิมีปณิธานจะตรัสรู้เป็นพระพุทธะเพื่อขนสัตว์ให้พ้นทุกข์จนหมดสิ้น อธิบายว่า พุทธศาสนิกชนฝ่ายสาวกยานโดยทั่วไปมุ่งแต่สาวกภูมิเป็นสำคัญ ฉะนั้น จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สาวกยาน ส่วนพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานย่อมมุ่งพุทธภูมิทั้งนั้น จึงมีอีกชื่อว่า โพธิสัตวยาน หรือ พุทธยาน

โดยนัยนี้ จะเห็นว่า มหายานเป็นลัทธิธรรมอันหนึ่ง ซึ่งรวมเอาหลักธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อถือและแนวความคิดต่างๆ ที่เกี่ยวกับโลก ชีวิต ทางดำเนินชีวิตและจุดหมายปลายทางที่ชีวิตควรจะก้าวไปให้ถึงจุดหมายแห่งอุดมการณ์

คณาจารย์ฝ่ายมหายานเรียกลัทธิธรรมนี้ว่าโพธิ์สัตวยานบ้าง พุทธยานบ้าง ในความหมายว่าเป็นยานของพระโพธิ์สัตว์ คือท่านผู้มุ่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หรือท่านผู้ปรารถนาพุทธภูมิ

ในสัทธรรมปุณฑริกสูตร มีคำกล่าวว่า “ผู้ใดฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเกิดความเชื่อความเลื่อมใส มีความเพียรบำเพ็ญบารมี เพื่อสัมมาสัมโพธิญาณ มีความกล้าหาญและความกรุณาปรารถนาความสุขต่อสรรพสัตว์ บำเพ็ญประโยชน์ต่อมนุษย์ต่อมนุษย์และทวยเทพให้พ้นทุกข์ นั่นคือ “มหายาน”[๔]

มหายาน เป็นนิกายในศาสนาพุทธฝ่ายอาจริยวาท ที่นับถือกันอยู่ประเทศแถบตอนเหนือของอินเดีย เนปาล จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม มองโกเลีย ไปจนถึงบางส่วนของรัสเซีย จุดเด่นของนิกายนี้อยู่ที่แนวคิดเรื่องการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์สร้างบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพชีวิตในโลกไปสู่ความพ้นทุกข์ ด้วยเหตุที่มีผู้นับถืออยู่มากในประเทศแถบเหนือจึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า อุตตรนิกาย ปัจจุบันจะเห็นว่าพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ของโลกเป็นผู้นับถือมหายาน

๑. กำเนิดของพระพุทธศาสนามหายาน

สาเหตุของการแตกแยกภายในพุทธศาสนามาจากพระสงฆ์ มีความเห็นที่ขัดแย้งกันจนทำให้แตกแยกกันเรียกว่า ทิฏฐิสามัญญตา และไม่มีความสม่ำเสมอกันโดยศีล คือ เรื่องพระวินัยหรือข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ เรียกว่าศีลสามัญญตา ไม่เท่าเทียมกันด้วยเหตุแห่งความคิดเห็นที่ขัดแย้งและข้อปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันนี้จึงเป็นเหตุทำให้ขาดความสามัคคีกันภายในของคณะสงฆ์ สิ่งเหล่านี้นับเป็นจุดเริ่มต้นของความแตกแยกที่จนนำไปสู่พัฒนาออกไปเป็นนิกายน้อยใหญ่ในพุทธ

---

[๓] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายจาน**, (กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษามหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๗.

[๔] http://mahayao.exteem.com/pagegเข้าถึงข้อมูล (๑ มีนาคม ๒๕๕๖).

๑.๑ ยุคพุทธกาล

พระสงฆ์วัดโฆษิตาราม นครโกสัมพี โดยภิกษุทั้งสองฝ่ายคือ พระวินัยธร กับ พระธรรมธร หรือเรียกว่าพระธรรมกถึก ซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างก็มีลูกศิษย์มากด้วยกันทั้งคู่ สาเหตุเกิดจากน้ำชำระในเว็จกุฏิ หรือน้ำใช้ในกุฏิของพระธรรมกถึก พระธรรมกถึกนำน้ำไปชำระแล้วเหลือทิ้งไว้ซึ่งมีบัญญัติให้ใช้น้ำและไม่ให้เหลือน้ำทิ้งไว้ในภาชนะ ฝ่ายพระวินัยธรเข้าไปทีหลัง ไปพบน้ำที่เหลือนั้น จึงพูดว่าท่านเหลือน้ำทิ้งไว้ในภาชนะการทำอย่างนั้นต้องอาบัติทุกกฏ พระธรรมกถึกก็ตอบว่าท่านไม่รู้ว่าการทำอย่างนั้นเป็นอาบัติ แต่ว่าเมื่อเป็นอาบัติท่านก็จะแสดงอาบัติคืน พระวินัยธรก็บอกว่าเมื่อไม่จงใจก็ไม่เป็นไรแล้วก็แยกจากกัน

ฝ่ายพระวินัยธรเมื่อกลับมาแล้วก็มาแจ้งแก่บรรดาลูกศิษย์ของตนว่า พระธรรมกถึกต้องอาบัติแล้วไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ และฝ่ายลูกศิษย์ก็นำความนั้นไปบอกแก่ลูกศิษย์ของฝ่ายพระธรรมกถึกว่าอุปัชฌาย์ของพวกท่านต้องอาบัติแล้วไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ เมื่อลูกศิษย์พระธรรมกถึกได้ฟังดังนั้นก็นำเหตุนั้นกลับไปเล่าให้พระธรรมกถึกฟัง พระธรรมกถึกก็บอกว่า พระวินัยธรบอกแก่ตนแล้วว่าไม่เป็นอาบัติเพราะไม่ได้จงใจ แต่เหตุไรพระวินัยธรจึงกลับมาพูดว่าตนเองเป็นอาบัติ เท่ากับพระวินัยธรพูดมุสาวาท พวกลูกศิษย์พระวินัยธรได้ฟังดังนั้นก็นำเหตุนั้นไปเล่าสู่พระวินัยธรฟัง ทั้งสองฝ่ายก็เกิดการทุ่มเถียงกันจนแตกกันเป็นสองฝ่าย

ฝ่ายพระวินัยธรได้โอกาสจึงลงอุกเขปนียกรรม ลงโทษแก่พระธรรมกถึกในเหตุเพราะไม่เห็นเป็นอาบัติ เพื่อจะเอาชนะพระธรรมกถึก แต่ก็ทำไม่สำเร็จตามความมุ่งหมาย ฝ่ายพวกลูกศิษย์ของพระธรรมกถึกกลับเห็นว่าอาจารย์ของตนถูกลงอุกเขปนียกรรมโดยไม่ได้รับความเป็นธรรม ส่วนฝ่ายพระวินัยธรก็ยืนยันว่าพวกตนได้ทำกรรมนั้นไปโดยความชอบธรรม จึงเกิดการทะเลาะทุ่มเถียงกันวิวาทาธิกรณ์ซ้อนขึ้นมาอีกด้วยข้อที่ว่า “นี้เป็นวินัย นี้ไม่ใช่วินัย”

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบเหตุแล้วได้เสด็จไปยังสำนักของพระวินัยธร ทรงชี้โทษของการทำอุกเขปนียกรรมง่าย ๆ แก่ภิกษุเหล่านั้นและตรัสแนะให้พิจารณาดูก่อนว่า ภิกษุที่ถูกลงอุกเขปนียกรรมนั้นเป็นเช่นไร ถ้าเห็นว่าท่านเป็นพหูสูต มีคนเคารพมาก นับถือมาก มีบริวารมาก ถูกลงอุกเขปนียกรรมแล้วสงฆ์จักแตกแยกกันหรือร้าวรานกัน ในกรณีเช่นนี้ไม่ควรลงอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุนั้น โดยมุ่งเอาความสามัคคีแห่งสงฆ์เป็นที่ตั้ง

จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จไปยังสำนักของพระธรรมกถึกและภิกษุผู้เป็นลูกศิษย์ซึ่งถูกพระวินัยธรลงอุกเขปนียกรรม ทรงชี้โทษของความเป็นคนดื้อ ไม่ยอมรับผิด พร้อมกับตรัสแนะว่าพระวินัยธรนั้นเป็นผู้เช่นไร ถ้าเห็นว่าเป็นพหูสูต ทรงธรรม ทรงวินัย ก็คงไม่มีอคติต่อพวกท่านเป็นแน่

แม้ว่าพระองค์จะทรงไกล่เกลี่ยอย่างนั้นแล้ว ก็ไม่อาจทำให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจปรองดองกันได้ จึงทรงเบื่อหน่ายและได้เสด็จไปประทับอยู่ยัง ป่ารักขิตวัน เขตบ้านปาริเลยกะ ทรงประทับอยู่สำราญพระอิริยาบถแล้วก็เสด็จออกจากที่นั้น ไปประทับ ณ กรุงสาวัตถี

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จไปจากเมืองโกสัมพีแล้ว ชาวเมืองโกสัมพีได้พร้อมกันลงโทษพวกภิกษุที่ทะเลาะกันจนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าเสด็จหนีไป ทำให้เสื่อมจากประโยชน์ของพวกตน ไม่ทำการอุปถัมภ์บำรุงด้วยข้าวปลาอาหารทำให้พวกภิกษุนั้นอดอยาก เมื่อภิกษุเหล่านั้นถูกลงโทษจากชาวเมืองก็ทนไม่ไหวกลับได้สติขึ้นมา พอออกพรรษาก็พากันไปสู่กรุงสาวัตถีอ้อนวอนพระอานนท์ให้พาไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยคณะพระภิกษุได้มากราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคให้เสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหารและทูลขอขมาพระผู้มีพระภาคเจ้าและระงับอธิกรณ์นั้น พระธรรมกถึกและพระวินัยธร พร้อมด้วยเหล่าศิษย์ก็ยินยอมขอขมาต่อกัน[๕] ตั้งแต่นั้นมาไม่มีความเห็นแตกแยกกันเพราะได้รับโทษของความแตกแยกกันเป็นบทเรียนแล้วนั่นเอง

จากกรณีศึกษานี้เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ การที่พระภิกษุชาวเมืองโกสัมพีถกเถียงกันเกี่ยวกับ “น้ำที่เหลือไว้ในกระบวยเป็นอาบัติหรือไม่” ประเด็นนี้ได้สะท้อนแนวคิดในเชิง “ทิฏฐิวิวาทะ” ได้เช่นเดียวกัน เพราะพระวินัยธรและพระธรรมกถึกต่างก็มีจุดยืนของตัวเอง จึงทำให้ข้อขัดแย้งลุกลามไปอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นผลกระทบต่อพระพุทธศาสนา

กรณีพระเทวทัตที่คิดอยากบริหารคณะสงฆ์แทนพระพุทธเจ้าก็ดี กรณีพระเทวทัตเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ทูลขอวัตถุ ๕ ประการก็ดี เพื่อให้พระบรมศาสดาบัญญัติให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติโดยเคร่งครัด คือ

๑. ให้ถือการอยู่ในเสนาสนะป่าตลอดชีวิต
๒. ให้ถือการเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต
๓. ให้ใช้ผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต
๔. ให้ถือการอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต
๕. ให้งดฉันเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต[๖]

พระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาตและตรัสว่า “ไม่ควร ควรให้ปฏิบัติได้ตามแต่ ศรัทธา” พระเทวทัตโกรธแค้น เพราะไม่สมประสงค์กล่าวโทษพระบรมศาสดาประกาศว่า คำสอนของตนประเสริฐกว่า ทำให้ภิกษุส่วนมากเป็นชาววัชชีที่บวชใหม่มีปัญญาน้อยหลงเชื่อ ยอมตนเข้าเป็นสาวก ครั้นพระเทวทัตได้ภิกษุยอมเข้าเป็นบริษัทของตนบ้างแล้วก็ประชุมภิกษุ ในโรงอุโบสถ ประกาศทำสังฆเภทแยกออกจากหมู่สงฆ์ทั้งปวง

อีกกรณีหนึ่ง พระอริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากอของคนฆ่าแร้งเป็นผู้มิจฉาทิฐิ ได้กล่าวตู่พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าว่า ข้าพเจ้ารู้ถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสแล้วว่าเป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตรายแก่ผู้ซ่องเสพในกาลนั้น พวกภิกษุได้ยินอย่างนั้นแล้วพยายามจะปลดเปลื้องพระอริฏฐจาก

---

[๕] **พระธัมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๗๔.

[๖] วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๔๓ /๑๙๗-๒๐๐.

มิจฉาทิฐิแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จจึงได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาท พระพุทธเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนของตนได้กราบทูลพระพุทธเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้ บังเกิดขึ้นแก่อริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากอของคนฆ่าแร้งได้จริง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังแล้วว่า ได้ยินว่าทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้บังเกิดขึ้นแก่อริฏฐภิกษุผู้เป็นเหล่ากอของคนฆ่าแร้งว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว โดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่าเป็นธรรมกระทำอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถกระทำอันตรายแก่ผู้ซ่องเสพจริง...[๗]

จะเห็นว่าประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาลนั้น จะพบว่าพระภิกษุมีความแตกแยกทางความคิดและการปฏิบัติอยู่เสมอ กรณีของพระสงฆ์สำนักวัดโฆษิตารามนครโกสัมพีมีความขัดแย้งกันในทางปฏิบัติ เนื่องจากความคิดไม่ตรงกันจนทำให้พระพุทธองค์ต้องหาทางระงับเหตุการณ์แบบผู้ดีด้วยการเสด็จหนีออกไปอยู่ป่า ในที่สุดเรื่องก็สงบลงได้ เรื่องที่พระเทวทัตต้องการมีบทบาทในการปกครองสงฆ์แทนพระพุทธองค์ แต่มิได้รับการสนับสนุนจากพระพุทธองค์และพระเถระผู้ใหญ่ในยุคนั้น ในที่สุดก็ไม่สามารถปกครองสงฆ์หมู่ใหญ่ได้ดังใจหมาย และพระอริฏฐะกล่าวตู่พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนี้เป็นเรื่องที่เราต้องยอมรับว่าความแตกแยกทางด้านความคิดเคยมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลด้วยซ้ำไป

๑.๒ ยุคหลังพุทธกาล

เดิมที่เดียว พุทธศาสนาไม่มีลัทธิที่เรียกว่ามหายานหรือเถรวาทแต่เป็นพุทธธรรม หรือพรหมจรรย์ หรือธรรมวินัย พระสงฆ์ล้วนปฏิบัติตามพระวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด หากมีกรณีพิพาทอันใดก็จะทูลขอคำวินิจฉัยจากพระพุทธองค์

เป็นที่น่าสังเกตว่าศาสนาใหญ่ๆ ทุกศาสนาในโลกนี้ จะดำรงอยู่โดยไม่การแตกแยกเป็นนิกายย่อยๆ เห็นจะไม่มีเลย ทั้งนี้เพราะเมื่อศาสนานั้นๆ แผ่กว้างออกไปในหมู่ประชาชนต่างชาติต่างภาษาก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาหรือสภาพทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่าศาสนาเก่าๆ ทุกศาสนาในปัจจุบันนี้ ได้ห่างไกลหรือแปรความเป็นไปจากครั้งเมื่อปฐมกาลไม่มากก็น้อย ศาสนาใดไม่มีการเปลี่ยนแปลง ศาสนานั้นก็ไม่เจริญและแผ่กว้างออกไปได้ และในที่สุดก็ต้องดับสูญไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ได้หมายถึงการแก้ไขตัวบทหรือหลักธรรมของศาสนาเพราะถ้าเป็นเช่นนั้นจะกลายเป็นการแต่งตั้งหรือประดิษฐ์ศาสนาขึ้นมาใหม่ต่างหาก แต่หมายเอาการแก้ไขวิธีการและปฏิบัติการบางอย่างของศาสนานั้น เพราะฉะนั้น ทุกศาสนาถึงจะมีนิกายมากมายสักเพียงใด และกาลเวลาจะผ่านมาสักเท่าใด ไม่ว่าจะนานแสนนานสักปานใด หลักธรรมหรือจุดมุ่งหมายของศาสนาเดิมนั้น ก็หาได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยไม่ พระพุทธศาสนาก็ตกอยู่ภายใต้คติเช่นเดียวกัน

---

[๗] วิ.จุ. (ไทย) ๖/๒๗๖/๑๕๑: ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๕-๒๔๗.

หลังสมัยพุทธกาลเพียงชั่วระยะที่เสด็จปรินิพพานใหม่ๆ ยังมิได้มีการถวายพระเพลิงพุทธสรีระด้วยซ้ำไป รอยร้าวแห่งการแตกแยกก็เริ่มเห็นชัดขึ้นจนทำให้พระมหากัสสปะในฐานะที่มีอาวุโสสูงสุดในยุคนั้นต้องเรียกประชุมสงฆ์เพื่อทำสังคายนา สถานการณ์ที่เห็นชัดที่สุดคือ สมัยก่อนและสาเหตุการทำสังคายนาครั้งที่สอง สถาบันสงฆ์ได้เกิดความแตกแยกอย่างไม่เคยมีมาแต่ครั้งก่อน หากเราจะชี้ให้ชัดเจนลงไปว่า อะไรคือสาเหตุแห่งความแตกแยกดังกล่าวแล้วเราอาจพูดได้ว่า เพราะความเห็นแตกแยกกันก่อนแล้วพฤติกรรมที่แตกแยกต่างกันย่อมตามมา สาเหตุเหล่านี้ย่อมเห็นได้ตามที่ปรากฏทั่วไปในสังคม

หากแต่ว่าพระพุทธศาสนาก็มีการแตกแยกกันออกเป็นหลายนิกายเช่นกัน พุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นพุทธศาสนานิกายหนึ่งที่แตกแยกออกมาจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิม ที่ได้มีการยอมรับนับถืออย่างมากในประเทศแถบเอเชียตะวันออก โดยถือกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ก่อกำเนิดขึ้นจากการรวมหลักอภิปรัชญาของนิกายย่อย ๑๘ นิกาย ซึ่งได้แยกออกมาจากนิกายดั้งเดิมหรือเถรวาทและมหาสังฆิกะ[๘]

สาเหตุของการแบ่งแยกนิกายของมหายานนั้นมีหลายประการ แต่โดยสรุปแล้วเกิดจากข้อขัดแย้งในทางความคิดเกี่ยวกับพระวินัยปิฎก การเชื่อในสิ่งที่เป็นอภิปรัชญาของพระภิกษุรุ่นหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานแล้ว ตลอดจนวิธีการเผยแพร่แบบใหม่และอิทธิพลของสภาพแวดล้อมในประเทศอินเดียขณะนั้น[๙]

ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้นทรงตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับการละพระวินัยบางข้อว่า “ดูก่อนอานนท์ สงฆ์เมื่อต้องการก็พึงถอนสิกขาบทเสียเล็กน้อย โดยการที่เราล่วงไปแล้ว”[๑๐] ซึ่งพระสาวกบางองค์ก็ปฏิบัติแต่บางองค์ก็ละพระวินัยบางข้อลง การแตกแยกก็เริ่มปรากฏตั้งแต่นั้นมา ไม่เฉพาะในเรื่อง การถอนพระวินัยบางข้อเท่านั้น แต่ปรากฏว่ามีพระสงฆ์บางหมู่เกิดความยินดีที่พวกตนจะได้อิสระนั้นจากการถูกบังคับบัญชา และพากันพูดจาเป็นปรปักษ์ต่อศาสนา ซึ่งนับเป็นสาเหตุสำคัญที่พระมหากัสสปะอ้างที่จะทำการสังคายนาพระไตรปิฎก[๑๑]

กาลเวลาผ่านไป สรรพสิ่งทั้งหลายย่อมอยู่ในกฎแห่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แม้พระพุทธศาสนาก็เปลี่ยนแปลงตนเองไปตามสภาวะการของโลก จากหลักธรรมดั้งเดิมที่สุด (Early Buddhism) ก็แยกขยายออกไปเป็นกิ่งแขนง สาขา มากมาย โดยคณาจารย์ในพระศาสนาบางท่านถือเอาพระพุทธพจน์

---

[๘] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๒๙.

[๙] อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๗.

[๑๐] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๑/๓๘๔

[๑๑] พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (เย็นเจี่ยว), **สารัตถธรรมมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : วัดมังกรกมลาวาส, พ.ศ. ๒๕๑๓), หน้า ๓๙.

ที่อนุญาตให้เพิกถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้บ้างซึ่งเป็นการวิบัติจาก ศีลสามัญญตา คือ การปฏิบัติพระวินัยไม่สม่ำเสมอเหมือนกัน บางครั้งเป็นทิฏฐิสามัญญตา คือ ทรรศนะในหลักธรรมอธิบายไม่ตรงกัน จึงทำให้เกิดแตกแยกจากคณะสงฆ์ที่สืบมาจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิม

จากความวิบัติ ความแตกต่างกันในเรื่องของศีลสามัญญตาและการอ้างเอาพุทธพจน์ที่ทรงอนุญาตให้เพิกถอนสิกขาบทได้บ้าง กลุ่มพุทธศาสนิกที่แยกตนออกไปจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิม ก็เริ่มคิดค้นหลักธรรมบางประการเพื่อให้เข้ากันกับยุคสมัย บ้างก็เพื่อต่อสู้กับลัทธิศาสนาอื่นๆ หลักธรรมที่คิดค้นขึ้นใหม่นั้นก็ได้ถูกยกเข้าสู่พุทธวจนะ ยกพระสูตรที่ไม่มีในพระพุทธศาสนาดั้งเดิมขึ้นเป็นพุทธพจน์ ยกพระวินัยใหม่ขึ้นเป็นพุทธพจน์ขึ้นสู่สังคีติของพวกตน ทั้งสองประการที่ได้กล่าวมานี้จึงเป็นสมุฏฐานให้เกิดการเป็นมูลเหตุแห่งการแตกแยกนิกายในพระพุทธศาสนาจึงมีนัยดังที่ได้กล่าวมาและจะได้ลำดับเหตุการณ์มาประมวลไว้เพื่อให้เห็นชัดสืบไป

๒. การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้เพียง ๗ วันเท่านั้น รอยร้าวในสังฆมณฑลก็ได้เผยโฉมหน้าออกมาให้เห็นอย่างโจ่งแจ้ง โดยที่มีภิกษุผู้บวชเมื่อแก่รูปหนึ่ง ชื่อสุภัททะ ได้แสดงความดีใจในการปรินิพพานของพระพุทธองค์ ทั้งได้กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยโดยใจความว่า "พวกท่านทั้งหลายจะพากันพร่ำพิไรไปทำไม พระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรมได้ปรินิพพานไปแล้ว การที่พระองค์ปรินิพพานนั้นย่อมเป็นการดีแก่พวกเรา เพราะเมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ทรงตรัสห้ามอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะเราพ้นทุกแล้วจะทำอะไรก็ทำได้ตามชอบใจ ไม่มีใครกล่าวห้ามปรามอีกเลย"[๑๒]

พระมหากัสสปเถรทราบความนั้น เกิดธรรมสังเวช และดำริว่า "พระพุทธเจ้าปรินิพพานสิ้นกาลไม่นานนักคือเพียง ๗ วันเท่านั้น ก็มีภิกษุอลัชชีไม่มียางอาย กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยในท่ามกลางสงฆ์เช่นนี้ ต่อไปภายภาคหน้าจะมิยิ่งร้ายกว่านี้หรือ อย่ากระนั้นเลย เราจะเรียกประชุมสงฆ์องค์อรหันต์ทั้งหลาย เพื่อหาทางป้องกันและกำจัดอลัชชีให้หมดไป ชำระพระธรรมวินัย ร้อยกรองเข้าเป็นหมวดหมู่ เพื่อความดำรงมั่นของพระพุทธศาสนา"[๑๓] ดังนั้น เมื่อจัดการปลงพระพุทธสรีระแล้ว พระมหากัสสปะได้ปรารภแก่ที่ประชุมสงฆ์ ณ เมืองกุสินารา ถึงการร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นหลักฐาน ด้วยอ้างเหตุ ๓ ประการคือ

๑. เพราะพอปรากฏว่า ข่าวปรินิพพานของพระศาสนาแพร่หลายก็มีพระเฒ่ารูปหนึ่งชื่อว่า สุภัททะ (ไม่ใช่องค์ที่เป็นปัจฉิมสาวก) กล่าวถ้อยคำแสดงเจตนารมณ์เป็นเสี้ยนหนามต่อพระศาสนา ทำนองว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปก็ดีแล้ว พวกเราจะได้พ้นจากการปกครอง ไม่ต้องมีผู้ใดมาคอยตักเตือนบัญญัติโน่นนี่ว่า ข้อนี้เธอไม่ควรทำ ข้อนี้เธอควรทำ

---

[๑๒] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๕-๓๗๗ : สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๘.

[๑๓] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๕.

๒. เพราะพระพุทธดำรัสที่รับสั่งแก่พระอานนทเถรเจ้าว่า พระธรรมวินัยจักเป็นศาสดาแทนพระองค์ ในกาลที่พระองค์ล่วงไป

๓. เพราะรำลึกถึงคุณพระศาสดาที่มีต่อท่านเอง

สำหรับเรื่องพระเฒ่าสุภัททะกล่าววาจาเป็นเสี้ยนหนามนั้น อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์ได้พิเคราะห์ไว้ในพระพุทธศาสนามหายานว่า จะไม่ใช่มีแต่พระสุภัททะรูปเดียวเท่านี้ คงจะมีปาปภิกษุอีกไม่ใช่น้อย ที่มีความเห็นอย่างสุภัททะ ความข้อนี้เมื่อไปสอบสวนกับเรื่องราวทางฝ่ายมหายานแล้ว ก็ได้พบความจริงว่า นอกจากพระสุภัททะแล้วยังมีอลัชชีภิกษุที่มีทิฐิดังนั้นมาก และนอกจากนี้ก็ปรากฏต่อมาว่ามีพระต่างบ้านต่างเมืองอีกหลายคณะต่างถือข้อปฏิบัติตามเจ้าหมู่ เจ้าคณะของตน ไม่ย่อมเข้าหมู่กับฝ่ายสงฆ์ที่มีพระมหากัสสปะเป็นประมุขอยู่ เมื่อพระมหากัสสปะเสนอความเห็นนี้ในสภาสงฆ์เมืองกุสินาราก็ลงมติเห็นชอบด้วย

การสังคายนาครั้งที่ ๑ จึงได้กระทำขึ้น เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ ๓ เดือน ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์ การทำสังคายนาครั้งนี้พระภิกษุ มาประชุมกันเพียง ๕๐๐ รูปเท่านั้น ซึ่งยังมีภิกษุอื่น ๆ อีกหลายรูปที่ไม่ได้เข้าร่วมทำการสังคายนาที่หนึ่งในนั้นคือพระปุราณะ การทำสังคายนาครั้งนั้นกระทำขึ้นที่กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยมี พระมหากัสสปะ เป็นองค์ประธาน พระอานนท์เป็นผู้วิสัชชนาพระสูตร พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชชนาพระวินัย และพระมหากัสสปะเป็นผู้วิสัชชนาพระอภิธรรม การสังคายนาครั้งนั้นกระทำภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู กระทำ ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จในการทำสังคายนาครั้งนี้ พระสงฆ์หลายรูปต่างก็มีความเห็นไม่เหมือนกันในเรื่องพระวินัยเล็กน้อย แต่ในที่สุด พระมหากัสสปะ สรุปให้ปฏิบัติพระวินัยเหล่านั้นต่อไปเพื่อรักษาพระวินัยแบบเดิมไว้ และที่ประชุมส่วนใหญ่ก็เห็นชอบด้วย ต่อมาเมื่อพระปุราณะได้รับแจ้งในภายหลัง จากภิกษุที่ได้ทำการสังคายนาแล้ว และขอให้พระปุราณะได้รับรู้และรับรองการกระทำของพวกตน ท่านกลับกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย พระเถระทั้งหลายได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยกันเรียบร้อยก็ดีแล้ว แต่ข้าพเจ้าได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ตรัสว่าอย่างไร ข้าพเจ้าก็จักถือปฏิบัติตามนั้น”[๑๔] เมื่อได้ชี้แจงกันพอสมควรแล้ว ปรากฏว่าพระปุราณะมีความเห็นตรงกับพระสังคีติกาจารย์ส่วนมาก แต่ก็มีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่องวัตถุ ๘ ประการ ซึ่งเป็นพุทธานุญาตพิเศษที่ทรงอนุญาตให้ภิกษุทำได้ในคราวเกิดทุพภิกขภัย แต่เมื่อภัยเหล่านั้น ระงับก็ทรงบัญญัติห้ามมิให้กระทำอีก สำหรับวัตถุ ๘ ประการนั้น คือ

๑. อันโตวุฏฐะ เก็บของที่เป็นยาวกาลิก คือ อาหารไว้ในที่อยู่ของตน

๒. อันโตปักกะ ให้มีการหุงต้มอาหารในที่อยู่ของตน

๓. สามปักกะ พระลงมือหุงปรุงอาหารด้วยตนเอง

๔. อุคคหิตะ คือการหยิบเอาเองซึ่งของเคี้ยวของฉันที่ยังมิได้ประเคน

---

[๑๔] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๔/๓๘๕-๓๘๖.

๕. ตโตนีหตะ ของที่นำมาจากที่นิมนต์ ซึ่งเป็นพวกอาหาร

๖. ปุเรภัตตะ การฉันอาหารก่อนเวลาภัตตาหาร ในกรณีที่ตนรับนิมนต์ไว้ในที่อื่น แต่ฉันอาหารอื่นก่อนอาหารที่ตนจะต้องฉันในที่นิมนต์

๗. วนัฏฐะ ของที่เกิดหรือตกอยู่ในป่า ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของ

๘. โปกขรณัฏฐะ ของที่เกิดในสระ เช่น ดอกบัว เหง้าบัว[๑๕]

วัตถุทั้ง ๘ ประการ เป็นพุทธานุญาตพิเศษในคราวเกิดทุพภิกขภัย ๒ คราว คือ ที่เมืองเวสาลีและที่เมืองราชคฤห์ แต่เมื่อทุพภิกขภัยผ่านพ้นไปแล้วทรงห้ามมิให้ภิกษุกระทำ พระปุราณะและบริวารของท่านคงจะได้ทราบเฉพาะเวลาที่ทรงอนุญาตจึงปฏิบัติไปอย่างนั้นเนื่องจากการอยู่กันกระจัดกระจายคนละทิศละทาง การติดต่อบอกกล่าวอาจไม่ถึงกัน ซึ่งจะว่าท่านดื้อรั้นก็คงไม่ใช่เพราะท่านถือตามที่ท่านได้สดับมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหมือนกัน เมื่อพระสังคีติกาจารย์ชี้แจงให้ท่านฟัง ท่านปุราณะก็มีความเห็นว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง มีพระสัพพัญญุตญาณไม่สมควรที่จะบัญญัติห้ามแล้วอนุญาต อนุญาตแล้วกลับบัญญัติห้ามมิใช่หรือ” เมื่อเป็นดังนี้ ความแตกต่างในทางข้อปฏิบัติ (สีลสามัญญตา) จึงเกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งนั้น แต่ก็ไม่ถึงขนาดทำให้เกิดการแตกแยกเป็นนิกาย

การทำสังคายนาในครั้งนี้ ได้มีมติสังฆสภาในครั้งนั้น ได้ปรับอาบัติทุกกฎแก่พระอานนทเถระเป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ข้อที่ไม่ได้ทูลถามถึงสิกขาบทเล็กน้อยว่าได้แก่อะไรบ้าง

๒. ข้อที่เหยียบผ้าวัสสิกสาฎก (ใช้เท้าหนีบ) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า

๓. ปล่อยให้พวกสตรีถวายบังคมพระสรีระก่อน และพวกนางก็ร้องให้น้ำตาเปียกเปื้อนพระสรีระ

๔. ไม่ทูลวิงวอนพระศาสดาให้ดำรงอยู่ตลอดกัปป์ เมื่อพระองค์ทรงทำนิมิตโอกาส

๕. ขวนขวายให้สตรีได้บวชในธรรมวินัย

พระอานนท์กล่าวชี้แจงการกระทำของท่านทั้ง ๕ ข้อนั้นว่า

๑. เพราะมิได้รำลึกถึง

๒. ที่เหยียบล่วงเกินไม่ใช่เพราะความไม่คารวะ แต่เพราะไม่มีคนช่วยจับในเวลาเย็บ

๓. เพราะเห็นว่าสตรีเหล่านั้นไม่ควรจะอยู่ในเวลาวิกาล จึงให้พวกนางถวายบังคมก่อน

๔. เพราะเห็นว่าพระมหาปชาบดีโคตมีนี้เป็นพระเจ้าน้าถวายพระขีโรทกแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าในเยาว์วัย จึงขวนขวายให้สตรีได้บวชในธรรมวินัย

๕. ขณะนั้นถูกมารดลใจ จึงมิได้อาราธนาให้พระพุทธเจ้าอยู่ต่อ

---

[๑๕] พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ, **สารัตถธรรมมหายาน**, ๒๕๑๓, หน้า ๔๒.

การปรับอาบัติพระอานนท์ในครั้งนี้ท่านก็เคารพในมติของของสังฆสภา โดยไม่ขัดขืนต่อความเห็นของคณะสังฆสภาที่เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์หมู่ใหญ่จึงได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้าไม่เห็นอาบัติทุกกฎนั้น แต่เพราะเชื่อท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอแสดงทุกกฎนั้น ณ บัดนี้”[๑๖]

ในทำสังคายนาในนั้นก็ไม่สามารถตกลงกันได้ว่า สิกขาบทใดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย พระมหากัสสปะ จึงสรุปว่า สงฆ์ไม่พึงบัญญัติสิกขาบทที่ไม่ได้ทรงบัญญัติ ไม่พึงตัดทอนสิกขาบทที่ทรงบัญญัติแล้ว พึงสมาทานประพฤติในสิกขาบทตามที่ทรงบัญญัติไว้นี้เป็นบัญญัติ นี้จึงเป็นที่มาของคำว่า เถรวาท หรือ สถิรวาท หรือ วินัยวาที เพราะถือตามมติของพระเถรานุเถระอันมีพระมหากัสสปะเป็นประมุข

๓. การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๒

การสังคายนาครั้งที่ ๒ สืบเนื่องมาจากความคลาดเคลื่อนของพระพุทธวจนะ และคัมภีร์ที่บรรดาพระภิกษุชาวเมืองวัชชีได้ยินได้ฟังมาจากพระโอษฐ์ของพุทธเจ้า ในสมัยที่เกิดการขาดแคลนอาหารซึ่งทำให้พระภิกษุสงฆ์ได้รับความเดือดร้อน พระพุทธองค์ได้ตรัสอนุโลมให้ภิกษุวัชชีบุตรปฏิบัติตามวัตถุ ๑๐ ประการ เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น จนกระทั่งหลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ ผ่านไป ภิกษุชาววัชชีก็ยังประพฤติปฏิบัติตามวัตถุ ๑๐ ประการอยู่ จึงเป็นการทำให้เกิดความขัดแย้งในการประพฤติพระธรรมวินัยมาจนกระทั่งทุกวันนี้

การทำสังคายนาครั้งนี้มีพระสงฆ์เข้าร่วมทำการสังคายนา ๗๐๐ รูป โดยกระทำขึ้นที่กรุงเวสาลี ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑ (หลังพุทธปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี) ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้ากาฬาโศกราชการทำสังคายนาครั้งนี้ มีพระสัพพกามีมหาเถระ เป็นองค์ประธาน และมีพระเถระองค์สำคัญๆ คือ พระสัมภูตสาณวาสี พระเรวตะ พระสาฬหะ พระอุชชโสภิตะ พระยศ (ทั้ง ๕ รูปนี้ต่างก็เป็นศิษย์ของพระอานนท์ทั้งหมด) โดยในการทำสังคายนา พระสัมภูตสาณวาสีมีบทบาทมากในการตัดสินปัญหาต่าง ๆ ในการทำสังคายนาครั้งนี้[๑๗] สังคายนาครั้งนี้ พระสงฆ์มีความเห็นต่างกันในเรื่องพระวินัยเล็กน้อย แต่ในท้ายที่สุดก็ยึดตามมติเหมือนการทำสังคายนาในครั้งแรกเพื่อรักษาไว้ซึ่งพระวินัย ซึ่งกระทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จผลจากการทำสังคายนาครั้งนี้ส่งผลให้พระสงฆ์แยกออกเป็น ๒ ฝ่ายอย่างชัดเจน กล่าวคือพระสงฆ์ที่เห็นด้วยกับการลดหย่อนพระวินัยพากันมาประชุมสังคายนาต่างหาก และมีพระสงฆ์จำนวนมากเข้าร่วมด้วย จึงเรียกการประชุมครั้งนี้ว่า “มหาสังคีติ” และต่อมาเรียกตัวเองว่า “มหาสังฆิกะ” แปลว่า สงฆ์หมู่ใหญ่ พุทธศาสนาเลยแตกแบ่งเป็น ๒ นิกาย[๑๘]

---

[๑๖] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๓/๓๘๔-๓๘๕.

[๑๗] พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ, **สารัตถธรรมมหายาน**, ๒๕๑๓, หน้า ๔๓.

[๑๘] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓ : อภิชัย โพธิประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๔๖.

๑. ฝ่ายมคธ ได้แยกเป็นสถวีระหรือเถรวาทนิกาย โดยถือมติของพระเถระตามการทำสังคายนาครั้งแรกเป็นหลัก

๒. ฝ่ายสันสกฤต ได้แยกออกมาเป็น มหาสังฆิกะ หรืออาจริยวาทนิกาย ซึ่งเป็นคณะสงฆ์ถือเอาพุทธานุญาตในการลดหย่อนพระวินัย ๑๐ ประการ เห็นว่าชอบด้วยพระธรรมวินัย ประกอบกับทิฐิ ๕ ข้อ ที่พูดถึงพระอรหันต์กล่าวคือ

๒.๑ ห้ามภิกษุสะสมเกลือไว้ เพื่อไปใส่เวลาฉันอาหารในวันต่อไป

๒.๒ ห้ามภิกษุฉันอาหารตั้งแต่เที่ยงไปแล้ว

๒.๓ ห้ามภิกษุฉันอาหารเป็นครั้งที่ ๒ อีก หลังจากที่ฉันเสร็จเรียบร้อยไปจากวัดแล้ว

๒.๔ ห้ามภิกษุทำอุโบสถในวัดกำหนดเสมาเดียวกัน มากกว่าหนึ่งครั้งในวันเดียวกัน

๒.๕ ห้ามภิกษุเพิกเฉยต่อการบอกลาสงฆ์ก่อนการทำอุโบสถ

๒.๖ ห้ามภิกษุสงฆ์ปฏิบัติผิดกฎ ตามที่อุปัชฌาย์อาจารย์พากันปฏิบัติกันมาก่อน

๒.๗ ห้ามภิกษุสงฆ์ฉันอาหารแล้วมิได้ทำวินัยกรรมก่อน

๒.๘ ห้ามภิกษุดื่มน้ำดองที่มึนเมา (เช่น เหล้าดิบ)

๒.๙ ห้ามภิกษุใช้ผ้าปูนั่งที่ยังเย็บตะเข็บไม่เรียบร้อย (ต้องเย็บให้เรียบร้อยก่อน)

๒.๑๐ ห้ามภิกษุรับสตางค์หรือธนบัตรใดๆ ทั้งสิ้น[๑๙]

ในข้อสุดท้ายนี้พระสงฆ์ที่เข้าร่วมประชุมได้แสดงหลักการว่าขัดกับพุทธพจน์ที่ตรัสว่า พระจันทร์พระอาทิตย์ ย่อมเศร้าหมองไม่แจ่มใส ไม่รุ่งเรือง เพราะเหตุ ๔ คือ เมฆ หมอก ควันธุลี และอนุรินทราหู ฉันใด สมณะ และพราหมณ์ ก็เศร้าหมอง ไม่แจ่มใสไม่รุ่งเรือง เพราะเหตุ ๔ คือ ดื่มสุรา, เมถุน, เงินทอง และการประกอบมิจฉาชีพ

ทิฐิ ๕ ประการ

๑. พระอรหันต์อาจกระทำบาปได้โดยไม่รู้สึกตัว

๒. บุคคลอาจจะบรรลุพระอรหันต์ได้โดยไม่รู้สึกว่าตนบรรลุ

๓. พระอรหันต์อาจมีข้อกังขา

๔. ผู้ที่รู้ว่าตนเองบรรลุก็โดยการแนะนำของผู้อื่น

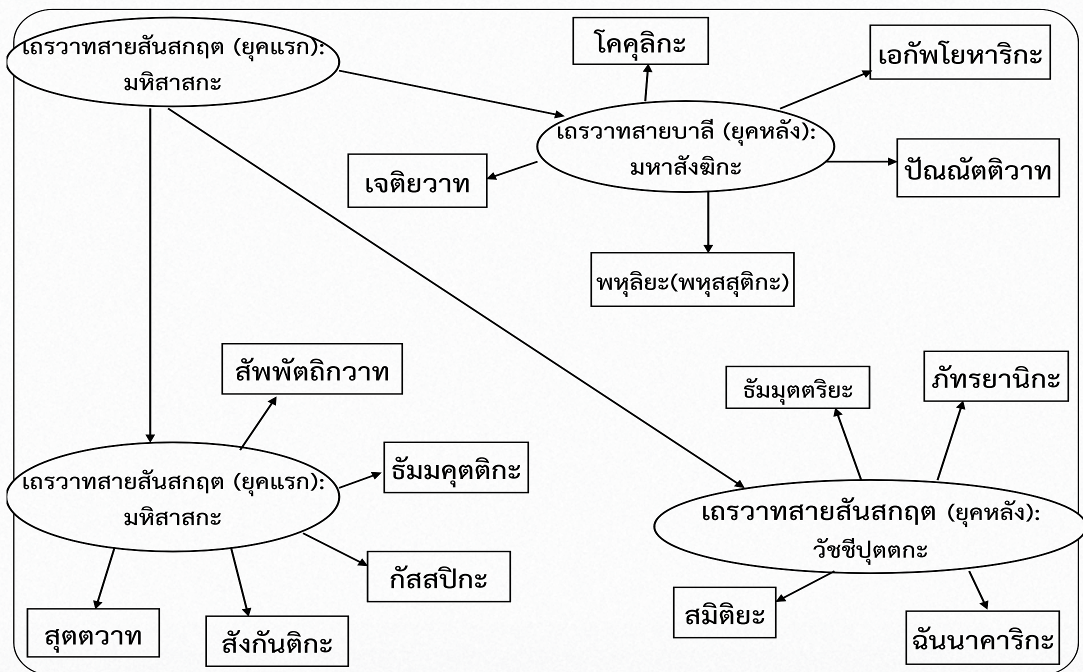
๕. มรรคผล จะปรากฏต่อเมื่อบุคคลผู้บำเพ็ญเปล่งคำว่าทุกข์หนอ[๒๐] แล้วได้ถือเป็นข้อปฏิบัติกัน ซึ่งต่อมานอกจากจะมีความเห็นไม่ตรงกันในเรื่องพระวินัยแล้ว ยังต้องมีการตีความหลักธรรมบางประการ บางข้อก็ไม่เหมือนกัน และต่อมาได้เกิดนิกายต่าง ๆ ขึ้นมาอีก ๑๘ นิกาย

---

[๑๙] E.J. Thomas, **The History of Buddhist Thought**, (London: Routledge & Kegan Paul Ltd., ๑๙๗๒), pp, ๒๗-๒๙; วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓.

[๒๐] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๙๒-๑๙๔.

ทั้งทัศนะคติเรื่องวัตถุ ๑๐ และ ทิฐิ ๕ ทำให้การสังคายนาครั้งนี้ก่อให้เกิดผลตามมาหลายประการกล่าวคือ ในฝ่ายเถรวาทสามารถชำระทิฐิที่วิปริตจากพระธรรมวินัยให้ถูกต้องได้ ที่สำคัญเป็นบรรทัดฐานให้กับพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นแบบอย่างในการตัดสินพระธรรมวินัย อย่างไรก็ตามการสังคายนาครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดวามแตกแยกทางความคิดในพระพุทธศาสนาอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อได้เกิดนิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งไม่ยอมรับมติของพระเถระทั้งหลายที่ทำการสังคายนาครั้งนี้ จนทำให้สังฆมณฑลได้แตกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ เถรวาท หรือ สถวีระ อันเป็นนิกายเดิม กับมหาสังฆิกวาท คือพวกที่แตกออกไป ในกาลต่อมา นิกายทั้งสองนั้นได้แตกออกไปเรื่อยๆ จนถึง ๑๘ นิกาย จะเห็นความแตกแยกในการสังคายนาครั้งที่ ๒ นี้ไม่น่าจะรุนแรงได้ขนาดนี้ หากเรามาคิดถึงแนวคิดของชาววัชชีที่คิดถึงพุทธวจนะของพระพุทธเจ้ากับพระอานนท์ว่า “อานนท์โดยล่วงไปแห่งเรา ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้าง ก็จงถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียได้” หากเราพิจารณาตามนัยนี้ ความเห็นของภิกษุชาววัชชี ก็ไม่ถือว่าเป็นการนอกรีตนอกรอย เพราะประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงเฉพาะสิกขาบทเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่ความเสียหายได้เกิดขึ้นอย่างรุนแรงก็ตรงที่ต่างฝ่ายต่างไม่ยอมผ่อนผันให้กันและกันนั้นเอง

สัพพัตถิกวาท ในปกรณ์ฝ่ายสํสกฤตเรียกชื่อนิกายนี้ว่า "สรวาสติวาทิน" ส่วนในปกรณ์ฝ่ายบาลีเรียกว่า "สพฺพมตฺถีติกวาท" เรื่องราวของนิกายนี้ปรากฏในปกรณ์สํสกฤตมากและเราได้รายละเอียดเกี่ยวกับหลักธรรมของนิกายนี้มากกว่าทุกๆ นิกาย ยกเว้นนิกายเถรวาทเท่านั้น ส่วนเรื่องราวละเอียดเกี่ยวกับนิกายนี้มีอยู่ค่อนค้างมากเป็นพิเศษจึงขอขอบคุณบรรดานักแปลคัมภีร์ชาวจีนและชาวอินเดียกับชาวเอเชียกลางที่ได้ถ่ายทอดรักษาปกรณ์เหล่านี้ไว้ในภาษาจีนและทิเบต

ในปกรณ์ฝ่ายบาลีกล่าวว่า นิกายนี้เป็นกิ่งของนิกายมหิศาสกะ แต่ในปกรณ์สํสกฤตว่าเป็นกิ่งนิกายเถรวาท ศาสตราจารย์นลินนักษทัตต์ก็สนับสนุนมติฝ่ายบาลีและกล่าวว่านิกายมูลสรวาสติกวาทินยังต่างจากนิกายสรวาสติวาทินซึ่งได้ขยายปรัชญาของนิกายมูลสรวาสติวาทินให้พิสดารออกไป ศาสตราจารย์ไซรุสกิกล่าวว่า ภิกษุบริษัทครั้งทุติยสังคายนา ปรากฏว่าฝ่ายสรวาทกับฝ่ายสรวาสติวาทินได้ร่วมกันคัดค้านฝ่ายมหาสังฆิกะ

อิทธิพลของนิกายสรวาสตวาทินได้ครอบงำทั่วไปในอินเดีย ภาคกลางและภาคเหนือมีแคว้นมถุรา แคว้นกาศมีระ แคว้นคันธาระเป็นศูนย์รวมและได้แผ่ขยายออกไปจากอินเดียสู่ดินแดนเอเชียกลางและจีน ในยุคตติยสังคายนา นิกายนี้ได้รุ่งเรืองมาก แถบอาณาบริเวณมถุรา และได้สะดุดชะงักลงในรัชสมัยพระเจ้าปุษยมิตร แล้วกลับไปเจริญทางอินเดียภาคเหนืออีก ในสมัยที่พวกกรีกและพวกง้วยสีปกครองอินเดียเหนือปรากฏว่ารุ่งโรจน์ที่สุด

คณะจารย์ผู้เป็นปฐมแห่งนิกายนี้ คือ "ท่านราหุลภัทร" ผู้อยู่ในวรรณะกษัตริย์ เพราะฉะนั้น นิกายนี้จึงเลือกใช้เฉพาะภาษาสํสกฤต ซึ่งเป็นภาษาของผู้ที่เกิดในวรรณะสูงมาเป็นภาษาทางการจดจารึก พระธรรมวินัยในรัชสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราชซึ่งทรงเลื่อมใสนิกายนี้ได้มีสังคายนาและจารึกพระธรรมวินัยไว้เป็นหลักฐาน ดังได้กล่าวมาแล้ว และเนื่องจากครั้งนั้นบรรดาคณาจารย์ที่มาประชุมได้ร่วมกันเรียบเรียงคัมภีร์มหาวิภาษา ฉะนั้น นิกายนี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "นิกายไวภาษิกะ"

นิกายนี้มีหลักธรรมใกล้เคียงกับนิกายเถรวาทมาก ต่างแต่เรื่องขันธ์ ๕ ซึ่งนิกายนี้เห็นว่าสิ่งทั้งปวง (ขันธ์ ๕) มีอยู่ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ฉะนั้น นิกายนี้จึงได้ชื่อว่า "สรวาสติวาทิน" หรือ "สัพพัตถิกวาท" ซึ่งแปลว่า ผู้มีความเห็นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีอยู่แท้จริง แต่ฝ่ายเถรวาทว่าไม่มีนิกายนี้มีความเชื่อถือที่สำคัญอยู่ ๓ ข้อคือ

๑. พระอรหันต์อาจเสื่อมจากอรหันต์ภูมิได้
๒. สิ่งทั้งหลายมีอยู่และเป็นอยู่ในลักษณะสืบต่อ
๓. ความที่จิตสืบเนื่องกันอยู่เสมอเป็นสมาธิได้

หลักธรรมของนิกายนี้ "ได้จัดระเบียบแห่งธรรมทั้งปวงเห็น ๗๕ ประการ คือรูปธรรม ๑๑ จิตตธรรม ๑ จิตตสัมปยุตตธรรม ๔๖ จิตตวิปยุตตธรรม ๑๔ อสังขตะ ๓ รวม ๗๕ ประการ

ธัมมคุตติกะ นิกายนี้แยกมาจากนิกายมหสาสกวาท โดยมีความเห็นขัดกันในเรื่องการให้ทาน นิกายมหิสาสกวาท แสดงว่า การถวายทานแก่สงฆ์ ซึ่งรวมทั้งพระพุทธองค์ด้วย มีผลานิสงส์สูงกว่าถวายพระพุทธองค์เพียงองค์เดียว แต่นิกายนี้ถือว่า ถวายพระพุทธเจ้าองค์เดียวมีผลานิสงส์มากกว่า แม้แต่การบูชาพระพุทธรูป สถูปเจดีย์ของพระพุทธเจ้า ก็มีผลานิสงส์มากกว่า ถวายทานแก่สงฆ์ (พระพุทธรูปเพิ่งมีเมื่อราว พ.ศ. ๕๐๐ ภายหลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ดังนั้น นิกายนี้จึงเกิดภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓) อาจารย์ต้นนิกายนี้ชื่อ ธัมมคุตต (ธรรมคุปตะ) ได้นำเอาหลักของลัทธิศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมผสานในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและได้แบ่งธรรมวินัยเป็น ๕ คือ พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม ธารณี และโพธิสัตว์ นิกายนี้ถือธรรมสำคัญกว่าวินัย เพราะมีความเชื่อว่าคนเราจะถึงความหลุดพ้นได้ต้องอาศัยธรรมเท่านั้น มิใช้อาศัยวินัย นิกายนี้มีคัมภีร์เป็นของตนเอง ชื่อว่าจตุอัธยายคัมภีร์ และธรรมคุปตวินัย เป็นต้น (การแบ่งเป็นพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม เพิ่งมีในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓)

กัสสปิกะ นิกายนี้เกิดขึ้นในศตวรรษที่ ๒ บาลีเรียกว่า “กัสสปิกวาท” เป็นสาขาหนึ่งของนิกายสรวาสติวาทิน ในปกรณ์สันสกฤตว่า นิกายนี้เกิดขึ้นครั้งปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ บูรพาจารย์ของนิกายกัสสปิกวาท เล่ากันว่า สำเร็จเป็นพระอรหันต์ตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ มีชื่อว่า กาศยปิยะหรือกัสสปะ ศาสตราจารย์ไซรุสกิ สันนิษฐานว่า ท่านผู้นี้เป็นคนเดียวกับพระกัสสปโคตรตะ ซึ่งเป็นธรรมทูตนำพระศาสนาไปแพร่หลายในหิมวันตประเทศในแผ่นดินพระเจ้าอโศกมหาราช นิกายกัสสปิกวาท มีหลักธรรมส่วนใหญ่เหมือนกับนิกายธรรมคุตตวาท

นิกายนี้มีความเชื่อว่า ผลกรรมทำไว้ในอดีตให้ผลในอดีตแล้วก็เป็นอันหยุดอยู่แค่นั้น ไม่ตามมาให้ผลในปัจจุบันและอนาคตอีก แต่ที่ยังไม่ให้ผลก็ยังคงอยู่ตามปกติ นิกายนี้มีพระไตรปิฎกเป็นของตนเอง พวกทิเบตเรียกนิกายนี้ว่า “สุวาสกะ”

สังกันติกะ ในปกรณ์บาลีเรียกชื่อนิกายนี้ว่า “สุตตวาที” ว่าแตกออกมาจากนิกายสังกันติวาท และนิกายสังกันติกวาทแยกตัวออกมาจากนิกายกัสสปิกวาท ซึ่งนิกายกัสสปิกวาทนี้แยกมาจากนิกายสรวาสติวาทินอีกต่อหนึ่ง แต่ในปกรณ์สันสกฤตกล่าวว่า นิกายเสาตฺรนฺติกวาทิน แยกออกมาจากนิกายสรวาสติวาทินโดยตรง เสถียร โพธินันทะ “สันนิษฐานว่า ความจริงนิกายสังกันติวาท คงจะเกิดขึ้นในครั้งพุทธศตวรรษที่ ๒ แล้วต่อมาค่อยๆ ขยับขยายหลักธรรมขึ้นทุกทีจนถึงในพุทธศตวรรษที่ ๔ จึงเกิดเป็น “เสาตฺรนฺติกวาทิน” อย่างโจ่งแจ้งขึ้น มติฝ่ายบาลีถือว่าทั้ง ๒ นิกายเกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒ ซึ่งยังเป็นปัญหาที่ต้องวินิจฉัย

ในปกรณ์ฝ่ายจีนกล่าวว่า เสาตฺรนฺติกวาทิน มีทั้ง “ปุราณเสาตฺรนฺติก” และ “นวเสาตฺรน์ติก” และอธิบาย พวกปุราณเสาตฺรนฺติก มีความคิดผสมระหว่างสรวาสติกวาทิน และนิกายวัชชีบุตร คือถือว่ามีบุคคล ปรมัตถ์หรือปรมัตถ์อัตตา แต่พวกนวเสาตฺรนฺติกปฏิเสธ จากการพิจารณาวิวัฒนาการทางปรัชญาของนิกายเสาตฺรนฺติกวาทินนี้ เสถียร โพธินันทะ จึงกล่าวอย่างมั่นใจว่า

"ข้าพเจ้ามีความเชื่อโดยปราศจากข้อกังขาเลยว่า นิกายนี้ได้แยกออกมาจากสรวาสติวาทินโดยตรง มิใช่แยกมาจากกัสสปิกวาท (เช่นฝ่ายบาลีกล่าว) เลย"

อนึ่ง ศาสตราจารย์ไซรุสกิสันนิษฐานว่า พระธรรมคุปตะรูปนี้ น่าจะเป็นรูปเดียวกับพระโยนกธรรมรักขิต ผู้เป็นหัวหน้าคณะธรรมฑูตในครั้งรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช อิทธิพลของนิกายนี้ครอบงำอยู่ทางเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ตลอดจนบางท้องถิ่นของเอเชียกลาง

หลักธรรมของนิกายนี้ เอียงไปข้างฝ่ายนิกายมหาสังฆิกะมากกว่าเอียงไปข้างนิกายมหิศาสกะ ซึ่งตนแยกออกมา คือ

๑. ถือว่าทานที่ถวายแก่พระพุทธองค์มีผลานิสงส์มากกว่าถวายในสงฆ์

๒. ถือว่าการบูชาพระสถูปเจดีย์มีบุญสมภารโอฬารนักหนา

๓. ถือว่าวิมุตติของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกแม้จะเสมอกันแต่มรรคที่ให้สำเร็จผิดกัน

๔. ถือว่าพาหิรศาสดาไม่มีผู้บรรลุอภิญญา ๕

๕. ถือว่ารูปกายของพระอรหันต์ก็เป็นอนาสวะ

นิกายนี้ไม่ถือว่า พระวินัยสำคัญยิ่งกว่าพระธรรม เห็นว่าพระธรรมเป็นของสำคัญยิ่งกว่า และว่าการจะหลุดพ้นได้ก็เพราะอาศัยพระธรรม ไม่ใช่พระวินัย

นิกายแพร่หลายอยู่ในเอเชียกลางและประเทศจีน มีพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรมเป็นของตนเอง ปาติโมกข์ของนิกายนี้ยังใช้กันอยู่ในวัดต่างๆของจีน

นิกายวินัยนี้เป็นนิกายที่พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร์ ฯ (โพธิ์แจ้ง) อดีตเจ้าคณะใหญ่สงฆ์จีนนิกาย องค์ที่ ๖ ท่านเดินทางไปประเทศจีนอุปสมบทและรับวินัย ปาติโมกข์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๗ (ท่านบรรพชาเป็นสามเณรในประเทศไทยที่วัด เซ็งจุ้ยยี่ ที่พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี) และต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๙๑ ท่านเจ้าคุณโพธิ์แจ้งเดินทางไปประเทศจีนอีกครั้งตามคำเชิญจากพระปรมัตตาจารย์เมี่ยวยิ้วผู้เป็นประมุขนิกายวินัย องค์ที่ ๑๘ ให้ท่านไปรับตำแหน่งประมุขนิกายวินัย องค์ที่ ๑๙ สืบต่อ

สุตตวาท หรือเสาตรานติกะ[๒๑] เป็นพระพุทธศาสนานิกายหนึ่ง คัมภีร์ฝ่ายสันสกฤตระบุว่าแยกมาจากนิกายสรวาสติวาท ส่วนฝ่ายบาลีว่าแยกมาจากนิกายสังกันติกะ เหตุที่แยกออกมาเพราะเมื่อคณาจารย์ฝ่ายสรวาสติวาทหันไปนับถือพระอภิธรรมปิฎกมากขึ้น แต่มีบางส่วนเห็นแย้งว่าพระสุตตันตปิฎกสำคัญกว่า กลุ่มนี้จึงแยกมาตั้งนิกายใหม่ นิกายทั้ง ๒ นี้ขัดแย้งกันอย่างรุนแรงจนมีกล่าวโต้แย้งปรัชญาซึ่งกันและกัน นิกายนี้แพร่หลายอยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย

---

[๒๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐๘.

คติของนิกายนี้ถือ พระสูตรเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงเรียกว่า นิกายสุตตวาที ก็มี นิกายนี้แยกออกจากนิกายสังกันติกวาทและมีคณาจารย์พวกหนึ่งในนิกายนั้นนับถือคัมภีร์อภิธรรมมากให้ความสำคัญยิ่งกว่า พระวินัย พระสูตร ทำให้เกิดความไม่พอใจให้แก่คณาจารย์ อีกพวกหนึ่งที่ถือว่าอภิธรรมนั้นเป็นเพียงเถรภาษิต อธิบายพระพุทธพจน์ (เช่นที่ พระสารีบุตร เคยปฏิบัติมาแล้ว) เท่านั้นและยังถือว่าหลักพระพุทธพจน์ที่แท้จริงอยู่ที่พระสูตร จึงแยกตัวออกจากนิกายสังกันติกวาท

เชื่อกันว่าผู้ก่อตั้งนิกายนี้คือพระกุมารลาตะ ไม่มีคัมภีร์ของนิกายนี้เหลืออยู่ คงมีแต่ที่กล่าวพาดพิงถึงในคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทเท่านั้น ปรัชญาของนิกายนี้เชื่อว่าความจริงมีสองอย่างคือวัตถุกับจิตใจ เน้นเรื่องอนิจจัง ทุกอย่างไม่เที่ยงทั้งภาวะและอภาวะ ชีวิตเป็นเพียงลำดับของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ความรู้ทั้งหลายจะรู้ได้เฉพาะอนุมานประมาณเท่านั้น เพราะจิตไม่อาจยึดความจริงที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาได้[๒๒] นิกายนี้ถือว่าเฉพาะวิญญาณขันธ์ในขันธ์ห้าเท่านั้นที่ไปเกิดใหม่ได้ ซึ่งขัดแย้งกับนิกายสางมิตียะ เชื่อว่าทุกคนมีธาตุแห่งพุทธะอยู่ในตัวเช่นเดียวกับความเชื่อของฝ่ายมหายาน นิกายนี้เมื่อแพร่หลายไปที่ญี่ปุ่นเรียกว่านิกายโจจิตสุ

โคกุลิกวาท นิกายนี้นับถืออภิธรรมปิฎกมากเป็นพิเศษ โดยถือว่าเป็นพระพุทธพจน์ที่ลึกซึ้งอย่างแท้จริง ส่วนวินัยปิฎกและสุตตันตปิฎกนั้นเป็นเพียงอุบายธรรม ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนสัตว์โดยลำดับเพื่อให้เข้าถึงอภิธรรม เพราะฉะนั้น เลยเกิดความหย่อนยานในเรื่องพระวินัยปฏิบัติถึงกับมีวาทะว่าภิกษุจะมีไตรจีวรนุ่งห่มก็ได้พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ภิกษุจะไม่มีไตรจีวรนุ่งห่มก็ได้พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาต สุดแล้วแต่จะพอใจสะดวกเอาอย่างไรก็ได้ ภิกษุจะอยู่ในวัดก็ได้ จะอยู่ที่อื่นไม่ใช้วัดก็ได้ จะขบฉันภัตตาหารเช้าเมื่อไรก็ได้หรือขบฉันฉันภัตตาหารที่มิใช่กาล (ในเวลาวิกาล) ก็ได้ ข้อสำคัญอยู่ที่ทำอย่างไรจะสามารถเอาชนะกิเลสตัณหาโดยเร็วที่สุด จึงไม่ต้องไปยึดถือติดในเรื่องวินัยสิกขาบทอะไรให้มันยุงยากมากนัก ตามประวัติเล่าว่า คณาจารย์ผู้เป็นต้นนิกายอยู่ในวรรณะพราหมณ์มีทิฏฐิเป็นอันเดียวกับนิกายแม่ แต่ที่แยกออกมาเป็นนิกายหนึ่งตากหากเพราะต้องการเผยแผ่เฉพาะอภิธรรมปิฎกเท่านั้น

จากแนวทางการปฏิบัตินิกายนี้จะเห็นว่าถือ อภิธรรมเป็นพิเศษ เป็นพุทธพจน์แท้จริง พระวินัยกับพระสูตรเป็นเพียงอุบายสำหรับสอนเวเนยยสัตว์เพื่อไปสู่อภิธรรม (ข้อนี้แสดงว่าบัญญัติขึ้นภายหลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เพราะการทำสังคายนาครั้งที่หนึ่ง ที่สอง ยังไม่มีคำว่าพระไตรปิฎก พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม เพิ่งมีในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๓) ดังนี้จึงเกิดความปฏิบัติย่อหย่อนในพระวินัย นอกจากนี้ยังให้ความเห็นเกี่ยวกับการประพฤติของพระต่อไปอีกว่าพระจะใช้จีวรไม่ใช่จีวร อยู่ในวัดไม่อยู่ในวัด ฉันอาหารเมื่อไรได้ทั้งนั้น สำคัญอยู่ที่ใจ การรักษาวินัยเป็นการสร้างขึ้นจากความคิดเท่านั้น จึงไม่ให้ความสำคัญกับพระวินัยและพระสูตร จึงให้ความสำคัญพระอภิธรรมอย่างเดียว

---

[๒๒] ฟื้น ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**. (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๕), หน้า ๓๗๑ – ๓๗๓.

เอกัพโยหาริกวาท นิกายนี้บาลีเรียกว่า เอกโพยหรี[๒๓] อรรถกถาแห่งเภทธรรมมติจักรศาสตร์ของกุยกีกล่าวว่า นิกายนี้ถือว่า โลกิยธรรมและโลกุตตรธรรม ไม่มีสภาวธรรมโดยแท้จริงเลย เป็นแต่สักว่าการบัญญัติโวหารหรือสมมติเท่านั้น มติส่วนใหญ่คล้ายนิกายมหาสังฆิกะ

ปัญญัตติกวาท นิกายนี้บาลีเรียกว่า "ปัญญัตติกวาท" มีประวัติว่า สืบสายมาแต่พระมหากัจจายนะ มีหลักธรรมว่า ทุกข์ไม่มีขันธ์ อายตนะ ๑๒ เป็นมายาไม่มีกาล มรณกรรมเป็นเหตุเป็นอธิปติปัจจัย อนันตปัจจัยแก่วิบาก บุญกุศลเป็นเหตุปัจจัยให้ได้บรรลุอริยมรรค นอกนั้นคงเหมือนนิกายมหาสังฆิกะ

พาหุศฺรุติยะ นิกายนี้บาลีเรียกว่าพาหุสสุติกวาท ในเภทธรรมมติจักรศาสตร์แตกออกมาจากนิกายมหาสังฆิกะโดยตรง แต่ในมัญชุศรีปุจฉาสุตรว่า แตกออกมาจากนิกายโคกุลิกะ มติหลังนี้ตรงกับในอรรถกถาวัตถุว่า แตกแยกมาจากนิกายโคกุลิกะ ตามประวัติของนิกายนี้เล่าว่า ในครั้งพุทธกาลมีพระอรหันต์รูปหนึ่งเข้าฌานสมาบัติอยู่ ณ ภูเขาหิมาลัยเป็นเวลามาช้านาน จนพระพุทธปรินิพพานไปแล้ว ๒๐๐ ปีจึงออกจากสมาบัติจาริกมาสู่แคว้นอังคุตตระ พิจารณาเห็นว่าหลักธรรมฝ่ายมหาสังฆิกะซึ่งกำลังเผยแผ่ในแคว้นนั้นยังบกพร่องไม่สมบูรณ์ พระอรหันต์รูปนั้นจึงแสดงข้อธรรมอันลึกซึ้งสมบูรณ์ตามที่ได้สดับจากพระบรมศาสดาเพิ่มเติมลงไป ภายหลังคณะศิษย์จึงแยกออกไปตั้งเป็นอีกนิกายหนึ่งต่างจากนิกายมหาสังฆิกะ กล่าวกันว่าหลักธรรมที่เพิ่มเติมใหม่นั้นมีมติของลัทธิมหายานแทรกอยู่ นอกจากนี้ยังมีอาคตสถานอื่นเล่าว่า แท้จริงนิกายพาหุสสุติกะเป็นนิกายสืบมาแต่พระอานนท์เถรเจ้าได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เป็นเอตทัคคะทางสดับฟังมากและเป็นกิ่งนิกายสรวาสติวาทินก็มี นิกายนี้มีหลักธรรมว่า พระดำรัส ๕ ประการของพระพุทธองค์ คือ อนิจจํ ทุกขํ อนตฺตา ศูนฺยตา นิพพานํ จัดเป็นโลกุตตระ ข้อนี้แตกต่างจากนิกายมหาสังฆิกะ นิกายโลกุตตรวาทิน นิกายโคกุลิยะ ซึ่งถือว่าพระพุทธวจนะเป็นโลกุตระ

ส่วนหลักธรรมอื่นๆ คงคล้ายกับนิกายมหาสังฆิกะ ในหนังสือ "ซาหลุงเฮี่ยงหงี" ของคณาจารย์เกียเซี้ยงบันทึกว่า "คัมภีร์สัตยสิทธิศาสตร์" ของพระหริวรมันเป็นปกรณ์แห่งนิกายพาหุสสุติกะ แต่ข้อกล่าวนี้ยังมีปัญหาซึ่งจะต้องพิจารณาหากเป็นจริงก็หมายความว่า นิกายพาสสุติกะเป็นนิกายที่มีหลักธรรมสมบูรณ์กว้างขวางนิกายหนึ่ง

ท่านหริวรมัน ผู้แต่งคัมภีร์ "สัตยสิทธิศาสตร์" ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่สำคัญของนิกายนี้เชื่อความไม่มีอัตตา (วิญญาณ) ในบุคคล เชื่อในความเป็นอนัตตาของสิ่งทั้งหลาย เห็นว่าจักรวาลประกอบด้วยธาตุ ๘๔ ชนิด และเห็นว่า ความจริงมีอยู่ ๒ อย่าง คือ สมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะว่าอัตตาหรือธาตุ ๘๔ ชนิด ที่ประกอบกันเป็นโลกนั้นมีอยู่ แต่ตามปรมัตถสัจจะว่ามีแต่ความว่างเปล่าไม่มีตัวตน ท่านหริวรมันเชื่อในทฤษฎีพุทธกายและธรรมกาย ซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา

---

[๒๓] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า๕๓.

แม้ว่าท่านจะไม่ยอมรับว่า พระพุทธเจ้าเป็นโลกุตระ แต่ก็ยังเชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงมีอนุภาพพิเศษเหนือสามัญชนทั่วไป เช่นพระองค์ทรงไว้ซึ่งทสพลญาณและเวสารัชชธรรม ๔ ท่านได้ให้ความเห็นต่อไปว่า ปัจจุบันเท่านั้นเป็นเรื่องจริง ส่วนอดีตอนาคตไม่มี

เจติยวาท ชื่อของนิกายนี้ มีปรากฏชื่ออยู่ที่เมืองอมราวดี และเมืองนาคารชุนโกณฑะ นิกายนี้ตั้งขึ้นโดยอาจารย์มหาเทวะ ท่านได้อุปสมบทในนิกายมหาสังฆิกะมาก่อน และได้ยอมรับมติของนิกายมหาสังฆิกะเพียง ๕ ข้อ ต่อมาเกิดแตกแยกจากนิกายเดิมมาตั้งนิกายขึ้นใหม่ และเนื่องจากที่อาศัยอยู่บนภูเขาซึ่งมีพระเจดีย์มาก จึงได้ให้ชื่อนิกายที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ว่า “นิกายเจติยะ” ส่วนผู้ตั้งก็คือ พระมหาเทวะ (ต่างรูปกับพระมหาเทวะผู้เป็นต้นนิกายมหาสังฆิก) ซึ่งมีความเชื่อว่า การสร้าง การตบแต่ง การบูชาเจดีย์ ได้ผลานิสงส์สูง การให้ทานให้ผลานิสงส์สูงและอาจแบ่งให้คนอื่นได้ พระพุทธเจ้าทรงพ้นจากกิเลสเพราะทรงไว้ซึ่งทศพลญาณ พระนิพพานเป็นอมตธาตุ หลักธรรมนอกจากนี้คล้ายกับนิกายมหาสังฆิก

นิกายนี้มีหลักธรรมคำสอนที่สำคัญเหมือนกับนิกายมหาสังฆิกะ คำสอนของนิกายนี้ คือ

๑. การสร้างพระเจดีย์ การประดับพระเจดีย์ และการบูชาพระเจดีย์เป็นบุญกุศลอันใหญ่หลวง

๒. การถวายดอกไม้และเครื่องประดับตกแต่งเป็นต้นแก่พระเจดีย์ ถือว่าเป็นการได้รับบุญกุศลอันใหญ่หลวงเช่นกัน

๓. การให้ทานเป็นบ่อเกิดแห่งบุญกุศล และบุคคลอาจเฉลี่ยส่วนบุญให้แก่บุคคลอื่นได้ด้วย

๔. พระพุทธเจ้าทรงพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ มีธาตุแห่งความเป็นผู้ประเสริฐเพราะเหตุที่พระองค์ทรงไว้ซึ่งทสพลญาณ

๕. ผู้มีความเห็นชอบ ยังไม่พ้นจากโทสะและยังไม่พ้นจากบาปที่ทำไปด้วยอำนาจแห่งโทสะ

๖. พระนิพพานเป็นสภาวะที่มีอยู่ เป็นอมตธาตุ[๒๔]

ธัมมุตตริยะ ในร้อยแห่งปีที่ ๒ นั้น อาจริยวาททั้ง ๒ คือ มหิสาสกะ และวัชชีปุตตกะแตกแยกมาจาก เถรวาท ในบรรดาอาจริยวาททั้ง ๒ นั้น อาจริยวาททั้ง ๔ คือ ธัมมุตตริยะ ๑ ภัทรยานิกะ ๑ ฉันนาคาริกะ ๑ สมิติยะ ๑ เกิดขึ้นเพราะแตกแยกมาจาก นิกายวัชชีปุตตกะในจีน พร้อมทั้งเกาหลี และเวียดนาม ถือวินัยของหินยานนิกายธรรมคุปตกะ (บาลีว่าธัมมคุตติกะ) ซึ่งกล่าวแล้วข้างต้นว่ารักษากันมาเป็นภาษาจีน (ต้นฉบับสันสกฤตสูญไปแล้ว) ที่ว่าภิกษุถือศีล ๒๕๐ ภิกษุณีถือศีล ๓๔๘ ดังได้กล่าวแล้ว หลัง พ.ศ. ๑๐๐ ได้มีอาจริยวาทใหม่นิกายมหิสาสกะแตกออกไปจากเถรวาทแล้ว มหิสาสกะก็แยกออกไปอีก ๒ เป็นนิกายธรรมคุปตกะกับนิกายสรวาสติวาท

หลักคำสอนของนิกายนี้ถือว่ามีอัตตา เช่น ๑. มีบุคคลหรืออัตตา โดยปรมัตถที่ให้พิจารณาอนัตตานั้น เพื่อหาอัตตาที่แท้จริง ๒. สังขารทั้งหลายบางพวกตั้งอยู่ชั่วคราว บางพวกเกิดดับทุกขณะ

---

[๒๔] อ้างแล้ว, หน้า ๗๐.

๓. วิญญาณ ๕ มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น เป็นวิราคะด้วย เป็นสราคะด้วย ๔. ศาสดานอกพระพุทธศาสนาอาจบรรลุอภิญญาได้ นิกายนี้ถือมรรคมีองค์ ๕[๒๕] มีคัมภีร์สารีปุตตาภิธรรม เป็นต้น

---

[๒๕] ดูรายละเอียด: มหิสาสกะในพุทธศตวรรษที่ ๙ สมณะฟาเหียน ได้มาพบคัมภีร์วินัยปิฎกและคัมภีร์สังยุกตาคมของนิกายนี้ที่ลังกาและได้อัญเชิญกลับสู่ประเทศจีนด้วยแต่เป็นที่น่าเสียดายว่าท่านมิได้แปลด้วยตนเองเพราะมัจจุราชได้คร่าชีวิตไปเสียก่อน การแปลวินัยปิฎกจึงตกเป็นหน้าที่ของพระพุทธชีวะชาวแคว้นกาศมีระซึ่งเดินทางมาสู่ประเทศจีน ได้ลงมือแปลสู่พากย์จีน ณ วัดเล่งกวงยี่ สำเร็จเป็นหนังสือ ๓๐ ผูก ให้ชื่อว่า "โหงวฮุงลุก" "ปัญจอัธยายมหิศาสกวินัย" นิกายนี้เชื่อว่า บุคคลอาจตรัสรู้อริยสัจ ๔ ได้ในขณะเดียวกัน และถือว่า อดีตและอนาคตไม่มี มีแต่ปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยอสังขตธรรม ๙ และมีหลักธรรมดังนี้

๑ ถือว่าอดีต อนาคต ไม่มีสภาวะอยู่จริง แต่ปัจจุบันมีอยู่
๒ ถือว่าการแทงทะลุอริยสัจ ๔ เป็นไปในขณะเดียว
๓ ถือว่าปุถุชนไม่สามารถละราคะ โทสะได้
๔ ถือว่าพาหิรศาสดาไม่สามารถบรรลุอภิญญา ๕ ได้
๕ ถือว่าไม่มีพรหมจริยวาสในเทวโลก
๖ ถือว่าไม่มีอันตรภาวะ
๗ ถือว่าพระอรหันต์ไม่สร้างสมบุญสมภาร
๘ ถือว่าปัญจวิญญาณมีทั้งวิราคะและสราคะ
๙ ถือว่ามีโลกิยะสัมมาทิฏฐิ
๑๐ ถือว่าไม่มีโลกิยสัทธินทรีย์
๑๑ ถือว่าอนุสัยไม่ใช่จิต ไม่ใช่เจตสิก ไม่มีอารมณ์ต่างจากสังโยชน์
๑๒ ถือว่าปุญญาภิสังขาร ไม่เป็นเหตุแห่งภพโดยตรง
๑๓ ถือว่าพระโสดาบันอาจเสื่อมได้แต่พระอรหันต์ไม่เสื่อม
๑๔ ถือว่ามรรคและวิมุตติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกเสมอเหมือนกัน
๑๕ ถือว่าพระพุทธเจ้าสงเคราะห์อยู่ในสงฆ์
๑๖ ถือว่าโดยปรมัตถ์ไม่มี "บุคคล" หรือ "อัตตา" เป็นผู้เวียนว่ายต่อชาติต่อภพ
๑๗ ถือว่าไม่มีโลกุตรฌาน
๑๘ ถือว่าสังขารทั้งหลายเกิดดับทุกขณะ

จำเนียรกาลล่วงมา นิกายนี้ได้เปลี่ยนความคิดหลายอย่าง เช่นถืออดีตภาวะและอนาคตภาวะเป็นของมีจริง มีอันตรภาวะ กรรมคือเจตนาไม่มีกายกรรม และวจีกรรม มหาปฐพีมณฑลตั้งดำรงอยู่ได้ จนสิ้นกัลป์ไม่เปลี่ยนแปลงไป การบูชาพระสถูปเจดีย์มีผลบุญเล็กน้อยเท่านั้น อนุสัยปรากฏอยู่แม้ในปัจจุบันธรรม

นิกายนี้มีความเชื่อถือว่า ผู้ที่สำเร็จพระอรหันต์แล้วไม่มีเสื่อมอีกพระอริยบุคคลชั้นต่ำคือ พระโสดาบันอาจเสื่อมได้อีก เทวดาบรรลุมรรคผลไม่ได้ บุคคลภายนอกศาสนาบรรลุอภิญญาไม่ได้ ไม่มีอันตรภพ คือความเป็นอยู่ในระหว่าชาตินี้และชาติหน้า พระสงฆ์นั้นหมายรวมเอาพระพุทธเจ้าด้วย ฉะนั้น การถวายทานแก่สงฆ์ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานจึงมีผลมากยิ่งกว่าถวายแก่พระพุทธเจ้าองค์เดียว ในบรรดามรรคมีองค์ ๘ ประการนั้น สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะนั้นมิได้จัดเป็นองค์ของอริยมรรคอย่างแท้จริง เพราะทั้ง ๓ ประการนี้มิได้เกี่ยวเนื่องหรือเกิดมาจากทางจิตใจ จึงได้ตัดมรรคทั้ง ๓ นี้ ออกจากมรรคมีองค์ ๘

สมิติยะ ในนิกายวัชชีบุตร มีกิ่งนิกายแยกออกมา ๔ สาขา คือนิกายัมมุตตริกวาท นิกายภัทรยานิกวาท นิกายฉันนาคาริกวาท และสมิติวาท ทั้งสี่นิกายนี้ มีทัศนะคล้ายคลึงกับนิกาย แม้จะแตกต่างกันบ้างก็ในส่วนปลีกย่อย แต่นิกายสมิติยวาทเป็นนิกายที่มีอิทธิพลมากจนภายหลังกลับรุ่งเรืองเกินหน้านิกายแม่ด้วยซ้ำและยังได้กลมกลืนนิกายแม่เข้าไว้เป็นอันเดียวกันอีกด้วย ฉะนั้นในบางแห่งจึงเรียกนิกายนี้ว่า “สมิติยะวัชชีบุตร” เลยทีเดียว

ในจดหมายเหตุของนักธรรมจาริกจีนเล่าว่า นิกายสมิติยะมีอิทธิพลมากในอินเดียจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ท่านหลวงจีนเฮี่ยงจังกล่าวว่า ในแคว้นมาลวะแห่งเดียว มีภิกษุของนิกายนี้ถึง ๒๐,๐๐๐ รูป นอกจากนี้ยังมีกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในอินเดีย ภาคตะวันออกอีกด้วย พระกนิษฐาองค์หนึ่งของพระเจ้าศีลาทิตย์หรือหรรษวรรธนะ ทรงเลื่อมใสในนิกายนี้มากและมีความเจนจบในหลักธรรมแห่งนิกายนี้

นิกายสมิติยวาทมีปรัชญาทำนองเดียวกับฝ่ายวัชชีบุตร ที่สำคัญคือการรับรองว่ามี “บุคคล” หรือ “อาตมัน” โดยปรมัตถ์ รายละเอียดเกี่ยวกับนิกายมีเหลือน้อย ส่วนมากได้สูญหายไปเกือบหมดแล้ว ส่วนในกถาวัตถุได้กล่าวถึงคติของนิกายนี้ ๑๑ ข้อ คือ

๑. ถือว่า มีบุคคลโดยความจริงแท้ในปรมัตถ์
๒. ถือว่า มีอันตรภาวะ
๓. ถือว่า ไม่มีรูปชีวิตินทรีย์
๔. ถือว่า วิญญัติก็เป็นศีล
๕. ถือว่า อนุสัยเป็นอัพยกตะ
๖. ถือว่ามีฌานในระหว่าง
๗. ถือว่าการประพฤติพรหมจรรย์ไม่มีในเทวโลก
๘. ถือว่าปุถุชนก็ละกามราคะ พยาบาทได้
๙. ถือว่าบุคคลละกิเลส ได้เป็นส่วนๆ
๑๐. ถือว่า การที่ความดับของสังขารก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยเหมือนกัน
๑๑. ถือว่าอสังขตธรรมไม่มีสภาวะอยู่ด้วยตัวของมันเอง

ภัทรยานิกวาทและฉันนาคาริกวาท สองนิกายนี้เป็นหนึ่งในสี่นิกายของสมิติยวาทหรือสมิติยะ มีทัศนะคล้ายคลึงกับนิกายแม่ จะแตกต่างกันบ้างก็ในส่วนปลีกย่อย

จะเห็นว่าทั้ง ๔ นิกายนี้แยกออกจากนิกายวัชชีปตตกวาท ดังนั้นจึงมีทัศนะคล้ายนิกายวัชชีปุตตกวาทเป็นส่วนมาก มีข้อแตกต่างกันบ้างก็ในส่วนย่อยและถือว่ามีอัตตาหรือบุคคลเช่นเดียวกับนิกายวัชชีปุตตกวาท ซึ่งมีความเชื่อว่า มีบุคคล (อัตตา) มีอันตรกาละในระหว่างชาตินี้ ชาติหน้า อนุสัยเป็นอัพยากต โดยความแท้จริงในปรมัตถ

๔. การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓

เมื่อพุทธศักราช ๒๐๐ กว่าปี พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นใหญ่ในแคว้นมคธ มีเมืองหลวงชื่อ ปาฏลีบุตร สมัยนั้น มีพวกนักบวชนอกศาสนาเป็นจำนวนมากปลอมบวชในพระพุทธศาสนาเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ เมื่อบวชแล้วก็คงสั่งสอนลัทธิศาสนาเก่าของตน โดยอ้างว่าเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา ข้อนี้ทำให้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก เกิดความระอาใจต่อการพระพฤติปฏิบัติของเหล่าภิกษุอลัชชีที่ปลอมบวชทั้งหลาย จึงได้ปลีกตัวไปอยู่ที่อโธคังคบรรพต เจริญวิเวกสมาบัติอยู่ที่นั้นอย่างเงียบๆ เป็นเวลาถึง ๗ ปี

จำนวนพระอลัชชีนั้น มีมากกว่าพระภิกษุแท้ๆ ต้องหยุดการทำอุโบสถ ๗ ปี เพราะเหตุที่พระสงฆ์ผู้มีศีลบริสุทธิ์ไม่ย่อมร่วมกับพระอลัชชีเหล่านั้น จึงทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชไม่สบายพระทัยในการแตกแยกของพระสงฆ์ ทรงปรารถนาจะให้พระสงฆ์เหล่านั้นสมานสามัคคีกัน จึงได้ตรัสสั่งให้อำมาตย์หาทางสมานสามัคคี

ฝ่ายอำมาตย์ฟังพระดำรัสไม่แจ้งชัด สำคัญผิดในหน้าที่จึงได้ทำความผิดอันร้ายแรง คือได้บังคับให้ภิกษุผู้บริสุทธิ์ทำอุโบสถร่วมกับอลัชชี พระภิกษุผู้บริสุทธิ์ต่างปฏิเสธที่จะร่วมอุโบสถสังฆกรรม อำมาตย์จึงได้ตัดศีรษะพระภิกษุเสียหลายรูป

เมื่อพระเจ้าอโศกทรงทราบข่าวนี้จึงเกิดสลดพระทัยมาก ได้เสด็จไปทรงขอขมาโทษต่อพระภิกษุสงฆ์ที่พระอารามและได้ตรัสถามพระสงฆ์ว่า การที่อำมาตย์ได้ทำความผิดเช่นนี้ ความผิดจะตกมาถึงพระองค์ด้วยหรือไม่ พระสงฆ์ถวายคำตอบไม่ตรงกัน บ้างก็ว่าความผิดจะตกมาถึงพระองค์ด้วย แต่บางรูปก็ว่าไม่ถึง คำวิสัชนาที่ขัดแย้งกันเช่นนี้ ทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชกระวนกระวายพระทัยยิ่งขึ้น ทรงปรารถนาจะให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผู้มีความสามารถและแตกฉานในพระธรรมวินัยถวายคำวิสัชนาอย่างแจ่มแจ้ง จึงได้ตรัสถามพระภิกษุสงฆ์เช่นนั้น ก็ได้รับตอบว่ามีแต่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระรูปเดียวเท่านั้นที่อาจแก้ความสงสัยได้

พระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้ส่งสาส์นไปอาราธนาท่านเดินทางมายังเมืองปาฏลีบุตรแต่ไม่สำเร็จ ในที่สุด จึงได้รับสั่งให้เจ้าพนักงานออกเดินทางโดยทางเรือไปรับท่าน ตามคำแนะนำของพระติสสเถระผู้เป็นอาจารย์ของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ในที่สุดพระเถระก็ยอมมาและในวันที่ท่านเดินทางมาถึงนั้น พระเจ้าอโศกมหาราชได้เสด็จไปรับพระเถระด้วยพระองค์เอง ได้เสด็จลุยน้ำไปถึงพระชานุ แล้วยื่นพระกรให้พระเถระจับและตรัสว่า “ขอพระคุณท่านจงสงเคราะห์ข้าพเจ้าเถิด” แล้วได้นำท่านไปสู่อุทยาน ทำพิธีต้อนรับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ทำนองคล้ายคลึงกับพิธีต้อนรับพระอุปคุปต์ ได้ทรงแสดงความเคารพพระเถระอย่างสูง และได้ตรัสถามพระเถระว่าการที่อำมาตย์ได้ตัดศีรษะพระภิกษุนั้นจะเป็นบาปกรรมตกถึงตนหรือไม่ พระเถระได้ตอบว่า มหาบพิตร จะเป็นบาปได้ก็ต่อเมื่อพระองค์มีเจตนาที่จะฆ่าเท่านั้น การฆ่าฟันภิกษุเป็นบาปเฉพาะของอำมาตย์เท่านั้นเพราะทำเกินรับสั่ง พระเจ้าอโศกก็เลื่อมใสอาราธนาให้ท่านเป็นประธานสงฆ์ ชำระพระศาสนาให้

บริสุทธิ์ พระโมคคัลลีบุตรจึงพำนักอยู่ ณ อโศการามวิหาร แล้วพระเจ้าอโศกก็โปรดให้ประกาศชุมนุมสงฆ์จากจาตุรทิศ มารวมกัน ณ อโศการาม ให้พระโมคคัลลีบุตรท่านไต่ถามลัทธิธรรมกับสงฆ์ทุกรูป เช่นถามว่าพระพุทธวจนะตรัสสั่งสอนอย่างไรภิกษุที่เป็นเดียรถีย์ปลอมบวชก็ตอบเป็นทำนองสัสสตทิฏฐิบ้าง เป็นอุจเฉททิฏฐิบ้าง พระเจ้าอโศกก็ใช้พระราชอำนาจบังคับให้สึกออกไป ว่าครั้งนั้นสึกภิกษุเพศออกเสีย ๖๐,๐๐๐ คน ฝ่ายภิกษุที่เป็นธรรมวาทีก็ตอบว่า พระพุทธวาทะตรัสสอนเป็นวิภัชชวาที[๒๖]

ครั้งชำระกำจัดภิกษุลักเพศแล้ว พระเจ้าอโศกจึงอาราธนาให้สงฆ์ทำอุโบสถสังฆกรรม และพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเจ้าจึงถือโอกาสทำตติยสังคายนา โดยราชูปถัมภ์ของพระเจ้าจักรพรรดิ จำนวนพระอรหันต์ที่ถูกเลือกเข้าชุมนุมทำคติยสังคายนาถ้วน ๑,๐๐๐ องค์ ณ อโศการามนครปาฏลีบุตร ทำอยู่ ๙ เดือน จึงสำเร็จเวลาที่ทำตติยาสังคายนานั้นพระโมคคัลลีบุตรอายุได้ ๗๒ พรรษา เป็นปีที่ ๑๗ ตั้งแต่พระเจ้าอโศกเสวยราช์มา

เรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งก็คือ ในการทำสังคายนาครั้งนี้ก็คือว่าพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ร้อยกรองคัมภีร์กถาวัตถุขึ้น เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่ยังคลุมเครือให้แจ่มแจ้ง โดยได้ตั้งคำถามและคำตอบไปในตัวกถาวัตถุกล่าวถึงธรรมหมวดใด เรียงลำดับเรื่องตามชื่อของธรรมหมวดนั้น เช่นกล่าวถึงบุคคลก็เรียกว่าบุคคลกถา กล่าวถึงความเสื่อมก็เรียกว่า ปริหานิกถา รวมทั้งหมดมี ๒๑๙ กถา

เรื่องที่สำคัญที่สุดในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ ก็คือ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระสมณทูตไปประกาศศาสนาในแคว้นและประเทศต่างๆ รวมทั้งหมดมี ๙ สาย ตามรายนามสมณทูตที่ปรากฏในปกรณ์ลาลีมี ดังนี้

สายที่ ๑ มีพระมัชฌันติกเถระเป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นกัษมิระ คือ รัฐแคชเมียร์ ประเทศอินเดียปัจจุบัน และแคว้นคันธาระ ในปัจจุบัน คือ รัฐปัญจาปทั้งของประเทศอินเดียและประเทศปากีสถาน

สายที่ ๒ พระมหาเทวเถระ เป็นหัวหน้าคณะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นมหิสมณฑปัจจุบัน ได้แก่ รัฐไมเซอร์และดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโคธาวารี ซึ่งอยู่ในตอนใต้ประเทศอินเดีย

สายที่ ๓ พระรักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ วนวาสีประเทศในปัจจุบันได้แก่ ดินแดนทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย

สายที่ ๔ พระธรรมรักขิตเถระ หรือพระโยนกธรรมรักขิตเถระ (ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นฝรั่งคนแรกในชาติกรีกที่ได้เข้าบวชในพระพุทธศาสนา) เป็นหัวหน้าคณะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ อปรันตกชนบท ปัจจุบันสันนิษฐานว่าคือดินแดนแถบชายทะเลเหลือง เมืองบอมเบย์

สายที่ ๕ พระมหาธรรมรักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นมหาราษฎร์ ปัจจุบัน ได้แก่ รัฐมหาราษฎร์ของประเทศอินเดีย

---

[๒๑] อภิชัย โพธิประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๓๒.

สายที่ ๖ พระมหารักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในเอเชียกลาง ปัจจุบันได้แก่ ดินแดนที่เป็นประเทศอิหร่านและตุรกี

สายที่ ๗ พระมัชฌิมเถระ พร้อมด้วยคณะ คือพระกัสสปโคตรเถระ พระมูลกเทวเถระ พระทุนทภิสสระเถระ และพระเทวเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนแถบภูเขาหิมาลัย สันนิษฐานว่า คือ ประเทศเนปาล

สายที่ ๘ พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งปัจจุบันคือ ประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน เช่น พม่า ไทย ลาว เขมร เป็นต้น

สายที่ ๙ พระมหินทเถระ (โอรสพระเจ้าอโศกมหาราช) พร้อมด้วยคณะ คือพระอิริฏฐิเถระ พระอุทริยเถระ พระสัมพลเถระ และพระหัททสารเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีป ในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กษัตริย์แห่งลังกาทวีป ปัจจุบัน คือ ประเทศศรีลังกา[๒๗]

มูลเหตุสืบเนื่องมาจากพระสงฆ์ปลอมสามารถวิเคราะห์ได้ว่าผู้แสดงลัทธิผิดพุทธดำรัส และก่อให้เกิดความวุ่นวายแก่สงฆ์ จนไม่ได้ทำอุโบสถสังฆกรรมนานถึง ๗ ปี พระเจ้าอโศกมหาราชทรงได้นิมนต์พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเพื่อมาแก้ปัญหาดังกล่าว และทำการชำระพระไตรปิฎกใหม่อีกครั้ง จึงกระทำการสังคายนาขึ้นโดยมีพระอรหันต์เข้าร่วมการสังคายนาครั้งนี้ ๑,๐๐๐ องค์ ณ อโศการามนครปาฏลีบุตร ทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จ ซึ่งหลังจากการสังคายนาครั้งนี้ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ร้อยกรองคัมภีร์กถาวัตถุขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับพระไตรปิฎกให้ชัดเจนขึ้นนอกจากนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชยังส่งสมณทูตไปยังแคว้นต่าง ๆ เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาด้วย

หลังจากที่ชำระพระไตรปิฎกแล้วมีพระสงฆ์ปลอม ถูกบังคับให้สึกถึง ๖๐,๐๐๐ รูป ซึ่งพระภิกษุเหล่านั้นน่าจะเป็นพระภิกษุในนิกายอื่นๆ ที่ไม่ใช่เถรวาท โดยน่าจะเป็นภิกษุฝ่ายตรงข้ามมากกว่าเพราะผู้เขียนปกรณ์เป็นพระลังกา

โดยสรุปแล้วการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นั้นเป็นเพียงการฝึกซ้อมหลักธรรมของฝ่ายเถรวาทให้แน่ชัดลงไปอีกเท่านั้น ไม่ได้มีการกล่าวถึงพุทธศาสนาฝ่ายมหาสังฆิกะ แต่อย่างใด แต่ก็ปรากฏหลักฐานของการแบ่งแยกนิกายออกมาอย่างชัดเจน โดยกล่าวถึงพระสงฆ์ปลอม จำนวน ๖๐,๐๐๐ รูป ซึ่งพระสงฆ์เหล่านั้นน่าจะเป็นพระสงฆ์นิกายมหาสังฆิกะส่วนหนึ่งด้วย

หลังจากสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชพระพุทธศาสนาก็เริ่มเสื่อมจากอินเดียด้วยสาเหตุสำคัญที่เนื่องมาจาก พระมหากษัตริย์ในช่วงหลังนี้หันมานับถือศาสนาฮินดู จึงทำให้ศาสนาพราหมณ์และฮินดู ได้พัฒนาก้าวหน้าทางด้านความคิดและอภิปรัชญาอย่างมากส่งผลให้พุทธศาสนามีผู้นับถือน้อยลง พระเถระผู้ใหญ่จึงหันมาปรับปรุงแนวคิดและวิธีการเผยแพร่ใหม่ให้เหมาะสม

---

[๒๒] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, หน้า ๒๖๘-๒๗๐; อภิชัย โพธิประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๓๓-๓๔.

๕. การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๔

ในขณะที่พระพุทธศาสนาได้หยุดชะงักไปชั่วคราวจากอินเดีย เพราะขาดผู้อุปถัมภ์และได้รับการเบียดเบียนอยู่เสมอนั้น ดินแดนนอกอาณาจักรของพระเจ้าแผ่นดินที่นับถือศาสนาฮินดูก็ได้ต้อนรับเอาพระพุทธศาสนาเข้าไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแคว้นบากเตรียซึ่งมีพระราชาชาติกรีกปกครองอยู่นั้นพระพุทธศาสนาก็ได้ตั้งลงมั่นและได้เจริญขึ้นตามลำดับมีพระสงฆ์ปกครองกันเป็นหมวดหมู่

พระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นโยนกพระองค์หนึ่ง พระนามว่า เมนันดรอส หรือมิลินท์ ซึ่งเป็นกษัตริย์กรีกพระองค์แรกที่ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาทรงสนพระทัยวิชาการต่างๆ ทรงมีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนาทรงประกาศพระพุทธศาสนาตั้งแต่ภูเขาฮินดูกูฏจนกระทั่งลุ่มแม่น้ำสินธุ สมัยนี้พระพุทธศาสนาได้เจริญขึ้นมากในกรีกรวมทั้งซีเรียด้วย ซึ่งเราทราบได้จากหลักฐานต่างๆ เช่นเหรียญตราที่ทำเป็นรูปธรรมจักร และซากปรักหักพังของวัดวาอารามทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง นับว่าเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองที่สุดในดินแดนแห่งนี้

เมื่อกษัตริย์วงศ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชเสื่อมอำนาจลง อินเดียก็เริ่มปั่นป่วน ชนชาติในทวีปเอเชีย ชื่อ ตาต ได้ยกทัพข้ามแม่น้ำสินธุเข้าไปหลายครั้ง มีการรบพุ่งกันหลายคราว พระพุทธศาสนาที่อ่อนกำลังอยู่แล้วก็ยิ่งอ่อนกำลังลงอีก ต่อมาเกิดมีอาณาจักรขึ้นใหม่เรียกว่ากุษาณ กษัตริย์พระองค์แรกของวงศ์นี้คือพระเจ้ากัทพิเสส หรือกุชุล กะสะ ซึ่งมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก พระองค์เป็นเผ่ากุษาณะซึ่งเป็นเผ่าหนึ่งของเผ่าง้วยสี (ฮั่น) ชนเผ่าเดิมได้อาศัยอยู่เตอรกีสตานของจีน (ปัจจุบันคือมณฑลซินเกียง)

พระเจ้ากัทพิเสส ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะพิสูทธิ์ได้จากเหรียญของพระองค์ที่ค้นพบ ณ บริเวณเมืองตักกสิลา โดยมีคำจารึกปรากฏว่า “กุชุล กสฺส กุสาน ยวุคส ธฺรมฐิทส” ซึ่งแปลว่า “ของพระเจ้า กุชุล กสะ ราชาแห่งกุษาณ ผู้ดำรงมั่นอยู่ในธรรม” และนอกจากนี้ยังมีเหรียญที่ค้นพบอีก ที่มีคำจารึกว่า “สจฺจธมฺมฐิต” และ “ธมฺมฐิต”

ครั้นต่อมา ก็ถึงสมัยพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์ในวงศ์กุษาณได้เสวยราชในปี พ.ศ. ๖๕๓ กษัตริย์พระองค์นี้ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากและได้แผ่เดชานุภาพไปในดินแดนตะวันตกเฉียงเหนือโดยตลอด จนถึงแคว้นคันธาระ แคชเมียร์ สินธุ และบางส่วนของมัธยมประเทศ

ในรัชสมัยของพระองค์นี้ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้แผ่เข้าสู่เอเชียกลาง และจีนอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง วรรณคดีพระพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตได้เจริญขึ้นแทนภาษาบาลี มีพระภิกษุผู้ทรงความรู้เป็นจำนวนมาก เช่น ท่านปารศวะ ท่านอัศวโฆษ ท่านวสุมิตร เป็นต้น ท่านเหล่านี้ได้รจนาตำราพระพุทธศาสนาเป็นภาษาสันสกฤตเป็นจำนวนมาก ในด้านศิลปกรรม การแกะสลักแบบคันธาระ ซึ่งเป็นศิลปกรรมอันสวยงาม ก็ได้เจริญขึ้นอย่างสุดขีด ได้มีการสร้างพระพุทธรูป

และพระโพธิสัตว์ขึ้น พระเจ้ากนิษกะได้รับสั่งให้สร้างวัดวาอาราม วิหาร พระสถูป และพระเจดีย์ เป็นจำนวนมาก พระเจดีย์องค์หนึ่งมีความสูง ๔๐๐ฟิต มีฐาน ๕ ชั้น และฐานสูง ๑๕๐ ฟิต

พระเจ้ากนิษกะทรงมีพระทัยฝักใฝ่ในการศึกษาพระธรรมวินัย ถึงกับอาราธนาพระเถระผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกมาถวายพระธรรมเทศนาในพระราชวังวันละรูปเป็นประจำ และจากการสดับพระธรรมเทศนานั้นเอง เป็นเหตุให้พระเจ้ากนิษกะบังเกิดพระวิมติกังขาในหลักธรรมต่างๆ ขึ้น ด้วยพระคณาจารย์ต่างๆ องค์ที่ได้รับนิมนต์ให้มาแสดงธรรมนั้นมาจากต่างนิกาย ย่อมแสดงหลักธรรมตามคติของนิกายนั้นๆ ก็หลักธรรมนานานิกายย่อมมีทัศนะไม่ตรงกันบ้าง พระเจ้ากนิษกะมหาราช จึงทรงบังเกิดวิกิจฉาว่าจะทรงถือเอาคติใดแน่นอน ครั้งนั้นยังคงมีพระคณาจารย์รูปหนึ่งชื่อ พระปารศวะ เป็นภิกษุในนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นนิกายที่มีอิทธิพลในอินเดียภาคเหนือ พระเจ้ากนิษกะมหาราชจึงตรัสปรับทุกข์ในเรื่องที่พระองค์ทรงกังขาอยู่กับพระปารศวะ และทรงปารภที่จะยกสังคายนาขึ้นชำระพระธรรมวินัยให้ผ่องแผ้ว พระปารศวะถวายอนุโมทนา ฉะนั้นพิธีสังคายนาจึงบังเกิดขึ้น แต่เป็นการสังคายนาในพระธรรมวินัยของนิกายสรวาติวาท

เสถียร โพธินันทะ กล่าวไว้ว่า “ในบันทึกของสมณะเฮี่ยงจังกล่าวว่าสังคายนาครั้งนั้นทำกันในแคว้นแคชเมียร์หรือกัศมีร์ (กัศมีร์หรือแคชเมียร์ตอนเหนือของประเทศอินเดีย เป็นการผสมผสานลักษณะของศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน) มีจำนวนสงฆ์ ๕๐๐ รูป และมีพระปารศวะเป็นประธานมีพระวสุมิตรเถระเป็นผู้แถลงมติ แต่ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่า มีจำนวนพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ พระโพธิสัตว์ ๕๐๐ องค์ และบัณฑิตอีก ๕๐๐ คน มาร่วมชุมนุมสังคายนาด้วยส่วนสถานที่นั้น “กุณฑลวิหาร” ในแคชเมียร์หรือกัศมีร์ดุจกัน ในวสุพันธุนิทานเล่าว่า เมื่อพุทธปรินิพพานแล้ว ๕๐๐ ปี มีพระอรหันต์ชื่อ กาตยายนีบุตร ได้ชุมนุมพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ และพระโพธิสัตว์อีก ๕๐๐ องค์ร้อยกรองอภิธรรมปิฎกของนิกายสรวาสติวาท และได้แต่งคัมภีร์ชญาณปรัสถาน มีผู้สันนิษฐานว่า พระปารศวะเป็นองค์เดียวกับพระกาตยายนียบุตร

แต่ตามประวัติของพระกายายนีบุตรเล่าว่า ท่านแต่งคัมภีร์ชญาณปรัสถานที่ตมัสวัน ณ แคว้นจีนภูติ หาใช่แคชเมียร์หรือกัศมีร์ไม่จึงเป็นอันแสดงว่าท่านทั้ง ๒ เป็นคนละคน พระกาตยายนีบุตรมีชีวิตอยู่ก่อนพระเจ้ากนิษกมหาราชแน่นอน นักประวัติศาสตร์มักจะนำเรื่องราวของพระเจ้ากนิษกะที่ ๑ ที่ ๒ มาปนกัน ทำให้ยากแก่การวินิจฉัย”

อย่างไรก็ตามผลแห่งทำสังคายนาครั้งนี้มีดังนี้

๑. ได้ใช้ภาษาสันสกฤตขึ้นสู่สังคายนา

๒. มีการร้อยกรองอรรถาธิบายพระไตรปิฎกขึ้น ๓ คัมภีร์ใหญ่ คือ

ร้อยกรองอรรถกถาพระวินัยปิฎก ชื่อวินัยวิภาษา จำนวนแสนโศลก อรรถกถาพระสูตตันตปิฎก ชื่ออุปเทศศาสตร์ จำนวนแสนโศลก ร้อยกรองพระอภิธรรมวิภาษาศาสตร์อีก ๑ แสนโศลก

๓. มีการจดจารปกรณ์เหล่านี้ขึ้นเป็นหลักฐาน

๔. นิกายสรวาสติวาทิน เป็นนิกายซึ่งทางราชการรับรอง

๕. พระเจ้ากนิษกมหาราชโปรดให้ส่งสมณทูตแผ่พระศาสนาทั่วไปในภูมิภาคเอเชียกลาง[๒๘]

จากการศึกษาค้นคว้าการทำสังคายนาครั้งนี้ พบว่าทำขึ้นหลังจากที่พุทธศาสนามหายาน ได้แผ่เข้าไปในแถบเอเชียกลาง และจีน วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตได้เจริญขึ้นแทนภาษาบาลี มีพระภิกษุผู้มีความรู้เป็นจำนวนมากเกิดขึ้น เช่น พระปารศวะ พระอัศวโฆษ พระวสุมิตร ซึ่งตำราพุทธศาสนาที่เป็นภาษาสันสกฤตจำนวนมากได้ถูกแต่งขึ้นในช่วงนี้ด้วยเช่นกัน

ส่วนสาเหตุของการกระทำสังคายนาครั้งนี้เนื่องมาจากพระเจ้ากนิษกะ ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนา สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพุทธศาสนาสาขาหนึ่งในเถรวาททที่ใช้ภาษาสันสกฤต และต่อมาส่งอิทธิพลให้เกิดลัทธิมหายานขึ้น โดยได้ทรงนิมนต์พระเถระผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกมาตอบปัญหาธรรมกับพระองค์ทุกวัน ซึ่งทรงเกิดข้อสงสัยมากมายเกี่ยวกับธรรมเหล่านั้น จึงทรงตรัสปรับทุกข์กับพระปารศวะเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ จึงเกิดการกระทำการสังคายนาขึ้น

แต่การสังคายนาครั้งนี้มิได้มีหลักฐานแสดงถึงพุทธศาสนานิกายมหายานอย่างเด่นชัด แต่อาจจะสันนิษฐานได้ว่า น่าจะมีแนวคิดและหลักปฏิบัติเข้าไปมีอิทธิพลอยู่บ้างเนื่องจากพระเถระผู้เข้าร่วมทำการสังคายนาส่วนใหญ่ ต่อมากลายเป็นพระเถระองค์สำคัญในการก่อตั้งนิกายมหายานในช่วงหลัง

หลังจากที่นิกายต่างๆ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๘ นิกาย ได้แตกแยกออกมาจาก ๒ นิกายหลัก กล่าวคือ เถรวาท และมหาสังฆิกะแล้ว ต่อมาพุทธศาสนามหายานได้ถือกำเนิดขึ้น จากการแยกออกมาจากนิกายต่าง ๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย โดยรวบรวมหลักธรรมสำคัญจากทั้ง ๑๘ นิกาย ซึ่งคณาจารย์ของมหายานในยุคนั้นเดิมเคยเป็นภิกษุใน นิกายต่างๆ เหล่านั้นมาก่อน โดยเฉพาะมหาสังฆิกะซึ่งมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งนิกายมหายาน[๒๙] ซึ่งนิกายมหาสังฆิกะมีศูนย์กลางอยู่ทางตอนใต้ของอินเดีย ในแคว้นอันธระและนิกายดังกล่าวมีคตินิยมที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระธรรมวินัยให้เหมาะสมกับกาละเทศะอยู่แล้ว ต่อมาการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังได้ก่อให้เกิดนิกายมหายานและไม่ขึ้นอยู่กับนิกายมหาสังฆิกะอีกต่อไป หลักธรรมส่วนใหญ่จึงมีของนิกายมหาสังฆิกะอยู่มากและยังมีอิทธิพลของนิกายอื่นด้วย เช่น สรวาสติวาทิน วัชชีบุตรเป็นต้น

---

[๒๓] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๓๒๗-๓๒๘.

[๒๔] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**,หน้า ๘๓.

นอกจากนี้แนวความคิดที่แตกต่างกันในเรื่องต่างๆ ก็เป็นเหตุให้เกิดการแบ่งแยกนิกายนี้ขึ้นมาด้วยเช่นกัน อาทิ แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธองค์มหาสังฆิกะเชื่อว่า พระพุทธองค์นั้นมิใช่มนุษย์ธรรมดา แต่มีกายทิพย์ ทั้งนามและรูปเป็นโลกุตตระ การแสดงองค์เป็นมนุษย์นั้นเป็นเพียงมายาธรรมที่พระพุทธองค์สร้างขึ้นเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ความคิดดังกล่าวเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดนิกายมหายานขึ้น เพราะถือว่าเป็นลัทธิใหญ่เนื่องด้วยอุดมคติที่ใหญ่โต ถึงปรารถนาพุทธภูมิและประพฤติวัตรเช่นพระโพธิสัตว์

แนวคิดดังกล่าวได้เกิดขึ้นภายหลังที่พระพุทธศาสนาเริ่มเสื่อม หลังจากสมัยราชวงศ์โมริยะ เนื่องจากกษัตริย์ช่วงหลังนั้นหันมาทำนุบำรุงศาสนาพราหมณ์ รามายณะและมหาภารตะจึงถูกแต่งขึ้นมาในสมัยนี้ ในสมัยนั้นพระพุทธศาสนาประสบกับการเสื่อมอย่างมากในทุกด้าน คณาจารย์ในพระพุทธศาสนาในขณะนั้นจึงต้องหันมาปรับแนวคิดและวิธีการเผยแผ่ตลอดจนหลักธรรมต่างๆ ให้เหมาะกับสภาพของสังคม เพื่อจูงใจให้คนมานับถือกันมากขึ้น การปรับปรุงนั้นแบ่งออกเป็น ๒ แนวทางใหญ่ ๒ แนว

๑. แนวแห่งบุคลาธิษฐาน หมายถึงปรับตามความศรัทธาของสามัญชนเป็นสำคัญ

๒. แนวแห่งธรรมาธิษฐาน หมายถึง เมื่อบัญญัติแนวแห่งบุคลาธิษฐานแล้วก็ต้องให้มีปัญญากำกับด้วย[๓๐] ซึ่งจากแนวคิดนี้ ส่งผลให้พระสูตรต่างๆ ได้รับการแก้ไขดัดแปลงอย่างมากและพระสูตรใหม่ก็ถือกำเนิดขึ้นหลายเรื่องในช่วงนี้ นอกจากอิทธิพลดังกล่าวแล้วยังมีสาเหตุอื่นๆ อีกที่ส่งผลให้เกิดนิกายมหายาน ซึ่งได้รับ การนับถืออย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา สาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้พุทธศาสนามหายานได้รับการนับถืออย่างกว้างขวาง คือ คณะพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ที่พยายามเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามสังคมด้านต่างๆ อย่างใกล้ชิด ด้วยเหตุที่ว่า เพราะคฤหัสเหล่านั้นสามารถที่จะเข้าร่วมกับคนทั่วไป ในการทำสาธารณะประโยชน์ต่างๆ เพื่อสังคมโดยส่วนรวมได้สะดวกกว่าพระสงฆ์ ซึ่งย่อมจะต้องเคร่งครัดรักษาสมณสารูป ไม่อาจเผยแพร่ศาสนาได้เต็มที่ นอกจากนี้คณะคฤหัสถ์ดังกล่าวซึ่งเป็นผู้ทำการปฏิรูปศาสนาทั้งในด้านบุคลาธิษฐานและปรัชญา คือธรรมาธิษฐานผสมกัน ได้พยายามเผยแผ่พุทธศาสนา ตามสังคมด้านต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด[๓๑]

สรุปท้ายบท

แนวทางทั้งหมดนี้ ก็มาจากการปรับเปลี่ยนแนวคิดและวิธีการเกี่ยวกับการเผยแพร่แบบใหม่ของพระพุทธศาสนา ยุคหลังพระเจ้าอโศกที่ประสบกับความเสื่อม นั้นก็ด้วยการปรับปรุงแนวทางการปฏิบัติให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสังคมในสมัยนั้น เพื่อให้มีสิ่งยึดเหนี่ยวหรือเป็นที่พึ่งของประชาชนได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยประชาชนส่วนใหญ่ยังข้องอยู่ด้วยกิเลส ตัณหา ซึ่งเป็นอวิชชาที่คอยปิดบังอยู่

---

[๒๕] อ้างแล้วในเล่มเดียวกัน, หน้า ๘๗.

[๒๖] พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ, **สารัตถธรรมมหายาน**, ๒๕๑๓, หน้า ๕๘.

คำถามท้ายบทที่ ๑

๑. จงอธิบายคำว่า สังคายนา พร้อมวิเคราะห์แห่งการทำสังคายนา
๒. จงวิเคราะห์เหตุแห่งความแตกแยกของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เป็นชนวนให้เกิดนิกายต่างๆ ขึ้น
๓. จงอธิบายเหตุแห่งความขัดแยงกันพระภิกษุสงฆ์ในการทำสังคายนาครั้งที่สามมาโดยละเอียด
๔. จงสร้างผังความคิด (Mind Map) ของนิกายย่อยที่แยกออกไปจากพุทธศาสนานิกายเถรวาท นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐

บทที่ ๒
หลักพื้นฐานของพุทธศาสนามหายาน

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้ผู้ศึกษาสามารถ

อธิบายแนวคิดเรื่องตรีกาย

อธิบายแนวคิดเรื่องตรียาน

อธิบายแนวคิดเรื่องหลักจตุรมหาปณิธาน

อธิบายแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้า

อธิบายแนวคิดเรื่องพุทธเกษตร

ขอบเขตเนื้อหา

แนวคิดเรื่องตรีกาย

แนวคิดเรื่องตรียาน

แนวคิดเรื่องหลักจตุรมหาปณิธาน

แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้า

แนวคิดเรื่องพุทธเกษตร

หลักพื้นฐานของพุทธศาสนามหายาน

ความนำ

รากฐานความเชื่อแบบมหายานเกิดขึ้นจากกการมองเห็นว่าทางหลุดพ้นสายเดิม (เถรวาท) เป็นการมุ่งเน้นเฉพาะตัวบุคคลคนดูเหมือนจะเป็นการคับแคบเกินไป อีกทั้งยังจำกัดขีดขั้นความสามารถไว้ที่ปัญญาและสถานภาพกล่าวคือ ผู้ที่จะหลุดพ้นได้ต้องเป็นพระอรหันต์ผู้มีปัญญาหยั่งเห็นความจริง จริงอยู่ว่า การหลุดพ้นได้จำต้องอาศัยปัญญาพิจารณารู้แจ้งเห็นจริง การที่จะรู้แจ้งเห็นจริงนั้นต้องอาศัยความเพียรปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาอย่างยิ่งยวด แต่การมุ่งสู่ความหลุดพ้นแบบนี้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจะตกอยู่กับผู้มีปัญญาหรือความเพียรเข้าทำนองใครทำใครได้ เกิดประโยชน์สุขสำหรับคนๆ นั้นเท่านั้น คนส่วนใหญ่ที่ขาดปัญญายังคงดิ้นรนเป็นทุกข์อยู่ในโลกิยวิถี สิ่งเหล่านี้ทำให้มหายานต้องคิดค้นหาแนวทางที่จะช่วยคนที่ตกอยู่ในโลกิยวิถีให้พ้นทุกข์ด้วยการแสวงหาหลักคำสอนให้สอดคล้องกับความต้องการและการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมในขณะนั้น จนเกิดแนวคิดเรื่องตรีกาย ตรียาน หลักจตุรมหาปณิธาน พระพุทธเจ้า และแนวคิดเรื่องพุทธเกษตรเกิดขึ้นจนกลายเป็นที่ย่อมรับกันสืบมาจนถึงปัจจุบัน

๑. แนวคิดเรื่องตรีกาย

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันปรินิพพานไปแล้ว เหล่าสาวกเริ่มคิดถึงความเป็นอัจฉริยะของพระองค์มากยิ่งขึ้น ตามทัศนะของสาวกยานิกชน พระพุทธเจ้าเป็นอภิบุคคล ผู้ได้บรรลุความสมบูรณ์แห่งปัญญาในชีวิตนี้ เพราะอำนาจความเจริญทางจิตใจและบุญกรรมที่ได้สั่งสมมาแต่อดีตชาติ ความเคารพอันลึกซึ้งที่เหล่าสานุศิษย์ของพระองค์มีอยู่ ทำให้ไม่พอใจด้วยความเป็นมนุษยธรรมดาสามัญของพระบรมครูของตนจึงพยายามสร้างสรรค์ให้พระองค์เป็นสิ่งที่เหนือกว่าวิญญาณอมตะ ถึงคัมภีร์บาลีก็ได้กล่าวถึงชีวิตอันสูงล้ำสำหรับพระพุทธเจ้า นอกเหนือไปจากชีวิตโลกีย์อีกด้วย

ด้วยหลักคิดที่ว่าชีวิตอันสูงล้ำเหนือโลกีย์เป็นประเด็นสำคัญประการหนึ่งของมหายานอยู่ที่หลักเรื่อง ตรีกาย อันหมายถึงพระกายทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้าในกายตรัยสูตรของมหายาน แต่ทว่าแนวคิดเรื่องตรีกายเดิมทีเดียวพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ

๑. **นิรมาณกาย** ได้แก่ กายเนื้อ หรือ รูปกายที่เป็นมนุษย์ คือ พระสมณะโคตมซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าที่ประวัติศาสตร์ได้จารึกไว้ในโบราณคดีถึงสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพานของพระองค์ อย่างชัดแจ้ง ว่าพระองค์คือมนุษย์ธรรมดาๆ มีการเกิด -แก่ - เจ็บ และตายแบบเราๆ ทั้งหลาย

๒. ธรรมกาย ได้แก่ พระคุณของพระพุทธองค์ หมายถึง พระเมตตาคุณ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ ซึ่งเป็นองค์รวมหรือประมวลข้อปฏิบัติคำสั่งสอนของพระองค์[๑]

แต่ต่อมาพุทธศาสนานิกายมหายานได้แสดงความหมายเพิ่มเติมอีกอย่างหนึ่งคือ ธรรมกายมีฐานะเป็นหลักความจริงอันเป็นรากฐานหรือบ่อเกิดของจักรวาล ความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะมีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระพุทธองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภาพมายาเท่านั้น ต่อมาภายหลังในยุคของท่านอสังคะและวสุพันธุซึ่งเป็นคณาจารย์ของนิกายโยคาจารได้มีการเพิ่มสัมโภคกายเข้ามาอีกกายหนึ่งทำให้เกิดแนวคิดตรีกายขึ้นมา และธรรมกายก็มีความหมายไปในทางเทวนิยมมากขึ้นจนเกิดแนวคิดเรื่องตรีกาย แนวคิดเรื่องตรีกายถือว่าเป็นหลักคำสอนที่สำคัญของพุทธศาสนานิกายมหายาน

๑.๑ ทัศนะเรื่องตรีกายในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

หลักตรีกายเป็นหลักสำคัญของมหายานที่อธิบายว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามี ๓ กาย เป็นหลักร่วมกันของทุกนิกายในพระสูตรต่างๆ ที่สังกัดมหายานจะพูดถึงตรีกายอยู่เสมอว่าพระพุทธเจ้ามี ๓ กาย ดังต่อไปนี้ คือ

๑. นิรมาณกาย หมายถึง กายของพระพุทธเจ้าที่ยังตกอยู่ในสภาวะของการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เหมือนมนุษย์ธรรมดาทั่วไป พุทธศาสนานิกายมหายานมีความเชื่อว่า นิรมาณกายนี้แท้จริงแล้วเป็นการเนรมิตมาจากสัมโภคกาย เพื่อเป็นอุบายในการสั่งสอนสัตว์โลกเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้ ไม่ตกอยู่ในความประมาท และเร่งปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งสู่ความพ้นทุกข์โดยเร็ว

๒. ธรรมกาย หมายถึง สภาวะอันเป็นอมตะไม่มีรูปร่างไม่อาจรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสไม่มีเบื้องต้นและที่สุดทั้งไม่มีจุดกำเนิดและผู้สร้าง ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองแม้จักรวาลจะว่างเปล่าปราศจากทุกสิ่ง แต่ธรรมกายจะยังคงดำรงอยู่โดยไม่มีที่สิ้นสุดพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีความเชื่อว่าพระธรรมกายนี้เองที่แสดงตนออกมาในรูปของสัมโภคกายบนภาคพื้นสวรรค์และจากสัมโภคกายนี้ก็จะแสดงตนออกมาในรูปนิรมาณกายทำหน้าที่สั่งสอนสรรพสัตว์ในโลกมนุษย์

๓. สัมโภคกาย หมายถึง กายที่แท้จริงหรือกายทิพย์ของพระพุทธเจ้า กายนี้จะไม่มีการแตกดับอยู่ในสภาวะอันเป็นทิพย์อยู่ชั่วนิรันดรเป็นกายที่พระพุทธเจ้าใช้เสวยสุขอยู่ในสวรรค์ที่เรียกว่าสุขาวดีพุทธเกษตร[๒]

---

[๑] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๑๒.

[๒] สุมาลี มหาณรงค์ชัย, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

พุทธศาสนานิกายมหายานมีทัศนะว่า สัมโภคกายสามารถที่จะแสดงตนให้ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ได้ สามารถที่จะรับทราบคำสวดสรรเสริญและอ้อนวอนจากผู้ ที่เลื่อมใสได้ สัมโภคกายนี้เองที่เนรมิตตนลงมาเป็นนิรมาณกาย คือ พระพุทธเจ้าในโลกมนุษย์ เพื่อสั่งสอนสัตว์โลก เพราะฉะนั้น แม้ในบัดนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เคยอุบัติขึ้นในโลกมนุษย์ก็ยังสถิตอยู่ในสภาวะแห่งสัมโภคกายนี้ มิได้ แตกดับสูญสิ้นไปเลยและพระโพธิสัตว์ ทั้งหลายก็ยังสามารถเห็นและรับคำสอนจากพระพุทธเจ้าเหล่านี้ได้

กายทั้ง ๓ นี้ มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสิ้นแตกต่างกันเพียงสภาวะแห่งการแสดงออกเท่านั้น กล่าวคือ นิรมาณกายเป็นกายที่เนรมิตมาจากสัมโภคกายส่วนสัมโภคกายก็เป็นกายที่เนรมิตมาจากธรรมกายซึ่งเป็นสิ่งสูงสุด แต่ไม่มีรูปร่างอยู่เหนือการอธิบายใดๆ มีฐานะเป็นบ่อเกิดของกายทั้ง ๒ ข้างต้น จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าคำสอนของพุทธศาสนานิกายมหายานเชื่อว่าพระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่อย่างเป็นนิรันดร แม้พระองค์จะปรินิพพานไปแล้วก็ตาม แต่พระองค์ทรงมีอยู่ในฐานะสัมโภคกายซึ่งก็เป็นภาคที่เป็นเทพของธรรมกายนั่นเอง ดังนั้นสิ่งที่มีอยู่จริงๆ ในฐานะสิ่งสูงสุดในทัศนะของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ คือ ธรรมกายความเชื่อเช่นนี้มีลักษณะ เช่นเดียวกับคำสอนเรื่องพรหมันหรืออาตมันของ ปรัชญาเวทานตะโดยแสดงว่า พรหมันหรืออาตมันเป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่งในจักรวาล แต่ตัวของมันเองไม่มีรูปร่างจึงอธิบายไม่ได้ว่ามีลักษณะอย่างไร พรหมันมีการแสดงออกเป็น ๒ ภาค คือ (๑) นิรคุณพรหมัน คือ พรหมันในฐานะสิ่งสูงสุดไม่สามารถกำหนดคุณสมบัติได้เปรียบเทียบได้กับธรรมกาย (๒) สคุณพรหมัน คือ พรหมันที่มีฐานะเป็นเทพ ๓ องค์ที่ เรียกว่าตรีมูรติ คือ พระพรหม พระนารายณ์ หรือพระวิษณุ และพระศิวะ โดยมีหน้าที่สร้างโลกรักษาโลก และทำลายโลกตามลำดับเปรียบเทียบได้กับสัมโภคกาย

ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้แล้วจะเห็นว่าพระพุทธองค์มิใช่มีถึง ๓ กาย คงมีแต่เพียงกายเดียว ตรีกายนั้นเป็นเพียงลักษณะของพระพุทธเท่านั้น ถ้ากล่าวตามทัศนะในแง่ความสมบูรณ์ ความเป็นสากลของพระองค์ก็คือธรรมกายอันสูงล้ำ หรือถ้ามองจากทัศนะความเป็นอุดมคติ พระองค์ก็คือสัมโภคกายผู้สั่งสอนพระโพธิสัตว์ และช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ในการทำงานปลดเปลื้องสรรพสัตว์จากกองทุกข์ อนึ่ง เมื่อพิจารณาตามทัศนะนิรมานกายแล้ว พระองค์คือพระศากยมุนีผู้ประสูติ ณ สวนลุมพินี ได้ตรัสรู้สัจธรรมภายใต้ต้นโพธิ์และดับขันธปรินิพพานที่ใต้ต้นไม้สาละในกาลต่อมา เมื่อได้เผยแผ่พระพุทธธรรมตามพระปณิธานที่ได้ตั้งไว้ พระศากยมุนีนั้น มิใช่เป็นการสำแดงรูปของธรรมกายในรูปนิรมาณกายพุทธ เพราะการสำแดงรูปนิรมานกายนั้นมีมากมายหลายประการ ดุจบุคคลมีอุดมคติเกี่ยวกับสัมโภคกายมากหลายประการ แต่ธรรมกายพุทธที่สมบูรณ์นั้นมีอยู่เพียงหนึ่งเดียว

๑.๒ ทัศนะเรื่องกายตามทัศนะของฝ่ายเถรวาท มีดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่ได้แสดงทรรศนะเรื่องกายของพระพุทธเจ้าไว้โดยตรง แต่ก็มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับทัศนะเรื่องกายบ้างในประเด็น ดังนี้

๑. พุทธศาสนานิกายเถรวาท ยอมรับทัศนะเรื่องรูปกายของพระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์ทั่วไปแต่รูปกายของพระองค์มีลักษณะวิจิตรงดงาม ประดับด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ ดังปรากกฎในมหาปทานสูตรแห่งทีฆนิกายมหาวรรค[๓] และลักขณสูตรแห่งทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค[๔] แสดงให้เห็นว่านิกายเถรวาทยอมรับรูปกายของพระพุทธเจ้าที่มีฐานะเป็นมนุษย์ที่มีลักษณะพิเศษกว่ามนุษย์ธรรมดาทั่วไปเท่านั้น

๒. ส่วนทัศนะเรื่องธรรมกายตามหลักคาสอนของนิกายเถรวาท ได้แก่คุณธรรมของพระพุทธเจ้าไม่ได้มีฐานะเป็นบ่อเกิดของโลกและจักรวาลดังข้อเนื้อความในอัคคัญญสูตรแห่งทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค[๕] ที่แสดงว่า

“ผู้ใดแลมีศรัทธาตั้งมั่นในตถาคต เกิดแต่รากประดิษฐานมั่นคงที่สมณะพราหมณ์เทพมารพรหม หรือใครๆ ในโลกให้หวั่นไหวไม่ได้ควรจะเรียกผู้นั้นว่าเป็นบุตรเป็นโอรสเกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเกิดจากพระธรรมอันธรรมเนรมิตขึ้นเป็นทายาทของพระธรรมข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร เพราะคำว่าธรรมกายก็ดีพรหมกายก็ดีธรรมภูตก็ดีพรหมภูตก็ดีล้วนเป็นชื่อของตถาคต”

“ภิกษุทั้งหลายกายของตถาคตขาดตัณหาที่พาไปสู่ภพเทวดาและมนุษย์จักเห็นกายของตถาคตได้ชั่วเวลาที่ยังดารงอยู่หลังจากกายแตกสลายไปเพราะสิ้นชีวิตแล้วเทวดาและมนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีก”[๖]

จะเห็นได้ว่า แม้นิกายเถรวาทจะยอมรับทัศนะเรื่องธรรมกาย แต่ก็ไม่ได้อธิบายความในฐานะบ่อเกิดของสรรพสิ่งในจักรวาลนี้ โดยได้แสดความหมายไว้ว่าพระพุทธเจ้าทรงคิดค้นคำสอนด้วยพระหทัยแล้ว ทรงนำออกเผยแผ่ด้วยพระวาจาเป็นสาเหตุให้พระองค์เองก็คือพระธรรม เพราะทรงเป็นแหล่งที่ประมวลหรือที่ประชุมอยู่แห่งพระธรรมอันปรากฏเปิดเผยออกมาแก่ชาวโลก นอกจากนี้ ธรรมกายที่หมายถึงกองธรรมหรือชุมนุมแห่งธรรมนั้น ย่อมเจริญงอกงามเติบโตขยายขึ้นได้โดยลำดับจนไพบูลย์ในบุคคลผู้เมื่อได้สดับคำสอนของพระพุทธองค์แล้วฝึกอบรมตนด้วยไตรสิกขาเจริญมรรคาให้บรรลุภูมิแห่งอริยะชน ดังเช่นพระดำรัสของพระนางมหาปชาบดีโคตมี เมื่อครั้งกราบลาพระพุทธเจ้าเพื่อปรินิพพาน ตามความในคัมภีร์ อปทานตอนหนึ่งว่า “...ข้าแต่พระสุคตหม่อมฉันเคยเป็นมารดาเลี้ยงของพระองค์ข้าแต่พระธีรเจ้า ส่วนพระองค์เป็นบิดาของหม่อมฉัน... ข้าแต่ พระสุคต

---

[๓] ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๓๔-๓๖/๑๖-๒๐.

[๔] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๑๑๕๙-๑๖๔.

[๕] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๕/๙๒.

[๖] ที.สี. (ไทย) ๙/๙๐/๕๙.

เจ้าพระรูปกายของพระองค์นี้ อันหม่อมฉันเคยฟูมฟักให้เจริญเติบใหญ่แล้ว ส่วนพระธรรมกายที่น่าเพลิดเพลินของหม่อมฉันอันพระองค์ทรงฟูมฟักให้เจริญแล้ว...”[๗] ดังนั้น เมื่อสรุปความนัยอรรถกถาดังกล่าว ธรรมกาย ก็คือ โลกุตตระธรรม ๙ หรืออริยสัจอันเป็นธรรมชั้นสูงที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนั่นเอง

ผู้เขียนมีทัศนะว่าแม้จะมีถ้อยคำเนื้อความ หรือข้อความใดๆ ในคัมภีร์ที่ยกอ้างถึงรูปกายหรือธรรมกาย แต่โดยนัยแล้วก็มิได้มีความหมายเกินกว่าแนวคิดที่ว่า รูปกายของพระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ทั่วไป และธรรมกายของพระพุทธเจ้าก็เป็นที่รวมของธรรมะคือคำสั่งสอนและกฎระเบียบที่จัดรวบรวมไว้เท่านั้น

๑.๓ ประเด็นที่สามารถเปรียบเทียมความคล้ายคลึงกันดังนี้

เพื่อให้เห็นความเหมือนและความต่างในทัศนะเรื่องกายของฝ่ายมหายานและเถรวาทที่มีความคล้ายคลึงกันในแต่ละประเด็น

๑. นิกายทั้งสองยอมรับทัศนะเรื่องรูปกายของพระพุทธเจ้าในฐานะพระสมณโคดมหรือพระศากยะมุนี เช่นเดียวกันเพียงแต่มีการอธิบายแตกต่างกัน โดยฝ่ายมหายานเรียกว่า นิรมาณกาย ส่วนฝ่ายเถรวาท หมายถึง รูปกายของพระพุทธเจ้า ที่ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการและอนุพยัญชนะอีก ๘๐ ประการ

๒. คัมภีร์ทั้งสองยอมรับคำว่า ธรรมกาย แต่ก็มีแนวอธิบายที่แตกต่างกัน

๓. ทัศนะเรื่องเนรมิตกายของพระพุทธเจ้าก็มีปรากฏในทั้งสองคัมภีร์โดยอธิบายว่าเป็นกายที่พระพุทธเจ้าเนรมิตขึ้น แต่แตกต่างกันที่ในฝ่ายมหายาน นิรมาณกาย หมายถึง กายที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้นเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ และมีจำนวนนับไม่ถ้วน ส่วนในฝ่ายเถรวาท กายที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้นมิได้มีจุดประสงค์เช่นนั้น เพราะพระพุทธเจ้าทรงช่วยเหลือสรรพสัตว์ตลอดเวลาอยู่แล้ว ไม่มีความจำเป็นที่ต้องเนรมิตกายต่างๆ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ แม้จะมีการอธิบายต่างกันแต่ร่องรอยของนิรมาณกายก็ยังปรากฏความคล้ายคลึงกัน

นอกจากนี้ อาจมีความเข้าใจว่าในคัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทมีทัศนะเกี่ยวกับนิรมาณกายของพระพุทธเจ้าด้วย ดังข้อความที่ปรากฏในพระธรรมบทภาคที่ ๖ ในเรื่องยมกปาฏิหาริย์ ที่แสดงไว้ว่า ในช่วงระยะเวลาสามเดือนที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากโลกมนุษย์ไปทรงเทศนาพระอภิธรรมแก่พระมารดาในสวรรค์นั้น พระองค์ได้สร้างนิมิตตพุทธขึ้น ซึ่งเป็นการจำลองพระองค์ ขึ้นมาใหม่ ให้มีลักษณะดังเดิมทุกประการ พระพุทธเจ้าที่เนรมิตขึ้นนี้ไม่อาจแยกแยะความแตกต่างจากพระพุทธเจ้าองค์จริงได้ ทั้งน้ำเสียงคำพูดและแม้รัศมีแสงสว่างที่เปล่งออกมาจากพระวรกาย พระพุทธเจ้าองค์ที่เนรมิตขึ้นนั้นจะมองเห็นได้เฉพาะแต่เทวดาในสวรรค์ชั้นสูงเท่านั้น ส่วนเทวดาทั่วไปหรือมนุษย์ในโลก

---

[๗] ขุ.อป. (ไทย) ๓๗/๑๓๐-๑๓๑/๔๐๔.

ไม่อาจมองเห็นพระพุทธเจ้าองค์นี้ได้เลย ผู้เขียนมีความเห็นว่า พุทธเนรมิตนี้ก็แตกต่างจากนิรมาณกายตามทัศนะของฝ่ายมหายาน เพราะมิใช่กายที่พระพุทธองค์เนรมิตขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงฐานะที่มีอำนาจพิเศษเหนือมนุษย์แต่อย่างใด และมิใช่กายที่ทรงเนรมิตให้มีจำนวนนับไม่ถ้วนเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์ตามทัศนะของฝ่ายมหายาน

ผู้เขียนมีความเห็นว่า การอธิบายทัศนะเรื่องกาย ๓ ของพระพุทธเจ้าในฝ่ายมหายานให้ความสำคัญประเด็นด้านอภิปรัชญา ซึ่งก็คือ ธรรมกาย นอกจากนี้ ก็พยายามอธิบายในส่วนที่ต้องเกี่ยวข้องกับโลกและมนุษย์ที่อยู่ ในโลก จึงเป็นที่มาของนิรมาณกายส่วนสัมโภคกายเป็นการอธิบายถึงลักษณะที่เหนือกว่ามนุษย์ธรรมดา และแสดงถึงความดีเลิศของพุทธภาวะ

ส่วนพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ทัศนะเรื่องกายของพระพุทธเจ้า เพราะไม่ใช่ประเด็นที่ก่อให้เกิดการกระทำที่เป็นประโยชน์ให้แก่ชีวิตประจำวัน จะเห็นได้จากการไม่อธิบายเรื่องกายของพระพุทธเจ้าโดยตรง แม้จะมีคำว่าธรรมกาย ปรากฏในพระสูตรบางสูตรก็มิได้หมายถึงกายที่เป็นแก่นแท้แต่อย่างใด แต่คำว่า ธรรมกาย หมายถึง กองหรือชุมนุมแห่งธรรมเท่านั้น ดังนั้น ทัศนะเรื่องกายจึงมิได้จะมีความหมายเกินไปกว่า รูป กายและธรรมกายที่เป็นแหล่งรวมของธรรมะหรือคำสอนที่จัดรวบรวมไว้เท่านั้น

๒. แนวคิดเรื่องตรียาน

หลักการพื้นฐานที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน คือ หลักตรียาน ซึ่งเป็นหลักที่แสดงถึงวิธีการบรรลุถึงความหลุดพ้นหรือนิพพานตามทัศนะของพระพุทธศาสนาว่ามีระดับแตกต่างกัน

คำว่า ยาน หมายถึง พาหนะที่นำไปสู่ที่หมายในที่นี้หมายถึงหนทางหรือวิธีการที่นำไปสู่ความหลุดพ้นหรือนิพพาน ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานหรือวิธีการที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นมี ๓ ประการ คือ

๑. สาวกยาน หมายถึง วิธีการหรือหนทางของพระสาวกที่หวังเพียงบรรลุเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสเพื่อข้ามพ้นการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารเท่านั้นไม่ได้หวังเป็นพระพุทธเจ้า นิกายมหายานมีทัศนะว่าสาวกยานเป็นการหลุดพ้นเฉพาะตนเท่านั้น สามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่ยังตกอยู่ในความทุกข์ได้น้อยและต้องอาศัยคำสั่งสอนจากพระพุทธจึงจะหลุดพ้นได้ ไม่สามารถหลุดพ้นได้ด้วยความสามารถของตนเอง จึงไม่ใช่หนทางหรือวิธีการที่ยิ่งใหญ่

๒. ปัจเจกยาน หมายถึง วิธีการหรือทางของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้สามารถบรรลุ ความหลุดพ้นได้ด้วยตนเองแต่เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็ไม่ยินดีที่จะสั่งสอนผู้อื่นในบางคัมภีร์ กล่าวว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่อาจแสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งเห็นจริงตามตนเองได้ เพราะมิได้สั่งสมความปรารถนาที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์อื่นๆ ผู้เขียนเห็นว่าข้อนี้อาจเป็นได้เพราะบุคคลบางคนมีความเฉลียวฉลาดในวิชาการความรู้ แต่ไม่สามารถหรือสอนผู้อื่นให้รู้อย่างที่ตนเองรู้ได้

๓. โพธิสัตวยาน หมายถึง วิธีการหรือหนทางของพระโพธิสัตว์ ผู้มีจิตใจประกอบด้วยมหากรุณาที่ยิ่งใหญ่ในการที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์มุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญบารมีเพื่อปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นภาวะที่สูงส่งกว่าการเป็นพระอรหันต์ไม่ปรารถนาความเป็นพระอรหันต์และพระปัจเจกพุทธเจ้า ดังนั้น โพธิสัตวยานจึงเป็นการสร้างบารมีเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตโดยการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์[๘]

ในบรรดายานทั้งสามอย่างนี้ แม้ว่าจะมีเป้าหมายอันเดียวกันคือการหลุดพ้นจากกิเลส อาสวะ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานยังคงถือว่าโพธิสัตวยานเป็นทางที่สำคัญที่สุดและควรยกย่องไว้ในฐานะ “มหายาน” หรือยานที่ยิ่งใหญ่กว้างขวางและควรยกย่องว่าเป็น “อนุตตรยาน” หรือยานที่ประเสริฐสูงสุด

แนวคิดเรื่องตรียาน สะท้อนให้เห็นรากฐานความเชื่อของมหายานที่มองว่า ทางหลุดพ้นสายเดิมหรือสายเถรวาทนั้นเป็นทางแคบที่มุ่งเน้นเฉพาะตัวบุคคล กล่าวคือผู้ที่จะหลุดพ้นด้วยสาวกยานได้จะต้องเป็นพระอรหันต์ผู้มีปัญญาและประกอบความเพียรมาแล้วอย่างยิ่งยวดเท่านั้น อีกทั้งผลสำเร็จที่เกิดจากความหลุดพ้นดังกล่าวก็เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลผู้นั้นเพียงผู้เดียว ฉะนั้นจึงดูเหมือนว่าได้ละเลยคนส่วนใหญ่ที่ยังดิ้นรนอยู่ในโลกไปเสีย ในขณะที่โพธิสัตวยานของฝ่ายมหายานกลับเป็นเหมือนพาหนะใหญ่ที่สามารถรับคนทุกประเภท ทุกชนชั้นวรรณะ ทุกเพศทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ โดยไม่เคยปฏิเสธหรือจำกัดว่าเป็นผู้ใด ดังนั้น จึงควรยกย่องว่าเป็นยานอันสูงสุดเพราะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ไปได้มากที่สุดนั่นเอง

๒.๑ ข้อเปรียบเทียบการหลุดพ้น

แม้วิธีการทั้ง ๓ อย่างข้างต้นนั้นจะนำไปสู่ความหลุดพ้นเช่นเดียวกันแต่ก็มีความแตกต่างกัน โดยมีข้อเปรียบเทียบการหลุดพ้นด้วยวิธีการทั้ง ๓ นั้น

ในอุปาสกศีลสูตรได้แสดงข้อเปรียบเทียบการหลุดพ้นกับการข้ามแม่น้ำของสัตว์ ๓ ชนิด ในบรรดาสัตว์ทั้งสามมีเป้าหมายที่จะข้ามฝั่งจากข้างหนึ่งไปสู่อีกฝั่งข้างหนึ่งจนประสบความเสร็จแต่การไปนั้นมีความแตกต่างกันผลสุดท้ายก็ถึงฝั่งได้เช่นเดียวกัน จึงได้มีการเปรียบเทียบการข้ามฝั่งนี้เหมือนกับยานทั้งสามว่า แม้ว่าทั้งยานสามจะมีเป้าหมายอันเดียวกันคือการหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ แต่อย่างไรตาม สำหรับพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานยังคงถือว่า โพธิสัตวยานเป็นทางที่สำคัญที่สุดและควรยกย่องไว้ในฐานะ “มหายาน” หรือยานที่ยิ่งใหญ่กว้างขวาง และควรยกย่องว่าเป็น “อนุตตรยาน” หรือยานที่ประเสริฐสูงสุด โดยมีข้ออุปมาที่น่าฟังว่า เหมือนสัตว์ ๓ ตัวคือกระต่าย ม้า และช้างที่กำลังว่ายข้ามแม่น้ำคงคา กระต่ายไม่อาจหยั่งถึงพื้นดินได้จึงลอยน้ำข้ามไป ส่วนม้าบางขณะก็หยั่ง

---

[๘] อภิชัย โพธิประสิทธิศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕๔.

ถึงบางขณะก็หยั่งไม่ถึง ส่วนช้างนั้นย่อมหยั่งถึงพื้นดิน แม่น้ำคงคาเปรียบได้กับปฏิจจสมุปบาทซึ่งเป็นธรรมอันลึกซึ้ง วิธีข้ามไปของกระต่ายเปรียบได้กับสาวกยาน ม้าข้ามเปรียบได้กับปัจเจกยาน ส่วนช้างข้ามเปรียบได้กับโพธิสัตวยาน ซึ่งเป็นยานของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย ดังพุทธดำรัสที่ว่า

"ดูก่อนกุลบุตรเปรียบเหมือนแม่น้ำคงคาสัตว์ ๓ ตัวได้ว่ายข้ามไปด้วยกัน คือ กระต่ายม้าและช้างกระต่ายไม่อาจหยั่งถึงพื้นดินได้ลอยน้ำข้ามไปม้าบางขณะก็หยั่งถึง บางขณะก็หยั่งไม่ถึงส่วนช้างนั้นย่อมหยั่งถึงพื้นดิน แม่น้ำคงคานั่นเปรียบประดุจดั่งปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการ สาวกข้ามเปรียบเหมือนกระต่าย ปัจเจกพุทธข้ามเปรียบเหมือนม้า แต่ตถาคตข้ามเปรียบเหมือนช้าง"[๙]

ส่วนในโพธิจิตตสูตรได้เปรียบเทียบการหลุดพ้นทั้ง ๓ ประการกับการเดินทางไปสู่เมืองหลวง ด้วยพาหนะที่ต่างกัน คือ ช้าง ม้า และลา แม้จะไปถึงเมืองหลวงเช่นเดียวกันแต่วิธีการไปถึงก็แตกต่างกันดังพระพุทธดำรัสที่ว่า

"พราหมณ์กัสสปะ ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า การหลุดพ้นมีความแตกต่างกันหรือไม่ พระพุธองค์ตรัสตอบว่า วิมุตติมรรค (วิธีการทำให้หลุดพ้น) หาได้มีความแตกต่างกันไม่ แต่ยานพาหนะที่จะไปนั้นมีความแตกต่างกันอยู่อุปมาเหมือนถนนหลวงย่อมมีผู้ไปด้วยพาหนะ คือ ช้างบ้าง ม้าบ้าง ลาบ้าง เขาทั้งหลายย่อมบรรลุถึงนครที่ตนปรารถนา เพราะเหตุนั้น สาวกยานปัจเจกยาน อนุตตระสัมโพธิยาน ทั้ง ๓ นี้แม้ต่างกันแต่มรรค (วิธีการ) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) หามีความแตกต่างกันไม่แล้วพระพุทธเจ้าก็ตรัสต่อไปว่า หนทางความหลุดพ้นไม่มีต่ำสูง แต่ยานพาหนะทั้งหลายมีความแตกต่างผู้มีปัญญาพึงเปรียบเทียบเช่นนี้ แล้ว พึงเลือกเอายานที่ประเสริฐสุด"[๑๐]

ดังนั้น แม้ว่ายานทั้ง ๓ ข้างต้นมุ่งการหลุดพ้นจากกิเลสเช่นเดียวกัน แต่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานยังคงนิยมและถือว่า โพธิสัตวยานเป็นทางที่สำคัญที่สุดควรยกย่องไว้ในฐานะ "มหายาน" หรือ ยานที่ยิ่งใหญ่กว้างขวาง หรือเป็น "อนุตตรยาน" หรือยานที่ประเสริฐสูงสุด

แนวคิดเรื่องตรียาน ยังสะท้อนให้เห็นรากฐานความเชื่อของมหายานที่มองว่า ทางหลุดพ้นสายเดิมนั้นเป็นทางแคบที่มุ่งเน้นเฉพาะคนบางกลุ่ม แล้วยังได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการหลุดพ้นของสาวกยานว่าการหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์นั้นจะต้องเป็นผู้มีปัญญาและประกอบความเพียรมาแล้วอย่างยิ่งยวดเป็นความเชื่อเฉพาะกลุ่มเท่านั้น อีกทั้งผลสำเร็จที่เกิดจากความหลุดพ้นดังกล่าวก็ไม่ควรเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลผู้นั้นเพียงผู้เดียว ฉะนั้นจึงดูเหมือนว่าได้ละเลยคนส่วนใหญ่ที่ยังดิ้นรนอยู่ในโลกไปเสีย ในขณะที่โพธิสัตวยานของฝ่ายมหายานกลับเป็นเหมือนพาหนะใหญ่ที่สามารถรับคนทุกประเภท ทุกชนชั้นวรรณะ ทุกเพศทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ โดยไม่เคยปฏิเสธ หรือจำกัดว่าเป็นผู้ใด ดังนั้น จึงควรยกย่องว่าเป็นยานอันสูงสุดเพราะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ไปได้มากที่สุดนั่นเอง

---

[๙] อ้างแล้ว, หน้า ๒๕๕.

[๑๐] พระวิศวภัทร เซี่ยเกี๊ยก, **๑๐๘ ธรรมวัจนะในพระสูตรมหายาน ว่าด้วย "โพธิจิต"**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ศุนย์ไทยทิเบต, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

๓. แนวคิดเรื่องหลักจตุรมหาปณิธาน

มหาปณิธาน หมายถึง ความมุ่งมั่น หรือเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่ในขณะที่พุทธศาสนานิกายเถรวาทมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสิ้นกิเลสทั้งมวลเป็นการเฉพาะของแต่ละบุคคลแต่พุทธศาสนานิกายมหายานเน้นการประกาศปณิธานหรือเป้าหมายสูงสุดของบุคคลผู้นับถือนิกายมหายานไว้ ๔ ประการ คือ

๑. จักช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เพราะพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมุ่งให้พิจารณาพระกรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีต่อสรรพสัตว์ การบำเพ็ญพุทธกิจตลอดพระชนม์ชีพแสดงให้ประจักษ์ชัดถึงโพธิจิตที่ยิ่งใหญ่ (จิตที่ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า) เพื่อทำประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งปวงและวามกรุณาที่ทรงมีต่อสรรพสัตว์ทำให้พระโพธิสัตว์ ทั้งหลายแสวงหาและค้นพบพระธรรม

๒. จักตัดมวลกิเลสทั้งหลายให้ถึงที่สุด การจะช่วยเหลือโดยการทำประโยชน์แก่สรรพสัตว์ได้นั้นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญและพากเพียรในการดับกิเลสเนื่องจากแม้มีเพียงโพธิจิต แต่หากไม่ขัดเกลาและทำลายรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายแล้วก็ยากที่ความกรุณาของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ จะแผ่ไปสู่สัตว์โลกทั้งหลายได้กล่าวคือไม่สามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้ตราบเท่าที่ตนเองยังไม่สิ้นกิเลส

๓. จักศึกษาพุทธธรรมให้จบสิ้น หมายถึง ศึกษาเล่าเรียนจนรู้แจ้งเห็นจริงทั้งหมดเพราะพระธรรมเป็นวิธีการหรืออุบายในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ เนื่องจากสรรพสัตว์ประกอบด้วยกิเลส การกำจัดกิเลสต้องอาศัยเครื่องมือที่จะขจัดให้หมดสิ้นไป พระพุทธธรรมเท่านั้นที่เป็นเหมือนอาวุธชั้นยอดซึ่งสามารถตัดกิเลสทั้งปวงให้หมดสิ้นไปได้

๔. จักบรรลุพุทธภาวะอันประเสริฐยิ่ง เพราะพุทธภาวะกล่าวคือความเป็นพระพุทธเจ้า คือ เป้าหมายสูงสุดของการเข้าสู่พุทธภูมิอันสมบูรณ์เป็นความประเสริฐสูงสุดที่มนุษย์พึงพยายามพากเพียรบากบั่นให้ถึงพร้อมด้วยพุทธภาวะเป็นอิสระจากความไม่รู้ (อวิชชา) ที่ครอบงำให้มืดมน ดังนั้น การประพฤติปฏิบัติเริ่มตั้งแต่การตั้งโพธิจิตจนถึงการเข้าสู่พุทธภาวะนั้น เป็นการดำเนินไปตามวิถีที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ดำเนินมาแล้วตั้งแต่ในอดีตและจักยังดำเนินต่อไปในอนาคต[๑๑]

สรุปได้ว่าปณิธานทั้ง ๔ ประการนี้ นับเป็นเป้าหมายหรืออุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนานิกายมหายานเพราะเป็นคำสอนหลักหรือหัวใจของนิกายมหายาน เป็นทั้งแนวคิดทางปรัชญาและแนวทางปฏิบัติ ถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของนิกายมหายานปณิธานทั้ง ๔ ข้อนี้ เปรียบเหมือนหนทางภายในใจที่จะทำให้พุทธวิถี (การปฏิบัติเพื่อหลุดพ้น) สืบทอดต่อไปอย่างไม่ขาดสาย และเปรียบเหมือนยานวิเศษที่จะบรรทุกสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นทะเลแห่งความทุกข์สู่ฝั่งแห่งความหลุดพ้นได้

---

[๑๑] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนาตันตระหรือวัชรยาน**, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๔๒), หน้า ๔-๕.

๔. แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้า

พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้ กำหนดจำนวนพระพุทธเจ้าไว้มากมาย ต่างรวมเรียกพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างเดียวกันว่า ตถาคตประทับอยู่ ณ ดินแดนแห่งเดียวกัน คือ พุทธเกษตร อันเป็นสถานที่มีแต่ความเจริญรุ่งเรืองและมีแต่ความสุขทุกอย่าง โดยแบ่งพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. พระอาทิพุทธเจ้า พระอาทิพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าที่อุบัติขึ้นมาพร้อมกับโลกองค์แรกและประจำอยู่ชั่วนิรันดร เป็นพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นมาเองก่อนสิ่งใดทั้งหมด ซึ่งไม่สามารถระบุเบื้องต้นและเบื้องปลายได้เป็นผู้ให้กำเนิดพระมานุษิพุทธเจ้าและธยานีพุทธเจ้า รวมทั้งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายและให้กำเนิดสรรพสิ่งต่างๆ ทั้งมวลที่มีอยู่ในสกลจักรวาลนี้ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลนี้ล้วนถือกำเนิดมาจากองค์พระอาทิพุทธเจ้านี้ทั้งสิ้น พระอรรถกถาจารย์ได้สร้างพระอาทิพุทธเจ้านี้ขึ้นมาเพื่อให้แบ่งภาคลงมาปรากฏเป็นพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นแนวคิดที่ต่อสู้กับพระพรหมของศาสนาพราหมณ์ แนวคิดนี้เริ่มปรากฏการนับถือเป็นครั้งแรกในประเทศเนปาล คือ นิกายที่เรียกว่า ไอศวาริกนิกายนอกจากนี้ ก็ยังไม่แพร่หลายนักแต่ในนิกายตันตระหรือลัทธิลามะ เรียกพระอาทิพุทธเจ้านี้ว่า พระธรรมกายสมันตภัทรโดยมีพระธรรมที่ทรงแสดงคู่เคียงกันเรียกว่า อาทิธรรม หรืออธิปรัชญา[๑๒]

๒. พระธยานิพุทธเจ้า พระธยานิพุทธเจ้านี้ เป็นอวตารของพระอาทิพุทธเจ้า หรือเกิดขึ้นมาจากอำนาจแห่งฌานของพระอาทิ พุทธะเพื่อปกครองดินแดนที่มีอยู่มากมายเหมือนทรายในแม่น้ำที่เรียกว่า พุทธเกษตรในแต่ละพุทธเกษตรจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคอยทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์อยู่หนึ่งพระองค์และสภาวะของแต่ละพุทธเกษตรอาจจะมีความแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมของการโปรดสัตว์ในพุทธเกษตรนั้นๆ ตามทัศนะของพุทธศาสนานิกายมหายานพระธยานิพุทธเจ้ามีจำนวน ๕ พระองค์[๑๓] คือ

๑) พระไวโรจนพุทธเจ้า แปลว่า พระพุทธเจ้าผู้รุ่งเรืองเป็นพระพุทธเจ้าองค์แรกที่เกิดมาจากพระอาทิพุทธเจ้า พระกายสีขาว ท่าทางประจำตัว (มุทรา) อยู่ในท่าแสดงธรรม (ธรรมจักรมุทรา) สัญลักษณ์ประจำตัวคือ ธรรมจักรพาหนะคือสิงห์โตสีขาวทิศที่สถิตคือ ตรงกลาง[๑๔]

๒) พระอักโษภยพุทธเจ้า แปลว่า พระพุทธเจ้าผู้ไม่หวั่นไหวเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ ประทับอยู่ ณ ดินแดนพุทธเกษตรที่มีชื่อว่าอภิรดี ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกพระกายสีน้ำเงินเข้ม

---

[๑๒] พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (เย็นเจี่ยว), **สารัตถธรรมมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: วัดมังกรกมลาวาส, พ.ศ. ๒๕๑๓), หน้า ๓๙๔.

[๑๓] เสถียร พันธรังสี, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สนพ.สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๕๘-๖๘.

[๑๔] สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พระพุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๑๓๖.

หรือคล้ำ ท่าทางประจำตัวอยู่ในท่าพระหัตถ์ขวาเหยียดออกพระดัชนีชี้ลงธรณีเหมือนการอ้างเอาธรณีเป็นพยาน (ภูมิสปรศมุทรา) สัญลักษณ์ประจำตัวคือ วัชระหรือคทาเพชรกับระฆังหรือกระดิ่ง พาหนะคือช้างทิศที่สถิตคือทิศตะวันออก[๑๕]

๓) พระรัตนสัมภาวพุทธเจ้า แปลว่า พระพุทธเจ้าผู้มีกำเนิดที่ประเสริฐเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๓ เป็นพระพุทธเจ้าที่มีผู้นับถือน้อยที่สุดในพระธยานิพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ นั้นพระกายสีเหลือทองท่าประตัวคือ ท่าประทานสิ่งของ (ทานมุทรา) สัญลักษณ์ประจำตัวคือ จินดามณี พาหนะคือม้าบินทิศที่สถิตคือทิศใต้[๑๖]

๔) พระอมิตาภพุทธเจ้า แปลว่า พระผู้มีรัศมีหาที่สุดมิได้เป็นพระธยานิพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ เป็นพระพุทธเจ้าที่มีความสำคัญที่สุดในจำนวนพระธยานิพุทธเจ้าทั้งหมดอยู่ในอิริยาบถท่าเข้าฌาน พระกายสีแดงหม่นท่าประจำตัวคือ ท่าการนั่งเข้าฌาน (ธยานมุทรา) สัญลักษณ์ประจำตัว คือดอกบัวแดง พาหนะคือนกยูง ทิศที่สถิตคือทิศตะวันตก[๑๗]

๕) พระอโมฆสิทธิ แปลว่า พระพุทธเจ้าผู้คงไว้ซึ่งความสำเร็จไม่ตกหล่นหรือผู้บันดาลความสำเร็จทุกเมื่อให้แก่ สรรพสัตว์ พระกายสีเขียวประกายท่าทางประจำตัวคือ ท่าที่แสดงอาการปกป้องและคุ้มครองจิตจากภัยอันตราย (อภยมุทรา) สัญลักษณ์ประจำตัวคือ วิศววัชะ (คทาแฝด) พาหนะคือ ครุฑทิศที่สถิตคือทิศเหนือ[๑๘]

พระธยานิพุทธเจ้าก็มีอำนาจฌานเช่นเดียวกับพระอาทิพุทธเจ้าสามารถทำให้เกิดพระธยานิโพธิสัตว์ ได้ ๕ องค์ เช่นเดียวกันได้ แก่พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ พระรัตนปาณีโพธิสัตว์ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ และพระวิศวปาณีโพธิสัตว์[๑๙]

๓. พระมานุษิพุทธเจ้า พระมานุษิพุทธเจ้าเป็นผู้ถือกำเนิดมาจากพระอาทิพุทธเจ้าโดยแสดงตนออกมาในรูปของมนุษย์ธรรมดาและอุบัติขึ้นมาในโลกมนุษย์ทั้งนี้เพื่อเป็นอุบายแห่งการสอนสรรพสัตว์ทั้งหลายเพื่อให้เร่งปฏิบัติธรรมด้วยความไม่ประมาทพระมานุษิพุทธเจ้ามีจำนวน ๕ พระองค์คือ

๑) พระทีปังกรพุทธเจ้า แปลว่า พระผู้ประทานแสงสว่าง อยู่ในปางประทานพรสีเหลือง มีประวัติว่า พระทีปังกรพุทธเจ้าประสูติในตระกูลกษัตริย์ มีพระราชมารดาพระนามว่า พระนางสุสีลา ส่วนพระพุทธบิดาพระนามว่า พระเจ้าอารจิตต์

---

[๑๕] อ้างแล้ว, หน้า ๔๖.

[๑๖] อ้างแล้ว หน้า ๗๐.

[๑๗] อ้างแล้ว, หน้า ๘๖.

[๑๘] อ้างแล้ว, หน้า ๘๖.

[๑๙] พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (เย็นเจี่ยว), **สารัตถธรรมมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: วัดมังกรกมลาวาส, พ.ศ. ๒๕๑๓), หน้า ๓๙๖.

๒) พระกัสสปพุทธเจ้า ตามทัศนะของนิกายมหายานในยุคของพระกัสสปพุทธเจ้านี้มนุษย์มีอายุยืนถึง ๒๐,๐๐๐ ปี พระโคตมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเป็นศิษย์ของพระองค์ เมื่อพระกัสสปพุทธเจ้าสิ้นพระชนม์แล้ว พระบรมศพถูกฝังไว้ที่ภูเขากุกกุฏปาฐะในภาคเหนือของชมพูทวีปใกล้พุทธคยายังไม่ถวายพระเพลิงจนกว่าพระเมตรไตรย์พุทธเจ้าจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ โดยพระองค์จะเสด็จไปยังสถานที่ฝังพระบรมศพของพระกัสสปพุทธเจ้า ณ ที่นั้นพระแท่นบรรจุพระบรมศพจะแยกออกจากกัน พระกัสสปพุทธเจ้าจะเสด็จลุกขึ้นมาประทานผ้ากาสาวพัตร์แก่พระเมตรไตรย์พุทธเจ้า ครั้นแล้วจะมีไฟทิพย์ลุกโพลงขึ้นเผาร่างของพระกัสปพุทธเจ้าและพระองค์ก็จะเสด็จเข้าสู่นิพพานในเวลานั้นตามพุทธศิลป์แบบมหายานนิยมสร้างพระรูปของพระกัสสปพุทธเจ้าให้ทรงสิงห์โตและครองผ้ากาสาวพัสตร์[๒๐]

๓) พระโคตมพุทธเจ้า ตามทัศนะของฝ่ายมหายานเมื่อพระองค์เสด็จอุบัติขึ้นในโลกในขณะที่ทรงพระเยาว์จะประทับยืนชี้พระหัตถ์ขวาขึ้นฟ้าและชี้พระหัตถ์ซ้ายลงข้างล่าง แล้วตรัสพระดำรัสว่า “ครั้งนี้เป็นชาติสุดท้ายของเราแล้ว” พระรูปของพระองค์จะอยู่ในลักษณะการทรมานตนเองมีพระวรกายซูบผอมส่วนการปรินิพพานจะอยู่ในลักษณะประทับแบบสีหไสยาสน์พระหัตถ์ขวารองพระเศียรมีพระสาวก ๒ รูปนั่งเฝ้าพระบรมศพ ได้แก่ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ แต่ฝ่ายเถรวาทกล่าวว่าพระสาวกทั้ง ๒ นั้น คือ พระอนุรุทธะและพระอานนท์

๔) พระเมตไตรยพุทธเจ้าทรงมีพระวรกายสีเหลืองมีสายมาลาขาวเหลืองคาดบนพระเศียรมีรูปลักษณ์คล้ายสถูปเครื่องหมายประจำพระองค์ คือ วรจักร ตามทัศนะของฝ่ายมหายานพระเมตไตรยพุทธเจ้าจะมาเสด็จอุบัติขึ้นในโลกในช่วงระยะเวลาที่พระสัจธรรมกำลังได้รับการปฏิรูปกล่าวคือ มีการตีความกันมากขึ้น (ระหว่าง พ.ศ.๕๐๐-๑,๐๐๐ ปี) เพื่อตรัสรู้และประกาศพุทธธรรมแก่มวลมนุษย์ตามที่พระโคตมพุทธเจ้าได้ทรงมอบหมายให้ ปฏิบัติศาสนากิจแทนพระองค์[๒๑]

๕) พระไภสัชชคุรุพุทธเจ้า แปลว่า ยาวิเศษได้รับการนับถือมากในประเทศจีนและญี่ปุ่นโดยมีความเชื่อว่า พระพุทธเจ้าองค์นี้เป็นนายแพทย์ที่รักษาโรคและประทานยาแก่สรรพสัตว์เพื่อให้หายจากโรคสรรพสัตว์ที่ศรัทธาในพระองค์เพียงแค่สัมผัสพระพุทธรูปของพระพุทะเจ้าองค์นี้เท่านั้นก็สามารถหายจากโรคต่างๆ ได้[๒๒]

การแบ่งพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ประเภทนั้น เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระกาย ๓ กาย (ตรีกาย) กล่าวคือ กายที่หนึ่งเรียกว่า ธรรมกาย เป็นภาวะแห่งการรู้แจ้งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นกายที่เกิดขึ้นเองหาเบื้องต้นและเบื้องปลายมิได้ ธรรมกายนี้ ก็คือองค์พระอาทิพุทธะส่วนกายที่สองเรียกว่า สัมโภคกายคือ กายที่เป็นทิพย์มีรัศมีรุ่งเรืองเกิดขึ้นมาใน

---

[๒๐] อ้างแล้ว, หน้า ๓๙๔.

[๒๑] อ้างแล้ว, หน้า ๓๙๕.

[๒๒] อ้างแล้ว, หน้า ๓๙๕.

รูปแบบการผุดขึ้นกายนี้ก็คือพระธยานิพุทธะและกายที่สามเรียกว่า นิรมาณกาย เป็นกายที่เนรมิตอยู่ ในรูปของร่างกายมนุษย์ ซึ่งก็ได้แก่ พระมานุษิพุทธหรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๓ ประเภทนี้ความจริงแล้วถือว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพียงแต่แสดงตนออกมาในภาวะที่แตกต่างกันออกไปเพื่อความเหมาะสมต่อการสั่งสอนเวไนยสัตว์ในแต่ละสถานการณ์ ในฝ่ายมหายานพระมานุษิพุทธเจ้า ได้แก่พระทีปังกรพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้า พระเมตไตรยพุทธเจ้าและพระไภสัชชคุรุพุทธเจ้าทุกพระองค์ จึงล้วนมีพระกายเป็น ๓ หรือมีภาวะแตกต่างกันเป็น ๓ ในพระองค์เดียว ซึ่งจะเห็นได้จากพระประธานในโบสถ์ของมหายานที่จะต้องมี ๓ พระองค์เสมอทั้งนี้มิได้หมายความว่าพระพุทธเจ้ามี ๓ องค์แต่หมายถึงพระมานุษิพุทธเจ้าหรือพระศากยมุนีพุทธเจ้าพระองค์เดียวแต่มีพระกายเป็น ๓ นี้เป็นลักษณะพระรัตนตรัยของมหายาน

๕. แนวคิดเรื่องพุทธเกษตร

แนวคิดเรื่องพุทธเกษตรนี้เชื่อว่ามาจากทัศนะของฝ่ายมหายานที่มองว่านิพพานมิใช่สิ่งที่คนเราจะบรรลุได้ง่ายๆ เป็นสิ่งที่อยู่ไกลเกินกว่าคนธรรมดาทั่วไปจะเอื้อมถึงซึ่งการที่จะบรรลุนิพพานได้นั้นจะต้องปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาอย่างเคร่งครัดและต้องใช้เวลาในการปฏิบัตินาน จึงได้ถูกปรับให้กลายมาเป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการทำบุญความศรัทธาเชื่อมั่นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพุทธเกษตรนั้นๆ อันจะส่งผลให้ไปเกิดในดินแดนแห่งหนึ่ง เรียกว่า พุทธเกษตรซึ่งมีเงื่อนไขเอื้ออำนวยแก่การเข้าถึงนิพพานต่อไปโดยไม่ยากนักโดยเฉพาะผู้ที่ไปเกิดในสุขาวดีพุทธเกษตรก็ย่อมจะมีโอกาสเข้าถึงนิพพานได้ง่ายกว่าผู้ที่เกิดในพุทธเกษตรอื่นซึ่งยังไม่แน่ใจว่าจะเข้าถึงนิพพานได้ภายในชาตินั้น ส่วนผู้ที่เกิดในสุขาวดีพุทธเกษตรแล้วทุกคนย่อมเป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน คือจะต้องเข้าถึงนิพพานภายในชาตินั้นทุกคน

พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเชื่อว่า ในจักรวาลหนึ่งๆ จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมากกว่าหนึ่งพระองค์ในเวลาเดียวกันไม่ได้ แต่มหายานเชื่อต่างไปจากนี้ว่า ในจักรวาลอันเวิ้งว้างนี้สามารถแบ่งเนื้อที่ออกเป็นส่วนย่อยลงไปอีกนับจำนวนไม่ถ้วนอาณาเขตย่อยๆ ของจักรวาลแต่ละอาณาเขตเรียกว่า พุทธเกษตร (Pure Land) ในหนึ่งพุทธเกษตรจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่หนึ่งพระองค์ดังนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในความเชื่อของมหายานจึงสามารถอุบัติขึ้นเพื่อทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์ในแต่ละจักรวาลทั้งในอดีตปัจจุบันอนาคตอย่างมากมายมหาศาลนับประมาณมิได้ดุจเม็ดทรายในแม่น้ำ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ในแต่ละพุทธเกษตรไม่ว่าจะอยู่ในภาคสัมโภคกายหรือนิรมาณกายทั้งหมดล้วนบังเกิดขึ้นออกมาจากธรรมกายอันเดียวกันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแต่ละพุทธเกษตรอาจมีลักษณะและคุณสมบัติที่แตกต่างกันตามความเหมาะสมในการโปรดสัตว์ในพุทธเกษตรนั้นๆ แต่เป็นเพียงความแตกต่างภายนอกเท่านั้น โดยเนื้อแท้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ล้วนมาจากธรรมกายเดียวกันเปรียบเหมือนน้ำแม้จะอยู่ คนละสถานที่ก็ล้วนเป็นน้ำ ที่มีเนื้อแท้เป็นชนิดเดียวกัน

พุทธเกษตรแต่ละแห่งจะแตกต่างกันออกไปตามบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประจำพุทธเกษตรนั้นๆ ในสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดได้บำเพ็ญบารมีไว้มากอำนาจพระบารมีนั้นจะส่งผลให้พุทธเกษตรของพระองค์รุ่งเรืองมากกว่าพุทธเกษตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บำเพ็ญบารมีมาน้อยกว่าพุทธเกษตรที่เชื่อกันว่าเป็นพุทธเกษตรที่รุ่งเรืองที่สุด และเป็นที่นิยมมากที่สุดในบรรดาพุทธเกษตรทั้งหมดก็คือสุขาวดี

ชาวมหายานยังเชื่อว่าพุทธเกษตรมีหลายแห่ง เช่น พุทธเกษตรของพระพุทธไภสัชชคุรุไวฑูรย์ประภาราชาซึ่งอยู่ทางตะวันออกของโลกธาตุ พุทธเกษตรของพระพุทธอักโฆภยะ มณฑลเกษตรของพระเมตไตรย โพธิสัตว์ในดุสิตสวรรค์ และสุขาวดี พุทธเกษตรของพระอมิตาภะซึ่งอยู่ทางตะวันตกของโลกธาตุ เป็นพุทธเกษตรที่มีชื่อเสียงและเป็นที่นิยมของชาวมหายานเป็นส่วนมากและเป็นพุทธเกษตรอันเป็นที่อยู่ของพระอมิตาภพุทธเจ้า

ตามทัศนะของพุทธศาสนานิกายมหายานสุขาวดี พุทธเกษตรยังไม่ใช่นิพพาน แตกต่างจากพุทธเกษตรที่เราอาศัยอยู่นี้ เพราะเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง ไม่มีแม้แต่อบายภูมิ จึงสมบูรณ์ด้วยสิ่งอำนวยความสุขนานาประการ อายุของผู้ที่เกิดในดินแดนสุขาวดี พุทธเกษตรนี้ ก็ยาวนานมากฉะนั้นจึงคล้ายกับว่าเป็นสถานที่อยู่อันถาวรไป[๒๓]

จากแนวคิดเรื่องพุทธเกษตรนี้จะเห็นว่าฝ่ายมหายานมีความเชื่อว่านิพพานมิใช่สิ่งที่คนเราจะบรรลุได้ง่ายๆ จะต้องปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาอย่างเคร่งครัดและต้องใช้เวลาในการปฏิบัติกันยาวนานจึงได้ถูกปรับให้กลายมาเป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการทำบุญอันจะส่งผลให้ไปเกิดในดินแดนแห่งหนึ่ง เรียกว่า พุทธเกษตร โดยเฉพาะผู้ที่ไปเกิดในสุขาวดีพุทธเกษตรไม่ใช่นิพพานแต่เป็นสถานที่ซึ่งปราศจากอบายภูมิ

สรุปท้ายบท

การอธิบายภาวะของพุทธเจ้าในรูปตรีกายเช่นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะบอกว่าพระพุทธเจ้าที่เป็นกายมนุษย์นั้นเป็นเพียงภาคหนึ่งของธรรมกายอันเป็นอมตะ ฉะนั้นการที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน จึงเป็นเพียงการนิรมาณกายย้อนกลับคืนสู่สภาวะดั้งเดิมที่เรียกว่าสัมโภคกายเท่านั้น ซึ่งสัมโภคกายก็หาใช่อะไรไม่ หากแต่หมายถึงภาคที่เป็นเทพของธรรมกายนั่นเอง ดังนั้นในทัศนะของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เวลานี้พระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังไม่ได้สูญหายไปไหน แต่ทรงอยู่ในรูปสัมโภคกาย ณ ที่ใดที่หนึ่งในจักรวาลนี้

---

[๒๓] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนาหายาน นิกายหลัก**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๑-๑๖๐.

แนวคิดเรื่องตรียาน เป็นการสะท้อนให้เห็นรากฐานความเชื่อของพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่มุ่งช่วยมหาชนให้หลุดพ้น เขาเปรียบนิกายของตนว่าเป็นพาหนะใหญ่ที่สามารถรับคนทุกคน ไม่แบ่งแยก ไม่ปฏิเสธผู้ใด ต้องการช่วยทุกเพศทุกวัย ทุกชนชั้นวรรณะแล้วจึงจะบรรลุนิพพานที่หลังเป็นการแสดงถึงเป็นผู้มีความรัก ความเมตตาและกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์อย่างยิ่งยวด

การสร้างความเชื่อในเรื่องพุทธเกษตรอาจเป็นเพราะต้องการปลอบใจมหาชนที่ยังอยากมีชีวิตสุขสบาย ไม่ต้องการบรรลุนิพพาน คนส่วนมากคิดว่า การบรรลุนิพพานเป็นการยากยิ่ง จึงต้องสร้างความเชื่อในเรื่องพุทธเกษตรขึ้นมา เพื่อสนองความต้องการของคนบางกลุ่มที่ยังรักความสะดวกสบาย ทำให้เกิดการตั้งปณิธานไปเกิดในพุทธเกษตรเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ และแล้วก็จะบรรลุนิพพานได้โดยลำดับ

คำถามท้ายบทที่ ๒

๑. ตรีกายของพระพุทธศาสนามหายานมีอะไร จงอธิบาย
๒. ตรียาน คืออะไร แบ่งเป็นกี่ประเภท มีอะไรบ้าง
๓. มหาปณิธาน หมายถึงอะไร มีกี่ประการอะไรบ้าง
๓. จงวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นพุทธะในพระพุทธศาสนามหายานมาดู
๕. ตามคำสอนของพระพุทธศาสนามหายาน พระพุทธเจ้าแบ่งออกเป็นกี่พระองค์ และแต่ละพระองค์ต่างกันอย่างไร อธิบาย

บทที่ ๓

วิวัฒนาการของพระพุทธศาสนามหายาน

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้ผู้ศึกษาสามารถ

อธิบายประวัติศาสตร์พุทธศาสนามหายานในประเทศอินเดีย

อธิบายพระพุทธศาสนาในอินเดียหลังพุทธกาล

อธิบายนิกายของพุทธศาสนามหายานที่สำคัญในประเทศอินเดีย

อธิบายแนวคิดของนิกายมาธยมิกะ

อธิบายแนวคิดของนิกายโยคาจาร

อธิบายแนวคิดนิกายจิตอมตวาท

อธิบายแนวคิดนิกายตันตระ

ขอบเขตเนื้อหา

ประวัติศาสตร์พุทธศาสนามหายานในประเทศอินเดีย

พระพุทธศาสนาในอินเดียหลังพุทธกาล

นิกายของพุทธศาสนามหายานที่สำคัญในประเทศอินเดีย

นิกายมาธยมิกะ

นิกายโยคาจาร

นิกายจิตอมตวาท

นิกายตันตระ

วิวัฒนาการพระพุทธศาสนามหายาน

ความนำ

หลังพุทธศตวรรษที่ ๕ ได้มีขบวนการใหญ่ในพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย เรียกตนเองว่า มหายาน ซึ่งขบวนการนี้มีวิวัฒนาการในการเกิดอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเฉพาะจากนิกายมหาสังฆิกะร่วมกับนิกายย่อยๆ ที่แยกตัวออกไป หลังจากพุทธศตวรรษที่ ๖-๙ นิกายมหายานได้แตกนิกายออกไปถึง ๔ นิกาย คือ นิกายมาธยมิกะ นิกายโยคาจาร นิกายจิตอมวาทและนิกายตันตระ และได้เผยแผ่เข้าไปในประเทศต่างๆ จนมีความเจริญรุ่งเรืองในประเทศนั้นๆ แนวคิดของนิกายเหล่านี้มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดนิกายมาธยมิกะก็จะมุ่งเน้นคำสอนเรื่องทางสายกลาง นิกายโยคาจารจะมุ่งเน้นการยอมรับว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเกิดมาจากจิต หรือ สรรพสิ่งคือจิต จิตเป็นตัวสร้างปรากฏการณ์ทั้งหลาย ความรู้ ความจริงหรือแม้แต่ความหลุดพ้นล้วนแล้วเกิดขึ้นจากจิต นิกายจิตอมตวาทก็จะมุ่งเน้นไปที่จักภพมีพื้นฐานจากสมบูรณภาพ ภาวะอันเป็นแก่นเดิมของโลกเป็นความจริงแท้ ส่วนนิกายตันตระ มีคำสอนของนิกายที่เรียกว่ามันตรยาน ก็เพราะมันตระหรือมนต์อันเร้นลับมีบทบาทอย่างสำคัญที่เรียกว่า วัชรยาน ก็เพราะวัชระหรือสายฟ้าเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญและเรียกว่า “สหัชยาน” แปลว่า ยานอันมีมาแต่กำเนิด ก็เพราะมีคำสอนว่า ความจริงอันสูงสุดนั้นมีมาแต่กำเนิดแล้วในชีวิตทุกชีวิตจะเห็นว่านิกายทั้ง ๔ ทั้งแม้จะเป็นมหายานเช่นเดียวแต่คำสอนก็จะมีความแตกต่างไป

๑. พุทธศาสนามหายานในประเทศอินเดีย

พุทธศาสนามหายานในประเทศประเทศอินเดียมีวิวัฒนาการที่ยาวนาน มีทั้งความเจริญรุ่งเรืองและค่อยๆ เสื่อมสลายลงตามลำดับ ผู้เขียนจะนำเสนอในส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนามหายานในประเทศอินเดีย โดยเริ่มตั้งแต่ยุคราชวงศ์กุษาณะซึ่งเป็นยุคที่นิกายมหายานปรากฏตัวอย่างชัดเจนและเจริญรุ่งเรืองที่สุดไปตามลำดับ และนิกายมหายานที่สำคัญ ๆ ในประเทศอินเดีย

๑.๑ ประวัติศาสตร์พุทธศาสนามหายานในประเทศอินเดีย

พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นท่ามกลางสังคมอินเดียที่มีความหลากหลายด้านความเชื่อศาสนา ลัทธิต่าง ๆ ที่อุบัติขึ้นก่อนพระพุทธศาสนา และที่เกิดขึ้นไล่เลี่ยกัน ตลอดจนลัทธิที่เกิดขึ้นมาภายหลังอีกมากมาย แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นมาในดินแดนชมพูทวีป หรืออินเดียเหมือนกับลัทธิศาสนาต่าง ๆ เหล่านั้น แต่พุทธศาสนามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากลัทธิศาสนาต่าง ๆ ได้แก่การอุบัติขึ้นมาพร้อมกับการปฏิรูปสังคมอินเดียเสียใหม่ คือพุทธศาสนาได้เสนอหลักทฤษฎี

ใหม่ ซึ่งหักล้างกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักการที่แตกต่างจากศาสนาพราหมณ์โดยสิ้นเชิง จึงทำให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอินเดียและทำให้สังคมอินเดียได้รับอิทธิพลด้านความคิด ความเชื่อจากพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน เมื่อความคิด ความเชื่อ หรือทัศนคติของคนอินเดียเปลี่ยนไป ก็ย่อมส่งผลให้สังคม แม้ว่าปัจจุบันนี้จะเหลือแต่ภาพเก่า ๆ ของพุทธศาสนาในความทรงจำของผู้คน หรือสำหรับคนอินเดียอาจจะลืมไปแล้วก็ตาม แต่อิทธิพลของของพุทธศาสนาที่เคยมีบทบาทต่อสังคมอินเดียนั้น ยังปรากฏอยู่ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ภารกิจอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์คือ การชี้นำแนวทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องแก่มวลมหาชน เพื่อความสุขสงบแก่ชีวิตและสังคม แม้ว่าจะยากลำบากเพียงใดก็ตาม พระองค์ใช้เวลาที่มีอยู่ตลอดพระชนม์ชีพ ๔๕ พรรษา เผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอนจนพุทธศาสนาแพร่หลายในแคว้นต่างๆ มีประชาชนศรัทธาเลื่อมใสและอุทิศตนเป็นพุทธสาวก นับถือพระพุทธศาสนาจำนวนมากมาย

พระพุทธองค์มิได้จำกัดบุคคลในการเทศน์สอน ว่าเป็นชนชั้นวรรณะใด เพศใด อาชีพใด หรืออายุวัยใด ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลทุกระดับ ไม่จำกัดขอบเขต หากเขามีความสามารถที่จะรับรู้ธรรมได้ ก็ทรงให้โอกาสเสมอ จนมีพุทธศาสนิกชนทุกระดับ ตั้งแต่พระราชามหากษัตริย์ จนถึงคนอนาถา ทั้งวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร และจัณฑาล พุทธธรรมได้แทรกซึมอยู่ในบุคคลทุกกลุ่ม ทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ สิทธิเสรีภาพของบุคคลได้ถูกเปิดออกโดยหลักการของพุทธศาสนา เพราะเมื่อก่อนได้ถูกครอบงำ ปิดกั้นสิทธิเสรีภาพโดยความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ประชาชนส่วนมากได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต เช่นการมีความเชื่อเรื่องกรรม แทนความเชื่อเรื่องพระพรหมลิขิต การถวายทาน การปฏิบัติตามศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น แม้พระราชาผู้ปกครองแว่นแคว้นก็ทรงปกครองโดยทศพิธราชธรรม ดังปรากฏว่ามีพระราชาหลายพระองค์ที่ทรงเป็นพุทธสาวก เช่น พระเจ้าพิมพิสาร แห่งแคว้นมคธ พระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชาแห่งแคว้นโกศล เป็นต้น ทรงเป็นพุทธมามกะ และได้ปกครองบ้านเมืองด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนา ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาด้วยการทำนุบำรุงพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน และได้สร้างวัดวาอารามต่าง ๆ ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ด้วย

เมื่อภายหลังพุทธปรินิพพาน พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองไปในแคว้นต่าง ๆ ได้มีนิกายต่าง ๆ เกิดขึ้นทั้งนิกายดั้งเดิมและนิกายใหม่ ทำให้พุทธศาสนาแพร่หลายไปพร้อมกับความเสื่อมที่ตามมากับความแพร่หลายนั่นเอง ด้วยเหตุผลหลายประการที่ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมจากอินเดีย จะได้กล่าวไว้ตอนหลัง ซึ่งนับว่าพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ตั้งแต่บัดนั้นมาพระพุทธศาสนาก็ได้เสื่อมจากอินเดีย โดยถูกครอบงำจากอิทธิพลของศาสนาฮินดู ในระยะกาลอันยาวนานของพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนอินเดียกว่า ๑ พันปี จะเห็นว่าพุทธศาสนามีบทบาทต่อสังคมอินเดียในสมัยต่าง ๆ ดังนี้

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒ ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนาเถรวาทมาก ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและปกครองบ้านเมืองให้สงบร่มเย็น ประชาชนอยู่กันอย่างสงบสุข บทบาทสำคัญของพระเจ้าอโศกมหาราชที่มีต่อพระพุทธศาสนาคือทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ ขจัดภัยร้ายของพระพุทธศาสนาด้วยการขจัดพวกเดียรถีย์ปลอมบวช และส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนา ในดินแดนประเทศต่างๆ รวมถึง ๙ สายด้วยกัน

เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๑ ราชวงศ์คุปตะทางอินเดียตอนเหนือเจริญรุ่งเรือง ในสมัยราชวงศ์นี้ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองทางศาสนา วรรณคดี ศิลปกรรม และปรัชญา แม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์นี้จะเป็นฮินดูส่วนมาก แต่ก็ทรงอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะฝ่ายมหายาน จนเจริญรุ่งเรืองไปสู่ประเทศใกล้เคียง กษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ พระเจ้าจันทรคุปต์ พระเจ้าสมุทรคุปต์ พระเจ้าวิษณุคุปต์ และพระเจ้าสกันธคุปต์

ในยุคนี้ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้รจนาคัมภีร์ขึ้นมากมาย ด้านศิลปกรรมทางพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก เช่น ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ ได้สร้างขึ้นอย่างงดงาม พระพุทธรูปศิลปะสมัยคุปตะมีหลายขนาด หลายปาง แม้พระพุทธรูปสมัยทวาราวดีก็ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะสมัยคุปตะ ส่วนด้านปรัชญาได้มีนักปรัชญาทางพุทธศาสนาหลายท่าน เช่น ท่านนาคารชุน ท่านอสังคะ และท่านวสุพันธ์ ท่านเหล่านี้ได้ประกาศปรัชญาฝ่ายมหายานให้เป็นที่สนใจแก่ประชาชน โดยเฉพาะนักคิดนักปรัชญาทั้งหลาย แม้ว่าจะเป็นปรัชญาฝ่ายมหายาน แต่ก็ได้มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อของชาวอินเดียไม่น้อยซึ่งสามารถกล่าวโดยย่อได้ดังนี้

พ.ศ. ๕๑๓ กษัตริย์ราชวงศ์กุษาณ รบชนะกษัตริย์กรีกและกษัตริย์ราชวงศ์ศกะ เข้าครอบครองอำนาจในประเทศอินเดียภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ทรงเลื่อมใสศรัทธาและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๖๒๑ พระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์องค์ที่ ๓ ในราชวงศ์กุษาณ ขึ้นครองราชย์ ณ เมืองปุรุษะปุระ เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีปภายหลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน จึงทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายาน ร้อยกรองพระไตรปิฎกฉบับภาษาสันสกฤต มหายานแยกตัวออกไปอย่างชัดเจนและเจริญรุ่งเรืองอย่างแพร่หลาย มีพระสงฆ์และชาวพุทธสำคัญเป็นปราชญ์ เป็นที่ปรึกษา เป็นกวีในราชสำนัก ทรงส่งสมณทูตไปประกาศศาสนาในเอเชียกลาง ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังประเทศจีน เกาหลี มองโกเลีย และญี่ปุ่น ในสมัยต่อมาทรงสร้างสถูปและวัดวาอารามเป็นจำนวนมาก และเป็นสมัยที่ศิลปะแบบคันธาระเจริญถึงขีดสูงสุด ในตอนปลายยุคราชวงศ์กุษาณได้เสียดินแดนให้แก่เผ่าชนฝ่ายพราหมณ์ตามลำดับ จนกระทั่งสูญสิ้นราชวงศ์ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๙ และโดยมีอาณาจักรคุปตะรุ่งเรืองขึ้นแทน

พ.ศ. ๘๐๐ ราชวงศ์คุปตะได้ตั้งตัวขึ้นทางแคว้นมคธ กษัตริย์วงศ์ครองอำนาจอยู่ประมาณ ๒ ศตวรรษ ถึงแม้จะเป็นวงศ์กษัตริย์ฮินดู แต่แทบทุกพระองค์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาและมีหลายพระองค์ที่เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา การที่ศาสนาฮินดูเป็นหลักของราชวงศ์นี้เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเริ่มมีการประนีประนอมในทางหลักธรรมกับศาสนาฮินดูมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งนับเป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ในสมัยราชวงศ์คุปตะนี้ วัดในพระพุทธศาสนากลายเป็นมหาวิหาร เป็นสถาบันการศึกษาอย่างที่เรียกว่า มหาวิทยาลัย มหาวิหารที่กำลังก่อตัวมีชื่อเสียงเด่นขึ้นมาเป็นพิเศษในยุคนี้ คือ นาลันทาในยุคนี้มีพระสงฆ์และนักจาริกออกเดินทางไปมาระหว่างประเทศอินเดียกับอาณาจักรต่างๆ ในเอเชียกลาง นำคัมภีร์พุทธศาสนาหรือพระสารีริกธาตุไปบ้าง มีผู้มาแปลคัมภีร์บ้าง ปราชญ์ประเทศอินเดียไปอยู่ในราชสำนักต่างๆ บ้าง มหาวิหารต่างๆ โดยเฉพาะนาลันทาได้เป็นศูนย์กลางการเผยแพร่วัฒนธรรมระหว่างประเทศในยุคนี้ และทำให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแพร่หลายมั่นคงทั่วเอเชียตะวันออก นักจาริกคนสำคัญที่ปรากฏชื่อในประวัติศาสตร์ยุคนี้ คือ หลวงจีนฟาเหียน

พ.ศ. ๑๑๐๐ พระเจ้าหรรษะ แห่งราชวงศ์วรรธนะ ได้กำจัดอำนาจกษัตริย์คุปตะและขึ้นครองราชย์เป็นมหาราชที่ยิ่งใหญ่ มีอาณาเขตคลุมประเทศอินเดียภาคเหนือส่วนใหญ่ พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเป็นอย่างมาก ได้ทำนุบำรุงมหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นอย่างดี แต่พุทธศาสนาในยุคนี้ได้เริ่มกลายรูปเป็นแบบตันตระไปและเข้ากันกับศาสนาฮินดูได้อย่างสนิทรวมทั้งใช้วรรณคดีสันสกฤตด้วย ในยุคนี้นักจาริกคนสำคัญเดินทางมาอีกท่านหนึ่งคือ หลวงจีนเหี้ยนจังหรือยวนฉางหรือพระถังซัมจั๋ง ซึ่งได้เขียนจดหมายเหตุไว้เป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์มาก

มหาวิทยาลัยนาลันทา กลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนา โดยศึกษาหลักธรรมฝ่ายมหายานเป็นวิชาบังคับ นอกจากนั้นมีวิชาฝ่ายหีนยาน นิรุกติศาสตร์ ตรรกศาสตร์ ปรัชญาเป็นต้น มีนักศึกษาทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ทั้งมหายาน หีนยาน ทั้งเป็นชาวพุทธและมิใช่ชาวพุทธทั้งชาวประเทศอินเดียและชาวต่างประเทศ มีห้องสมุดและอาคารต่างๆ ที่ใหญ่โต

พ.ศ. ๑๒๕๐ คนในวรรณะศูทร ได้ตั้งราชวงศ์ปาละขึ้นเป็นอาณาจักรเล็กๆ แถบแคว้นพิหารและเบงกอล โดยกษัตริย์ราชวงศ์นี้นับถือพระพุทธศาสนา และได้มีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยนาลันทา และมหาวิหารต่างๆ รวมทั้งทรงสร้างมหาวิทยาลัยใหม่ๆ ของราชวงศ์ปาละขึ้นอีกหลายแห่ง คือ โอทันตปุระ วิกรมศิลา โสมปุระ และชคัททละหรือวาเรนทรี ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาและเผยแพร่วัฒนธรรมระหว่างชาติเป็นอย่างดี เช่น เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๓๕๐ พระศานตรักษิตและพระปัทมสัมภวะ ได้เดินทางจากนาลันทาไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศทิเบต ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และพระอตีศะได้เดินทางจากมหาวิทยาลัยวิกรมศิลาไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในทิเบตในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้น สำหรับมหาวิทยาลัยวิกรมศิลานั้นในระยะหลังปรากฏว่าได้เจริญรุ่งเรืองมากกว่ามหาวิทยาลัยนาลัน

ทาเสียอีก อย่างไรก็ตาม แม้จะมีสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก และได้รับการอุปถัมภ์เป็นอย่างดี แต่ในสมัยนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงโดยเน้นมาศึกษาพุทธศาสนาแบบตันตระอย่างเดียว เพราะพระพุทธศาสนาที่เจริญในยุคนี้เป็นแบบตันตระที่ได้กลายรูปออกไปใกล้เคียงกับตันตระของฮินดู อันเป็นความอ่อนแอที่นำไปสู่ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในที่สุด

พ.ศ. ๑๕๐๐ พุทธศาสนาแบบตันตระได้เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมโทรมยิ่งขึ้น หมกมุ่นในเรื่องไสยศาสตร์ มนตร์ ยันตร์ การแสดงทางเพศอันอุจาด อนาจารต่างๆ จนแยกไม่ออกจากตันตระตามลัทธิศักติของฮินดูและเผยแพร่ลัทธินี้ไปยังทิเบตและเนปาล เป็นต้น

พ.ศ. ๑๗๐๐ กองทัพเตอร์ก มุสลิมได้ยกเข้ามารุกรานประเทศอินเดียตั้งแต่ภาคตะวันตกเฉียงเหนือเข้ามาตามลำดับจนเกือบทั่วทั้งชมพูทวีป โดยได้ฆ่าพระสงฆ์ เผาวัดทำลายสิ่งก่อสร้างทางศาสนาทุกอย่าง ตลอดจนหอสมุดและคัมภีร์ต่างๆ ทั้งหมด พระสงฆ์บางส่วนที่หนีทันก็ได้ลี้ภัยไปอยู่ในเนปาลและทิเบต กล่าวว่าพระพุทธศาสนาซึ่งอ่อนกำลังอยู่แล้วได้สูญสิ้นไปจากประเทศอินเดียตั้งแต่บัดนั้น

๒. นิกายของพระพุทธศาสนามหายานที่สำคัญในประเทศอินเดีย

นิกายของพุทธศาสนามหายานที่สำคัญในประเทศอินเดีย นิกายใหญ่ในฝ่ายมหายานที่สำคัญ ซึ่งแพร่หลายในประเทศประเทศอินเดียในยุคนั้นมีอยู่ ๔ นิกาย คือ

๑. นิกายมาธยมิกะ

มาธยมิกะคือกลุ่มของชาวพุทธที่ยอมรับคำสอนว่าด้วยเรื่องของความว่าง ทางสายกลางและการอิงอาศัยกันและกันในการมีอยู่ของสรรพสิ่ง โดยบุคคลที่วางรากฐานคำสอนคือนาคารชุนที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง สำนักพุทธมหายานทุกแห่งทั้งที่อินเดีย จีน ญี่ปุ่น และทิเบต ต่างได้รับอิทธิพลคำสอนของท่าน

คำว่า มาธยมิกะ แปลว่า ทางสายกลาง ที่ได้ชื่ออย่างนี้เพราะมุ่งเน้นคำสอนเรื่องทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เป็นหลักสำคัญ แต่ทางสายกลางตามแนวคิดของนิกายมาธยมิกะหมายถึงทางสายกลางระหว่างความมีกับความไม่มี ความเที่ยงกับความไม่เที่ยง เป็นต้น นิกายนี้มีทัศนะว่าโลกนี้มีจริงก็ไม่ใช่ ไม่มีจริงก็ไม่ใช่ แต่เป็นสิ่งที่สืบเนื่องกันเป็นปฏิจจสมุปบาท[๑] (กฎที่ว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นและดำเนินไปตามกระบวนการของเหตุและปัจจัย) ดังนั้น ทางสายกลางของ มาธยิมกะ คือวิธีการที่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีอยู่และสิ่งที่ไม่มีมีอยู่ใดๆ ทั้งสิ้น (ทวิภาวะ) การปฏิเสธของนิกายมาธยมิกะก็ไม่ใช่การยืนยันถึงภาวะสุดโต่งไปอีกด้านหนึ่ง แต่แสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายอยู่ในสภาวะที่ว่างเรียกว่า สุญญตา

---

[๑] สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๗๐.

สำนักพุทธในยุคหลังโดยมากจะพัฒนาหลักคำสอนเชิงปรัชญา โดยเชื่อมโยงกับหลักศูนยตา (สุญญตา) ของสำนักนี้ ท่านนาคารชุนจึงได้รับการยกย่องให้อยู่ในฐานเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่สอง การศึกษาเรื่องของท่านจึงมีความสำคัญ หากต้องการรู้จักพุทธศาสนาให้กว้างกว่าที่คุ้นเคย

ดังนั้น นิกายมาธยมิกะนี้ บางครั้งจึงเรียกว่า ศูนยวาท เพราะทัศนะว่า ทั้งผู้รู้และสิ่งถูกรู้เป็นสิ่งไม่มีอยู่จริง ตัวอย่างเช่น ภาพแก้วน้ำที่วางอยู่บนโต๊ะที่ปรากฏในใจของเรานั้นเป็นสิ่งที่ใจของเราสร้างขึ้นเองโดยตลอด แก้วน้ำนั้นหามีจริงไม่ เมื่อแก้วน้ำไม่มีอยู่จริงการรับรู้ (ภาพแก้วน้ำ) ของเรา ก็ไม่มีอยู่จริงรวมทั้งตัวเราซึ่งคิดว่าเป็นผู้เห็นแก้วน้ำก็ไม่มีอยู่จริง กล่าวคือ ทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ไม่มีอยู่จริง[๒] นี่เป็นความหมายโดยสรุปของทฤษฎี ศูนยตาที่มีในคัมภีร์ปรัชญาปารมิตากล่าวกันว่า นิกายมาธยมิกะเป็นนิกายแรกสุดที่แยกตัวออกมาจากมหายานกลุ่มดั้งเดิมที่มีมาก่อนหน้านั้น

๑.๑ ประวัติผู้ก่อตั้งนิกาย

นาคารชุน มีชีวิตในช่วงประมาณ พ.ศ. ๗๐๐-๘๐๐ เป็นนักปรัชญาอินเดีย เป็นผู้ก่อตั้งสำนักมัธยมกะ (ทางสายกลาง) ในพุทธศาสนานิกายมหายาน และนับเป็นนักคิดชาวพุทธที่มีอิทธิพลสูงสุดถัดจากพระพุทธเจ้าเป็นที่ศรัทธาและกล่าวถึงในหมู่นักศึกษาพุทธศาสนาชาวยุโรปมาโดยตลอด ท่านเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่มีผลงานโดดเด่นในด้านปรัชญาและตรรกวิทยา ศาสนิกชนมหายานทุกนิกายยกย่องท่านในฐานะคุรุผู้ยิ่งใหญ่เสมอ

ตำนานเกี่ยวกับพระนาคารชุนเท่าที่มีการบันทึกไว้ในภาษาบิเบต[๓] ระบุไว้ว่า ท่านได้สละเพศฆราวาสตั้งแต่ยังเด็กเพื่อหลีกเลี่ยงคำทำนายว่าจะอายุสั้น เมื่อบวชแล้วก็ได้ศึกษาวิทยาการต่างๆ จนรอบรู้แตกฉานทั้งในเรื่องการแพทย์ การเล่นแร่แปรธาตุ รวมทั้งพุทธปรัชญาจนครั้งหนึ่งได้รับเชิญจากพญานาคให้เดินทางลงไปบาดาลนครเพื่อสนทนาธรรม ที่แห่งนั้นที่ท่านได้พบพระสูตรมหายานที่เก่าและมีชื่อเสียงมากที่สุดอันหนึ่ง นั้นคือ ปรัชญาปารมิตาสูตร (Praj– p ramit S‰ tra-The Perfection of Wisdom) จึงได้นำกลับมาเผยแพร่ยังโลกมนุษย์ เหตุเพราะท่านมีวิชาความรู้มากจึงเป็นที่ต้องการของเหล่ากษัตริย์และบุคคลชั้นสูง ท่านได้ช่วยให้บุคคลเหล่านั้นมีพลานามัยสมบูรณ์และอายุขัยยาวนานจนไม่เป็นที่พอพระทัยของพระราชโอรสบางองค์ ท่านเหล่านั้นจึงขอให้พระนาคารชุนสละชีวิตเพื่อถวายเป็นราชกุศล พระนาคารชุนยินยอมทำตาม หลังจากท่านสละชีวิตแล้วดวงจิตได้ไปอุบัติอยู่ในแดนสุขาวดีของพระอมิตาภะพุทธเจ้ารอคอยเวลาที่จะได้กลับมาช่วยเหลือสรรพสัตว์ในอนาคตกาลต่อไป ซึ่งเวลานั้นก็ตรงกับยุคของพระเมตไตรยพุทธเจ้า

---

[๒] อ้างแล้ว, หน้า ๙๘.

[๓] Williams, Paul, Mahāyān Buddhism, (London: Routledge, 1989), p. 56.

อีกตำนานหนึ่งซึ่งมีข้อมูลใกล้เคียงกัน[๔] ระบุว่าท่านนาคารชุนถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นบุตรของพราหมณ์ ซึ่งครั้งหนึ่งได้รับคำทำนายว่าจะไม่สามารถมีบุตรได้ถ้าไม่จัดพิธีเลี้ยงนักบวชหนึ่งร้อยคน คำทำนายยังมีต่อไปด้วยว่า หากจะให้บุตรมีอายุยืนยาวอยู่ได้เจ็ดเดือนจะต้องจัดพิธีเลี้ยงนักบวชอีกเป็นครั้งที่สอง และถ้าจะให้บุตรมีอายุยืนได้ถึงเจ็ดปีจะต้องจัดพิธีเลี้ยงนักบวชอีกเป็นครั้งที่สามดังนั้น ก่อนที่ท่านจะมีอายุครบเจ็ดปี มารดาบิดาจึงตัดสินใจส่งท่านออกบวชและให้เดินทางจาริกแสวงบุญ ท่านได้รอนแรมมาจนถึงมหาลัยนาลันทาและได้ฝากตัวเป็นศิษย์กับท่านราหุลภัทระซึ่งเป็นอธิการบดีของนาลัยทาในยุคนั้น ท่านศึกษาทั้งพระเวท พระไตรปิฎก ตลอดจนการเล่นแร่แปรธาตุ จนทำให้ภิกษุบางพวกไม่พอใจวันหนึ่งในขณะที่ท่านกำลังอภิปรายปัญหาธรรมอยู่ ได้มีพญานาคสองตัวแปลงกายเป็นเด็กเที่ยวเล่นอยู่บนโลกมนุษย์ เมื่อได้ยินก็รีบหนีลงไปยังบาดาล นาคารชุนติดตามลงไปและได้ค้นพบคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา ซึ่งมีถึงหนึ่งแสนคาถาที่นั้น

เหตุที่ท่านได้ชื่อว่านาคารชุน มีข้อสันนิษฐานหลายประการอาทิ บ้างก็เชื่อว่าเป็นเพราะท่านเป็นผู้ปราบเหล่าพญานาค บ้างก็เชื่อว่าเป็นเพราะท่านเกิดมาพร้อมกับสัจธรรมที่ลึกซึ้งดุจเดียวกับพญานาคที่ออกมาจากมหาสมุทรลึก บ้างก็กล่าวว่าเป็นเพราะท่านมีหลักปรัชญาที่ลึกซึ้งราวกับมหาสมุทร และบ้างก็กล่าวเอาตรงๆ ว่าเป็นเพราะท่านถือกำเนิดที่ใต้ต้นไม้

ส่วนนาคารชุนในฐานะที่เป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์และเป็นผู้ริเริ่มหลักการความว่างให้กับนิกายมาธยมิกะนั้นถือกำเนิดที่วิทารภะ (ปัจจุบันเรียกว่าเพราห์) ในแคล้นมหาโกศล ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าโคตมีปุตระ (หรือโคตรมีบุตร) แห่งราชวงศ์อันธร ในช่วงหกร้อยถึงเจ็ดร้อยปีหลังการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ถ้านับเป็นคริสต์ศตวรรษ ท่านนาคารชุนจะมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่สอง (ค.ศ. ๑๕๐-๒๕๐)[๕] ส่วนเวลาดับขันธ์ของท่านไม่ปรากฏชัด ซ้ำยังมีลักษณะเป็นตำนานไม่น่าเชื่อถือเพราะข้อมูลหลายแห่งอ้างว่าพระนาคารชุนมีอายืนมากนับได้เป็นร้อยๆ ปี ข้อมูลบางแห่งชี้ว่าในปัจฉิมวัยท่านดับขันธ์ลง ณ มหาวิหารแห่งหนึ่งที่เมืองอมราวดีในแคว้นอันธระ ปัจจุบันอินเดียทางใต้ยังมีโบราณสถานแห่งหนึ่งซึ่งมีซากพระสถูปเจดีย์ชื่อว่า "นาคารชุนโกณฑะ"[๖] ข้อมูลบางแห่งชี้ว่าท่านใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในบั้นปลายที่วัดศรีปรวตะ (หรือศรีบรรพต) แคว้นธระ ซึ่งเป็นวัดที่กษัตริย์โคตมีปุตระและสหายของท่านสร้างถวายให้[๗]

---

[๔] พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, **ปรัชญามาธยามิกะ: โลกและชีวิตจากมุมของนาคารชุน, ใน รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศสานาและปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

[๕] Kalupahana, David J., **A History of Buddhist Philosophy**, (Honolulu: University of Hawaii Press, 1992), p. 160.

[๖] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖๐.

[๗] Santina, Peter Della, **Maddhyamaka Schools in India**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1986), p. 17.

หลักฐานข้อมูลของจีนและทิเบต กล่าวตรงกันว่าพระนาคารชุนท่านเป็นชาวอินเดียใต้ เกิดที่วิทารภะ ในตระกูลพราหมณ์ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าโคตมีปุตระแห่งราชวงศ์อันธระในช่วงปีพุทธศักราชที่ ๖๔๓-๖๙๓ บิดา และมารดาของท่านมีชื่อใดไม่ปรากฏ ทราบแต่ว่าครอบครัวของท่านนั้นร่ำรวย เมื่อนาคารชุนกำเนิด บิดามารดาตั้งชื่อให้ว่า อรชุน บรรดาพราหมณ์ที่ทางบิดามารดาเชิญมาเพื่อประกอบบุญเลี้ยงอาหาร ได้ให้คำทำนายว่า ทารกจะอายุสั้น จะต้องตายเมื่ออายุ ๗ เดือน หากจะยืดอายุของอรชุน บิดามารของท่านต้องประกอบบุญกุศลครั้งใหญ่โดยการเลี้ยงสมณะชีพราหมณ์และให้ทานแก่ผู้ยากไร้ ด้วยจำนวนมาก แต่ก็เพียงสามารถยืดอายุให้อรชุนได้เพียง ๗ ปีเท่านั้น เมื่ออายุจวนครบ ๗ ปี บิดามารดาไม่สามารถทนสภาพที่เห็นลูกต้องตายต่อหน้าต่อตาได้ จึงให้คนใช้พาเดินทางออกจากบ้านไป ในขณะเดินทางอยู่ได้เกิดนิมิตภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมาบอกให้เดินทางขึ้นเหนือยังมหาวิทยาลัยนาลันทา แคว้นมคธ เมื่อเดินทางไปถึงได้พบพระสราหะภัทร แนะนำให้ท่านออกบวช ท่านจึงได้บวชเป็นเณรโดยมีพระราหุลภัทระ อธิการบดีแห่งนาลันทาเป็นพระอาจารย์ พระสราหะภัทระได้มอบสาธนะปฏิบัติอมิตายุส เพื่อให้สามเณรอรชุนได้ปฏิบัติเพื่อต่อชะตาชีวิตที่ได้รับการทำนายว่าฉันจะต้องตายในเวลาอันใกล้นี้ ด้วยอานุภาพแห่งการปฏิบัติสาธนะอมิตายุส สามเณรอรชุน จึงได้รับการช่วยเหลือต่อชีวิตให้ยืนยาวเป็นหลายร้อยปี (เชื่อกันว่าพระสราหภัทระและราหุลภัทระท่านเป็นคนเดียวกัน)

กล่าวกันว่า สามเณรอรชุนขยันหมั่นเพียรยิ่งในการศึกษาเล่าเรียน อีกทั้งมีสติปัญญาเป็นเลิศ เรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว ท่านใช้เวลาเพียง ๙๐ วันเท่านั้นในการเรียนรู้อย่างลึกซึ้งในพระไตรปิฎก อีกทั้งท่านยังได้ศึกษาเล่าเรียนในศาสตร์ต่างๆ ที่มีสอนกันในมหาวิทยาลัยนาลันทา ดังเช่น ตรรกศาสตร์ ศาสตร์ที่ท่านมีความเชี่ยวชาญลึกซึ้งและสร้างชื่อเสียงให้ท่านมากที่สุด ปรัชญาทั้งปวงของท่านมาจากการใช้ตรรกศาสตร์ที่เรียกว่าวิภาษวิธีแทบทั้งสิ้น ท่านได้ชื่อว่าเป็นนักตรรกที่ยิ่งใหญ่ของโลกทั้งในยุคของท่านและในโลกปัจจุบัน

พระคุรุนาคารชุนเป็นนักปรัชญาทางพุทธศาสนา เป็นนักตรรกศาตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของโลก มิใช่แต่เพียงในอินเดียเท่านั้น เป็นผู้สร้างปรัชญามหายานด้วยกวีนิพนธ์ ชื่อว่า มาธยมิกศาตร์ จากกวีนิพนธ์เล่มดังกล่าว ได้เป็นที่รวบรวมปรัชญาของนานานิกายทางพระพุทธศาสนาไว้เกือบหมด ปรัชญาทางศาสนาพราหมณ์ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ด้วย แล้วยังอธิบายถึงปรัชญาศูนยตา ได้อย่างลึกซึ้งถึงแก่นด้วยวิภาษวิธี ชื่อเสียงของท่านจึงโด่งดังอย่างรวดเร็ว นิกายมหายานจึงแพร่หลายไปในหมู่ชนทุกชั้น จนสามารถกลายเป็นนิกายที่เด่นและเจริญรุ่งเรืองที่สุดของพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๐ ในทิเบตท่านได้รับการยกย่องให้เป็นอันดับแรกในหกอริยะประดับชมพูทวีป ซึ่งประกอบด้วย นาคารชุน, อสัฺงค, ทิคนาค, อารยเทว,วสุพนธุ, ธรมกีรติ พระถังซำจั๋งได้กล่าวยกย่องให้ท่านเป็น หนึ่งในสี่ดวงอาทิตย์ที่ยังโลกให้สว่าง ซึ่งประกอบด้วย พระอัศวโฆษ พระนาคารชุน พระกุมารลัพธะ และพระอารยเทวะ ท่านเป็นผู้จุดประกายความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาขึ้นมาอีกครั้ง

หลังจากถูกศาสนาอื่นโจมตี จนแทบไม่เหลือที่มั่นหรือเกือบหมดไป ด้วยอัจฉริยภาพในด้านพุทธปรัชญา ความปราดเปรื่องของท่านเป็นที่ยอมรับกระทั่งได้ฉายาว่าเป็น “พระพุทธเจ้าองค์ที่สอง”[๘]

๑.๒ มูลเหตุและอิทธิพลที่ก่อให้เกิดคำสอนมาธยมิกะ

ตั้งแต่สมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช คำสอนของพระพุทธองค์ได้รับการอธิบายขยายความจนพุทธศาสนาแตกนิกายและสำนักย่อยนับไปเป็นสิบแห่ง ท่ามกลางกระแสของความขัดแย้งทางความคิด คัมภีร์อภิธรรมได้ถือกำเนิดในฐานะเป็นความพยายามที่จะจักระบบคำสอนพุทธ ภายใต้กรอบของอภิธรรม ความเห็นว่าสิ่งทั้งหลายดับสืบเนื่องต่อกับไปโดยไม่ขาดสาย เป็นคำสอนที่เกิดขึ้นเพื่ออธิบายกฎไตรลักษณ์ แต่คำสอนในเรื่องดังกล่าวก็ทำให้พุทธศาสนากลายเป็นเรื่องของเหตุผลนิยม มีการถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดเพื่อสร้างเหตุผลที่ดีที่สุดในการอธิบายความมีอยู่แบบชั่วขณะจิต สำนักพุทธใหญ่ๆ ที่ได้รับการยอมรับในเวลานั้นส่วนใหญ่จะมีคำอธิบายที่ต่างกันในเรื่องนี้ และนั้นนำไปสู่ความขัดแย้งในสังคมสงฆ์ก่อนหน้าที่ท่านนาคารชุนจะถือกำเนิด

สภาพสังคมชาวพุทธในอินเดียเวลานั้นคงวุ่นวายไม่น้อย เนื่องจากพระภิกษุที่เป็นนักคิดมักจะมีความเห็นแตกต่างกัน เมื่อพระธรรมและพระวินัยถูกตีความตามจริตของคนจนดูเหมือนเชื่อกันไปคนละทิศละทาง ความต้องการแสวงหาที่สุดแห่งความเชื่อทำให้ชาวพุทธจำนวนมากละทิ้งศรัทธาที่มีต่อพระธรรมและพระสงฆ์ หันไปสู่การศึกษาเรื่องราวของพระพุทธเจ้า การทวนเข็มกลับไปสู่พระพุทธองค์ได้รับการศึกษาตีความไปต่างๆ นานา ซึ่งจุดนี้เองทำให้นักปราชญ์บางท่านเชื่อว่า จุดเริ่มต้นของสำนักมาธยมิกะสัมพันธ์กับลักษณะการคิดเชิงวิเคราะห์ของพระพุทธเจ้า การวิเคราะห์ ใคร่ครวญ แยกเป็นส่วนๆ เป็นหนึ่งในวิธีการคิดที่พระพุทธเจ้าใช้เพื่อแสดงเป็นสัจธรรม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า มัธยมกะเป็นจุดเน้นของพระพุทธศาสนาในแง่ของความคิดวิเคราะห์ เป้าหมายคือชี้ให้เห็นข้อบกพร่องทางเหตุผลของลัทธิความเชื่อต่างๆ ซึ่งหลายประเด็นนั้นก็เป็นของชาวพุทธเราเอง

ต่อมา ความสนใจในเรื่องราวของพระพุทธเจ้าทำให้ชาวพุทธบางส่วนหันกลับมาขบคิดในสิ่งที่ดูเหมือนตอบไม่ได้ก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะการตีความอาการนิ่งของพระพุทธองค์ นักปราชญ์หลายท่านเชื่อว่า มัธยมกะเกิดจากการอธิบายท่าทีของพระพุทธองค์ไม่ทรงตอบคำถามบางอย่าง เป็นที่ทราบกันดีว่า มีความเห็นมากมายเผยแพร่อยู่ในสังคมตั้งแต่พุทธกาล *พรหมชาลสูตร* กล่าวถึงทิฐิ (คือความเห็น) ทั้งหลายที่นักคิดสอนกันมีจำนวนมากถึง ๖๒ แนวคิด[๙] ในบรรดาเหล่านี้เกี่ยวข้องกับปัญหาบางข้อที่มีผู้ถามพระพุทธเจ้าแต่ไม่ได้รับคำตอบพระพุทธเจ้าจะทรงนิ่งไม่ยอมตอบคำถามเหล่านั้น เรียกคำถามเหล่านั้นว่า *ปัญหาอัพยกฤต* ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าพระพุทธเจ้าทรงตอบ

---

[๘] http://www.mail/2012-11-10-06-56 (วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๕๕๖)

[๙] ที. สี. (ไทย) ๙/๒๘--๑๔๙/๑๑-๔๗.

คำถามเหล่านั้นไม่ได้ แต่เป็นเพราะไม่ว่าจะตอบอย่างไรก็ทำให้คนฟังเข้าใจผิด ยิ่งยอมรับสมมุติฐานบางอย่างล่วงหน้าอยู่ในใจแล้ว ก็จะยิ่งทำให้เข้าใจคำตอบไปตามจริตของตน เช่น คำถามที่ว่าโลกนี้เที่ยงหรือ ถ้าตอบว่าไม่ บางคนก็อาจเข้าใจว่าพุทธสาสนาสอนในสิ่งที่เป็นความดับสูญ (เป็นอุจเฉททิฐิ) ถ้าตอบว่าใช่ บางคนก็จะเข้าใจว่าพุทธศาสนาสอนให้เชื่ออมตภาวะ (เป็นสัสตทิฐิ) ถ้าตอบว่าทั้งใช่และไม่ใช่ บางคนก็เข้าใจว่าพระพุทธศาสนาไม่มีความคิดเห็นเป็นของตัวเอง ได้แต่อาศัยการรวมทิฐิทั้งหลายเข้ามาไว้ด้วยกัน บ้างก็หาว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนในสิ่งที่ตรรกะ (เหตุผล) รับไม่ได้ ขัดแย้งตัวเอง สุดท้าย ถ้าตอบว่าไม่ใช่ทั้งใช่หรือไม่ใช่ บางคนก็อาจกล่าวหาว่าพุทธศาสนาไม่มีจุดยืนทางความคิดไม่ยอมยืนยันอะไร เอาแต่ปฏิเสธหมด ทำให้ขัดแย้งกับคำสอนเรื่องเหตุปัจจัยของชาวพุทธนั่นเอง

ความเห็นที่เป็นปัญหาอัพยากฤตในทางเถรวาทมีอยู่ ๑๐ ข้อ ได้แก่ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สิ้นสุดหรือมีข้อจำกัด (๔) โลกไม่มีที่สุด หรือไร้ข้อจำกัด (๕) ชีวะ (Soul/Self) เหมือกับสรีระ (Body) ชีวะในที่นี้หมายถึงวิญญาณอมตะหรืออาตมัน (๖) ชีวะต่างจากสรีระ (๗) ตถาคตตายแล้วเกิด (๘) ตถาคตตายแล้วไม่เกิด (๙) ตถาคตตายแล้วทั้งเกิดและไม่เกิด และ (๑๐) ตถาคตตายแล้วเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่[๑๐] ส่วนความเห็นที่เป็นปัญหาอัพยากฤตในทางมหายานแบ่งออกเป็น ๑๔ ข้อ จัดได้ ๔ กลุ่ม คือ **กลุ่มแรก** ได้แก่ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง (๔) โลกไม่ใช่ทั้งเที่ยงหรือไม่เที่ยง **กลุ่มที่สอง** ได้แก่ (๕) โลกมีที่สุด (๖) โลกไม่มีที่สุด (๗) โลกทั้งมีที่สุดและไม่มีที่สุด (๘) โลกมีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่ **กลุ่มที่สาม** ได้แก่ (๑๑) ตถาคตมีอยู่หลังปรินิพพาน (๑๒) ตถาคตไม่มีอยู่หลังปรินิพพาน (๑๓) ตถาคตทั้งมีอยู่และไม่มีอยู่ภายหลังปรินิพพาน และ (๑๔) ตถาคตภายหลังปรินิพพานมีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่[๑๑]

อาการนิ่งของพระพุทธเจ้าก่อให้เกิดความเข้าใจผิดมากมายในสายตาของคนนอก พระพุทธองค์ทรงถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่รู้จริงบ้าง หรือไม่ก็รู้แต่ไม่มีความสามารถในการแสดงเหตุผลออกมาให้ประจักษ์ ในสายตาของชาวพุทธ ส่วนใหญ่มองว่าพระองค์ทรงทราบคำตอบดีแต่ไม่ประสงค์จะชี้แจง เหตุผลของการไม่ชี้แจงเป็นเรื่องที่ชาวพุทธฝ่ายเดิมไม่สนใจ แต่สงฆ์หมู่ใหญ่บางกลุ่มซึ่งต้องการศึกษาเรื่องราวของพระพุทธเจ้าอย่างจริงจังเห็นว่าประเด็นนี้มองข้ามไม่ได้ พวกเขาเชื่อในความเป็นผู้รู้ทุกอย่างของพระองค์ เชื่อว่าพระพุทธองค์รู้ทุกอย่าง ในขณะที่คนทั่วไปรู้ได้เพียงบางอย่าง กลุ่มเหล่านี้จึงเป็นพวกแรกๆ ที่ทำให้พระพุทธเจ้ามีสถานะเหมือนมนุษย์ธรรมดา ไม่ใช่มีความสามารถมากกว่าคนอื่น แต่ความสามารถของพระองค์เป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่สามารถหยั่งถึงด้วยยิ่งนานวันพวกเขาก็ยิ่งทำให้พระพุทธเจ้ากับพระธรรมคำสั่งสอนเป็นภาวะเหนือโลก แยกความจริง

---

[๑๐] ม. ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒-๑๒๘/๑๓๓-๑๔๑.; ที. สี. (ไทย) ๙/๔๒๐/๑๘๒-๑๘๔.

[๑๑] Santina, P.D., **Madhyamaka Schools in India**, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), p 2. Shingh, J., **An Introduction to Madhyamaka Philosophy**, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1978), pp. 14-15.

ทางโลกกับทางธรรมออกจากกันอย่างเด็ดขาดและยกอันหลังอยู่เหนืออันแรก ประเด็นนั้นคือ ถ้าโลกิยวิถีแยกขาดจากโลกุตรวิถี แล้วคนจะหลุดพ้นได้อย่างไร ท่านนาคารชุนมีคุณูปการต่อพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นผู้ชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของความเชื่อเช่นนี้ วิภาษวิธีของท่านคือตัวอย่างอันดีเยี่ยมที่ใช้ทำลายมิจฉาทิฐิในใจคน (มิจฉาทิฐิในหนังสือเล่มนี้ไม่ใช่คามเห็นชั่ว แต่เป็นความเห็นที่ไม่เอื้อต่อความพ้นทุกข์) ในแง่หนึ่งมันช่วยอธิบายการนิ่งของพระพุทธองค์ โดยทำให้อาการนิ่งเชื่อโยงกับคำสอนว่าด้วยเรื่องของทางสายกลาง และเพราะเหตุนี้ทำให้บางท่านสรุปว่า นาคารชุนเป็นบุคคลที่ก่อให้เกิดการปฏิวัติในระดับลึก (profound revolution) จากการนิ่งของพระพุทธองค์ ท่านสามารถนำไปสู่การวิพากษ์ทัศนะทั้งหลายอย่างกว้างขวาง[๑๒]

ความขัดแย้งในธรรมก็มีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้เกิดคำสอนแบบมัธยมกะ เนื่องจากพระพุทธพจน์ในหลายแห่งระบุว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา"[๑๓] พระพุทธพจน์นี้ก่อให้เกิดความใคร่รู้ว่าจะต้องเห็นธรรมแบบใดจึงจะหยั่งถึงพระพุทธเจ้าได้ ยิ่งกว่านั้น พระพุทธโอวาทในช่วงสุดท้ายพระชนม์ชีพระบุไว้ถึงกาลภายหน้า ภิกษุจะมีพระธรรมและพระวินัยเป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์[๑๔] ทำให้ชาวพุทธในยุคต้นมหายานพยายามขบคิดว่า "ธรรม" ที่พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญเทียบเท่าพระองค์เองนั้นหมายถึงอะไร

คำว่า "ธรรม" มีความหมายและกรอบการใช้กว้างมาก โดยรากศัพท์แปลว่าค้ำจุน[๑๕] ในเวลานั้นความหมายของคำนี้ที่ชาวพุทธเข้าใจมีหลายแนว อาทิ

๑. ธรรมบ่งถึงคำสั่งสอน คัมภีร์ ตำรา หรือหลักการของพระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์ ธรรมในข้อนี้แปลว่าหลักธรรม

๒. ธรรมบ่งถึง ความถูกต้อง ซื่อตรง ดีงาม หรือการประพฤติปฏิบัติอย่างมีคุณค่า ธรรมในข้อนี้หมายถึงคุณธรรม เป็นการมองในกรอบของจริยธรรม

๓. ธรรมหมายถึง พลังแห่งพุทธคุณที่แผ่ซ่านแทรกซึมอยู่ทุกหนแห่ง เป็นพลังงานในเชิงจิตวิญญาณที่เป็นสากลอยู่เบื้องกลังและขับเคลื่อนทุกสิ่งไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ ธรรมในข้อนี้บ่งถึงพระปัญญาคุณพระกรุณาคุณและพระบริสุทธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในทางมหายานนี้ก็คือพุธภาวะที่แทรกซึมในจิตคน เป็นศักยภาพที่ทำให้คนหลุดพ้น ตลอดจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกับพระพุทธเจ้าได้

๔. ธรรมหมายถึง การมีอยู่ขององค์ประกอบนามธรรมต่างๆ เช่น ธาตุ จิต หรือแม้แต่นิพพาน ข้อนี้ธรรมบ่งถึงการมีอยู่ของความจริงปรมัตถ์หลายชุด เป็นการอธิบายความจริงของพุทธศาสนาตามแนวอภิธรรม เน้นมุมมองด้านอภิปรัชญา

---

[๑๒] Collinson, D., and others , **Fifty Eastern Thinlers**, (London: Routledge), p. 97.

[๑๓] สํ. ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓. ขุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๒/๔๖๕. ขุ. อป. (ไทย) ๓๓/๕๔/๔๔.

[๑๔] ที ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

[๑๕] Collinson, D., and others, **Fifty Eastern Thinlers**, p. 100.

๕. ธรรมบ่งถึงจินตนาการหรือสิ่งสร้างของจิต (mental constructs) เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริงแต่ปุถุชนเข้าใจผิดคิดว่ามีจริง เช่น นายคนนั้นหรือฉันคนนี้ จินตนาการในที่นี้อาจใช้คำแทนว่ามายาภาพ เป็นเรื่องของบัญญัติสมมติตามโวหารโลก แต่ก็เรียกว่าธรรมเหมือนกัน

๖. ธรรมบ่งถึงการอาศัยกันและกันเกิดขึ้นและมีอยู่ เพราะสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี หรือเพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ ธรรมในข้อนี้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งไม่ได้ชี้ให้เห็นความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ของอะไร ต่างจากข้อสามกับสี่ตรงที่ข้อเหล่านั้นชวนให้เชื่อว่ามีบางสิ่งที่ **มีอยู่** จริงในทางปรมัตถ์และต่างจากข้อห้าตรงที่ธรรมในข้อนั้นแสดงถึงบางอย่างที่**ไม่มีอยู่จริง**

"ธรรม" เป็นคำที่นักปราชญ์อินเดียใช้ทั่วไปตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ไม่ใช่คำเฉพาะของชาวพุทธ ในทัศนะของชาวฮินดู ธรรมมีความหมายเท่ากับความจริงสากล นัยยะคือเป็นความจริงที่สุด ส่วนธรรมในคำสอนพุทธศาสนาหมายถึงปรากฏการณ์หรือสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยกันและกันมีอยู่ คำนี้บ่งถึงประสบการณ์เชิงสัมพันธ์มากกว่าสิ่งที่มีอยู่ได้เองชาวพุทธในยุคต้นมหายานบางส่วนมาสร้างความสับสนให้เกิดขึ้นเพราะไปเข้าใจธรรมตามแบบนักคิดนอกศาสนา มองธรรมเป็นความจริงแยกส่วนลอยๆ แทนที่จะเป็นประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์เป็นความหลุดพ้น ธรรมกลายเป็น ***ภาวะ*** ที่สุดทั้งที่ควรเป็นแค่ **สภาพ** ของการอาศัยกันและกันมีอยู่ ด้วยเหตุนี้นักปราชญ์บางท่านจึงเชื่อว่า คำสอนของสำนักนี้ (โดยเฉพาะนาคารชุน) มีเป้าหมายที่การแก้ความเข้าใจผิดในเรื่องธรรมด้วย[๑๖]

จากนิยามของธรรมที่ระบุมานี้ ไม่ได้หมายความว่าชาวพุทธแต่ละกลุ่มจะมองธรรมในแบบใดแบบหนึ่งเพียงแบบเดียว ชาวพุทธโดยมากจะแบ่งธรรมออกเป็นสองระดับคือสมมติกับปรมัตถ์ บางท่านยอมรับธรรมตามความหมายที่สามควบคู่กับสี่หรือห้าก็มี เช่น เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายเป็นธรรมในระดับเดียวกับสมมติ (ไม่มีอยู่จริงเพราะเป็นบัญญัติของจิต – ความหมายข้อห้า) แต่พระพุทธภาวะมีอยู่และเป็นความจริงสมบูรณ์สูงสุด (ความหมายข้อสาม) ฉะนั้น จะต้องระลึกไว้ว่าคำๆ นี้สามารถถูกมองได้หลายแนวในเวลาเดียวกันและชาวพุทธส่วนใหญ่ก็ยอมรับความหมายหลายแนวนั้นไปพร้อมๆ กัน ส่วนที่แตกต่างและกลายเป็นปัญหาและขัดแย้งมักจะอยู่ที่ความเข้าใจธรรมในระดับของความจริงปรมัตถ์

เพราะคำว่า "ธรรม" มีความสำคัญทั้งความหมายก็ต่างกันไปตามแต่เข้าใจ อาจแบ่งกลุ่มของชาวพุทธจากการนิยามคำนี้ เพราะความเชื่อแตกต่างย่อมนำไปสู่หลักการที่ไม่เหมือนกัน กลุ่มที่โดดเด่นก็ได้แก่

---

[๑๕] Stcherbarbatsky, **Th. The Conception of Buddhist Nirvāa**, (Varanasi : Bharatiya Prakasha, 1980), p. 45 : Kalupahama, D.J. Nāgārjuna: **The Philosophy of the Middle Way**, (New York: state University of New York Press, 1986), p. 15.

๑. กลุ่มของชาวพุทธที่ไม่พยายามตีความอะไรเพิ่มเติมจากพระพุทธพจน์ พวกเขาเชื่อว่าธรรมคือคำเทศนาสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกท่องจำสืบต่อกันมาขอเพียงปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นก็สามารถพ้นทุกข์ได้ กลุ่มนี้จะสนใจเฉพาะคำสอนส่วนที่เป็นการปฏิบัติขัดเกลาจิต ไม่สนใจแสวงหาความจริงให้กับพระพุทธพจน์ เพราะคิดว่าป่วยการที่จะพิสูจน์ความจริงใดๆ และการทำเช่นนั้นก็ผิดหลักพระพุทธประสงค์ พวกเขามองธรรมในแง่มุมของจริยศาสตร์ เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าภาคทฤษฎี สนใจวิธีการมากกว่าหลักการ เพราะปฏิบัติเพื่อมุ่งหลุดพ้นเป็นสำคัญ กลุ่มนี้จึงมีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นของมาธยมิกะและมหายานน้อย

๒. กลุ่มของชาวพุทธที่มองว่า ลำพังแค่คำสอนของพระพุทธเจ้าไม่เพียงพอที่จะทำให้มนุษย์หยั่งเห็นพระพุทธองค์ได้จะเห็นพระพุทธเจ้าได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระองค์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งพลังของพุทธคุณ ซึ่งแผ่ซานแทรกซึมอยู่ในจิตเรา ผู้เห็นธรรมคือเห็นพระปัญญาคุณพระบริสุทธิ์คุณ และพระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมจะมีความหมายแบบนี้เท่านั้นจึงจะสำคัญเทียบเท่าพระพุทธได้ ดังนั้น ธรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้า เรียกว่าธรรมกาย ธรรมกายเป็นสัจภาวะ เป็นความจริงสูงสุด เป็นรากฐานที่มาของสรรพสัตว์ เป็นธรรมชาติสัจธรรมบริสุทธิ์ พวกเขาเชื่อว่า “ธรรม” ที่แปลว่าคำสอนที่กินความแค่ระดับโลกิยะเป็นเพียงบัญญัติ ส่วน “ธรรม” ในระดับโลกุตระหมายถึงกำลังจิตของพระพุทธเจ้า เพราะเชื่อแบบนี้พวกกลุ่มที่สองจึงเป็นพวกที่พยายามยกพระพุทธเจ้าและทุกสิ่งที่เกี่ยวกับพระองค์ให้กลายเป็นความจริงสูงสุด ธรรมแปลว่าพลังเหนือโลกตามประวัติศาสตร์พวกนี้คือสงฆ์หมู่ใหญ่ (มหาสังฆิกะ) บางส่วนก็ขยายความเชื่อต่อไปจนทำให้พระพุทธเจ้ากับพระธรรมกลายเป็นโลกุตระภาวะ

๓. กลุ่มของชาวพุทธที่มองว่า “ธรรม” หมายถึงความจริงบางอย่างหมู่ระดับปรมัตถ์ แม้จะรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสไม่ได้ แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธความมีอยู่ของส่วนย่อยที่สุดเหล่านั้น ยกตัวอย่างเช่น ธาตุ จิต หรือกระทั่งนิพพาน เหล่านี้เป็นธรรมที่มีอยู่เอง เป็นความจริงที่ต้องยอมรับว่ามีเพราะไม่เช่นนั้นโลกที่เราอยู่แม้แต่การรับรู้ของตัวเราก็ยังมีไม่ได้ กลุ่มนี้คือพวกที่สนใจแสวงหาค่าความจริงให้กับพระพุทธพจน์ตีความคำสอนตามแนวปรัชญาชั้นสูงที่เรียกว่า อภิปรัชญา การมองธรรมในแง่นี้ทำให้เกิดคำอธิบายใหม่ซึ่งภายหลังได้รับการยอมรับให้เป็นส่วยหนึ่งของพระไตรปิฎก นั่นคือ คำสอนรวมทั้งฝ่ายอภิธรรมเกิดขึ้นจากการยอมรับธรรมตามความหมายในข้อนี้ สำนักที่สอนธรรมแบบนี้ก็ได้แก่สรวาสติวาทะและเสาตรานติกะ กลุ่มนี้มีอิทธิพลต่อการวางหลักคำสอนของนาคารชุนมากที่สุด อาจกล่าวได้ว่า นาคารชุนประกาศคำสอนทางสายกลางก็เพราะแก้ความเห็นผิดของกลุ่มนี้เป็นหลัก

๔. กลุ่มของชาวพุทธที่มองว่า “ธรรม” มีความหมายอยู่ในสองระดับคือสมมติกับปรมัตถ์ โลกกับพ้นโลก ในระดับโลกธรรมบ่งถึงปรากฏการณ์ทั้งหลายที่หาค่าความจริงไม่ได้สรรพสิ่งไม่มีแก่สารในตัวเองเพราะมีการอยู่ได้ด้วยการนิยามของจิต ด้วยเหตุนี้ เฉพาะจิต (บ้างก็ว่าศูนยตา) เท่านั้น

ที่เป็นความจริง นอกนั้นเป็นบัญญัติ กลุ่มที่เชื่อแบบนี้บ้างส่วนจะกลายเป็นโยคาจาระต่อไป บางส่วนก็สงเคราะห์เข้าในกลุ่มของชาวมาธยมิกะนั่นเอง

ในบรรดาเหล่านั้น กลุ่มนี้มีอิทธิพลต่อการวางหลักการศูนยตาของท่านนาคารชุนอย่างชัดเจนได้แก่กลุ่มของสงฆ์หมู่ใหญ่ที่ทำให้พระพุทธเจ้าตลอดจนคำสั่งสอนของพระองค์กลายเป็นความจริงเหนือโลก กลุ่มของนักปราชญ์ชาวพุทธที่ยกภาวะบางอย่างขึ้นเป็นความจริงสากล และกลุ่มที่เชื่อว่าความจริงปรมัตถ์ของพุทธะมีอยู่จริงหลายชุดหลายประเภท กล่าวโดยง่ายคือบางกลุ่มของมหาสังฆิกะ คำสอนแนวอภิธรรมของพวกสรวาสติวาทะกับเสาตรานติกะ รวมทั้งแนวคิดแบบสัมบูรณนิยม (Absolutism)[๑๗] ไม่ว่าจะเป็นเอกนิยม ทวินิยม หรือพหุนิยม ทั้งหมดนี้คือตัวแปรสำคัญที่ก่อให้เกิดคำสอนแบบมัธยมกะ

ปัจจัยภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของสำนักนี้คงไม่มีอะไรโดเด่นกว่าคำสอนปรัชญาปารมิตากับสำนักฮินดูที่มีชื่อเสียงในเวลานั้น ซึ่งก็คือสำนักสางขยะ สำนักนี้ได้ชื่อว่าเก่าแก่ที่สุดในบรรดาหกสำนักปรัชญาฮินดู ไม่นับถือพระเจ้า อีกทั้งคำสอนเชิงปรัชญาชั้นสูงที่มีความคล้ายคลึงกับที่นักปรัชญาพุทธสอนอยู่หลายประการ ทำให้เราไม่อาจมองข้ามความสำคัญ ปัญหาที่สำนักสางขยะประสบก็เป็นปัญหาเดี่ยวกับที่ท่านนาคารชุนชี้ให้เห็นในฝั่งของพุทธศาสนา เพียงแต่หน้าที่ในการวิพากษ์สำนักนอกพุทธส่วนใหญ่จะตกอยู่ที่ท่านอารยเทวะ ซึ่งเป็นศิษย์เอกและผู้วางหลักการสายกลางร่วมกับพระนาคารชุน

ปรัชญาปารมิตา (หรือที่ภาษาชาวบ้านเข้าใจง่ายว่าปัญญาบารมี) เป็นคัมภีร์เก่าแก่ของชาวพุทธที่ไม่ปรากฏผู้แต่ง ตำนานฝ่ายมหายานเชื่อว่า นาคารชุนได้รับสูตรนี้จากดินแดนของนาค แม้จะไม่ทราบผู้แต่ง แต่ก็เป็นที่ยอมรับในฝ่ายมหายานว่า พระสูตรนี้เป็นบทรวบรวมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นคำสอนลึกซึ้งที่จะได้รับการค้นพบโดยบุคคลผู้มีปัญญาเมื่อถึงเวลาอันเหมาะสม ไม่ว่าข้อเท็จจริงจะเป็นอย่างไร พระสูตรความยาวหนึ่งแสนโศลกนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นสื่อแห่งปัญญาของชาวพุทธโดยแท้

เนื่องจากพระสูตรนี้เผยให้เห็นความไร้แก่นสารของสรรพสิ่งไม่มีอะไรที่ใครจะยึดถือได้ จึงเข้าได้กับกฎไตรลักษณ์ซึ่งเป็นคำสอนสำคัญของพุทธศาสนา ไม่ใช่แค่ยึดถือสิ่งต่างๆ ไม่ได้ แม้แต่คำสอนของพระพุทธเจ้าก็ยึดถือไม่ได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ปรัชญาปารมิตาจึงได้ชื่อว่าเป็นคำสอนที่ประกาศความว่างในธรรม (ธรรมศูนยตา) ลึกซึ้งกว่าคำสอนพุทธทั่วไปที่ประกาศความว่างในบุคคล (ปุคคลศูนยตา) เท่านั้น ซึ่งบุคคลจะหยั่งเห็นความว่างที่แท้เมื่อปล่อยวางภาวะแก่นสารทั้งตัวเองและทุกอย่างรอบตัว ทุกอย่างที่ว่าอาจเป็นของของเราหรือไม่เกี่ยวข้องกับเราก็ได้ จากเหตุผลดังกล่าวทำให้นักปราชญ์บางคนเชื่อว่า ท่านนาคารชุนได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์นี้ในการวางหลักศูนยตาและทางสายกลาง

---

[๑๗] **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐).

ส่วนของพระสูตรปรัชญาปารมิตาที่เก่าแก่ที่สุดมีชื่อเรียนกว่า **ศตสาหัสริกา** (The Satasahasrika) ประมาณกันว่ามีความเก่าแก่กว่าหนึ่งร้อยปีก่อนคริสตกาล (คือลักษณะที่มีอยู่เป็นอยู่ได้เอง) เหล่าโพธิ์สัตว์จะต้องฝึกฝนจิตเพื่อหยั่งให้ถึงสภาพเช่นนี้ การจะหยั่งให้ถึงสภาพที่ว่า บุคคลจะต้องมองทุกอย่างด้วยจิตที่ปล่อยว่าง ขันห้าคือความว่าง ปัญญาบารมีก็ว่าง ไม่มีการฝึกฝนตนเอง ไม่มีโพธิ์สัตว์ที่ได้รักการฝึกฝน รวมทั้งไม่มีเป้าหมายใดๆ ที่รออยู่ การฝึกฝนเพื่อสร้างบารมี (หรือตามหลักปรัชญาปารมิตา) จิตจะต้องพิจารณาตลอดเวลาว่า ไม่มีแก่นสารในธรรมทั้งหลาย ไม่มีทวิภาพใดๆ เกิดขึ้นระหว่างจิตกับธรรม การแบ่งแยกระหว่างเรา (ผู้ฝึก) กับธรรม (สิ่งที่ถูกฝึก) ก็เกิดขึ้นเป็นทวิภาวะแล้ว หรือแม้แต่การคิดว่ามีความรู้แจ้งเป็นเป้าหมายก็ถือว่าเกิดทวิภาวะระหว่างความรู้แจ้งกับความไม่รู้แจ้งแล้วเหมือนกัน เพราะความรู้แจ้งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราเชื่อว่าความไม่รู้แจ้งมันเป็นอย่างไร หรือเรียนคนหนึ่งว่าฉลาดก็เพราะเรามีนิยามของความโง่เป็นตัวเปรียบเทียบอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ในการฝึกฝนตนตามแนวทางแห่งปรัชญาปารมิตา บุคคลจะต้องไม่แบ่งแยกระหว่างรู้กับไม่รู้ ไม่แยกระหว่างจิตกับธรรม ต้องปล่อยว่างทวิภาวะทุกอย่าง

ส่วนของปรัชญาปารมิตาสูตรที่ชาวพุทธนิยมอ่านและได้รับแปลเป็นภาษาไทยแล้วหลายสำนวลคือ **วัชรเฉทิกา** (the Vajracchedika – the Diamond Sutra) กับ **ปรัชญาปารมิตาหฤทัย** (the Prajnapa-ramita Hrdaya Sutra) ต่างก็ชี้ไว้ในทำนองเดี่ยวกัน กล่าวคือผู้ฝึกฝนตนเป็นโพธิสัตว์จะต้องหมั่นพิจารณาความจริงที่ว่า แม้ว่าโลกนี้จะมีสัตว์อุบัติขึ้นมากมาย มีทั้งประกอบด้วยสัญญาหรือไม่ มีการรับรู้หรือไม่มี กำเนิดแบบไหนก็ตาม หน้าที่ของโพธิสัตว์คือช่วยให้สัตว์เหล่านั้นหลุดพ้นโดยไม่ละเว้นใคร แม้จะช่วยให้สัตว์หลุดพ้นอยู่ตลอดเวลาแต่ความจริงไม่มีสัตว์ใดที่โพธิสัตว์หลุดพ้น ไม่มีผู้ช่วยให้เขาหลุดพ้น ไม่มีกระทั้งการหลุดพ้น โพธิสัตว์จะต้องมองทุกอย่างว่าหมด ไม่เช่นนั้นก็เท่ากับท่านกำลังสร้างทวิภาวะระหว่างตนกับคนอื่นหรือจิตกับธรรม[๑๘] พูดง่ายๆ คือมีความคิดปรุงแต่ตัวเรา-ของเราอยู่ในการฝึกฝน อาทิ มีตัวเราที่คอยช่วย มีคนอื่นที่ถูกเราช่วยเขาเป็นสรรพสัตว์ของเรา (เพราะเราได้ช่วยเขา) การคิดแบบนี้เป็นการคิดแบ่งแยกในระดับละเอียด แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องดี-ชั่วในระดับศีลธรรม แต่ทวิภาวะก็เกิดขึ้นจากหล่อเลี้ยงอัตตา ตัวตน บุคคล หรือ ชีวะ อยู่ในระดับรากเหง้า (จิตสำนึก)

แม้จะเป็นพระสูตรสั้นๆ แต่ความหมายกับลึกซึ้ง ปรัชญาปารมิตาหฤทัยเป็นบทสวดประจำวันของชาวพุทธมหายานหลายสำนักหลายท้องถิ่น หัวใจของพระสูตรนี้อยู่ตรงประโยคที่ว่า "รูปคือความว่าง ความว่างคือรูป"[๑๙] แม้จะมีคนตีความไปต่างๆ นานา แต่หัวใจของการตีความก็

---

[๑๘] Conze, E, (Trans. And ed.), **Buddhist Texts through the Ages.** (New York: Harper Torch books, 1964), pp. 173-175.

[๑๙] Conze, E, (Trans), **Buddhist Wisdom Books.** (London, George Allen & Unwin Ltd, 1977), p. 170.

อยู่ที่เรื่องของความว่างจากแก่นสารทุกอย่าง ลำพังการกล่าวว่ารูปขันธ์ว่าง (รวมทั้งขันธ์อื่นที่เหลือ) อาจฟังแล้วเฉยๆ เพราะชาวพุทธทั่วไปต่างก็เชื่อว่าสรรพสิ่งไร้แก่นสารตามหลักอนัตตาอยู่แล้ว แต่การกล่าวว่าความว่างคือรูป กลับเป็นสิ่งยอมรับได้ยากยิ่งในทัศนะของชาวพุทธบางส่วน เหตุผลเป็นเพราะคนเหล่านั้นมองความว่างเพียงแง่มุมเดียว หรือเข้าใจความว่างหมายถึงมีอะไรไม่ได้ พอมีคนบอกว่าความว่างคือรูปจึงสับสน บุคคลเหล่านี้มักจะถูกวิพากษ์ว่าเข้าใจความว่างเท่ากับความสูญซึ่งคับแคบและยังไม่เห็นธรรมศูนยตาอย่างแท้จริง ยังมีการแบ่งแยกระหว่างความว่างกับรูปเกิดทวิภาวะที่มีรากเหง้าอยู่ในอกุศลมูลคือความหลงผิด (โมหะ) หากนับถือปรัชญาปารมิตาในฐานะเป็นแหล่งส่งเสริมปัญญาบารมีของชาวพุทธ ปัญญาจะต้องเป็นสภาพที่ไม่ถูกขวางกั้นด้วยการแบ่งแยกใดๆ ทั้งสิ้น

ปรัชญาปารมิตาประกอบด้วยเนื้อหาหลายส่วน คาดกันว่าไม่น่าจะเกิดจากผู้เขียนเพียงคนเดียว อีกทั้งเวลาที่ใช้เขียนก็ไม่ใช่ช่วงเดียวกันทั้งเล่ม แม้จะไม่ทราบคนแต่งในพระสูตรนี้ แต่ความที่เนื้อหาแสดงให้เห็นความว่างในทุกแง่มุม นักปราชญ์ตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจึงยกให้ปรัชญาปารมิตาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาทั้งยังเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยหล่อหลอมความคิดให้กับนักปราชญ์พุทธในยุคสมัยมหายาน ปรัชญาปารมิตาเป็นหนึ่งในคัมภีร์พุทธมหายานที่ได้รับการยกย่องสูงสุด จัดเป็นคัมภีร์ฝ่ายปัญญาที่มีชื่อเสียงสูงสุดก็ว่าได้ คัมภีร์เล่มนี้ถูกโยงเข้ากับพระนาคารชุนทั้งในแง่ของประวัติและสติปัญญาอย่างแนบแน่น ทั้งคู่ล้วนเป็นตัวแทนแห่งปัญญาที่ชาวพุทธมหายานในยุคนั้นและยุคหลังภาคภูมิใจ

หากพิจารณาในแง่ของสังคม ความที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงแต่งตั้งประมุขแห่งสงฆ์ ทำให้ความขัดแย้งค่อยๆ ลุกลามเมื่อเวลาผ่านไป ปัญหาที่ชาวพุทธในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชให้ความสนใจและตีความกันไปตามแง่จริต ส่วนใหญ่จะครอบคลุมเรื่องหลักๆ อาทิ ธรรมชาติของบุคคล ความจริงของธาตุ หรือภาวะของผู้ที่หลุดพ้นแล้ว[๒๐] ชาวพุทธในยุคต้นมหายานสนใจศึกษาความจริงของชีวิต หากลดทอนบุคคลลงไปเหลือเพียงขณะ (จิต) ที่อยู่ในรูปของกระแสต่อเนื่องความจริงนามธรรมเหล่านั้นดำเนินไปอย่างไร จะอธิบายให้เข้ากับกฎแห่งกรรมได้หรือไม่ และจะหลุดพ้นอย่างไรเช่นเดียวกัน ในกรณีของผู้ที่หลุดพ้นแล้ว สภาพของท่านเหล่านั้นเป็นอย่างไร ปรินิพพานแล้วจะเป็นเช่นไรต่อ ดับไม่เหลือหมายความว่าอย่างไร ยังมีภาวะพิเศษอื่นที่มนุษย์ยังไม่รู้จักอีกหรือไม่และอย่างไร กรณีของธาตุที่ประกอบกันเข้าเป็นเรา สัตว์ หรือสิ่งของต่างๆ ก็เช่นกัน ธาตุมีอยู่กี่ประเภทมีอยู่อย่างไร และเป็นความจริงมูลฐานแล้วหรือไม่ คำถามเหล่านี้สะท้อนว่าในยุคนั้นชาวพุทธสนใจในความจริงในเชิงปรัชญาไม่น้อย พยายามแสวงหาความจริงที่สุดให้กับสิ่งต่างๆ รวมทั้งตัวเอง การให้ค่ากับความจริงมากเกินไปอาจเป็นอีกเหตุผลที่ทำให้คำสอนของพระพุทธเจ้ากลายเป็นทิฐิ (หรือทัศนะ) แบบชาวโลก เป็นการคิดเพื่อแสวงหาภาวะสมบูรณ์มากกว่าความหลุดพ้น วิภาษวิธีเป็นเครื่องมืออันดีเยี่ยม ที่ช่วยเตือนติตรงนี้ ซึ่งนับว่าท่านนาคารชุนได้ประโยชน์ให้ชาวพุทธมากทีเดียว

---

[๒๐] Kalupahana, D.J., **A History of Buddhist Philosophy**, (Honolulu: University of Hawii Press, 1992), pp. 125-126.

กล่าวโดยสรุป มูลเหตุที่ก่อให้เกิดคำสอนมัธยมกะได้แก่ สำนักพุทธที่มีคำสอนสนับสนุนความจริงที่สุด แบ่งย่อยออกได้อีกสองกลุ่มคือ กลุ่มแรกเน้นความจริงที่อยู่เหนือการรับรู้ของจิต เรียกว่า สำนักฝ่าย*อภิธรรมหรือพวกสัจนิยม* สำคัญๆ คือ *สรวาสติวาทะ* กับ *เสาตรานติกะ* กลุ่มที่สองเน้นความจริงที่อยู่พ้นการรับรู้ของจิต เรียกว่าพวก *โลโกตตรวาทะ* ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงฆ์หมู่ใหญ่หรือ *มหาสังฆิกะ* นักปราชญ์บางท่านเชื่อว่า สรวาสติวาทะมีทัศนะแบบสนับสนุนแก่นสารภาวะ (Substantism) เสาตรานติกะมีทัศนะแบบสนับสนุนสวลักษณะ (Essentialism) มหาสังฆิกะและสรวาสติวาทะบางส่วนมีทัศนะแบบสนับสนุนภาวะเหนือโลก (เรียกอุตรภาวะ –Transcendentalism) ทั้งสามกลุ่มล้วนเป็นรูปแบบของการทำให้คำสอนพุทธเป็นสัมบูรณนิยม (Absolutism)[๒๑]

อิทธิพลภายใน : *คำสอนปรัชญาปารมิตา + สำนักฝ่ายอภิธรรม + แนวคิดแบบโลโกตตรวาทะ* นอกจากนี้ สำนักฝ่ายพราหมณ์ – ฮินดูบางแห่งเช่น สางขยะ[๒๒] มีอิทธิพลต่อการวางหลักคำสอนมัธยมกะเช่นกัน เพียงแต่อิทธิพลของกลุ่มนี้จะเป็นไปในทางอ้อม เราจะพิจารณาคำสอนของสางขยะเฉพาะภาพรวมจะเห็นว่าในส่วนที่เป็นปัญญาจะมีความคล้ายคลึงกับสำนักฝ่ายอภิธรรมทั้งนี้ทั้งนั้น การพาดพิงคำสอนของศาสนาอื่น (โดยเฉพาะพราหมณ์ – ฮินดู) จะดำเนินไปในแง่ที่เปรียบเทียบคำสอนพุทธเท่านั้น จึงไม่มีการวิเคราะห์ลงรายละเอียดถึงเป้าหมายของคำสอนนั้นๆ แต่อย่างใด

อิทธิพลภายนอก : สำนักฝ่ายฮินดู (หลักๆ คือสำนักสางขยะ) นอกจากนี้อาจรวมพวกนยายะและไวเศษิกะด้วย[๒๓] ด้วยเหตุว่ามัธยมกะเป็นคำสอนที่มุ่งแก้ไขความเห็นผิดอันเป็นทางสุดโต่งทั้งหมด นักปรัชญาหลายท่านจึงยกย่องให้คำสอนของสำนักนี้ (โดยเฉพาะของท่านนาคารชุน) เป็นหัวใจของพุทธปรัชญา ท่านมีคุณูปการยิ่งใหญ่ต่อพุทธศาสนา เพราะช่วยชำระความผิดที่เป็นทางสุดโต่งความอ่อนแอ (แก้ความเข้าใจผิด) ให้กับรากแก้วทางปัญญาสองกระแสหลักของอินเดีย คำสอนของท่านคือทางสายกลางที่ไปพ้นจากทางสุดโต่งของทั้งอัตตาและอนัตตา ศูนยตาคือการหลุดพ้นจากกรอบของขั้วสุดโต่งทั้งสอง

---

[๒๑] Ramanan, K. V., **Nagarjuna's Philosophy**. (Delhi: Motilal Banarsidass, 1987), pp. 53-69.

[๒๒] ความจริงงานเขียนของท่านนาคารชุนบางชิ้นเช่น **รัตนาวลี** ได้กล่าวถึงลัทธิอื่นนอกจากสางขยะคือนิกายเชนและโลลุกกะ (เข้าใจว่าคือพวกไว-เศษิกะ) การวิพากษ์คำสอนของเชนมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล อีกทั้งความคาบเกี่ยวระหว่างคำสอนเชนกับพุทธส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของกรรมและจริยศาสตร์ ส่วนสำนักไวเศษิกะนั้นผู้เขียนยังศึกษาไม่พบว่ามีความเก่าแก่และทรงอิทธิพลเหมือนสำนักสางขยะหรือไม่ ยิ่งกว่านั้นยังไม่ต้องการอธิบายช่วงกำเนิดของสำนักมาธยมิกะโดยพัวพันธ์กับสำนักสางขยะเป็นเพราะสำนักดังกล่าวประสบปัญหาในทำนองเดียวกับที่สำนักพุทธสำคัญๆ เช่นสรวาสติวาทะประสบ และนาคารชุนคือบุคคลสำคัญที่ชี้ให้เห็นปัญหาดังกล่าว ในงานเขียนชิ้นนี้จะใช้สำนวนแปล **รัตนาวลี** ของพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป).

[๒๓] ดูข้อความของท่านนาคารชุนะที่ผู้รู้เห็นว่าใช้โจมตีแนวคิดแบบยายะ – ไวเศษิกะได้ในงานของ Lindtner, Chr. **Nagarjuniana**. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1987).

๑.๓ พัฒนาการของสำนักมาธยมิกะ

โดยทั่วไป ท่านผู้รู้ทั้งหลายจะแบ่งรายละเอียดของการพัฒนาคำสอนมัธยมกะเป็นสามช่วง โดยวัดจากบุคคลและเหตุการณ์สำคัญๆ แต่บางท่านจัดให้มีสี่ระยะโดยเพิ่มช่วงของการผสานแนวคิดมัธยมกะเข้ากับคำสอนของสำนักพุทธอื่น รายละเอียดมีดังนี้[๒๔]

๑) ช่วงของการวางหลักการและประกาศคำสอนศูนยตาโดยท่านคารชุนะและอารยเทวะ

๒) ช่วงของการแตกสำนักออกเป็นสองสาขาย่อย คือ *ปราสังคิกะ* (Prasangika) กับ *สวาตันตริกะ* (Suatantrika) นำโดยท่านภาววิเวกะ

๓) ช่วงของการยืนยันคำสอนแบบปราสังคิกะ นำโดยท่านจันทรกีรติ

๔) ช่วงของการผสมผสานคำสอนมัธยมกะเข้ากับแนวคิดเรื่องจิตเดียวของโยคาจาร รวมถึงการวางรากฐานคำสอนมัธยมกะที่ทิเบต นำโดยท่านศานตรักษิตะและกลมศีละ

หากพัฒนาการตามประวัตศาสตร์ดำเนินไปตามนี้ ช่วงกาลกำเนิดและดำรงอยู่ของสำนักมาธยมิกะจะกินเวลารวมกันเป็นเวลาเจ็ดร้อยปี สำนักนี้ได้รับการก่อตั้งขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง (ราวพุทธศตวรรษที่เจ็ด) จนถึงปีคริสต์ศักราชที่แปดร้อย (ราวพุทธศตวรรษที่สิบสาม) จากนั้นก็ค่อยๆ เสื่อมและสูญหายไปจากอินเดียพร้อมกับสำนักพุทธอื่นๆ ในราวคริสต์สตวรรษที่สิบเอ็ด (หรือพุทธศตวรรษที่สิบหก) นาคารชุนและสำนักมาธยมกะได้รับการยอมรับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดแบบมหายาน ซึ่งอิทธิพลต่อความคิดของชาวพุทธนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่เจ็ดเป็นต้นมา ความสำคัญของแนวคิดแบบมหายานไม่ได้ดำรงอยู่แต่ในประเทศอินเดียเท่านั้น แต่ยังแผ่ขยายไปยังประเทศแถบตะวันออกไกล เช่น จีน ทิเบต เกาหลี และญี่ปุ่นด้วย หากยอมรับด้วยใจที่เป็นกลาง คำสอนมหายานได้สร้างศรัทธาให้กับคนเรื่อยมาจนทำให้พุทธศาสนามีคนนับถือมากติดอันดับโลกในปัจจุบัน ในขณะที่คำสอนของสำนักพุทธฝ่ายเดิมค่อยๆ สูญเสียอิทธิพลจากอินเดียตั้งแต่หลังการทำสังคายนาครั้งที่สาม หากมองในแง่มุมบุคคล นาคารชุนคือบุคคลที่ได้รับยกย่องและให้เกียรติเป็นหนึ่งในคณาจารย์ผู้วางรากฐานให้กับมหายาน แม้แต่สำนักสุขาวดีที่ไม่สนใจในเรื่องปรัชญา ก็ยังมีคณาจารย์บางท่านยกคำสอนโดยอ้างถึงพระนาคารชุนด้วย ยิ่งกว่านั้น หากมองในแง่ของหลักธรรม หลักศูนยตาและทางสายกลางของท่านกลายเป็นรากฐานให้กับคำสอนของมหายาน ทุกสำนักจะพัฒนาคำสอนของตนโดยใช้หลักศูนยตาเป็นฐานทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือขัดแย้ง หลักศูนยตาคือจุดเริ่มต้น เป็นวิถีทาง หรือแม้แต่เป็นจุดหมายของคำสอนมหายานทั้งหมด เป็นไปไม่ได้เลยที่เราจะเข้าใจคำสอนของมหายานโดยไม่ผ่านหลักการอันนี้ และค่อนข้างอันตรายที่จะศึกษามหายานที่จะไม่พิจารณาความคิดของพระนาคารชุน ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ เมื่อศึกษาพุทธศาสนาลง

---

[๒๔] Shingh, J., **An Introduction to Madhyamaka Philosophy**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1978), p. 11 : Murti, T.R.V. **The Central Philosophy of Buddhism.** (London: George Allen & Unwin Ltd., 1960), p. 87.

รายละเอียดก็จะพบกับหลักความสว่าง ดังนั้นความสำคัญของคำสอนมัธยมกะจึงเป็นที่ยอมรับทั่วไป นักปราชญ์พุทธส่วนใหญ่จะศึกษาพุทธปรัชญาของสำนักนี้ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นหรือจุดสุดท้ายของคำสอนพุทธสายมหายานเสมอ

งานเขียนของท่านนาคารชุนนั้นถือเป็นพื้นฐานการกำเนิดสำนักมัธยมกะซึ่งมีการถ่ายยอดไปยังจีน โดยเรียกว่า สำนักสามคัมภีร์ (ซานลุ่น) ท่านได้รับการยกย่องนับถือในฐานะผู้สถาปนาแนวคิดแห่ง พระสูตรปรัชญาปารมิตา และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยพุทธนาลันทา คัมภีร์สำคัญของพระนาคารชุนที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันได้แก่ มูลมัธยมกการิกา (มาธยมิกศาสตร์), ศูนยตาสัปตติ, ยุกติษัษฏิกา, วิครหวยาวรตนี, สุหฤลเลขะ, รัตนาวลี, ไวทัลยปรกรณะ ซึ่งล้วนเป็นการอรรถาธิบายพุทธพจน์ด้วยตรรกวิทยาอันเฉียบคม และหลักปรัชญาศูนยตวาทเป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานเขียน

๑.๔ วิภาษวิธีของพระนาคารชุน

วิภาษวิธี (Dialectic) หมายถึง การดำเนินการอภิปรายหรือโต้วาทีเป็นกระบวนการทางความคิดที่นำไปสู่การตระหนักรู้อย่างแจ่มแจ้งถึงข้อจำกัดของเหตุผล[๒๕] ท่านใช้วิภาษวิธีอย่างเชี่ยวชาญและได้ผลจนหาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้ในยุคนั้น ท่านต่อสู้ทางปัญญากับนักปราชญ์ทั้งหลายทั้งจากปราชญ์ชาวพุทธเองและปราชญ์จากศาสนาอื่นๆ ด้วยวิภาษวิธี ในแต่ละครั้งที่ท่านลงโต้วาทีท่านใช้เหตุผลซักไซ้ความน่าจะเป็นทางปรัชญาของคู่ต่อสู้ จนคู่ต่อสู้ไม่สามารถยืนยันความเป็นเหตุเป็นผลในปรัชญาของตนเองได้ และยอมแพ้ในที่สุด

ท่านนาคารชุนเป็นคณาจารย์ฝ่ายมหายานที่มีชื่อเสียงที่สุดในสมัยของท่าน ท่านมีความรู้ดีทั้งฝ่ายพราหมณ์และฝ่ายพุทธ ท่านได้อธิบายพุทธมติด้วยระบบวิภาษวิธี

ท่านนาคารชุนได้อรรถาธิบายพุทธมติด้วยระบบวิภาษวิธี (Dialectic) หรือวิธีโต้แย้งกันทางความคิดเพื่อให้เข้าถึงความจริงในปรัชญานั้น จนสามารถชนะฝ่ายตรงข้ามได้ทุกแห่งหน วิภาษวิธีของท่านนาคารชุน ได้ก่อให้เกิดการตื่นตัวในวงการนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ทำให้มีนักคิดที่ตามมาในภายหลังยึดถือวิธีการของท่านเป็นแบบอย่างอีกมากมาย

ในสมัยพุทธกาลมีทิฐิหรือทัศนะต่างๆ เกิดขึ้นมากมายนับได้ถึงหกสิบสองทิฐิ ในบรรดทัศนะเหล่านี้มีปัญหาบางเรื่องที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ ปัญหาที่พระพุทธองค์ไม่ทรงพยากรณ์ (คือไม่ทรงอธิบายให้ชัดเจน เพราะยิ่งอธิบายก็ยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจผิด) เรียกว่าปัญหาอัพยากฤต มีลักษณะเป็นเรื่องที่อธิบายได้ไม่สิ้นสุด ในโปฏฐปาทสูตร อธิบายทิฐิสิบประการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรง

[๒๕] Mūlamadhyamakakārikā or MMK (22.11)—"Nothing could be asserted tobe sūnya, both sūnya and asūnya, and neither sūnya nor asunya. They are asserted only for the purpose of provisional understanding" อ้างใน สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาคารชุนะกับความว่าด้วยทางสายกลาง, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๗.

ตอบ ได้แก่ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยงโลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะ (sekf) กับสรีระ (body) เป็นอันเดียวกันหรือเป็นคนละอัน สัตว์ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด หรือว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่[๒๖] นอกจากนี้ยังมีคำถามในเรื่องภาวะของพระพุทธองค์ภายหลังปรินิพพานว่ามีอยู่หรือไม่อยู่ โดยทั่วไปการเคลื่อนไหวทางความคิดในลักษณะนี้มักจะดำเนินไปในสองรูปแบบ กล่าวคือ ๑. เพื่อปฏิเสธหรือวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดอื่นเป็นหลัก วิภาษวิธีถูกนำมาใช้เป็นอุปกรณ์เพื่ออภิปรายหรือโต้แย้งความคิดผู้อื่น วิธีการเป็นไปในเชิงปฏิเสธหรือหักล้าง (negative/destructive dialectic) ๒. เพื่อแสดงจุดยืนทางความคิดของผู้นำเสนอ โดยพยายามหาบทสรุปหรือเป้าหมายที่เป็นสัจธรรม ในแง่นี้วิภาษวิธีเป็นเครื่องมือที่ใช้ปลุกปัญญา ทำให้หยั่งเห็นความจริงในท้ายที่สุด วิธีการจึงเป็นไปในเชิงสร้างสรรค์กว่าแบบแรก (Constructive dialectic)

การใช้วิภาษวิธีมีเป้าหมายในการทำให้บุคคลตระหนักรู้ในข้อจำกัดของเหตุผลที่ซึ่งเมื่อถึงจุดๆ หนึ่ง ทุกๆ ความเห็นหรือทฤษฎีที่บัญญัติขึ้นจะประสบกับภาวะขัดแย้งในตัวเอง เหตุผลอาจเป็นวิถีทางที่ทำให้เราเกิดปัญญา แต่ที่สุดแห่งปัญญาจะเกิดได้ก็ต่อเมื่อละวางความเป็นเหตุเป็นผลทั้งหมดอย่างสิ้นเชิง การละวางเหตุผลไม่ใช่การทิ้งเหตุผล แต่คือการหยั่งรู้ว่าเหตุผลเป็นเพียงวิถีไม่ใช่เป้าหมายการละวางเหตุผลก็คือการถอนอุปาทานที่เกิดจากความเชื่อใดความเชื่อหนึ่งในทุกแง่มุม โดยเริ่มต้นวิภาษวิธีเป็นเครื่องมือที่ท่านนาคารชุนแนะนำมาใช้ จุดประสงค์คือชี้ให้เห็นข้อจำกัดของทฤษฎีทารงปรัชญาอันเป็นที่ยอมรับกว้างขวางในเวลานั้น หลักๆ ก็ได้แก่คำสอนของสำนักสรวาสติวาทะ เสาตรานติกะ มหาสังหิกะ รวมทั้งแนวคิดของปรัชญ์ฝ่ายฮินดูเช่นสางขยะ เป็นต้น ผู้รู้บางท่านเห็นว่า หลักการสายกลาง (มัธยมกะ) ของท่านนาคารชุนได้รับการพัฒนาขึ้นจากอิทธิพลของคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตรและแนวคิดของพระต่างนิกาย ซึ่งโดยมากจะเป็นพวก มหาสังฆิกะ ท่านไม่ได้บัญญัติเนื้อหาทฤษฏีใหม่ให้แก่พุทธศาสนา แต่วิภาษวิธีซึ่งถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ตรวจสอบคำสอนพุทธเกิดจากการิเริ่ม (ในเชิงรูปธรรม) ของท่านโดยแท้[๒๗]

หากพิจารณาความหมายของคำๆ นี้ในทางปรัชญา วิภาษวิธีสามารถถูกมองทั้งในขอบเขตของทฤษฎีความรู้และอภิปรัชญา[๒๘] ในแง่ของทฤษฎีความรู้ วิภาษวิธีเป็นวิธีการที่ใช้ในการถกเถียง โดยบุคคลที่มีชื่อเสียงในการใช้วิธีการเช่นนี้ในทางตะวันตกคือโสกราตีส (Socrates) ขั้นตอนประกอบไปด้วยการทำตัวเป็นผู้ของความรู้ พยายามตะล่อมถามให้คู่สนทนานิยามหรือแสดงข้อคิดเห็นของเขาออกมาให้ชัดเจน จากนั้นก็ทำให้เห็นว่า จะต้องมีข้อสรุปบางอย่างเกิดขึ้นนั้นขัดแย้งกับข้อเท็จ

---

[๒๖] ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒๑/๑๘๔.

[๒๗] Sight. J. **An Introduction to Madhyamaka Philosophy**, p. 14. ดูคำอธิบายที่ว่าทุกๆ ทิฐิไม่ว่าจะเป็นฝ่ายยืนยันหรือปฏิเสธ (แก่นสารภาวะ) ในท้ายที่สุดจะต้องประสบภาวะขัดแย้งตัวเองได้ที่ Murti, T.R.V. The Central Philosophy of Buddhism. (London: George Allen & Unwin Ltd., 1960), p. 123.

[๒๘] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖-๒๗.

จริง สามัญสำนึก หรือข้อความที่ยอมรับกันอยู่ก่อน เป้าหมายก็เพื่อทำให้ข้อคิดเห็นของคู่สนทนาไร้น้ำหนัก ขาดความน่าเชื่อถือ ท่านนาคารชุนก็ใช้วิภาษวิธีเป็นเครื่องมือในทำนองนี้เหมือนกัน แต่เป้าหมายของท่านจะเป็นไปในเชิงศาสนา คือมุ่งถอดถอนทิฐุปาทานในจิตของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

ในแง่ของอภิปรัชญา (ความจริงชั้นสูง) วิภาษวิธีเป็นทัศนะที่เชื่อว่า ความจริงเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง การเปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดพัฒนาการที่วางพื้นฐานอยู่บนความขัดแย้งภายในเริ่มต้นจากความเชื่อว่าทุกสิ่งมีความขัดแย้งภายในเป็นพื้นฐาน ความขัดแย้งนี้ดำเนินไปในสามภาวะ คือ ภาวะพื้นฐาน (Thesis) ภาวะแย้ง (antithesis) จนก่อให้เกิดภาพใหม่ที่เรียกว่าภาวะสังเคราะห์ (synthesis) พัฒนาการของสิ่งทั้งหลายเกิดจากความขัดแย้งแบบนี้ ถ้าไม่มีความขัดแย้งก็ไม่มีสิ่งภาวะ หรือคุณภาพใหม่ใดๆ เกิดขึ้น วิภาษวิธีในแง่ของอภิปรัชญานี้มีความหมายเฉพาะ แม้จะอนุโลมให้นำมาอธิบายกับคำสอนของพุทธศาสนาได้บ้างในบางโอกาส แต่เราไม่สามารถหาหลักฐานจากที่ใดมา สรุปว่า ท่านนาคารชุนใช้วิภาษวิธีเพื่อสนับสนุนทัศนะบางอย่าง อีกทั้งท่านก็ไม่ได้ใช้วิภาษวิธีในฐานะที่เป็นทฤษฎีหรือความเชื่ออะไร

เนื่องจากว่าวิภาษวิธีในทางพุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องของเนื้อหาความคิด หากเป็นกระบวนการทางจิตวิญญาณเพื่อตระหนักรู้ตัวเอง (Self-conscious spiritual movement)[๒๙]

อาจกล่าวว่าเป็นบทวิพากษ์เหตุผลซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ในทางปรัชญา เนื่องจากปรัชญาเป็นเรื่องของความคิดความเชื่อที่ไปไกลกว่าประสบการณ์สามัญ เหตุผลเป็นสิ่งที่สาวไปได้เรื่อยๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด แต่เมื่อยิ่งคิดก็จะพบปมที่จำกัดตัวเอง ปรัชญา (นัยยะคือกระบวนการทางความคิด) เป็นความพยายามที่จะแสวงหาความไร้ขีดจำกัดให้กับชีวิตมนุษย์ที่เต็มไปด้วยเงื่อนไขและมีข้อจำกัดอยู่ในตัวของมันจึงมีภาวะขัดแย้งเป็นธรรมชาติ วิภาษวิธีคือ การตระหนักรู้ถึงความขัดแย้งและไม่มีที่สิ้นสุดของเหตุผล ในทางศาสนามักก่อให้เกิดญาณหยั่งรู้ถึงบทบัญญัติทั้งปวง หากจะตีความก็คงได้เห็นประเด็นต้องเป็นการตระหนักรู้ถึงข้อจำกัดของเหตุผลเพื่อไม่ให้เราหลงกับบัญญัติทางโลก วิภาษวิธีช่วยให้เราจัดการกับเหตุผลในลักษณะที่นำมันมาเป็นวิถีทางเพื่อมุ่งสู่ความจริง ไม่ใช่มีชีวิตอยู่เพื่อรับใช้เหตุผล

วิภาษวิธีเป็นเครื่องมือที่นำไปสู้ปัญญาญาณ มันเป็นชุดของการตรวจสอบเพื่อแสวงหาทางออกให้กับปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ (ที่เรียกกันว่า ปัญหาอัพยากฤต) ที่ผ่านมานักปราชญ์จำนวนไม่น้อยเชื่อว่าวิภาษวิธีกำเนิดจากความยามพยายามที่จะแสวงคำอธิบาย เหตุใดพระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงตอบคำถามบางประเภทหรือทรงนิ่งเมื่อถูกถามปัญหาเกี่ยวกับความมีอยู่ของโลก จักรวาลหรือ แม้แต่พระองค์อง การแสวงหาทางออกไม่ใช่เพื่อมุ่งตอบปัญหาเหล่านี้แทนพระพุทธองค์ แต่คือการแสดงให้เห็นว่าผู้ถามเหล่านั้นติดอยู่ในโลกของเหตุผลซึ่งเต็มไปด้วยข้อจำกัดอย่างไร

---

[๒๙] Murit, T.R.V., **The Central Philosophy of Buddhism**, pp. 123-124.

ยิ่งกว่านั้น วิภาษวิธียังเกิดจากการหยั่งเห็นว่าระบบความคิดทั้งหลายเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ความคิดเป็นปรากฏการณ์หรือมายาภาพ ไม่ใช่ประสบการณ์ที่ได้จากการที่ได้จากประจักษ์ตรง ทฤษฎีทั้งหลายในโลกเป็นความจริงที่สร้างขึ้นมาบนฐานของความคิด แม้จะดูน่าเชื่อถือหรือหนักแน่นเพียงไรมันก็ยังเป็นเรื่องของการใช้เหตุผลสืบสาวหาข้อสรุป (ที่เรียกว่าการอนุมาน) ซึ่งพวกเราส่วนใหญ่ไปยึดถือเป็นจริงเป็นจัง เหตุผลไม่ใช่สิ่งน่ารังเกียจ แต่มันก็ไม่ใช่เป้าหมายหรือความจริงในตัวเอง คำสอนของพระพุทธเจ้าแตกต่างจากเจ้าลัทธิอื่นของอินเดียในเวลานั้นสตรงที่ ในขณะที่บุคคลและสำนักส่วนใหญ่ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลมักจะประกาศคำสอนที่มุ่งแสวงหาความจริงสมบูรณ์ในแบบสากลนิ่งเฉื่อย เป็นอิสระ หรือค้ำจุนตัวเองได้ พระพุทธเจ้ากลับทรงปฏิวัติความเชื่อเหล่านั้นด้วยการประกาศว่า ความจริงคือ ความเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม ทั้งไม่มีภาวะแก่นสารใดให้จับต้องได้ สิ่งที่นักคิดอินเดียเชื่อว่าเป็นความจริงในระดับปรมัตถ์ (เช่นภาวะสากล) กลับกลายเป็นเพียงสมมติสัจจะในสายตาชาวพุทธ (เพราะเหล่านั้นเป็นภาพที่ภาษา ความคิด และตรรกะ ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้น) ส่วนสิ่งที่นักคิดอินเดียเชื่อว่าเป็นมายาภาพ (เช่นความไม่เที่ยง) กลับกลายเป็นความจริงแท้ในคำสอนพุทธ[๓๐] ตัวเหตุนี้ วิภาษวิธีจึงเป็นเครื่องมือที่ชี้ให้เห็นความจริงระดับต่างๆ และเอื้อให้เกิดปัญญาญาณที่มุ่งตรงสู่ความพ้นทุกข์ (ความพ้นทุกข์ในที่นี้บ่งถึงการปล่อยวางตัวเองจากความยึดมั่นในทัศนะและตัวตนทุกรูปแบบ

ในการที่จะทำให้บุคคลตระหนักรู้ถึงข้อจำกัดของเหตุผล เบื้องต้นจะนำความเห็นหรือทฤษฎีที่เราต้องการตรวจสอบมาจัดกลุ่มก่อนความคิดหนึ่งๆ ของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไร เมื่อนำมาตีแผ่จะตกลงไปในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งในสี่รูปแบบดังนี้คือ ยืนยัน ปฏิเสธทั้งยืนยันและปฏิเสธ ท่านนาคารชุนจัดระบบการตรวจสอบเหตุผลออกมาเป็นชุด ซึ่งในชุดนั้นประกอบไปด้วยรูปแบบทั้งสี่ดังกล่าว เรียกว่า จตุษโกฎี (ตำราบางเล่มเขียนว่า จุษโกณะ หรือจตุกโกฎิ ก็มี -Catuākoæl = Tetramma/The Four Alternatives/The Four Corners) แปลง่ายๆ ว่าสี่มุม (หรือสี่ขั้นความคิด) เมื่อจัดความคิดของบุคคลลงไปในโกฎิใดโกฎิหนึ่งแล้ว (ซึ่งความคิดหนึ่งๆ ของเราอาจตกอยู่ในหลายมุมพร้อมๆ กันก็ได้ เช่น ในเวลาที่เรายืนยันความคิดบางอย่าง เราก็อาจจะปฏิเสธความคิดอีกอย่างไปโดยปริยาย) ท่านก็จะแสดงให้เห็นต่อไปว่า ไม่ว่าจะใช้เหตุผลไปในทางยืนยันหรือปฏิเสธความคิดของบุคคลนั้นก็จะนำไปสู่ภาวะที่ขัดแย้งตัวเอง ต้องประสบกับความไร้สาระ (absurdity) ของเหตุผลในท้ายทีสุด วิภาษวิธีเป็นจุดเด่นของสำนักนี้ในการวิพากษ์แนวคิดทุกอย่างที่มีในเวลานั้น เรียกวิธีการเช่นนี้ว่า ปรสังคะ (prasaïga-reductio ad absurdum) การชี้ให้เห็นข้อบกพร่องทางเหตุผลของความคิด ไม่จำเป็นที่ผู้ใช้วิภาษวิธีจะต้องนำเสนอความคิดแก้ต่างอะไรออกมา เพียงแค่ชี้ให้คู่กรณีเห็นข้อบกพร่องในทิฐิของเขา ใช้เหตุผลของพวกเขาเพื่อตรวจสอบและลดทอนความ

---

[๓๐] Daye, D.D. **Major Schools of the Mahāyāna : Mādhyamika**. In prudish, C.S. (editor) **Buddhism: A Modern Perspective**, (Delhi: sri Satguru Publications, 1995), pp. 78-79.

น่าเชื่อถือของพวกเขาเอง ผู้ใช้วิภาษวิธีไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ทฤษฎีของตัวเอง และที่สำคัญ วิภาษวิธีเป็นเครื่องมือตรวจสอบเหตุผล ไม่ได้เป็นทิฐิหรือทัศนะที่จะต้องถูกปกป้องแต่อย่างใด หน้าที่ของเครื่องมือนี้คือทำลายความน่าเชื่อถือของความเห็นทั้งหลาย ทำให้บุคคลที่ติดอยู่ความเชื่อต่างๆ ต้องจำนนและยอมปลดปล่อยตัวเองจากความเชื่อนี้

โครงสร้างวิภาษวิธีภายหลังที่จัดจุดของความเชื่อออกเป็นช่วงความคิดต่างๆ จะเป็นไปดังนี้[๓๑]

๑. ยืนยัน (Positive thesis: Affirmation)
๒. ปฏิเสธ (Negative Counter-Thesis: Negation)
๓. ยืนยันและปฏิเสธ (Conjunctive Affirmation of the First Two)
๔. ไม่ทั้งยืนยันหรือปฏิเสธ (Disjunctive Denial of the First two)

วิภาษวิธีมักจะถูกนำมาใช้เพื่อแก้ความเห็นของบุคคลที่ตั้งคำถามในเรื่องที่ต้องไม่ได้ โดยปัญหาที่นักคิดตั้งแต่สมัยพุทธกาลนิยมถามก็คือเรื่องเกี่ยวกับความมีอยู่ของโลก จักรวาล วิญญาณตลอดจนภาวะของบุคคลที่หลุดพ้นแล้ว กลุ่มแรกจะเป็นพวกที่ยืนยันความมีอยู่ของสิ่งเหล่านี้ แต่ลักษณะการยืนยันของพวกที่ยืนยันของพวกเขาจะเป็นแบบยืนยันความมีอยู่ของตัวเอง พวกเขาเห็นว่ามีบางสิ่งที่เที่ยงแท้ดำรงอยู่ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และจะดำรงอยู่อย่างนั้นเรื่อยไปในอนาคต ถ้าจะพูดในเชิงเหตุและผลก็คือเป็นพวกที่มองว่าผลลัพธ์เกิดจากสาเหตุตัวเดิม เป็นกลุ่มที่ถือว่าสิ่งหรือภาวะทั้งปวงเกิดขึ้นจากตัวเอง (คือตัวเองในปัจจุบันมาจากตัวเองในอดีต) ตัวอย่างของพวกที่มีทัศนะในเชิงยืนยันทำนองนี้ก็คือสรวาสติวาทะ สางขยะ และสำนักฮินดูทั่วไปที่ยอมรับแนวคิดอาตมัน

กลุ่มที่สองคือ พวกที่ดูเหมือนปฏิเสธความคิดของกลุ่มแรก โดยพวกเขาเชื่อว่าความมีอยู่ของสิ่งหรือภาวะในปัจจุบันไม่เกี่ยวข้องกับอดีตที่ล่วงไปแล้ว ความจริงในปัจจุบันแยกขาดจากความจริงในอดีต พวกเขาอาจดูปฏิเสธทัศนะ แต่ความจริงก็กำลังยืนยันทัศนะในอีกด้านหนึ่งพวกนี้คือเสาตรรานติกะ เราอาจจัดเสาตรานติกะให้อยู่ในโกฏิสุดท้ายก็ได้เพราะพวกเขาเชื่อว่าแต่ละขณะที่เกิดสืบต่อกันนั้นมีสวลักษณะ คือมีอยู่เป็นอยู่เอง ไม่อาศัยขณะในอดีตทำให้เกิดขณะปัจจุบัน จึงไม่มีเรื่องของเหตุและผลส่งต่อกัน ส่วนกลุ่มที่สามคือพวกที่อาศัยการรวมทฤษฎีทั้งหลายเข้าด้วยกันหลักๆ คือพวกเชน สุดท้ายคือกลุ่มที่สี่ซึ่งเป็นพวกที่ไม่ย่อมรับหลักการความเป็นเหตุและผลอย่างอย่างสิ้นเชิง ได้แก่พวกวัตถุนิยม (เรียกจารวาก) และคำสอนของเจ้าสำนักที่มีชื่อเสียงบางท่านในสมัยพุทธกาล[๓๒]

---

[๓๑] พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, **พุทธปรัชญา: สาระและพัฒนาการ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

[๓๒] ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๐-๑๘๑/๔๘-๖๐. พระเมธีรัตนดิลก, **ทัศรนะเดียรถีย์ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า**, ใน : ทรงวิทย์ แก้วศรี, (บรรณาธิการ) มหาจุฬาฯ วิชาการ ปรัชญาบุรทิศ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๙๖.

จะกล่าวว่าวิภาษวิธีคือการยืนยันอะไรบางอย่างไม่ได้อีกทั้งก็ไม่ใช่การนำเสนอจุดยืนทางความคิดแต่อย่างใด ไม่มีทฤษฎีใหม่เกิดขึ้นจากกระบวนการใช้วิภาษวิธี หากจะมีอะไรใหม่ๆ เกิดขึ้นนั่นก็คือจิตที่ได้รับการปลดปล่อยหรือรู้เท่าทันความคิด (ของทั้งตัวเองและผู้อื่น) ซึ่งถ้าปลดปล่อยความคิดได้มากเท่าใด จิตใจของผู้นั้นก็ยิ่งกว้างขวาง วิภาษวิธีในแง่หนึ่งจึงเป็นการแสดงให้เห็นสุญญตา (ศูนยตา) ในทิฐิ (หรือ ทัศนะ) ทั้งหลายนั่นเอง

๑.๕ หลักคำสอนเรื่องสูญญตา

คำสอนของท่านนาคารชุนเกี่ยวกับสุญญตาว่าการที่สรรพสิ่งไม่มีลักษณะที่เป็นแก่นสารในตัวเอง ไม่มีสิ่งใดที่มีอยู่จริงๆ หรือเป็นอยู่อย่างอิสระจาก สิ่งอื่นๆ (สวภาวะ) ความมีอยู่ของสิ่งหนึ่งๆ ต้องขึ้นอยู่กับความมีอยู่ของสิ่งหนึ่งๆ การมีอยู่ของสรรพสิ่งล้วนต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันที่เรียกว่า สัมพัทธภาวะ ดังนั้น สรรพสิ่งจะว่าไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่ แต่จะว่ามีอยู่แบบที่คนทั่วๆ ไปเข้าใจก็ไม่ใช่ เพราะคนทั่วไปมักเข้าใจว่าสรรพสิ่งมีอยู่จริงด้วยตัวมันเองหรือมีอยู่อย่างอิสระ ดังนั้น สิ่งใดก็ตามที่ต้องอาศัยสิ่งอื่นเพื่อความมีอยู่ สิ่งนั้นเรียกว่า ว่าง หรือสุญญตา เป็นสิ่งสมมติและเป็นทางสายกลาง[๓๓]

ดังนั้น สิ่งใดก็ตามอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น สิ่งนั้นเป็นสุญญตา สิ่งใดเป็นสุญญตา แสดงว่าสิ่งนั้นอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น นอกจากคำว่า สุญญตา จะหมายถึงการที่สภาวธรรมทุกอย่างไม่มีความเป็นจริงในตัวเองหรือมีแก่นแท้ในตัวเองแล้ว นิกายมาธยมิกะยังใช้คำว่าสุญญตาในความหมายสิ่งที่เป็นความจริงสูงสุดอีกด้วย กล่าวคือ สุญญตาเป็นความจริงเสมอในการใช้วิเคราะห์ความมีอยู่ของสรรพสิ่ง ในความหมายนี้ สุญญตาไม่ใช่แนวความคิดหรือทฤษฎีอีกรูปแบบหนึ่ง เป็นแต่เพียงคำอธิบายความมีอยู่ของสรรพสิ่งเท่านั้น เพราะถ้ามองว่าสุญญตาเป็นแนวความคิดอย่างหนึ่งจะทำให้เกิดการตีความในฐานะสิ่งที่มีอยู่อีกภาวะหนึ่ง ยิ่งจะทำให้เกิดความขัดแย้งเกิดขึ้นอีกมากมาย สุญญตาจึงไม่ใช่แนวความคิดทฤษฎีแบบใดแบบหนึ่ง เป็นเพียงคำที่นิกายมาธยมิกะใช้เรียกความไม่มีแก่นแท้ของสรรพสิ่งเท่านั้น สุญญตาไม่ใช่ตัวภาวะหรือสิ่งที่มีอยู่อีกภาวะหนึ่ง เป็นทางสายกลางระหว่างแนวความคิดที่ยึดมั่นในสิ่งที่เรียกว่ามีและแนวความคิดที่ยึดมั่นในสิ่งที่เรียกว่าไม่มีคือสูญ สุญญตาจึงไม่เอนเอียงไปทางยืนยันหรือปฏิเสธใดๆ เพราะการกล่าวว่า มีอยู่ แสดงถึงความเที่ยงแท้ (สัสสตทิฏฐิ) ส่วนการกล่าวนิกายสำคัญของพุทธศาสนานิกายมหายาน ว่าไม่มีอยู่ ก็แสงถึงความขาดสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) ดังนั้น จึงไม่ควรยึดมั่นทั้งการมีอยู่และการไม่มีอยู่ทั้งสองอย่าง[๓๔]

ดังนั้น หลักสุญญตา จึงใช้เพื่อหลักเลี่ยงการโน้มเอียงไปในสองแนวความคิดหลัก คือ พวกที่ยืนยันความมีอยู่แบบเที่ยงแท้แน่นอนที่เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ และพวกที่ปฏิเสธความมีอยู่ของสรรพ

---

[๓๓] สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๗๐.

[๓๔] นายแพทย์สุวัฒน์ จำทรจำนง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๗.

สิ่งที่เรียกว่า อุจเฉททิฏฐิ มีบางกลุ่มเข้าใจว่าสุญญตาเป็นอุจเฉททิฏฐิเช่นเดียวกัน แต่เมื่อว่าโดยความจริงแล้ว สุญญตาไม่ได้มีความหมายในเชิงปฏิเสธแบบขาดสูญเพราะไม่ได้บอกว่าไม่มีอะไร เพียงแต่แสดงว่า สรรพสิ่งๆ ไม่มีแก่นแท้ เพราะต้องอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น

นิกายนี้ยังรู้จักกันทั่วไปในอีกชื่อหนึ่งว่า นิกายศูนยวาท โดยถือเอาคำสอนเรื่อง ศูนยตาที่นาคารชุนได้แสดงไว้ในมหาปรัชญาปารมิตาสูตร ท่านได้แสดงทรรศนะของท่านโดยยึดคำสอนเรื่องอนัตตาและปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก แสดงให้เห็นว่าคำสอนของพระพุทธศาสนาอยู่ตรงกลางระหว่างอัตถิตา ที่ยึดว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่จริง โดยตัวของมันเอง ซึ่งมีลักษณะเป็นสัสสตทิฎิฐิ หรือความเห็นว่าเที่ยง กับฝ่ายนัตถิตา ที่ยึดถือว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่จริง ซึ่งมีลักษณะเป็นอุจเฉททิฏฐิ หรือความเห็นว่าขาดสูญ

ท่านกล่าวว่าโดยเหตุที่โลกและสิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นปฏิจจสมุปบาท (คือสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดมีขึ้น) มันจึงเป็นสิ่งสัมพันธ์ (คือสิ่งที่มีความเป็นของมันต้องขึ้นอยู่กับสิ่งอื่น เพราะเป็นสิ่งสัมพันธ์มันจึงไม่มี สฺวลักษณะ ลักษณะที่แสดงถึงความมีอยู่ได้โดยตัวของตัวเอง โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น มันจึงเป็นศูนยตา คือ ว่างเปล่าจากความเป็นสิ่งที่มีอยู่ได้โดยตัวของมันเอง เพราะเหตุนั้นปฏิจจสมุปบาทอันใด ศูนยตาก็อันนั้น ศูนยตาอันใด มัชฌิมาปฏิปทาก็อันนั้น เมื่อพิจารณาปฏิจจสมุปบาท โดยสายเกิดก็เป็นโลกสมุทัย ความยึดถือในนัตถิตาก็หมดไป เมื่อพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยสายดับก็เป็นโลกนิโรธความยึดถือในอัตถิก็หมดไป

ท่านนาคารชุนได้ยกพระพุทธภาษิตในสังยุตฺตนิกายมาสนับสนุนมติของท่านว่า “ดูก่อนกัจจายนะโลกนี้โดยมากอาศัยส่วนสุดสองอย่างคือ อัตถิถา (ความมี) หนึ่งนัตถิตา (ความไม่มี) หนึ่ง ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดแห่งโลกด้วยปัญญอันชอบตามความเป็นจริงแล้ว นัตถิตายอมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดแห่งโลกด้วยปัญญา อันชอบตามความเป็นจริงแล้วอัตถิตาย่อมไม่มี... ดูก่อนกัจจายนะข้อที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่นี้เป็นส่วนสุดยอดอย่างหนึ่ง ข้อที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่นี้เป็นส่วนสุดที่สอง ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร...”[๓๕]

ปัญหาเหล่านี้พระพุทธองค์ทรงนิ่งเฉยเมื่อถูกถามเนื่องจากไม่ช่วยให้ผู้ฟังพ้นทุกข์ ถือว่าไม่มีประโยชน์ กระนั้นก็เป็นที่สนใจของนักคิดทุกสมัยโดยเฉพาะเหล่าสมณพราหมณ์ เมื่อไม่มีความตอบที่ชัดเจนจากพระพุทธองค์ ต่างคนต่างก็คิดไปต่างๆ นานา ในบรรดาความคิดทั้งหลายเหล่านั้นสามารถแบ่งออกได้เป็นสี่พวกสองกลุ่มใหญ่คือกลุ่มที่ยืนยันการมีอยู่ของภาวะบางอย่าง และกลุ่มที่ปฏิเสธการมีอยู่ของภาวะบางอย่าง ตัวอย่างของกลุ่มที่ยืนยันการมีอยู่ของภาวะบางอย่างก็เช่นพราหมณ์ที่เห็นวาโลกเที่ยงหรืออัตตามีอยู่ ส่วนกลุ่มที่ปฏิเสธการมีอยู่ของภาวะบางอย่างก็เช่น ลัทธิจารวาก

---

[๓๕] สํ.นิ. (ไทย) ๒๖/๖๑/๙๖.

เช่นเดียวกัน ในทางพุทธศาสนาก็มีการแตกความคิดเห็นออกไปมากมาย แม้จะเห็นร่วมกันในหลักคำสอนของพระพุทธองค์แต่กลับตีความภาวะนามธรรมเช่น ความหลุดพ้น หรือธรรมชาติของสิ่ง แตกต่างกันไป โดยสามารถจัดเป็นสองฝ่ายได้เช่นเดียวกันคือ ฝ่ายที่โน้มเอียงไปในทางยืนยันภาวะ (บางอย่าง) กับฝ่ายปฏิเสธพระนาคารชุนเสนอหลักการว่าด้วยความว่างขึ้นมา เพื่อชี้ให้ชาวพุทธทั้งหลายมองเห็นทางสายกลางที่ไม่ใช่ทั้งการยืนยันหรือปฏิเสธภาวะ เพราะการยืนยันก็ดีการปฏิเสธก็ดี ล้วนช่วยให้หลุดพ้นไม่ได้ดังนั้น ไม่ว่าจะถือทิฐิหรือทฤษฎีใดก็ไม่อาจช่วยให้คนเราเป็นอิสระจากการเวียนว่ายตายเกิด

เหตุที่ชาวพุทธในสมัยนั้นมีความโน้มเอียงไปในทางยืนยันหรือปฏิเสธภาวะหนึ่งภาวะใดเกิดจากการยอมรับแนวคิดแบบอภิธรรมที่เห็นว่าธาตุ ขันธ์อายตนะ มีอยู่จริง โดยเฉพาะสำนักสรวาสติวาทะซึ่งเจริญรุ่งเรืองมากในอินเดียตอนเหนือแถบแคสเมียร์และคันธาระ สำนักนี้มีความใกล้ชิดกับนิกายพุทธฝ่ายเดิม เพราะเคยอยู่และใช้หลักธรรมร่วมกัน คำสอนส่วนใหญ่จึงคล้ายคลึงกัน

พุทธศาสนานิกายมาธยมิกะมีบทบาทและอิทธิพลในประเทศอินเดีย และต่อมาก็เข้าไปมีอิทธิพลในประเทศจีน ทิเบต และญี่ปุ่น คัมภีร์ที่สำคัญของนิกายมาธยมิกะ ได้แก่ มาธยมิกศาสตร[๓๖]

นอกจากนี้ยังมีคณาจารย์ที่สำคัญอีกหลายท่าน เช่น ท่านอัศวโฆษ ผู้แต่งเรื่อง พุทธจริต และท่านมาธวาจารย์ ผู้แต่งเรื่อง สรวาทรรศนะสังครหะ เป็นต้น

๒. นิกายโยคาจาร

คำว่า โยคาจาร มาจากคำว่า โยคะ แปลว่า มีลักษณะกระตือรือร้นที่จะไต่สวน และคำว่า อาจาระ แปลว่า ความประพฤติที่ดีงาม หมายความว่า ความกระตือรือร้นที่จะปฏิบัติข้อประพฤติที่ดีงาม ในที่บางแห่งให้เหตุผลว่า การที่นิกายนี้ได้ชื่อว่า โยคาจาระ เพราะสอนให้บำเพ็ญโยคะซึ่งเป็นวิธีฝึกจิตเพื่อบรรลุความหลุดพ้น และให้มีความประพฤติที่ดีซึ่งได้แก่การเข้าสู่ภูมิธรรมทั้งสิบของพระโพธิสัตว์จนหยั่งถึงพุทธจิตในที่สุด[๓๗] นอกจากนี้ยังมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิชญาณวาท เพราะเน้นสอนว่า จิตเท่านั้นที่เป็นจริงเพียงสิ่งเดียว ซึ่งคำนี้ท่านทิคนาคะและธรรมกีรตินิกายสำคัญของพุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นผู้เสนอให้ใช้เพื่อเน้นคำสอนที่เป็นเอกลักษณ์ของคำสอนแบบโยคาจาระที่ยอมรับความจริงแท้ของจิตหรือวิญญาณเพียงสิ่งเดียวเท่านั้นซึ่งมีลักษณะเป็นจิตสูงสุดในฐานะสิ่งสัมบูรณ์มากกว่าจะมีฐานะเป็นจิตบริสุทธิ์ตามที่อสังคะและวสุพันธุสอน ดังนั้น จึงมีคำเรียกนิกายนี้รวมกันว่า โยคาจารวิชญาณวาท[๓๘] นอกจากนี้ โยคาจาระยังมีชื่อเรียกในภาษาจีนว่า

---

[๓๖] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเพทมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๙๖.

[๓๗] สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๑๑๕.

[๓๘] Chatteerjee, Ashok Kumar, **The yogācāra Idealism**, (Dellhi : Motilat Banarsidass, ๑๙๘๗), หน้า X-23.

ธรรมลักษณะ ซึ่งหมายถึง การให้ความสำคัญที่ลักษณะของธรรม แต่ไม่ว่าจะอย่างไร โยคาจาระก็ยังมีหลักการสำคัญอยู่ที่การยอมรับจิตว่าเป็นความจริงเดียวที่มีอยู่ ไม่มีความจริงอื่นนอกจากจิต

พุทธศาสนานิกายโยคาจาร หรือนิกายวิชญาณวาท[๓๙] เป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่ก่อตั้งขึ้นในประเทศอินเดียประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ ก่อตั้งโดยท่านอสังคะ เป็นพุทธศาสนาฝ่ายอภิธรรมที่อธิบายถึงกระบวนการของจิตโดยละเอียด เหตุที่ได้ชื่อว่าวิชญาณวาทหรือ จิตนิยม เพราะมีทัศนะว่า จิตเท่านั้นที่เป็นจริง วัตถุภายนอกล้วนเป็นมายา เพราะเป็นเพียงการรับรู้ของจิตเท่านั้น[๔๐]

พระสูตรที่สำคัญของพุทธศาสนานิกายโยคาจารได้แก่ ลังกาวตารสูตร ส่วนคณาจารย์ที่สำคัญและโดดเด่นของนิกายโยคาจารมี ๒ ท่าน ได้แก่ ท่านอสังคะ ซึ่งเป็นผู้ประกาศนิกายโยคาจารให้แพร่หลายเป็นครั้งแรกและท่านวสุพันธุ เป็นน้องชายของอสังคะ เป็นผู้ทำให้พุทธศาสนานิกายโยคาจารเจริญรุ่งโรจน์อย่างแท้จริง ท่านได้แต่งคัมภีร์ประกาศปรัชญาโยคาจารเป็นอันมาก กล่าวกันว่ามีจำนวนถึง ๕๐๐ เล่ม คัมภีร์ที่สำคัญที่สุดคือ วิชญาณปติมาตราตรีทศศาสตร์ ต่อมามีคณาจารย์อีกจำนวนมากที่ส่งเสริมการเทศนาสั่งสอนปรัชญาโยคาจาร โดยมีมหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นสถานที่ประกาศลัทธิ คณาจารย์เหล่านี้มีทั้งภิกษุและฆราวาส คณาจารย์ที่เป็นภิกษุที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ ทินนาคะ ผู้เป็นศิษย์ของวสุพันธุ ท่านธรรมปาละ ผู้เป็นศิษย์ของทินนาคะ ท่านศีลภัทระ ผู้เป็นศิษย์ของธรรมปาละ และเป็นอาจารย์ของ ซวน-ฉ่าง (Hsuan-tsang) หรือ “พระถังซัมจั๋ง” พระภิกษุชาวจีนซึ่งได้เดินทางไกลจาริกมายังประเทศอินเดียเพื่อศึกษาพุทธศาสนา

๒.๑ ประวัติการก่อตั้งนิกาย

นิกายโยคาจารเป็นนิกายสำคัญที่เป็นคู่ปรับของนิกายมาธยมิกะโดยท่านไมเตรยนาถะเป็นอาจารย์ผู้เป็นต้นกำเนิดนิกายในปลายพุทธศตวรรษที่ ๘ และได้เขียนคัมภีร์ไว้หลายเล่ม เช่น อภิสมยาลังการะ มหายานสูตราลังกา เป็นต้น แต่บางตำนานบอกว่า โยคาจารเริ่มพัฒนาขึ้นอย่างช้าๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๗๐๐ เป็นต้นมา และพัฒนาถึงขีดสูงสุดประมาณปี พ.ศ. ๙๐๐ มีพื้นฐานทฤษฎีอยู่บนระบบการตีความเนื้อหาคัมภีร์ที่สำคัญ เช่น สันธินิรโมจนสูตร และลังกาวตารสูตร เป็นต้น นิกายโยคาจารเจริญที่สุดในสมัยของท่านอสังคะ (ค.ศ. ๔๑๐-๕๐๐ โดยประมาณ) และท่านวสุพันธุ (ค.ศ. ๔๒๐-๕๐๐ โดยประมาณ)[๔๑] สองพี่น้องผู้แต่งตำราออกเผยแผ่มากมาย โดยท่านอสังคะพี่ชายเป็นศิษย์คนสำคัญของท่าน ไมเตรยนาถะเป็นผู้อธิบายปรัชญาโยคาจาระอย่างเป็นระบบต่อจากท่าน ไมเตรยนาถะ ส่วนน้องชายคือวสุพันธุแต่เดิมบวชเรียนอยู่นิกายสรวาสติวาท หรือไวภาษิกะ

---

[๓๙] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๑๖๗.

[๔๐] สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๑๑๕.

[๔๑] อ้างแล้ว, ๑๐๕.

มาภายหลังจึงหันมานับถือมหายานนิกายโยคาจารตามท่านอสังคะผู้เป็นพี่ชายอสังคะเรียกชื่อนิกายฝ่ายตนว่า นิกายโยคาจาร เพราะใช้วิธีบำเพ็ญโยคะหรือการฝึกจิตเพื่อบรรลุโพธิ (การรู้แจ้งความจริง) ส่วนวสุพันธุเรียกว่า นิกายวิชญาณวาท เพราะยึดถือหลักการที่ว่า จิตเท่านั้นที่เป็นจริงสูงสุด (จิตตมาตรหรือวิชญาปติมาตร) พูดง่ายๆ ว่า ยอมรับเฉพาะจิตหรือวิญญาณเพียงประการเดียวว่าเป็นจริง สิ่งต่างๆ นอกนั้นเป็นเพียงความคิดหรืออาการกิริยาของจิต ดังนั้น นิกายโยคาจาระจึงใช้ปรัชญาไปในทางปฏิบัติ ส่วนวิชญาณวาทใช้ปรัชญาไปในทางจัดเก็บความจริง

๒.๒ หลักคำสอนของนิกายโยคาจาร

๑. ทัศนะเรื่องจิตเท่านั้นเป็นความจริงแท้ นิกายโยคาจารมีทัศนะว่า จิตเท่านั้นที่เป็นความจริงเพียงหนึ่งเดียว และเป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่จริง ดังนั้น จึงเรียกแนวความคิดแบบโยคาจารอีกอย่างหนึ่งว่าจิตตมาตร ซึ่งแปลว่า จิตหนึ่ง หรือ จิตเดียว[๔๒] เพราะนิกายโยคาจารมีหลักการสำคัญคือ การยอมรับว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเกิดมาจากจิต หรือ สรรพสิ่งคือจิต จิตเป็นตัวสร้างปรากฏการณ์ทั้งหลาย ความรู้ ความจริงหรือแม้แต่ความหลุดพ้นล้วนแล้วเกิดขึ้น ดำเนินไปและจบสิ้นที่กระบวนการทำงานของจิตทั้งสิ้น สิ่งที่ปรากฏภายนอก (บางครั้งอาจเรียกว่าอารมณ์หรือวัตถุ) ไม่อาจยืนยันได้ว่ามีหรือไม่มีอยู่จริง ทัศนะที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่และทัศนะที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่เป็นทัศนะที่ผิด เพราะในทัศนะของพุทธศาสนาสิ่งทั้งปวงเราไม่สามารถสรุปได้ว่ามีอยู่หรือไม่มีอยู่ เพราะสรรพสิ่งที่เราสัมผัสอยู่ในชีวิตประจำวันมิได้มีตัวตนอยู่ต่างหากจากจิต จิตคือผู้สร้างสรรพสิ่ง[๔๓] โลกทางกายภาพที่เราสัมผัสได้อยู่ทุกวันนี้มีได้เพราะมีจิต หากไม่มีจิต สิ่งเหล่านี้ย่อมไม่มี เพราะสิ่งที่มีอยู่จริงก็คือ กระบวนการรับรู้ของจิต ทุกครั้งที่เราเห็นด้วยนิกายสำคัญของพุทธศาสนานิกายมหายานหรือโต้แย้งหลักการใดๆ เพราะเราใช้จิตของเราในการรับรู้คิดพิจารณาหรือรู้สึก พฤติกรรมทุกอย่างของมนุษย์จึงผ่านกระบวนการรับรู้ของจิตมาแล้วทั้งสิ้น ตามทัศนะของนิกายโยคาจาร สรรพสิ่งทั้งหมดในจักรวาลประกอบด้วยสิ่งๆ เดียวนั้น คือ จิต เพราะสำหรับนิกายโยคาจารแล้ว ร่างกายแขนขาของมนุษย์จะมีไม่ได้ ถ้าไม่มีจิต ทรัพย์สมบัติบ้านเรือนของเราจะมีไม่ได้หากไม่มีสิ่งที่เรียกว่าจิต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง สิ่งเหล่านี้เมื่อลดทอนลงจนถึงที่สุดแล้วก็คือผลผลิตของจิตนั่นเอง จักรวาลจึงมีเพียงจิตกับผลผลิตของจิตเท่านั้น การที่นิกายโยคาจารปฏิเสธว่า สรรพสิ่งไม่ได้มีอยู่จริงต้องทำความเข้าใจว่า สรรพสิ่งในที่นี้หมายถึงสรรพสิ่งที่ไม่ได้ปรากฏแก่การรับรู้ของจิต ดังนั้นนิกายโยคาจาระจึงยืนยันแนวความคิดว่า สรรพสิ่งคือจิต หรือสรรพสิ่งที่ไม่ใช่จิตหาได้มีอยู่ต่างหากจากจิตไม่ หากแต่คือผลผลิตของจิตเท่านั้น

---

[๔๒] อ้างแล้ว. หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

[๔๓] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนามหายานนิกายหลัก**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๖.

๒.๓ ทัศนะเรื่องวิญญาณ

นิกายโยคาจารมีทัศนะว่า จิตมีฐานะเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง การทำความเข้าใจเรื่องจิตจึงมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องวิญญาณหรือการรับรู้ของจิต โดยทั่วไปมักมีความเข้าใจว่า จิตและวิญญาณมีความหมายเท่ากัน แต่ตามทัศนะของโยคาจาร จิตมีความหมายกว้างและเหนือกว่าคำว่าวิญญาณ จิตและวิญญาณจึงมีความหมายไม่ตรงกัน วิญญาณ หมายถึง หน่วยของความรู้สึก หรือตัวสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ มีหน้าที่รับรู้ แยกแยะความแตกต่าง ไตร่ตรอง และตัดสินส่วนจิตหมายถึง ระบบของความรู้สำนึกทั้งหมดที่เกิดขึ้นและดำเนินไปตามกฎเกณฑ์หรือหน้าที่ตามธรรมชาติ[๔๔] จิตจึงเป็นระบบการทำงานของวิญญาณๆ เป็นส่วนหนึ่งของจิต จิตครอบคลุมการเกิดขึ้นและทำหน้าที่ต่างๆ ของวิญญาณ นิกายโยคาจารมีทัศนะเรื่องวิญญาณ โดยสรุป ดังต่อไปนี้

๒.๔ ประเภทของวิญญาณ

นิกายโยคาจารแบ่งประเภทของวิญญาณไว้ ๓ กลุ่ม มีจำนวนของวิญญาณไว้ ๘ ดวง ดังต่อไปนี้คือ

๑. ประพฤติวิญญาณ ทำหน้าที่ในการรับรู้โลกภายนอก มีจำนวน ๖ ดวง

๒. กลิษฏมโนวิญญาณ ทำหน้าที่ในการรับรู้โลกภายใน วิญญาณกลุ่มนี้มีหน้าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างจากวิญญาณดวงอื่น มีจำนวน ๑ ดวง เท่านั้น

๓. อาลยวิญญาณ เป็นวิญญาณที่เป็นจุดรวมของทุกวิญญาณ มีเพียง ๑ ดวงเท่านั้น[๔๕]

๒.๕ หน้าที่ของวิญญาณ

๑. ประพฤติวิญญาณ มี ๖ ดวง คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ หมายถึง การรับรู้ทางตา หู จมูกลิ้น กายและใจ วิญญาณ ๕ ดวงแรกนั้น เรียกว่า ปัญจวิญญาณ ทำหน้าที่รับรู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ทางตา หู จมูก ลิ้นและกาย โดยการกระทบหรือรับอารมณ์หรือวัตถุภายนอกได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสต่างๆ ที่เรียกว่า อายตนะภายนอก การทำงานของวิญญาณเหล่านี้จะเป็นไปโดยธรรมชาติ เมื่อรับรู้แล้ว วิญญาณดวงสุดท้าย คือ มโนวิญญาณ จะทำหน้าที่คิด ตลอดจนสร้างความรู้ความเข้าใจต่อสิ่งที่รับรู้หรือโลกภายนอก มโนวิญญาณจึงทำหน้าที่เชื่อมต่อระหว่างปัญจวิญญาณกับกลิษฏมโนวิญญาณ ความแตกต่างระหว่างปัญจวิญญาณกับมโนวิญญาณ คือ ปัญจวิญญาณรับอารมณ์ได้แต่ในปัจจุบัน ส่วนมโนวิญญาณสามารถรับรู้อารมณ์ได้ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

---

[๔๔] สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๑๑๖.

[๔๕] อ้างแล้ว. หน้าเดิม.

๒. กลิษฏมโนวิญญาณ บางครั้งเรียกว่า มนัส ทำหน้าที่เชื่อมต่อระหว่างมโนวิญญาณกับอาลยวิญญาณ อยู่เหนือระดับของความคิด ไม่รับรู้อารมณ์ จะรับรู้และพิจารณาเฉพาะอารมณ์ภายในเท่านั้น กล่าวคือ จะยึดถือเฉพาะอาลยวิญญาณเท่านั้น ทำให้เกิดความคิดเรื่องตัวตนขึ้นมา การเกิดขึ้นของกลิษฏมโนวิญญาณเริ่มต้นจากความไม่รู้ในความเป็นธรรมชาติอันเดียวกันของจิต จึงแยกตัวเองออกมาจากอาลยวิญญาณและสะท้อนอาลยวิญญาณว่าคือตัวตน ท่านเปรียบเทียบเหมือนคนส่องกระจกแล้วเข้าใจว่าในกระจกมีคนอีกหนึ่งคนที่แยกจากตัวเอง มนัสทำหน้าที่คล้ายกระจกสะท้อนภาวะต่างๆของอาลยวิญญาณในฐานะเป็นตัวรู้ จากนั้นก็ไปรับรู้และสร้างโลกโดยผ่านประพฤติวิญญาณ กลิษฏมโนวิญญาณจึงทำให้อาลยวิญญาณเข้าใจว่าเป็นตัวรับรู้ เพราะยึดถืออาลยวิญญาณว่าเป็นตัวตนตลอดเวลา จึงทำให้มโนวิญญาณสามารถมีความโน้มเอียงไปในทางดีและชั่วได้ เพราะมีการยึดถือว่าเป็นตัวตนก็ทำให้เกิดความรู้สึกยึดถือในเรื่องต่างๆว่าเป็นของตนเองขึ้นมาตามลำดับ กล่าวคือ มนัสสร้างตัวตนหรือตัวฉัน (Me) ขึ้น มโนวิญญาณและปัญจวิญญาณก็สร้างสิ่งที่เข้าใจว่าเป็นของของตนขึ้น (Mine)

๓. อาลยวิญญาณ หมายถึง ธาตุรู้ หรือ ความรู้สึกสำนึกที่เป็นแหล่งรวบรวมเมล็ดพันธุ์แห่งกรรม มีฐานะเป็นจิตไร้สำนึก (อุตตรภาพ) เป็นรากฐานของวิญญาณอื่นๆ ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อาลยวิญญาณมีหน้าที่หลัก ๓ ประการ คือ[๔๖]

๓.๑ หน้าที่เก็บ ได้แก่ เก็บรอยประทับต่างๆ (หรือที่เรียกว่า พีชะ) ของกรรม อาลยวิญญาณในหน้าที่นี้เปรียบเหมือนยุ้งฉางที่เก็บข้าวเปลือกต่างๆ เป็นต้น

๓.๒ หน้าที่ก่อความยึดถือว่าเป็นตัวตน ได้แก่ สร้างการยึดถือให้เกิดขึ้นกับตัวเอง เกิดเป็นผู้รับรู้และสิ่งที่ถูกรับรู้ต่างๆ ขึ้นมา การที่อาลยวิญญาณเข้าใจตนเองว่าแยกออกมาทำหน้าที่รับรู้ตัวเองเช่นนี้ ทำให้ดูเหมือนแยกตัวออกมาเป็นวิญญาณดวงใหม่ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กลิษฏมโนวิญญาณ

๓.๓ หน้าที่ปรุงแต่ง ได้แก่ การปรุงแต่งอารมณ์ไปตามกระบวนการของเหตุและผล ซึ่งเอื้อต่อการกระทำกรรมใหม่ตามรอยประทับที่มีอยู่ เช่น ถ้ามีรอยประทับที่เป็นกุศลหรือความดีมาก (กุศลพีชะ) ก็ทำให้จิตปรารถนาจะทำความดีมากกว่าความชั่ว โดยอาลยวิญญาณจะปรุงแต่งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจซึ่งเป็นวิญญาณที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ต่างๆ ทำหน้าที่สร้างโลกและความรู้ต่างๆ[๔๗]

---

[๔๖] อ้างแล้ว. หน้า ๑๑๗-๑๒๑.

[๔๗] อ้างแล้ว. หน้า ๑๒๑.

๒.๖ ทัศนะเรื่องความจริง

ตามทัศนะของนิกายโยคาจาร มีการยอมรับความจริงสองอย่าง คือ สมมติสัจจะ[๔๘] ภาษาสันสกฤตใช้คำว่า สังวฤติสัตยะ และปรัมตัถสัจจะ ภาษาสันสกฤตใช้ปรมารถสัตยะ โดยที่สมมติสัจจะ คือ สิ่งที่ปรากฏในฐานะสิ่งที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้และสิ่งถูกรู้ (ทวิภาวะ) ไม่มีความเป็นจริง เป็นความจริงสมมติ เป็นฉากกั้นที่ปกปิดความจริงสูงสุด จึงเรียกว่า สังวฤติ คือ เครื่องปกปิดหรือเครื่องหุ้มห่อ เพราะการปกปิดนี้ ทำให้คนทั่วไปไม่สามารถเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นจริง ส่วนสิ่งที่เป็นความจริงคือจิตที่ไม่มีทวิภาวะ ดังนั้น สิ่งที่เป็นความจริงจึงถูกปกปิดโดยสิ่งที่ปรากฏ สมมติสัจจะปกปิดสิ่งที่เป็นจริง ทำให้บุคคลเข้าใจสิ่งที่ไม่มีอยู่จริงว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง (อภูตปริกัลปะ) สรรพสิ่งต่างๆ ในโลกเป็นความจริงสมมติทั้งสิ้น เพราะสรรพสิ่งเหล่านั้นไม่มีอยู่จริงเหมือนรูปมายาที่นักมายากลสร้างขึ้น สิ่งที่ถูกสมมติว่ามีอยู่นั้นเป็นเหมือนภาพลวงตา ไม่มีอยู่จริง เพราะสิ่งเหล่านั้นตกอยู่ภายใต้ความจริงที่เป็นสมมติสัจจะ สิ่งที่มีอยู่นั้นมีสองอย่าง คือ สิ่งที่ปรากฏและสิ่งที่มีอยู่เหนือสิ่งที่ปรากฏ สิ่งมีอยู่ที่เป็นปรากฏการณ์เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ (ทวิภาวะ) เป็นความมีอยู่แบบสมมติ เพราะไม่มีอยู่โดยลักษณะที่แท้จริง ส่วนสิ่งที่มีอยู่เหนือปรากฏการณ์ไม่มีทวิภาวะ เป็นความจริงที่อยู่เหนือปรากฏการณ์ (โลกุตตระ) เป็นสิ่งที่ไม่มีสาเหตุ เป็นหนึ่งไม่มีสอง ดังนั้น ความจริงจึงมีสองอย่าง คือ ความจริงสมมติและความจริงสูงสุด สิ่งที่เป็นจริงมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น คือ ปรมัตถสัจจะ ส่วนสมมติสัจจะเป็นความจริงที่เป็นปรากฏการณ์ ไม่มีอยู่จริง เป็นเหมือนความฝันและภาพลวงตา แต่ปรมัตถสัจจะก็มิใช่ความจริงอื่นจากสมมติสัจจะ แต่เป็นแก่นแท้ของสมมติสัจจะ เพราะสิ่งที่ปรากฏซึ่งปราศจากความเข้าใจผิดว่าเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็คือ ปรมัตถสัจจะหรือสิ่งสมบูรณ์นั่นเอง หลักการเรื่องสมมติสัจจะเป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะแม้มันจะไม่มีความเป็นจริงในตัวเอง แต่ก็ควรจะรู้ เพราะการปฏิเสธสมมติสัจจะก็คือการปรากฏของปรมัตถสัจจะ สิ่งสมบูรณ์เป็นไปอยู่ภายในสิ่งที่ปรากฏ สิ่งที่ปรากฏจึงไม่ใช่สิ่งที่ควรถูกปฏิเสธทั้งหมดนอกจากแบ่งความจริงออกเป็น ๒ ระดับ คือ สมมติสัจจะหรือความจริงสมมติ และปรมัตถสัจจะหรือความจริงสูงสุด ดังกล่าวแล้ว นิกายโยคาจารยังได้อธิบายความจริงทั้ง ๒ ระดับ นั้น ให้ละเอียดออกไปอีก โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้ คือ

๑. ปริกัลปิตะ หมายถึง สิ่งที่เกิดจากจินตนาการ ไม่มีอยู่จริง เป็นเพียงมายาหรือภาพลวงตา[๔๙] เป็นสิ่งที่ไม่จริงแม้ในระดับของสิ่งที่ปรากฏ ลักษณะที่แท้จริงของมันเป็นเพียงการจินตนาการ ที่ไม่มีอยู่จริง ปริกัลปิตะเป็นพื้นฐานของความเชื่อในการมีอยู่ของสิ่งที่ไม่มีอยู่ ทั้งที่แท้จริงแล้วมันไม่มี จะมีอยู่ก็เป็นเพียงนามหรือชื่อเท่านั้น ดังนั้น ปริกัลปิตะจึงเป็นสภาวะที่ไม่มีอยู่จริงเป็นเพียงการจินตนาการ (กัลปนามาตร) เป็นสิ่งที่จิตสร้างให้ปรากฏขึ้น รวมทั้งสิ่งต่างๆ ที่อยู่

---

[๔๘] สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๑๔๖.

[๔๙] อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๖.

ภายนอกจิตในรูปของสิ่งอื่นๆ เช่น วัตถุภายนอก เป็นต้น ไม่มีสิ่งใดที่อยู่ภายนอกจิต การมีอยู่ของสิ่งที่ปรากฏจึงมีมาจากการจินตนาการ ไม่มีอยู่จริง

๒. ปรตันตระ หมายถึง สิ่งที่ปรากฏในฐานะความสัมพันธ์[๕๐] (ทวิภาวะ) ระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ รูปแบบของการปรากฏเป็นสิ่งที่ไม่จริง แต่สิ่งที่สร้างสิ่งต่างๆ ให้ปรากฏนั้นเป็นจริง ปรตันตระ คือ การรับรู้ที่แปรเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบต่างๆ การเรียกสิ่งที่ปรากฏโดยใช้คำว่า ปรตันตระ เพราะเป็นความจริงที่เกิดจากเหตุและปัจจัยหรือความจริงที่มีเงื่อนไข ความเป็นเหตุและผลเป็นไปในรูปแบบของผู้รู้สิ่งที่ปรากฏภายนอก[๕๑] เป็นสิ่งที่ไม่จริงและเป็นปริกัลปิตะ ส่วนรูปแบบต่างๆ ของสิ่งที่เป็นผู้รู้อย่างเดียวเท่านั้นที่เป็นจริง รูปแบบต่างๆ ของผู้รู้จึงถูกระบุชื่อต่างๆ กัน สิ่งที่เป็นการจินตนาการเป็นสิ่งที่ไม่จริง แต่จิตที่เป็นบ่อเกิดของการจินตนาการเป็นจริงนี้คือ ความจริงที่เป็นปรตันตระ ดังนั้น ปรตันตระจึงเป็นศูนย์รวมของความจริงสมมติทั้งหมด นิกายโยคาจาระเรียกปรตันตระ ด้วยคำว่า อภูตปริกัลปะ แปลว่า การสร้างสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง หมายถึง จิตที่ปรุงแต่ง (Constructive consciousness) ซึ่งมีฐานะเป็นมูลรากของการจินตนาการ ทำให้สิ่งที่ปรากฏ (ที่ไม่เป็นจริง) มีรูปปรากฏขึ้นมา ทวิภาวะของผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้นี้คือลักษณะที่การจินตนาการปรุงแต่งหรือครอบงำจิต อภูตปริกัลป์ปะจึงเป็นนิกายสำคัญของพุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นการจินตนาการที่เกิดขึ้นบนจิต เมื่อการจินตนาการถูกทำลายลง บุคคลย่อมรู้แจ้งจิตซึ่งเป็นความจริงเพียงหนึ่งเดียว และเป็นรากฐานที่เป็นเครื่องสนับสนุนสิ่งที่ปรากฏ

๓. ปรินิษปันนะ หมายถึง ความจริงสูงสุด มีฐานะเท่ากับสิ่งสัมบูรณ์ เป็นสภาวะที่ไม่มีทวิภาวะ[๕๒] อยู่เหนือการบรรยายด้วยคำพูด ไม่สามารถเข้าถึงได้แม้โดยความคิด เป็นความจริงที่ตั้งมั่น ปริกัลปิตะ เป็นเพียงการจินตนาการ เป็นเพียงสิ่งลวงตา จึงไม่มีอยู่จริง ปรตันตระเป็นลักษณะที่มัวหมองของสิ่งสัมบูรณ์ ไม่มีความจริงใดที่มีอยู่จริงนอกจากความจริงปรินิษปันนะนี้ เป็นสิ่งที่อยู่เหนือการกำหนดความหมาย พรรณนาไม่ได้ เพราะในสภาวะสูงสุดจะไม่มีความแตกต่างระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีระดับของความแตกต่างอะไรทั้งสิ้น สภาวะสูงสุดที่อยู่เหนือสิ่งที่ตรงกันข้ามนั้นเป็นทั้งสภาวะที่ความมีอยู่และความไม่มีอยู่ สิ่งที่มีลักษณะยืนยันและปฏิเสธทั้งหมดกลายเป็นสิ่งเดียวกัน จึงเรียกว่า ปรินิษปันนะ ปรินิษปันนะ หมายถึง สิ่งสมบูรณ์ หรือจิตที่ไม่แปดเปื้อนโดยสิ่งที่ถูกรู้ทุกอย่าง เมื่อปรตันตระ (ผู้รู้) บริสุทธิ์จากความเป็นทวิภาวะซึ่งถูกกำหนดโดยปริกัลปิตะ (สิ่งที่ถูกรู้) หรือการจินตนาการ[๕๓] จิตที่ถูกทำให้หลงผิดก็จะมีสภาวะที่บริสุทธิ์ซึ่งเป็นธรรมชาติที่แท้จริง

---

[๕๐] อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๔.

[๕๑] บุณย์ นิลเกษ, **พุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๘.

[๕๒] Takakusu, Junjiro, **The Essentials of Buddhist Philosophy**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), pp. 94-97.

[๕๓] สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนามหายาน**, หน้า ๑๔๘.

เป็นสภาวะของปรินิษปันนะ เพราะไม่ตกอยู่ใต้อำนาจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการจินตนาการเป็นสภาวะที่ทุกสิ่งเป็นเช่นเดียวกัน จิตเปลี่ยนแปลงรูปเป็นสิ่งต่างๆ เพราะการมีอยู่ของสิ่งอื่นที่เป็นภาพลวงตา เมื่อผู้รู้กำจัดการจินตนาการเกี่ยวกับสิ่งอื่นได้แล้ว มันก็จะกลับไปสู่สภาวะเดิมของมันเอง เมื่อใดที่รูปแบบการปรากฏของจิตถูกทำให้หมดไป เมื่อนั้นย่อมรู้แจ้งความเป็นสิ่งสมบูรณ์ของจิต นี้คือ สภาวะปรินิษปันนะของจิต โดยลักษณะที่แท้จริง ปรตันตระและปรินิษปันนะไม่มีความแตกต่างกัน ปรินิษปันนะกลายเป็นปรตันตระเพราะเกี่ยวข้องกับปริกัลปิตะที่ไม่มีจริง ปรตันตระก็คือ สิ่งสมบูรณ์ที่ถูกทำให้มีมลทิน เพราะถ้าปรตันตระแตกต่างจากปรินิษปันนะ ปรตันตระก็จะกลายเป็นสิ่งที่ไม่จริง และทำให้ไม่มีสิ่งที่เป็นพื้นฐานที่แยกแยะความแตกต่างระหว่าง ปรตันตระและปริกัลปิตะ แม้ปรตันตระจะไม่แตกต่างจากปรินิษปันนะ แต่ก็ไม่เหมือนกันอย่างสมบูรณ์ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น ก็จะกลายเป็นว่า ปรินิษปันนะไม่ถูกทำให้มีมลทินและปรตันตระก็จะไม่ใช่สิ่งที่ต้องทำให้บริสุทธิ์ ดังนั้น ปรตันตระจึงไม่ใช่ทั้งสิ่งที่เหมือนกันและแตกต่างจากปรินิษปันนะ เพราะโดยแก่นแท้ ความจริงทั้งสองเป็น สิ่งเดียวกัน แต่แตกต่างกันเพราะเกี่ยวข้องกับสิ่ง ลวงตา เมื่อความเห็นผิดถูกกำจัดไป ปรตันตระก็ผ่านเข้าไปสู่ปรินิษปันนะ จิตที่มัวหมองเพราะทวิภาวะระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ซึ่งเป็นการจินตนาการเรียกว่า ปรตันตระ เมื่อจิตที่มัวหมองกำจัดทวิภาวะได้แล้ว ก็จะกลายเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ เรียกว่าปรินิษปันนะ ปริกัลปิตะเป็นเพียงการจินตนาการว่ามีอยู่ แต่จริงๆ แล้วมันเป็นสิ่งที่ไม่จริงและเป็นสิ่งต้องถูกปฏิเสธ ปรตันตระเป็นลักษณะที่ไม่บริสุทธิ์ของสิ่งสัมบูรณ์ ที่ถูกทำให้มัวหมองโดยปริกัลปิตะ ถ้ากำจัดปริกัลปิตะได้ ปรตันตระคือ ปรินิษปันนะ อาจกล่าวได้ว่าปรินิษปันนะผสมกับปริกัลปิตะ คือ ปรตันตระ ส่วนปรตันตระที่ลบออกด้วยปริกัลปิตะ ก็คือสิ่งสัมบูรณ์นั่นเอง ปรินิษปันนะไม่ใช่ความจริงอย่างอื่นร่วมกับความจริงในระดับปรากฏการณ์ แต่มันเป็นแก่นแท้ของความจริงในระดับปรากฏการณ์ สิ่งที่ปรากฏที่ปราศจากความเห็นผิดเกี่ยวกับทวิภาวะระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้นั้นก็คือ ปรินิษปันนะ หรือความจริงสูงสุด การทำปรตันตระให้บริสุทธิ์ก็คือปรินิษปันนะนั่นเอง วสุพันธุอธิบายสภาวะของความจริงทั้ง ๓ ระดับนั้นในลักษณะเดียวกันว่าปริกัลปิตะไม่สามารถกำหนดลักษณะได้โดยประการทั้งปวง จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง ปรตันตระก็ไม่มีสภาวะเป็นของตัวเอง เป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ตัวมันเองไม่มีผลผลิตอะไร ผลผลิตที่ปรากฏของมันเป็นสิ่งที่ไม่จริง จึงมีชื่อเรียกว่า อุตปัตตินิหสภาวตา ส่วนปรินิษปันนะเป็นสิ่งที่ปราศจากการมีตัวตน เพราะมันเป็นสิ่งที่ไม่สามารถเข้าถึงได้โดยสติปัญญาทั่วไป เป็นสิ่งที่ไม่มีบ่อเกิด ตามทัศนะของอสังคะ ความจริงมีลักษณะ ๒ ประการ คือ ลักษณะที่เป็นความจริงสูงสุด และลักษณะที่มีมลทินของความจริงสูงสุดนั้น ปริกัลปิตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นสิ่งไม่จริง จิตหรือสิ่งสมบูรณ์ได้รับผลกระทบโดยสิ่งที่เป็นภาพลวงตา จึงถูกเข้าใจว่าเป็นสรรพสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในโลก และถูกรวมลงในสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ แต่ตัวมันเองไม่ใช่ปรากฏการณ์นั้นๆ ลักษณะเช่นนี้คือปรตันตระของความจริงสูงสุด

ปรตันตระเมื่อถูกทำให้บริสุทธิ์แล้วย่อมกลายเป็นปรินิษปันนะ ดังนั้น สิ่งที่ปรากฏทุกอย่าง จึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ปรินิษปันนะและปรตันตระจึงเป็นลักษณะ ๒ ประการของความจริงสูงสุด กล่าวคือ สภาวะที่บริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์ตามลำดับ ส่วนปริกัลปิตะเป็นเพียงสิ่งลวงตาและเป็นสิ่งที่ไม่จริงนิกายสำคัญของพุทธศาสนานิกายมหายาน คัมภีร์ลังกาวตาระแสดงความจริงทั้ง ๓ ไว้ว่า ปริกัลปิตะเป็นเพียงการจินตนาการ ปรตันตระเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์และขึ้นอยู่กับสาเหตุและปัจจัยต่างๆ อยู่ภายใต้ขอบเขตของปรากฏการณ์ ส่วนปรินิษปันนะเป็นความจริงสูงสุดอยู่เหนือภาวะของผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ และตั้งอยู่บนพื้นฐานการรู้แจ้งจิตสำนึกบริสุทธิ์[๕๔] จากที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สรุปได้ว่า ความจริงทั้ง ๓ อย่างไม่ได้หมายถึงระดับความจริงที่แตกต่างกัน เพราะความจริงมีเพียงหนึ่งเดียว คือ สิ่งสมบูรณ์หรือจิต ไม่มีความจริงใดที่เป็นจริงหรือเท็จโดยส่วนเดียว ปรตันตระไม่ใช่ความจริงที่มีระดับต่ำกว่า

ปรินิษปันนะ แต่คือปรินิษปันนะ เมื่อกำจัดการจินตนาการที่ครอบงำการเปลี่ยนแปลงของมันได้แล้ว ปริกัลปิตะเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่โดยแท้จริง ส่วนปรตันตระเป็นเพียงรูปแบบของการปรากฏในลักษณะผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ซึ่งไม่มีอยู่จริง เป็นสิ่งที่มีอยู่เพราะการปรากฏว่ามีอยู่เท่านั้น แต่โดยแก่นแท้แล้วไม่มีอยู่จริง ปรินิษปันนะจะเข้าถึงได้โดยการรู้แจ้งความไม่มีอยู่ของทวิภาวะนั้น ความจริงทั้ง ๓ ระดับนั้นจึงมีลักษณะเป็นการปฏิเสธเช่นเดียวกัน สิ่งที่ถูกขนานชื่อโดยคำพูดต่างๆ ของชาวโลกถูกสร้างขึ้นโดยปริกัลปิตะซึ่งมี ปรตันตระเป็นพื้นฐาน ส่วนปรินิษปันนะเป็นสภาวะที่ปฏิเสธความจริงอันนั้น

๓. นิกายจิตอมตวาท

นิกายจิตอมตวาท ได้เจริญขึ้นในสมัยราชวงศ์คุปตะ ซึ่งเป็นระยะที่มีการฟื้นฟูวรรณคดีสันสกฤตและปรัชญาฮินดู อิทธิพลของปรัชญาฮินดูจึงเข้ามาครอบงำทัศนะของพวกนักคิดชาวพุทธในยุคนี้ทำให้เกิดนิกายใหม่นี้ขึ้น นิกายนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้ก่อตั้ง แต่จากการศึกษาสำนวนการแต่งและแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีและพระสูตรสันสกฤตจำนวนมากแล้ว ส่วนใหญ่แต่งขึ้นในสมัยราชวงศ์คุปตะหลังสมัยท่านนาคารชุน เช่น ศรีมาลาเทวีสูตร ศูรังคมสมาธิสูตร ตถาคตครรภ์สูตร สุวรรณประภาสสูตร พุทธยานสาครสมาธิสูตร อจินเตยยสูตร วิเศษจินตาพรหมปริปฤจฉสูตร เป็นต้น[๕๕]

สมัยราชวงศ์คุปตะเป็นสมัยฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์และเป็นยุคทองของวรรณคดีสันสกฤต ดังนั้น อิทธิพลของปรัชญาฮินดูจึงได้แทรกเข้ามาในวรรณคดีของพุทธศาสนานิกายมหายาน คำสอน

---

[๕๔] D.T. Suzuki, **Outline of Mahayana Buddhism**, (New York : Schocken Book, 2000), p. xxxiv.

[๕๕] อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๒.

ของนิกายมหายานจึงมีความขัดแย้งกับนิกายมาธยมิกและนิกายโยคาจาร โดยมีคำสอนว่า จักรวาลทั้งหมดมีบ่อเกิดมาจากสิ่งสมบูรณ์สูงสุด” ซึ่งมีชื่อบัญญัติเรียกหลายอย่าง เช่น พุทธภาวะ ตถาคตครรภ์ อมตจิต ภูตตถตา มหาตมัน เป็นต้น จากสิ่งสมบูรณ์นี้เองจึงก่อให้เกิดจักรวาลและสรรพสิ่งต่างๆ ขึ้น[๕๖] โดยมีแนวโน้มเหมือนคำสอนเรื่อง พรหมันและอาตมันของปรัชญาฮินดู อีกทั้งนิกายนี้ยังเชื่อมั่นว่าในอนาคตข้างหน้า สรรพสัตว์จะได้ตรัสรู้เหมือนกันทุกคน และจะต้องเป็นพระพุทธเจ้าทั้งหมด เพราะทุกคนมีพุทธภาวะอยู่ในจิตด้วยกันทุกคน

ทัศนะของนิกายนี้จึงเป็นปรัชญาฮินดูที่แปรรูปมา แม้สำนักมาธยมิกและโยคาจารจะพากันคัดค้านแต่นิกายนี้กลับมีอิทธิพลมากกว่า พุทธศาสนาในยุคปลายจึงถูกปรัชญาฮินดูเข้าครอบงำ มหายานในประเทศอินเดียสมัยปลายจึงเป็นนิกายที่มีแนวความคิดเช่นนี้ทั้งนั้น

นิกายนี้ได้เจริญขึ้นในราชวงศ์คุปตะ ไม่พบผู้ก่อตั้งนิกาย พระสูตรที่สำคัญในนิกายเช่น ศรีมาลาเทวีสิงหนาทสูตร ศูรางคมสมาธิสูตร ตถาคตครรภสูตร สุวรรณประภาสสูตร พุทธยานสาคร สมาธิสูตร อจินไตยยสูตร วิเศษจินตาพรหมปริปฤจฉาสูตร เป็นต้น

คำสอนในนิกายนี้ตรงข้ามกับศูนยวาทและโยคาจาร ข้อแตกต่างที่สำคัญคือ จักรภพมีปทัฏฐานจากสมบูรณภาพ จากสิ่งนี้คือสมบูรณภาพ จึงก่อเกิดจักรภพชีวิตขึ้น ภาวะอันเป็นแก่นเดิมของโลกคือความจริงแท้ สิ่งที่เป็นมายามีรากฐานมาจากภาวะอันแท้จริงไม่แปรผัน นิกายจิตอมตวาทนี้ได้บัญญัติภาวะอันนี้ด้วยนามต่างๆ เช่น พุทธะภาวะ ตถาคตครรภ ภูตตถตา อมฤตจิต นิพพาน นิกายนี้ชี้แจงว่าคำสอนที่เกี่ยวกับอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเพียงบุรพภาค เป็นเพียงปริยายธรรม ยังมีธรรมที่สุขุมคัมภีรภาพไปกว่านั้น คือธรรมที่แสดงถึง นิจจัง สุขัง อัตตา การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอนัตตา ก็เพื่อให้เราได้เข้าถึงอัตตาที่แท้จริง กล่าวคือ สมบูรณภาพหรือพุทธภาวะ และพุทธภาวะมีในทุกๆ สิ่ง แต่ถ้ามองในแง่ลักษณะภายนอก สิ่งทั้งสองก็แตกต่างกันออกไปโดยสัณฐาน โดยนิมิต และโดยพยัญชนะ

ประการสำคัญอีกประเด็นหนึ่งคือ คำสอนของนิกายจิตตอมตวาทที่มีแนวคิดสอดคล้องกับความเชื้อของศาสนาพราหมณ์ในเรื่องของความเป็นอมตะของจิต ซึ่งแตกต่างจากศูนยตาวาทที่เชื้อว่า รูป นาม หรือแม้แต่นิพพานล้วนแต่เป็นศูนยตาคล้ายกับเถราวาท

วิญญาณว่าเชื่อว่า รูปและนามมีสภาพเป็นศูนยตาแต่วิญญาณเป็นสิ่งที่มีอยู่ ฝ่ายจิตตอมตวาท เชื่อว่า ไม่เฉพาะแต่วิญญาณเท่านั้นที่มีอยู่ แต่นามรูปก็เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงเหมือกัน เพราะถ้านามรูปเป็นสิ่งที่ไม่มี มีสภาพเป็นศูนยตา วิญญาณก็ย่อมจะไม่มีไม่สามารถที่จะรับรู้ได้ด้วยขาด “วิสัย” หรืออารมณ์ที่จะนึกคิด ความสัมพันธ์ระหว่างนามรูปกับวิญญาณเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเครื่องรองรับกับสิ่งที่ถูกรองรับ ดังนั้นวิญญาณกับนามรูปย่อมเป็นสิ่งเดียวกันหือสิ่งที่อยู่ด้วยกัน ดังเช่นหม้อย่อมเป็นสิ่งรองรับดินที่ใช้ปั้นหม้อ นามรูปจึงมีลักษณะเช่นเดียวกับดินที่ใช้ปั้นหม้อ และ

[๕๖] อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๓.

วิญญาณย่อมเปรียบเสมือนหม้อที่ปั้นขึ้นมาจากดิน วิญญาณย่อมเป็นเครื่องรองรับของนามรูป นามรูปจึงคือวิญญาณและวิญญาณย่อมคือสิ่งเดียวกันกับนามรูป การที่เราเห็นนามรูปเป็นสิ่งที่แตกต่างกันออกไปเนื่องจากอวิชชา ตราบใดที่เราจมอยู่ในอวิชชา ตราบนั้นวิญญาณก็จะปรากฏเป็นนามรูป แต่หากว่าเราเข้าใจบำเพ็ญเพียรภาวนาจนเกิดปัญญามองเห็นว่า สัต ซึ่งเป็นลักษณะของการเกิด การดำรงอยู่และการดับ ในสภาวะชั่วขณะ เราจะมองเห็นความจริงว่านามรูปที่เป็นทุกข์เพราะไม่มีตัวจริงเป็นแต่เพียงวิญญาณเท่านั้น ก็จะเกิดวิญญาณอันบริสุทธิ์ขึ้นในตัวของเราจากการใช้ปัญญาที่จะนำเราให้บรรลุนิพพาน

จิตตอมตวาทไม่เห็นด้วยกับฝ่ายวิชญาณวาทที่เชื่อว่านามรูปเป็นสูญ ส่วนวิญญาณอันเป็นส่วนของนามรูปนั้นเป็นสิ่งที่มีอยู่นามรูปและวิญญาณเป็นสิ่งเดียวกัน จิตตอมตวาทเชื่อว่านามรูปและวิญญาณไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ของทั้งสองย่อมตั้งอยู่บนฐานแห่งกาละและเทศะอันเดียวกัน จิตตอมตวาทเชื่อว่านามรูปตั้งอยู่บนฐานที่ต่างกัน ดังนั้น นามรูปกับวิญญาณจึงไม่ใช่สิ่งเดียวกัน นามรูปนั้นเป็นเพียงของภายนอก แต่วิญญาณเป็นของภายใน เมื่อวิญญาณและนามรูปต่างตั้งอยู่บนคนละฐาน วิญญาณจึงเป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่เช่นเดียวกับนามรูปที่เป็นสัต คือมีอยู่จริงและเป็นการที่มีอยู่จริงในฐานที่เป็นเหตุ หรือ "การณะ" หรือมิฉะนั้นย่อมอยู่ในฐานะที่เป็นผลหรือ "การิยะ" ดังเช่นเส้นด้ายที่ใช้ทอผ้า หรือไม้ที่ใช้ทำเก้าอี้ ผ้าย่อมคือด้าย ฉันใด เก้าอี้ย่อมคือไม้ ฉันนั้น การที่จะแยกไม้ออกจากเก้าอี้ หรือแยกความเป็นด้ายออกจากผ้า ก็เป็นเช่นเดียวกันกับการแยกนามรูปออกจากวิญญาณ ผ้า เก้าอี้ และวิญญาณย่อมอยู่ไม่ได้เช่นกัน สิ่งที่เราเรียกว่าผล (การิยะ) ย่อมหมายถึงการรวมกันของเหตุ (การณะ) ขึ้นใหม่ ไม่มีอะไรที่นอกเหนือไปจากนี้ จึงอาจจะกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า "ไม่มีผลจริงจังเลย เป็นแต่เพียงนามรูปที่ตั้งอยู่ในฐานที่เป็นการณะเท่านั้น" จิตตอมตวาทเชื่อว่าผลเกิดจากการรวมตัวขึ้นใหม่ของเหตุ

ข้ออุปมาเกี่ยวกับนิกายคือ การสมบูรณภาพของภาวะจิตว่า ธรรมดาภาวะของจิตหรือสมบูรณภาพนั้น เที่ยงแท้ ไม่เกิด ไม่ดับ เบื้องต้นไม่ปรากฏเบื้องปลายไม่ปรากฏ แต่ที่เห็นเกิดดับนั้นเพียงอาการของจิต ไม่ใช่ตัวจิต เพราะฉะนั้นจิตจึงไม่ใช่วิญญาณขันธ์ เมื่อจิตมิใช่วิญญาณขันธ์ จิตจึงเป็นผู้รู้ขันธ์ ผู้ปล่อยขันธ์ สภาพของธาตุรู้ ท่านเปรียบเหมือนธาตุทอง ที่ยังปะปนอยู่กับดินทราย หรือธาตุเพชรที่ยังอยู่ในหิน ธาตุทองและธาตุเพชรไม่ใช่ดินทราย ไม่ใช่หินฉันใด พุทธภาวะหรือจิตในสรรพสัตว์ แม้จะห่อหุ้มด้วยกิเลสตัณหา ก็ไม่ใช่กิเลสตัณหาและไม่ใช่ขันธ์ ๕ ฉันนั้น อีกอุปมาหนึ่งท่านเปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ ย่อมมีปรกติส่องแสงสว่าง แต่ในบางคราวเกิดมืดมัว ก็มิได้หมายความว่า ดวงอาทิตย์นั้นอับแสงไปหากเนื่องมาจากเมฆหมอกมาปกคลุม เปรียบดังกิเลสตัณหามาบังพุทธภาวะในปุถุชนเหมือนทองที่ยังไม่ได้ร่อนไม่ได้หุง เหมือนเพชรที่ยังไม่ได้เจียรนัย เหมือนดวงอาทิตย์ที่ถูกเมฆคลุม แต่พุทธภาวะในพระอริยะเจ้า เปรียบเหมือนทองที่เป็นรูปพรรณเหมือนเพชรที่เจียรนัย เหมือนตะวันที่พ้นเมฆหมอกแล้ว ปุถุชนจึงเป็นพุทธะในส่วนเหตุ พระอริยบุคคลเป็นพุทธะในส่วนผล

นิกายนี้เชื่อมั่นว่า สัตว์ทั้งปวงในวันหนึ่งข้างหน้านี้ จักต้องตรัสรู้เหมือนกัน ต้องเป็นพุทธะหมด เพราะทุกคนมีทุนเดิมอยู่ในจิตด้วยกันทุกคน

อีกอุปมาหนึ่ง ท่านเปรียบประดุจท้องมหาสมุทรในยามปรกติย่อมราบเรียบ แต่ที่ยังเกิดเป็นคลื่นก็เพราะลมมหาสมุทร คือพุทธภาวะหรือจิตแท้ลมที่พัดมาคืออวิชชาตัณหาอุปทาน ลูกคลื่นที่เกิดขึ้น แต่ละลูก เปรียบเหมือนสัตว์ต่างๆ เกิดแล้วดับไปในมหาสมุทรนั่นเอง มีปัญหาถามว่าอวิชชามีก่อนหรือพุทธภาวะมีก่อน ถ้าอวิชชามีก่อน ก็มิใช่พุทธะภาวะแท้ เพราะไม่รู้มีก่อนรู้ รู้นั้นก็ไม่ใช่รู้จริง ใช้ไม่ได้ ถ้าว่าพุทธะภาวะมีก่อน พระอริยะก็จะกลับเป็นปุถุชนได้ นิกายจิตอมตวาทตอบว่า พุทธภาวะกับอวิชชาไม่ก่อนไม่หลั่งกัน มีมาด้วยกันนับแต่ภาวะเริ่มต้นไม่ปรากฏ เหมือนกับธาตุทองกับดินทราย จะว่าใครเกิดก่อนเกิดหลังไม่ได้

๔. นิกายตันตระ

คำว่า “ตันตระ” (Tantra) เป็นคำสันสกฤต มีความหมายโดยทั่วไปคือ สิ่งที่เป็นเครื่องกระจายความรู้” และความหมายโดยเฉพาะคือ “วรรณคดีที่เป็นการเฉพาะภายใน” (an esoteric literature) เมื่อพุทธศาสนานิกายตันตระมาถึงประเทศจีน ชาวจีนเรียกว่า “เชน-เหยน” (Chen yen) ซึ่งแปลว่า คำที่แท้จริง หรือบางครั้งเรียกว่า มี่-จุง (Mi tsung) ซึ่งแปลว่า นิกายอันเร้นลับ (secret doctrine) พุทธศาสนาฝ่ายตันตระเรียกได้อีกหลายอย่างคือ “ตันตรยาน” (Tantrayana) มันตรยาน (Mantrayana) วัชรยาน (Vajrayana) และ สหัสยาน (Sahajayana) ที่เรียกว่า “ตันตรยาน”[๕๗] ก็เพราะคำสอนนั้นเป็นเรื่องของตันตระ ที่เรียกว่า มันตรยาน ก็เพราะมันตระหรือมนต์อันเร้นลับมีบทบาทอย่างสำคัญ ที่เรียกว่า วัชรยาน ก็เพราะวัชระหรือสายฟ้าเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญ และเรียกว่า “สหัชยาน” แปลว่า ยานอันมีมาแต่กำเนิด ก็เพราะมีคำสอนว่า ความจริงอันสูงสุดนั้นมีมาแต่กำเนิดแล้วในชีวิตทุกชีวิต

ในสมัยของราชวงศ์ปาละ พระพุทธศาสนามั่นคงอยู่ในประเทศอินเดียโดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นมคธ พบว่าพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ยอมรับพิธีการของลัทธิตันตระของฮินดูเข้ามาดัดแปลงเป็นของพระพุทธศาสนา มีการประกาศชื่อลัทธิใหม่ว่า พุทธตันตรยาน บางครั้งเรียกว่า คุยหยาน รหัสยาน หรือ มันตรยาน ซึ่งมีความหมายว่า ยานลึกลับ และได้แต่งพระสูตรและศาสตร์เป็นจำนวนมากเพื่อรองรับลัทธิใหม่นี้ นิกายใหม่นี้มีการก่อตัวขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยมีลักษณะเช่นเดียวกันการก่อตัวของฝ่ายมหายาน เดิมอยู่ภายใต้อำนาจการดูแลของลัทธิมหายาน แต่เมื่อมีกำลังเข้มแข็งแล้วก็ประกาศตนขึ้นเป็นลัทธิใหม่ ซึ่งมีทางบรรลุถึงโพธิญาณได้เร็วกว่าและสะดวกกว่านิกายปรัชญาต่างๆ ทั้งฝ่ายสาวกยานและมหายาน จึงได้ประกาศตนว่าเป็นลัทธิมหายานที่สูงส่งกว่า

---

[๕๗] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

มหายานนิกายอื่นๆ ลัทธิพุทธตันตระแท้จริง เป็นการยอมตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาฮินดู ดังนั้น นิกายนี้จึงเต็มไปด้วยเรื่องไสยศาสตร์ เวทมนตร์ อาคม ต่างๆ ตลอดจนการบำเพ็ญตบะ พิธีบูชายัญ บวงสรวง เป็นต้น หรือแม้กระทั่งการนำเอาการดื่มสุรา และสตรีเข้าไปยุ่งปนกับการประกอบพิธีเพื่อบรรลุความหลุดพ้นอีกด้วย[๕๘]

พุทธศาสนานิกายตันตระ เป็นนิกายที่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิตันตระของศาสนาฮินดู นิกายนี้ถือกำเนิดในราวสมัยราชวงศ์คุปตะ แต่มาแพร่หลายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ โดยซึมซับเอาความเชื่อดั้งเดิมในจารีตวรรณกรรมและผสมปรัชญาพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาแบบตันตระถือเป็นวิวัฒนาการความคิดสร้างสรรค์ในอินเดียมีชื่ออื่นอีก เช่น มนตรยาน รหัสยาน คุยหยาน สหัชยาน เน้นเวทมนตร์คาถามากกว่านิกายอื่นๆ พุทธตันตระมีคำสอนที่ต่างจากพุทธศาสนาแบบเดิมมากขึ้น ที่ทำเช่นนี้ก็เพราะจะเป็นการแย่งชิงศาสนิกชนจากศาสนาฮินดูให้มานับถือตน แต่การกระทำเช่นนี้ทำให้คุณภาพของศาสนิกชนเสื่อมลง กลายเป็นว่าศาสนิกชนเริ่มเบื่อกับคำสอนท้ายสุดก็ถูกฮินดูกลืน ศาสนิกชนจนแยกไม่ออกว่าเป็นชาวพุทธหรือชาวฮินดู[๕๙]

เหตุการณ์กลายเป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกจารึกไว้ให้คนในยุคหลังต้องศึกษาแล้วนำเอามาเป็นบทเรียน กรณีชี้ให้เราเห็นว่า ความเชื่อลัทธิทางศาสนานั้น มีอิทธิพลอย่างมากมายต่อพฤติกรรมในชีวิตของมนุษย์ พิธีกรรมหรือวัตรปฏิบัติ อันเกิดจากความเชื่อทางศาสนามากมายหลายกรณีแรกเริ่มเดิมทีเกิดจากเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์อันดีงาม เป็นบุญกุศล แต่พอกาลเวลาล่วงเลยไปกิเลสของคนกลับแปรเปลี่ยนให้พิธีกรรมหรือ วัตรปฏิบัติเหล่านั้น หันเหไปในทางที่เลวทรามต่ำช้าสุด กรณีพุทธตันตระเองก็เป็นวิวัฒนาการขั้นต่อมาในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน อาจกล่าวได้ว่าตันตระเป็นลัทธิความเชื่อและวัตรปฏิบัติที่นำพุทธศาสนาไปสู่ความหายนะขั้นสุดท้ายในประเทศอินเดียก็ว่าได้ ตันตระประกอบด้วยคำสอนหลัก ๕ ประการ ที่มีชื่อว่า “๕ ม” มี (๑) มัทยะ - เหล้า (๒) มางสะ - เนื้อ (๓) มัตสยะ - ปลา (๔) มุทรา - ท่าทาง ยั่วให้เกิดกำหนัดราคะ ความต้องการทางเพศ (๕) ไมถุน - การเสพสังวาส[๖๐]

ผู้ที่เชื่อในหลักคำสอนของตันตระจะต้องใช้ “๕ ม” นี้ประกอบ และต่อมาเกิดการบูชากราบไหว้ ทรงเจ้า เข้าผี คาถาอาคม กันมาก พระสงฆ์ พุทธศาสนิกชน ไม่สนใจปฏิบัติตามแก่นธรรมจึงเกิดภาวะผุกร่อนภายในพระพุทธศาสนาเอง เป็นอันว่าพุทธตันตระยานเป็นสาเหตุภายในเนื่องจากไม่ปฏิบัติตามพุทธธรรมคำสอน แต่ไปปฏิบัติตามไสยศาสตร์ หรือทำพิธีมัวเมาในลาภสักการะ

---

[๕๘] อ้างแล้ว, หน้า ๔๔-๔๕.

[๕๙] อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๒.

[๖๐] นายแพทย์ สุวัฒน์ จันทรจำนง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, หน้า ๑๖๒.

ด้วยเหตุนี้ พุทธตรันตระจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมและสูญไปจากอินเดียพุทธศาสนาในอินเดียจึงถึงซึ่งกาลอวสานด้วยตันตระ ตันตระนั้นคือลัทธิที่สอนให้คนเชื่อในเวทย์มนต์คาถาอาคม การทรงเจ้าเข้าผี ตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่างที่รวมอยู่ในไสยศาสตร์ ไสยเวทอันมีกำเนิดจากคัมภีร์อาถรรพเวทของพราหมณ์ และอยู่นอกเหนือวิสัยของปุถุชนคนธรรมดา อาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๘ จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ชาวอินเดียทั้งประเทศซึ่งเดิมเคยนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและศาสนาพุทธ ต่างก็ตกอยู่ในความครอบงำของลัทธิตันตระอย่างไม่ลืมหูลืมตา ทั้งนี้ไม่เฉพาะแต่สามัญชนคนธรรมดาเท่านั้น หากชนชั้นสูงรวมทั้งชนชั้นผู้ปกครองด้วยก็เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาในอินเดียจึงได้ดำเนินไปถึงจุดเสื่อมและล่มสลายในที่สุด

เมื่อพุทธศาสนานิกายตันตระมาถึงประเทศจีน ชาวจีนเรียกว่า “เชน-เหยน” (Chen yen) ซึ่งแปลว่า คำที่แท้จริง หรือบางครั้งเรียกว่า มี่-จุง (Mi tsung) ซึ่งแปลว่า นิกายอันเร้นลับ (secret doctrine)

๔.๑ ประวัติการก่อตั้งนิกาย

พุทธศาสนานิกายตันตระ หรือนิกายเชน-เหยน (Chen-Yen) เป็นพุทธศาสนานิกายที่แปลกเป็นพิเศษกว่านิกายใดๆ ในแง่ที่มีคำสอนว่า ความสัมพันธ์ทางเพศนั้น หากเป็นไปอย่างถูกต้องและด้วยความเคารพแล้วกลับจะเป็นเครื่องส่งเสริมให้ก้าวหน้าบนหนทางแห่งสัจจะและบรรดาพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพเจ้าทั้งหลายต่างก็มี “ชายา” ของตน ความอิสระจากกฎเกณฑ์ทั้งปวงและการยกย่องเพศหญิงได้กลายมาเป็นลักษณะเด่นของพุทธศาสนานิกายตันตระ พระสูตรพื้นฐานที่สำคัญของนิกายนี้ได้แก่ มหาไวโรจนสูตร[๖๑] คณาจารย์ที่สำคัญของพุทธศาสนานิกายตันตระคือ

๑) ท่านศุภกรสิงหะ

ท่านศุภกรสิงหะ[๖๒] (Subhakarasimha) หรือ ฉาน-วู-เว่ย (Shan-wu-wei) เป็นคนชาวภาคกลางของอินเดีย กล่าวกันว่า ท่านเป็นผู้ล่วงรู้ความลับของทั้งกาย วาจา และใจ ขณะเมื่อท่านยังอยู่ในอินเดียนั้นเกียรติคุณของท่านได้แพร่กระจายไปถึงประเทศจีนในปี พ.ศ. ๑๒๕๙ และได้รับการต้อนรับในฐานะคุรุแห่งรัฐ ท่านได้พำนักอยู่ที่เมือง ชาง-อัน (Ch’ang-an) ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระจักรพรรดิ ต่อมาท่านได้แปลมหาไวโรจนสูตร ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาแบบ

---

[๖๑] ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ษัฏเสน, **พระพุทธศาสนาแบบทิเบต**, (กรุงมหานคร: ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙๕. ; สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พระชินพุทธะห้าพระองค์**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๙.

[๖๒] เสถียร โพธินันทะ, ปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๓.

ตันตระมาเป็นภาษจีนที่เมืองโล-ยาง (Lo-yang) พระสูตรนี้ในภาษาสันสกฤตที่มีอยู่กว่า ๑๐๐,๐๐๐ บท ท่านได้เลือกแปลเฉพาะใจความที่สำคัญเท่านั้น เมื่อท่านชราภาพลงได้ขออนุญาตจากพระจักรพรรดิเพื่อที่จะเดินทางกลับประเทศอินเดียแต่ถูกปฏิเสธ ท่านได้มรณภาพในประเทศจีนในปี พ.ศ. ๑๒๗๘ เมื่ออายุได้ ๙๙ ปี พระจักรพรรดิได้พระราชทานนามแก่ท่านภายหลังมรณภาพว่า ผู้อำนวยการแห่งสำนักรัฐพิธี

๒) ท่านวัชรโพธิ

ท่านวัชรโพธิ (Vajrabodhi) หรือ ชิน-คัง-ชิ (Chin-kang-Chih) ท่านได้ทราบข่าวความเจริญเติบโตของพุทธศาสนาในประเทศจีน[๖๓] จึงได้เดินทางไปยังประเทศนั้นโดยทางเรือและมาถึงฝั่งเมืองกวางตุ้ง (Canton) ในปี พ.ศ. ๑๒๖๓ มีพระบรมราชโองการจากพระจักรพรรดิให้ท่านได้ไปพำนักที่เมืองชาง-อัน (Ch'ang-an) ซึ่งเป็นเมืองหลวง ที่เมืองนี้ ท่านได้พำนักอยู่ในวัดจื่อ-เอิน (Tz'u-en Temple) และวัดเชียน-ฟู (Chien-fu Temple) ตามลำดับ ท่านได้สร้างแท่นบูชาและเครื่องหมายมณฑลขึ้นในวัดทั้งสองสำหรับทำพิธีอภิเษก หรือการมอบตัวเป็นศิษย์ ท่านได้เผยแพร่นิกายตันตระอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยและได้แปลงานทางพุทธศาสนาที่สำคัญจำนวนหนึ่ง ผลจากงานเผยแพร่ของท่านทำให้พุทธศาสนาฝ่ายตันตระได้เจริญรุ่งเรืองสูงสุดทั้งที่เมืองชาง-อัน และ โล-ยาง ท่านมรณภาพลงในปี พ.ศ. ๑๒๘๔ รวมอายุได้ ๗๑ ปี

๓) ท่านอโมฆวัชระ

ท่านอโมฆวัชระ (Amoghavajra) หรือ ปู้-คง ชิน-คัง (Pu-k'ung chin-kang) ได้เดินทางไปประเทศจีนตั้งแต่อายุยังน้อย และได้กลายเป็นอาจารย์แห่งฝ่ายตันตระภายใต้ท่านวัชรโพธิหลังจากที่วัชรโพธิได้มรณภาพลงในปี พ.ศ. ๑๒๘๔ ท่านได้ออกจากประเทศจีนเดินทางกลับอินเดียและศรีลังกา และได้รับความเคารพนับถือเป็นอย่างสูงจากพระราชาและเจ้าชายต่างๆ ในปี พ.ศ. ๑๒๘๙ ท่านได้เดินทางไปยังประเทศจีนอีกและได้ใช้ชีวิตที่เหลือทั้งหมดที่นั่น ท่านได้แปลคัมภีร์และได้เผยแพร่พุทธศาสนาฝ่ายตันตระอย่างกว้างขวาง ท่านเป็นที่เคารพและเป็นที่โปรดปรานของพระจักรพรรดิ ถึง ๓ พระองค์ติดต่อกันคือ พระจักรพรรดิซวน-จุง (Hsuan-tsung) (พ.ศ. ๑๒๕๖-๑๒๙๘) พระจักรพรรดิ ซู-จุง (Su-tsung) (พ.ศ. ๑๒๙๙-๑๓๐๕) และพระจักรพรรดิ ไท้-จุง (Tai-tsung) (พ.ศ. ๑๓๐๖-๑๓๒๒) พระจักรพรรดิไท้-จุง ทรงเขียนบทนำในงานแปลของท่าน และพระราชทานสิ่งต่างๆ แก่ท่านอยู่เสมอตามโอกาส ในบันทึกของท่านถึง[๖๔] พระจักรพรรดิได้ระบุไว้ว่า งานแปลของท่านจนถึงปี พ.ศ. ๑๓๑๔ มีจำนวนทั้ง ๗๗ เล่ม คาถาบางบทที่ท่านแปลไว้ถูกสลักอยู่บนเสาหินทั่วประเทศ แต่ถูกทำลายไปในคราวกวาดล้างพุทธศาสนาครั้งใหญ่ในเวลาต่อมา ท่านอโมฆวัชระ

---

[๖๓] อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๓.

[๖๔] อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๔.

มรณภาพเมื่ออายุ ๗๐ ปี พระจักรพรรดิทรงเสียพระทัยถึงขนาดไม่ออกท้องพระโรงเป็นเวลา ๓ วัน และพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากในการจัดพิธีศพและสร้างสถูปเพื่อรำลึกเกียรติคุณของท่าน ภายหลังจากที่ อโมฆวัชระ ได้มรณภาพในปี พ.ศ. ๑๓๑๗ พุทธศาสนานิกายตันตระก็ได้เสื่อมลงในประเทศจีน และไม่มีอาจารย์ที่สำคัญจากอินเดียเดินทางมาอีก อาจสรุปได้ว่า ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ พุทธศาสนานิกายตันตระในประเทศจีนมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองชาง-อัน มีวัดที่สำคัญสองแห่งคือ วัดต้า-ซิ่ง-ชาน (Ta-hsing-shan Temple) กับวัดชิง-ลัง (Ch’ing-lung Temple) ในสมัยราชวงศ์ถัง (T’ang Dynasty) วัดชิง-ลัง ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพุทธศาสนาที่สำคัญของพระภิกษุชาวญี่ปุ่นที่เดินทางมายังประเทศจีน พระภิกษุชาวญี่ปุ่นถือวัดชิง-ลังเป็นเสมือนหนึ่งมหาวิทยาลัยนาลันทาแห่งประเทศจีนทีเดียว

๔.๒ หลักคำสอนสำคัญ

ทุกนิกายมักจะมีความโดนเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนเองสิ่งเหล่านี้ก็ไม่น่าแปลกเพราะมันเป็นการนำเสนอทางเลือกให้ประชาชนที่จะเลือกนับถือตามความชมใจของแต่ละบุคคล เช่นเดียวกับนิกายมหายานก็มีนิกายมากมายแต่ละนิกายก็มักจะมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองอย่างเช่นนิกายนิกายตันตระ ก็มีหลักคำสอนที่สำคัญซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเด็น คือ หลักความเชื่อและหลักปรัชญา จะเห็นว่าพุทธศาสนานิกายตันตระฝ่ายมหายานที่เกิดขึ้นในตอนหลัง โดยรับเอาลัทธิตันตระของศาสนาฮินดูมาดัดแปลงผสมผสานกับหลักความเชื่อและหลักปรัชญาของมหายาน เพื่อแข่งขันกับลัทธิตันตระของศาสนาฮินดูโดยมีขั้นตอนในการการกระทำ

๔.๒.๑ แนวคิดเรื่องมันตระ

มันตระ หมายถึง มนตร์อันเร้นลับ หรือ คำเปล่งเสียงอันเร้นลับ บางครั้งเรียกว่า ธารณี นับเป็นหลักคำสอนที่เป็นแก่นของนิกายตันตระ เพราะนิกายนี้มีทัศนะว่า มันตระ หรือ ธารณี[๖๕] เป็นหัวใจของพระสูตรและเป็นทางลัดไปสู่การตรัสรู้ มันตระส่วนใหญ่ความหมายได้สูญหายไปหรือบางครั้งอาจไม่มีความหมายทางด้านภาษาใดๆ อยู่เลย เพราะการที่มันตระไร้ความหมายทางภาษาโดยสิ้นเชิงนั้น นับเป็นความสำคัญอย่างแท้จริง เพราะว่าการทำสมาธิภาวนาในสิ่งที่ไร้ความหมายทางภาษาจะช่วยให้บุคคลได้ประจักษ์ถึงธรรมชาติอันเป็นมายาของจักรวาล เชื่อกันว่าการเปล่งมันตระ ถ้ากระทำถูกวิธีแล้วจะก่อให้เกิดพลังมหาศาลและทำให้เข้าถึงความเป็นหนึ่งกับสิ่งสูงสุดมันตระที่มีชื่อเสียงที่สุดคือคำว่า “โอม มณี ปัทเม ฮูม[๖๖] (Om mani padme hum) ซึ่งแปลว่า โอม! ดวงแก้วเกิดในดอกบัว”

---

[๖๕] อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๗.

[๖๖] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๗..

๔.๒.๒ แนวคิดเรื่องธารณี

ลัทธิมนตรยาน บางทีเรียกกันอีกว่า ธารณีนิกาย[๖๗] ทั้งนี้เพราะนิกายนี้ถือการร่ายมนต์เป็นสำคัญยิ่งประการหนึ่ง มนต์ต่างๆ เรียกว่า "ธารณี" (ทอล่อนี้) ส่วนมากเป็นธารณีของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ เทพธรรมบาล ประทานให้แก่สัตว์โลก มีมากมายเหลือคณานับ บางบทก็ยาว บางบทก็สั้นเพียงพยางค์คำเดียว แต่ละบทล้วนมีอานุภาพขลังยิ่งนัก มีทั้งใช้ในทางพระเดชและทางพระคุณ บางบทก็สามารถทำผู้เจริญให้มีกิเลสเบาบางลงได้ ผ่อนบาปของผู้นั้นน้อยลง หรือหมดสิ้นไป

๔.๒.๓ แนวคิดเรื่องมุทรา

มุทรา หมายถึง การยั่วให้เกิดความกำหนัด[๖๘] หรือการทำเครื่องหมายต่างๆ ด้วยมือและนิ้ว[๖๙] หรืออิริยาบถของผู้รู้แจ้งนั่นเอง ในขณะที่มันตระได้รวมเอาความลับทั้งหมดของเสียงเอาไว้ มุทราก็ได้รวมเอาความลับทั้งหมดของการสัมผัส เพราะพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพเจ้าทั้งหลายต่างก็มีมุทราของตนเอง ดังนั้น ในการบูชาพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์และเทพเจ้าแต่ละองค์ผู้ปฏิบัติจะต้องกระทำมุทราด้วยมือและนิ้วมือเป็นเครื่องหมายที่แตกต่างกัน

๔.๒.๔ แนวคิดเรื่องมณฑล

มณฑล หมายถึง ขอบเขตวงกลมอันเร้นลับ หรือ แผนผังของจักรวาล (Cosmo gram) เป็นสถานที่ซึ่งนักบุญทั้งหลายประชุมกัน หรือสถานที่ประกอบพิธีบูชาอันศักดิ์สิทธิ์มณฑลเป็นแผนผังที่แสดงตำแหน่งของเทพเจ้าต่างๆ ในจักรวาล[๗๐] ปกติแล้วจะเขียนอยู่บนผืนผ้าหรือกระดาษ หรือบางครั้งเขียนไว้ที่พื้น เทพเจ้าต่างๆ จะถูกวาดขึ้นเป็นรูปร่างที่มองเห็นได้หรือแทนด้วยอักษรภาษาสันสกฤต มณฑลบางอันจะบอกตำแหน่งต่างๆ ในจักรวาลอย่างละเอียด พร้อมทั้งตำแหน่งของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ เทพเจ้าและภพภูมิทั้งหลายด้วย ในสมัยราชวงศ์ถัง (T'ang) ของจีน มณฑลที่โดดเด่นอันหนึ่ง ได้แก่ ครรภธาตุ หรือธาตุแห่งครรภ์ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากมหาไวโรจนสูตร มณฑลนี้แบ่งเป็น ๑๓ ส่วนและมีเทพเจ้าทั้ง ๕๐๕ องค์ มีพระพุทธเจ้ามหาไวโรจนะ อยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยพระพุทธเจ้าอีก ๔ พระองค์ในสี่ทิศคือ พระพุทธเจ้าอักโษภยะ ทางทิศตะวันออก พระพุทธเจ้าอมิตาภะ ทางทิศตะวันตก พระพุทธเจ้าอโมฆสิทธิ ทางทิศเหนือ และพระพุทธเจ้ารัตน

---

[๖๗] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**, หน้า ๑๗๗.

[๖๘] อ้างแล้ว,หน้า ๑๖๓.

[๖๙] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**, หน้า ๑๘.

[๗๐] ส.ศิวรักษ์, พุทธตันตระหรือวัชรยาน, (กรุงเทพมหานคร : ส่องศยาม, ๒๕๔๒), หน้า ๖..

สัมภวะ ทางทิศใต้[๗๑] เมื่อมีพระพุทธเจ้าหรือเรียกว่า พระชินะอยู่ถึง ๕ พระองค์ก็เกิดความรู้สึกขึ้นว่าจะต้องมีบางสิ่งที่อยู่เบื้องหลังและเป็นที่มาของพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์นี้ แนวความคิดในเรื่อง อาทิพุทธะ หรือพระพุทธเจ้าดั้งเดิมอันนิรันดร จึงได้เกิดขึ้น อาทิพุทธจึงเป็นที่มาของพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ ในพุทธศาสนานิกายตันตระ พระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ต่างก็มีชายา (female consort) ของตน จากพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ก่อให้เกิดพระโพธิสัตว์ ๕ พระองค์ซึ่งทุกองค์ต่างก็มีชายาของตนเช่นกัน ด้วยการขยายในลักษณะนี้จำนวนเทพเจ้าต่างๆ จึงเกิดขึ้นมากมาย เทพเจ้าทั้งหญิงและชายทั้งหมดแยกออกเป็นสองลักษณะคือ เมตตา และดุร้าย โดยขึ้นอยู่กับหน้าที่ของเทพเจ้าแต่ละองค์ องค์ใดมีหน้าที่ขับไล่มารร้ายก็จะมีหน้าตาดุร้ายน่ากลัว ส่วนองค์ใดมีหน้าที่ช่วยเหลือและบำเพ็ญประโยชน์ก็จะมีหน้าตาอ่อนโยนและกรุณา ทั้งหมดนี้ปรากฏเป็นภาพอยู่ในมณฑลของฝ่ายตันตระ

๔.๒.๕ แนวคิดเรื่องอภิเษก

อภิเษก หมายถึง การมอบตัวเป็นศิษย์ สู่นิกายอันเร้นลับ หรือหมายถึง การเข้าสู่มณฑลนั่นเอง การผ่านการอภิเษกจากอาจารย์เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง ผู้ใดมิได้ผ่านการอภิเษกจะไม่ได้รับการเปิดเผยคำสอนอันเร้นลับจากอาจารย์เลย พิธีอภิเษกประกอบด้วยการรดน้ำ การสวมมงกุฎหรือมาลัยที่ศีรษะ[๗๒] การวางผ้าอันศักดิ์สิทธิ์บนไหล่ การสัมผัสระฆังรูปสายฟ้า การกล่าวคำปฏิญาณการเอ่ยนามอันศักดิ์สิทธิ์ และการรับระฆังรูปสายฟ้าจากอาจารย์ซึ่งก่อนหน้านี้จะแตะต้องไม่ได้เสร็จจากนี้ก็เป็นอันจบพิธีของตันตระฝ่ายขวา สำหรับตันตระฝ่ายซ้าย นั้นยังมีพิธีอันเร้นลับต่อไปอีก เป็นพิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับเพศและโยคะ พุทธศาสนาฝ่ายตันตระพยายามที่จะแปลงการเคลื่อนไหวของจักรวาลให้มาอยู่ในร่างกายของสานุศิษย์ โดยเห็นว่าการกระทำทางเพศเป็นสัญลักษณ์ของการสร้างสรรค์จักรวาล พระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ต่างก็มีชายาของตนซึ่งได้รับการบูชาพร้อมกันไป[๗๓] จากเรื่องชายานี้ฝ่ายตันตระให้อรรถาธิบายต่อไปว่านิพพานนั้นตั้งอยู่ในอวัยวะของเพศหญิง การรวมเป็นหนึ่งเดียวกับชายาจะยังผลสู่นิพพานหรือความปราโมทย์อันยิ่งใหญ่ ด้วยเหตุนี้ ในพิธีอภิเษกอันเร้นลับ หญิงสาวบริสุทธิ์ที่มีอายุต่ำกว่า ๒๑ ปี จึงเป็นสิ่งจำเป็น พิธีอันเร้นลับนี้กระทำกันอย่างเป็นความลับ รายละเอียดต่างๆ จึงไม่เป็นที่เปิดเผยและความเร้นลับก็ยังจะคงอยู่คู่กับพิธีนี้ต่อไป ตราบเท่าที่ผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนปฏิญาณตนที่จะรักษาไว้เป็นความลับ

---

[๗๑] อ้างแล้ว, หน้า ๑๔.

[๗๒] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๑.

[๗๓] นายแพทย์ สุวัฒน์ จันทรจำนง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๓.

๔.๒.๖ หลักคำสอนที่เป็นปรัชญา

พุทธศาสนานิกายตันตระได้พัฒนาระบบปรัชญาของตนขึ้นจากแนวความคิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายานบางนิกาย เช่น มาธยมิกะ และวิชญาณวาท แม้ว่านิกายตันตระจะยอมรับความว่างของปรากฏการณ์ทั้งหมด แต่ก็ถือว่าโลกแห่งปรากฏการณ์จะต้องไม่ถูกเพิกเฉยหรือละทิ้ง ตรงข้ามจะต้องถือว่าปรากฏการณ์ทุกอย่างก็คือยานหรือพาหนะที่จะนำเราไปสู่ความรอดพ้นนั่นเอง

พระพุทธศาสนานิกายมหายานโดยทั่วไปนั้นถือว่า การตรัสรู้เป็นผลรวมของปัญญาและความกรุณา เมื่อปัญญาและความกรุณาประสานรวมกันเข้าอย่างเหมาะสม สภาพนิพพานก็ปรากฏ ในพุทธศาสนานิกายตันตระ ปรัชญาถูกพิจารณาว่าเป็นเพศหญิง และอุปายะถูกพิจารณาว่าเป็นเพศชาย[๗๔] ขั้นตอนของการบรรลุของการตรัสรู้นั่นจะต้องประกอบไปด้วยหญิงสาวพรหมจรรย์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของปรัชญา การรวมเข้าเป็นหนึ่งเดียวของปรัชญาและอุปายะนั้นถูกแทนด้วยสัญลักษณ์ในภาพเขียนของทิเบตคือ แยบ-ยัม (Yab-Yum) หรือภาพคู่ของเพศพ่อและแม่ ซึ่งพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพพระเจ้าทั้งหลายต่างก็สวมกอดกับชายาของตนภาพเขียนเหล่านี้ไม่ถือว่าเป็นความต่ำทรามหรือหยาบคาย แต่เป็นสัญลักษณ์ของการสร้างสรรค์จักรวาล หรือเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นหนึ่งอันสมบูรณ์ระหว่างลักษณะสองอย่างของสิ่งสูงสุดคือความนิ่งและการเคลื่อนไหว ซึ่งปรากฏออกมาในโลกแห่งปรากฏการณ์เป็นเพศหญิงและเพศชาย สัญลักษณ์และพิธีกรรมต่างๆ เป็นเพียงอุบายไปสู่สัจจะเท่านั้นและจะถูกละทิ้งเมื่อเราเข้าถึงพุทธภาวะภายในโดยสมบูรณ์ เมื่อผู้ปฏิบัติก้าวเข้าสู่มณฑลเพื่อทำพิธีอภิเษกในนิกายอันเร้นลับนั้น จิตใจของเขาได้ผ่านการฝึกฝนและชำระให้บริสุทธิ์ จนกระทั่งได้ประจักษ์กับธรรมชาติที่แท้จริงของความว่างของทุกสิ่งทุกอย่าง ปรากฏการณ์ทุกชนิดเป็นธรรมชาติเดียวอันแบ่งแยกมิได้ เมื่อเขาอยู่ในภาวะที่เป็นหนึ่งเดียวกับหญิงสาวพรหมจรรย์ เขาจะไม่เกิดความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างตัวเขากับอีกฝ่ายหนึ่ง ในสภาวะจิตใจเช่นนั้นจะไม่มีความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างคุณธรรมกับสิ่งที่มิใช่คุณธรรม ความดีกับความชั่ว พุทธศาสนานิกายตันตระถือว่า เจตนาเป็นเครื่องตัดสินการกระทำ มิใช่ตัวการกระทำเอง ดังนั้น การกระทำใดๆ ที่มุ่งไปสู่ความรอดพ้นก็ถือว่าเป็นความถูกต้อง พระโพธิสัตว์ได้ตั้งสัตย์ปฏิญาณที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหมดให้รอดพ้น ตามคัมภีร์ของฝ่ายตันตระถ้ามีผู้หญิงมาหลงรักพระโพธิสัตว์อย่างรุนแรง และจะพลีชีวิตเพราะท่าน ก็เป็นหน้าที่อันหลีกเลี่ยงไม่ได้ของพระโพธิสัตว์ที่จะต้องช่วยชีวิตของเธอไว้ด้วยการสนองความต้องการทุกอย่างของเธอ พระโพธิสัตว์ไม่เคยบาป ด้วยเหตุนี้คัมภีร์ฝ่ายตันตระจึงกล่าวย้ำอยู่เสมอว่า ไม่มีสิ่งใดที่พระโพธิสัตว์ทำไม่ได้ในการช่วยเหลือผู้อื่นให้รอดพ้น เมื่อเจตนาของพระโพธิสัตว์นั้นงดงามและเป็นกุศล การกระทำใดๆ ที่ท่านปฏิบัติลงไปย่อมจะงดงามและเป็นกุศลด้วย

---

[๗๔] อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๓.

สรุปท้ายบท

สรุปแล้วนิกายทั้งสี่ ตีความหมายให้คำนิยามสวลักษณะแตกต่างกันและดูเหมือนจะแย้งกันแบบสุดโต่ง ทั้งที่จริงแล้วจุดประสงค์ของทั้ง ๔ นิกายเหมือนกัน คือ เพื่อความหลุดพ้น แต่สิ่งที่ดูเหมือนจะแตกต่างกันเป็นเพียงแนวทางการนำเสนอเท่านั้น **มาธยมิกะ**ถือว่าโดยที่สุดแล้วไม่มีอะไรอยู่เลย จึงยืนยันว่า ขึ้นชื่อว่าสวลักษณะแล้วจะต้องเที่ยงเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ทั้งยังเสนอว่าต้องพยายามทำตัวเองให้หลุดพ้นโดยไม่ยึดถืออะไรเลย **โยคาจาร**ถือว่ามีจิตอยู่จริงและเป็นความจริงเพียงหนึ่งเดียว สวลักษณะนั้นเปลี่ยนแปลงได้ แต่ถึงจะเปลี่ยนแปลงอย่างไรก็ยังรักษาคุณสมบัติเดิมเอาไว้ได้ **นิกายจิตอมตวาท**และ**นิกายตันตระ** ถือว่า ทุกคนมีทุนเดิมอยู่ในจิต ดังนั้นจึงต้องพยายามทำให้ตัวเองหลุดพ้นจากความยุ่งยากซับซ้อนในโลก โดยหันมาดูที่กระแสจิตของตนและบังคับควบคุม

คำถามท้ายบทที่ ๓

๑. จงอธิบายสภาพของพระพุทธศาสนาหลังพุทธศตวรรษที่ ๕ มีสภาวะเป็นอย่างไร
๒. จงอธิบายนิกายของพุทธศาสนานิกายมหายานที่สำคัญในประเทศอินเดีย
๓. จงวิเคราะห์แนวการอภิปรายหรือโต้วาที ด้วยวิภาษวิธี (Dialectic) ของพระนาคารชุนมาดู
๔. จงวิเคราะห์คำสอนนิกายมาธยมิกะกับโยคาจาร มาดู
๕. นิกายตันตรยานได้เกิดขึ้นในราชวงศ์ใดและมีแนวปฏิบัติอย่างไร

บทที่ ๔

พระวินัยและพระสูตรในพุทธศาสนามหายาน

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้ผู้ศึกษาสามารถ

อธิบายแนวคิดพระสูตรพุทธศาสนามหายานได้

อธิบายแนวคิดของสิกขาบทพุทธศาสนามหายานได้

ขอบเขตเนื้อหา

พระวินัยพุธศาสนามหายาน

พระสูตรพุทธศาสนามหายาน

พระวินัยและพระสูตรในพุทธศาสนามหายาน

ความนำ

แม้นว่ามหายานจะมีทั้งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม แต่พระวินัยของมหายานนั้น นอกจากจะมี ๒๕๐ ข้อแล้ว ยังไม่ได้เป็นหมวดหมู่แบบเถรวาท สังฆกรรมต่าง ๆ ของฝ่ายมหายานต้องใช้คัมภีร์วินัยของสรวาสติวาท ธรรมคุปตะ มหาสังฆิกะและมหิศาสกะ

พระพุทธศาสนานิกายมหายานยังได้เพิ่มวินัยของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่กล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร เรียก พรหมชาลโพธิสัตวศีลและโยคะโพธิสัตวศีล ซึ่งอยู่ในคัมภีร์โยคาจารภูมิศาสตร์ปกรณ์พิเศษของนิกายวิชญาณวาทิน และมีข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างคือ วินัยของโพธิสัตว์นั้นแม้จะต้องครุกาบัติเป็นปาราชิกในโพธิสัตว์สิกขาบทก็สามารถ สมาทานใหม่ได้ ไม่เหมือนกับภิกขุปาฏิโมกข์ ซึ่งทำคืนอีกไม่ได้ ทั้งนี้เพราะถือว่าสิกขาบทของภิกขุอยู่ในขอบเขตจำกัดของปัจจุบันชาติ ส่วนสิกขาบทของโพธิสัตว์นั้นไม่จำกัดชาติ

ดังนั้น กุลบุตรฝ่ายมหายานเมื่ออุปสัมปทากรรมแล้วก็จะต้องรับศีลโพธิสัตว์ ซึ่งส่วนใหญ่นิยมพรหมชาลโพธิสัตว์ศีลมากกว่าโยคะโพธิสัตวศีล และศีลพระโพธิสัตว์นี้ได้ห้ามภิกษุฉันเนื้อสัตว์ของสดคาว และหัวหอม หัวกระเทียม เพราะสิ่งเหล่านี้ช่วยส่งเสริมให้เกิดกำหนัดราคะกั้นจิตมิให้บรรลุสมาธิและการกินเนื้อสัตว์นี้อาจกินถูกเนื้อบิดามารดาในชาติก่อนๆ ของตน ผู้รับศีลโพธิสัตว์จึงต้องถือมังสะวิรัติอย่างเคร่งครัด พระสงฆ์มหายานของจีนได้รับการยอมรับกันว่าปฏิบัติในข้อนี้ได้เคร่งครัดกว่าพวกมหายานในประเทศอื่นๆ

พระพุทธศาสนานิกายมหายานมิได้มีภิกขุปาฏิโมกข์เป็นเอกเทศ คงปฏิบัติวินัยบัญญัติตามพระปาฏิโมกข์ของฝ่ายสาวกยาน แต่มีแปลกจากฝ่ายสาวกยานคือ โพธิสัตว์สิกขา เพราะลัทธิมหายานสอนให้มุ่งพุทธภูมิ บุคคลจึงต้องประพฤติโพธิจริยามีศีลโพธิสัตว์เป็นที่อาศัย วินัยของพระโพธิสัตว์นี้สาธารณทั่วไปแม้แก่ฆราวาสด้วย มีโพธิสัตวกุศลศีลสูตร ๙ ผูก, พุทธปิฎกสูตร ๔ ผูก, พรหมชาลสูตร (ต่างฉบับกับบาลี) ๒ ผูก, โพธิสัตวศีลมูลสูตร ๑ ผูก และอื่นๆ อีก พึงสังเกตว่าเรียกคัมภีร์เหล่านี้ว่า สูตร มิได้จัดเป็นปิฎกหนึ่งต่างหาก อรรถกถาพระสูตรของคันถรจนาจารย์อินเดีย

๑. พระวินัยพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายานเคารพในพระธรรมซึ่งเป็นคำสอนพระพุทธเจ้าและเคารพในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับเถรวาทจึงมิได้ปฏิเสธพระไตรปิฎกแต่หากถือว่ายังไม่พอเนื่องจากเกิดสำนึกร่วมขึ้นมาว่านามและรูปของพระพุทธองค์เป็นโลโลกุตระไม่อาจดับสูญสิ่งที่ดับสูญไปนั้นเป็นเพียงภาพมายา พระธรรมกายซึ่งเป็นธาตุอันบริสุทธิ์ยังคงมีอยู่ต่อไปมนุษย์ทุกคนมีธาตุพุทธะร่วมกับพระพุทธเจ้า ถ้ามีกิเลสมาบดบังธาตุพุทธะก็ไม่ปรากฏมนุษย์ทุกคนจึงมีศักยภาพที่จะเป็นพระ

โพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าถ้าได้รับการฝึกฝนชำระจิตใจจนบริสุทธิ์พระโพธิ์สัตว์จำนวนมหาศาล และมีหน้าที่ส่งเสริมงานพระพุทธเจ้า คำสอนพระโพธิสัตว์จึงมีน้ำหนักเท่ากับพระไตรปิฎกด้วยสำนึกเช่นฝ่ายมหายานจึงมีคัมภีร์มากมายและให้ความเคารพพระไตรปิฎกแม้นว่ามหายานจะมีทั้งพระวินัยและพระสูตรและพระอภิธรรมแต่พระวินัยของมหายานนั้นนอกจากจะมี ๒๕๐ ข้อแล้วยังไม่ได้เป็นหมวดหมู่แบบเถรวาท สังฆกรรมต่างๆ ของฝ่ายมหายานต้องใช้คัมภีร์วินัยของสรวาสติวาท ธรรมคุปตะ มหาสังฆิกะ และมหิศาสกะ สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ของฝ่ายมหายานมีดังนี้คือ

๑.	ปาราชิก	๔
๒.	สังฆาทิเสส	๑๓
๓.	อนิยต	๒
๔.	นิสสัคคียปาจิตตีย์	๓๐
๕.	ปาจิตตีย์	๙๐
๖.	ปาฏิเทสนีย์	๔
๗.	เสขิยะ	๑๐๐
๘.	อธิกรณสมถะ	๗
	รวมเป็น	๒๕๐[๑]

นอกจากนี้ พระวินัยของพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้เพิ่มวินัยของโพธิสัตว์ ๕๘ ข้อ ซึ่งแบ่งเป็นครุกาบัติ ๑๐ ข้อ และลหุกาบัติ ๔๘ ข้อ[๒] ได้จำแนกไว้มีดังนี้

ครุกาบัติ ๑๐ ข้อ ผู้ใดล่วงละเมิดมิได้ถือว่าเป็นปาราชิก

๑. ผู้ฆ่าชีวิตมนุษย์ให้ตายด้วยมือตนเอง ใช้ผู้อื่นกระทำหรือเป็นใจสมรู้ ตลอดจนฆ่าชีวิตสัตว์เล็กใหญ่ให้ตาย ต้องสถานโทษหนัก

๒. ผู้ถือเอาของผู้อื่น มีราคา ๕ มาสก ตลอดจนลักเอาของไม่มีค่าที่เจ้าของไม่อนุญาตด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องสถานโทษ หนัก

๓. ผู้เสพเมถุน นำนิมิตล่วงเข้าไปในทวารหนัก ทวารเบา หรือทางปากของผู้ชาย หรือผู้หญิง ตลอดจนสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย ต้องสถานโทษหนัก

๔. ผู้อุตตริมนุษยธรรม อวดรู้ฌานรู้มรรคผลที่ไม่มีในตน ตลอดจนพูดมุสาวาทที่ไม่ใช่ความจริง กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่น กระทำ ต้องสถานโทษหนัก

๕. ผู้ผลิตสุราเมรัยน้ำเมา ตลอดจนยาดองสุราที่ไม่ใช่รักษาโรคโดยตรง กระทำหรือผลิตเองหรือใช้คนอื่นกระทำหรือผลิต ต้องโทษสถานหนัก

---

[๑] เสถียร พันธรังศี, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๘.

[๒] พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (เย็นเจี่ยว), **สารัตถธรรมมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : วัดมังกรกมลาวาส, พ.ศ. ๒๕๑๓), หน้า ๓๕๕-๓๕๙.

๖. ผู้กล่าวร้ายบริษัท ๔ ใส่ไคล้อาบัติชั่ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ตลอดจนศึกษามานะ (สิกขมานา) สามเณร และสามเณรี โดยไม่มีมูลด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องโทษหนัก

๗. ผู้ยกตนข่มท่าน ติเตียนนินทาภิกษุอื่น ยกย่องตนเองเพื่อลาภด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องโทษสถานหนัก

๘. ผู้ตระหนี่เหนียวแน่น ไม่มีมุทิตาจิต ตลอดจนไม่เอื้อเฟื้อต่อผู้ยากจนขอทาน กลับขับไล่ไสส่ง กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่น กระทำ ต้องโทษสถานหนัก

๙. ผู้มุทะลุฉุนเฉียว ตลอดจนก่อการวิวาท ใช้มีด ใช้ไม้ ใช้มือทุบตีภิกษุอื่น กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องโทษสถานหนัก

๑๐.ผู้ประทุษร้ายต่อ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กระทำด้วยตนเองหรือใช้ผู้อื่นกระทำ ต้องโทษสถานหนัก

ลหุกาบัติ ๔๘

๑. ผู้ไม่เคารพผู้มีอาวุโสชั้นอาจารย์ของตน

๒. ผู้ดื่มสุราเมรัย

๓. ผู้บริโภคโภชนาหารปลาและเนื้อ

๔. ผู้บริโภคผักมีกลิ่นฉุนแรงให้โทษเกิดราคะ ๕ ชนิด คือ ๑. หอม ๒. กระเทียม ๓. กุไฉ่ ๔. หลักเกี๋ย ๕. เฮงกื๋อ

๕. ผู้ไม่ตักเตือนผู้ต้องอาบัติให้แสดงอาบัติ

๖. ผู้ไม่บริจาคสังฆทานแก่ธรรมกถึก

๗. ผู้ไม่ไปฟังการสอนธรรม

๘. ผู้คัดค้านพระพุทธศาสนาในมหายานนิกาย

๙. ผู้ไม่ช่วยเหลือคนป่วย

๑๐. ผู้เก็บอาวุธสำหรับฆ่ามนุษย์หรือสัตว์ไว้ในครอบครอง

๑๑. ผู้เป็นทูตสื่อสารในทางการเมือง

๑๒. ผู้ค้ามนุษย์ไปเป็นทาส ขายสัตว์ไปให้เขาฆ่าหรือใช้งาน

๑๓. ผู้พูดนินทาใส่ร้ายผู้อื่น

๑๔. ผู้วางเพลิง เผาป่า

๑๕. ผู้พูดบิดเบือนข้อความพระธรรมให้เสื่อมเสีย

๑๖. ผู้พูดอุบายเพื่อประโยชน์ตน

๑๗. ผู้ประพฤติข่มขี่บังคับเขาให้ทานวัตถุ

๑๘. ผู้อวดอ้างตนเป็นอาจารย์เมื่อตนยังเขลาอยู่

๑๙. ผู้พูดกลับกลอก สองลิ้น
๒๐. ผู้ไม่ช่วยสัตว์ เมื่อเห็นสัตว์นั้นตกอยู่ในภยันตราย
๒๑. ผู้ผูกพยาบาท คาดแค้น
๒๒. ผู้ทะนงตน ไม่ขวนขวายศึกษาธรรม
๒๓. ผู้เย่อหยิ่ง กระด้างก้าวร้าว
๒๔. ผู้ไม่ศึกษาพระธรรม
๒๕. ผู้ไม่ระงับการวิวาทเมื่อสามารถสงบได้
๒๖. ผู้ละโมบ เห็นแก่ตัว
๒๗. ผู้น้อมลาภที่เขาถวายสงฆ์อื่นมาเพื่อตน
๒๘. ผู้น้อมลาภ ที่เขาจะถวายสงฆ์ไปตามชอบใจ
๒๙. ผู้ทำเสน่ห์ยาแฝดฤทธิ์เวท ให้คนคลั่งไคล้
๓๐. ผู้ชักสื่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน
๓๑. ผู้ไม่ช่วยเหลือไถ่ค่าตัวคนให้พ้นจากเป็นทาสเมื่อสามารถ
๓๒. ผู้ซื้อขายอาวุธสำหรับฆ่ามนุษย์หรือสัตว์
๓๓. ผู้ไปดูกระบวนทัพมหรสพ และฟังขับร้อง
๓๔. ผู้ไม่มีขันติอดทนสมาทานต่อศีล
๓๕. ผู้ปราศจากกตัญญูต่อบิดา มารดา อุปัชฌายาจารย์
๓๖. ผู้ปราศจากสัจจะต่อคำปฏิญาณ จะตั้งอยู่ในพรหมจรรย์
๓๗. ผู้ปฏิบัติธุดงควัตร ในถิ่นที่มีภยันตราย
๓๘. ผู้ไม่มีคารวะ ไม่รู้จักต่ำสูง
๓๙. ผู้ไม่มีกุศลจิต ไม่สร้างบุญ สร้างกุศล ทำทาน
๔๐. ผู้มีฉันทาคติ ลำเอียงการให้บรรพชาและอุปสมบท
๔๑. ผู้เป็นอาจารย์ สอนด้วยการเห็นแก่ลาภ
๔๒. ผู้กระทำสังฆกรรมแก่ผู้มีมิจฉามรรยา
๔๓. ผู้เจตนา ฝ่าฝืนวินัย
๔๔. ผู้ไม่เคารพสมุดพระธรรมคัมภีร์
๔๕. ผู้ไม่สงเคราะห์ไม่โปรดเวไนยสัตว์
๔๖. ผู้ยืนหรือนั่งที่ต่ำแสดงธรรม
๔๗. ผู้ยอมจำนนต่ออำนาจที่ผิดธรรม
๔๘. ผู้ล่วงละเมิดธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา

ในหมวดของลหุกาบัติว่าด้วยปาณาติบาตของโยคะโพธิสัตว์สิกขาบท มีข้อความที่อนุญาตให้พระโพธิสัตว์ทำความผิดได้ถ้าเห็นว่าการทำความผิดนั้นจะช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ เนื่องจากจุดมุ่งหมายอยู่ที่การช่วยเหลือสรรสัตว์แม้ว่าตนจะต้องได้รับโทษแทนก็ตาม “ถ้าพระโพธิสัตว์เห็นโจรร้ายประกอบด้วยโลภะจะประหารสัตว์เป็นอันมากก็ดี จะประหารพระสาวก พระปัจเจกพุทธ พระโพธิสัตว์ก็ดี หรือจะลงมือสร้างอนัตริยกรรมก็ดี เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นเช่นนี้ พึงตรึกนึกว่า ถ้าเราจะประหารชีวิตของหมู่พาลนี้ เราก็จักต้องตกนิรยาบาย ครั้นมิประหารเล่า เขาก็จักก่ออนันตริยกรรม ได้เสวยทุกขวิบากอันใหญ่ เราควรประหารเขาเสียยอมให้ตนตกนิรยภูมิมิยอมให้เขาก่ออนันตริยกรรม พระโพธิสัตว์พึงมนสิการเช่นนี้แล้วถึงประกอบด้วยกุศลจิต หรืออัพยากตจิต มีหิริโอตตัปปะและเมตตาจิตแล้วประหารชีพของเขาเสียดังนี้ ไม่ชื่อว่าล่วงโพธิสัตว์สิกขาบทเลย จักบังเกิดกุศลเป็นอันมาก”[๓] ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งกล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร เรียก พรหมชาลโพธิสัตว์ศีล ซึ่งอยู่ในคัมภีร์โยคาจารภูมิศาสตร์ปกรณ์พิเศษของนิกายวิญญาณวาทิน และมีข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ วินัยของโพธิสัตว์นั้นแม้จะต้องครุกาบัติเป็นปาราชิกในโพธิสัตว์สิกขาบทก็สามารถสมาทานใหม่ได้ไม่เหมือนภิกขุปาฏิโมกข์ซึ่งทำคืนอีกไม่ได้ ทั้งนี้เพราะถือว่าสิกขาบทของภิกขุอยู่ในขอบเขตของปัจจุบันชาติ ส่วนสิกขาบทของโพธิสัตว์นั้นไม่จำกัดชาติ ดังนั้นกุลบุตรฝ่ายมหายานเมื่ออุปสัมปทากรรมแล้วก็ต้องรับศีลโพธิสัตว์ซึ่งส่วนใหญ่นิยมพรหมชาลโพธิสัตว์ศีลมากกว่าโยคะโพธิสัตว์และศีลพระโพธิสัตว์นี้ได้ห้ามภิกษุฉันเนื้อสัตว์ ของสดคาว และหัวหอม เพราะสิ่งเหล่านี้ส่งเสริมให้เกิดความกำหนัดราคะขวางกั้นจิตมิให้บรรลุสมาธิและการกินเนื้อสัตว์นี้อาจกินถูกเนื้อบิดามารดาของตนในชาติก่อนๆ ผู้รับศีลโพธิสัตว์จึงต้องถือมังสะวิรัติ

๒. พระสูตรพุทธศาสนามหายาน

พระสูตรสำคัญของพระพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งมีมูลฐานมาจากพระพุทธวัจนะของพระพุทธเจ้า พระสูตรนั้นก็มีมากมายบางสูตรก็จะยาวบางสูตรก็ปานกลางและนับเป็นผูก เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตรมีถึง ๖๐๐ ผูกในสูตรเดียว วิมลเกียรตินิทเทศสูตร ๓ ผูก ศูรางคมสมาธิสูตร ๓ ผูก สุขาวดีวยุหสูตร ๒ ผูก สันธินิรโมจนสูตร ๕ ผูก ลังกาวตารสูตร ๗ ผูก แต่ละสูตรนั้นได้นำมาตีความแยกย่อยให้ชัดเจนมากขึ้น และเป็นที่มาแห่งพระพุทธศาสนานิกายมหายานในประเทศต่างๆ และเป็นรากฐานของพระสูตรที่สำคัญๆ

พระสูตรของพุทธศาสนามหายานอาจกล่าวได้ว่าท่านนาคารชุนไม่เพียงเป็นผู้แต่งเท่านั้น แต่ท่านยังเป็นผู้นำแนวคิดแบบมหายานของพุทธศาสนาออกมาสู่โลกภายนอกและเป็นผู้ทำการอรรถาธิบายพระสูตรต่างๆ ที่มีอยู่แล้วให้เป็นระบบมากกว่าเดิมอีกด้วย พระสูตรมหายานที่ท่าน

---

[๓] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑-๒๒.

นาคารชุนได้อ้างถึงในงานเขียนต่างๆ ของท่าน ได้แก่ วัชรปรัชญามิตาสูตร ปรัชญาปารมิตาสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร คัณฑวยูหสูตร ทศภูมิกสูตร วิมลกีรติสูตร สุรางคม-สมาธิสูตร เป็นต้น ดังนั้น ท่านนาคารชุนจึงนับได้ว่าเป็นผู้รวบรวมสูตรต่างๆ ของพุทธศาสนามหายานไว้เป็นหลักฐาน ซึ่งแต่ละสูตรล้วนเป็นสูตรสำคัญอันเป็นหลักฐานของพุทธศาสนามหายานทั้งสิ้น

ในยุคของท่านนาคารชุนนั้น พุทธศาสนามหายานแบ่งออกเป็น ๒ สาย คือ สายที่เน้นแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้ากับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ซึ่งสายนี้ก่อตั้งโดยพุทธศาสนิกชนที่เป็นชาวบ้าน สายนี้มีจุดกำเนิดในอินเดียตอนเหนือ พระสูตรต่างๆ ของมหายานสายนี้ มีแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เป็นแนวคิดหลัก ส่วนสายที่สองได้สร้างแนวคิดเชิงปรัชญาขึ้นโดยยึดคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตรเป็นแกนหลักก่อตั้งขึ้นในอินเดียตอนใต้ แม้จะมีแหล่งกำเนิดที่แตกต่างกันแต่มหายานทั้งสองสายนี้ก็มีหลักแนวคิดที่เป็นแกนกลางร่วมกันคือแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ซึ่งแนวคิดทั้งสองสายยังเน้นการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณและช่วยเหลือสรรพสัตว์ อันเป็นรากฐานของความคิดที่เป็นพื้นฐานอันเดียวกัน คือ แนวคิดเรื่องศูนยตา ในบทนี้จะได้กล่าวถึงพระสุตรทั้งที่มีเนื้อหาทางปรัชญาและเนื้อหาทางพระสูตรตามลำดับดังนี้

๒.๑ วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร

๑. วัชรปรัชญาปารมิตสูตรชั้นหลักอันสำคัญยิ่งสูตรหนึ่งของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน พุทธมามกชนฝ่ายมหายาน ทั้งจีน ญี่ปุ่น เวียดนาม เกาหลี ย่อมรู้จักคุ้นเคยกับพระสูตรนี้ได้ดี โดยเฉพาะในวงการพุทธบริษัทจีนได้จัดพระสูตรนี้เป็นปาฐะที่จะต้องสวดสาธยายในงานพิธีศราทธพรต ดุจเดียวกับการสวดอภิธรรมของเราถ้าว่าโดยลักษณะของพระสูตรนี้ ก็จัดเข้าในหมวดปรัชญาปารมิตาในพระไตรปิฎกของลัทธิมหายาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสูตรหมวดปรัชญาปารมิตาสูตรที่สำคัญๆ อาทิเช่น มหาปรชญาปารมิตาสูตรก็ดี ไมตรีราชาโลกปาลสูตรก็ดี และวัชรปรัชญาปารมิตสูตร ฯลฯ ก็ดี ล้วนเป็นหลักธรรมสำคัญของลัทธิมหายานนิกายศูนยตวาทินหรือที่เรียกอีกนามหนึ่งว่า นิกายมาธยมิกะ อันมีพระนาคารชุนมหาเถราจารย์ชาวอินเดียเป็นผู้ก่อกำเนิดมาครั้งพุทธศตวรรษที่ ๗ แต่วัชรปรัชญาปารมิตสูตร ใช่ว่าจะมีความสำคัญสำหรับนิกายศูนยตวาทินนิกายเดียวเท่านั้นก็หาไม่ แม้นิกายอื่นๆ ในลัทธิมหายาน เช่นนิกายวิชญาณวาทินหรือโยคาจารย์นิกายเซ็น นิกายเทียนไท้ นิกายฮั่วเงี้ยม และนิกายสุขาวดี ก็นับถือยกย่องพระสูตรนี้ คณาจารย์แห่งนิกายดังกล่าว ได้แต่งอรรถกถาแก้พระสูตรนี้ตามคติแห่งนิกายของตนนับตั้งแต่บุราณกาลจวบจนสมัยปัจจุบัน ยิ่งนิกายเซ็นด้วยแล้วก็ยิ่งบูชาพระสูตรนี้หนักหนาถึงกับถือว่าวัชรปรัชญาปารมิตาสูตรเป็น

ดุจกุญแจที่จะไขให้ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุถึงความเป็นพุทธโดยฉับพลัน[๔] คติธรรมในวัชรปรัชญาปารมิตาสูตรนี้ไม่มีอะไรพิสดารนอกเหนือกว่าคติธรรมในอนัตตลักขณสูตรฝ่ายบาลี เพียงแต่อนัตตลักขณสูตรพูดอย่างย่อๆ สั้น ๆ ไม่ละเอียดในเชิงวิจัย เช่นวัชรปรัชญาปารมิตาสูตรเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ทั้ง ๒ พระสูตรนี้เป็นสูตรประกาศทฤษฎี "อนัตตา" หรือ "อนาตมา" ความไม่มีตัวตนนั้นเป็นจุดเด่นพิเศษของพระพุทธศาสนาที่แตกต่างจากปรัชญาชั้นสูงของพราหมณ์ เช่นปรัชญาเวทานตะก็ดี ปรัชญาสังขยาก็ดี แม้จะสอนให้ละความยึดถือในสรรพสิ่งอื่นๆ มีร่างกายและวิญญาณเป็นต้น แต่ที่สุดก็ยังมี "อาตมัน" หรือ "พรหมาตมัน" คือตัวตนที่แท้จริง เหลืออยู่เป็นบรมสุขเป็นนิพพานในตัวของมันเอง หรือไปกลมกลืนกับสภาพอมตะอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนพระพุทธศาสนาสอนให้รุดหน้าไปโดยการดับแม้ที่สุดความมีอยู่แห่งอาตมันนี้ด้วย เป็นการดับรอบขั้นสุดท้าย เพราะตราบใดที่ยังมี "ตัวเรา" ตราบนั้นก็ยังมี "ของ ๆ เรา" ตราบใดยังมี "ผู้รู้" ตราบนั้นก็ยังมี "สิ่งที่รู้" ซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่ายังเป็นอาสวกิเลสชั้นสุขุมละเอียดอยู่ ไม่หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้เด็ดขาดเหมือนมีกองไฟอยู่ก็ย่อมมีความร้อนฉะนั้น หลักธรรมซึ่งปรากฏในวัชรปรัชญาปารมิตาสูตรว่าโดยสรุปแล้วก็คือการปฏิเสธความมีอยู่แห่ง "ตัวตนหรือผู้รู้" และปฏิเสธความมีอยู่แห่ง "สิ่งที่รู้" กล่าวคือปฏิเสธอหังการและมมังการนั้นเอง[๕]

๒.๒ ปรัชญาปารมิตาสูตร

ปรัชญาปารมิตาสูตร จัดว่าเป็นพระสูตรดั้งเดิมที่สุด เป็นมูลฐานทฤษฎีว่าด้วยศูนยตา ปรัชญาปารมิตาสูตรนี้มีอยู่หลายคัมภีร์ด้วยกัน เช่น มหาปรัชญาปารมิตา อัษตสหัสริกปรัชญาปารมิตาหฤทยะ เป็นต้น พระสูตรนี้ได้แปลออกเป็นภาคจีนประมาณพ.ศ.๗๑๓ ท่านกุมารชีพ แปลไว้หลายคัมภีร์ เช่นอัษตสหัสริกะ วัชรัจเฉทิกะอันเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดชาวจีนมากที่สุด วัชรัจเฉทิกะปรัชญาปารมิตาสูตร สอนว่า "ทุกๆ สิ่ง ทุกๆ อย่างเป็นเพียงมายา เป็นเพียงปรากฏการณ์ และเป็นเพียงผลิตกรรมของจิตของเราเองเท่านั้น" แล้วลงท้ายด้วยคำว่า "สิ่งประกอบทั้งมวลเหมือนความฝัน ฟองน้ำ เงาหยาดน้ำค้าง แสงฟ้าแลบ" ส่วนในปรัชญาปารมิตาหฤทยะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่สั้นที่สุด และเป็นหัวใจของพระสูตรชุดนี้ได้กล่าวถึงเรื่องของศูนยตาไว้โดยละเอียดว่า "เมื่ออวโลกิเตศวรเข้าสมาธิก็เกิดความเข้าใจว่ามีขันธ์ ๕ และรู้แจ้งว่าขันธ์ ๕ เหล่านี้โดยสภาพของมันแล้วเป็นของศูนย์"[๖]

---

[๔] เสถียร โพธินันทะ, **ชุมนุมพระสูตรมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๒๖๔-๒๖๕.

[๕] อ้างแล้ว. หน้า ๒๖๕-๒๖๗.

[๖] พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์, **พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๗๘.

๒.๓ อวตังสกสูตร

อวตังสกะสูตร มหายานถือว่า เป็นพระสูตรที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอง ภายหลังที่ได้สำเร็จพระสัมมาโพธิญาณแล้ว ๓ สัปดาห์ ในขณะที่พระองค์เข้าสมาธิหรืออยู่ในสภาพธรรมกาย อวตังสกะสูตรนี้ต้นฉบับแปลที่สมบูรณ์มีอยู่ ๒ ฉบับคือ

๒.๑ ฉบับที่แปลโดย ท่านพุทธภัทระ เป็นหนังสือ ๖๐ เล่ม แปลในราชวงศ์ชินตะวันออกในระหว่างปี พ.ศ.๙๕๑- ๑๐๖๕

๒.๒ ฉบับแปลโดยท่านสิขนันทะ ซึ่งได้แปลในสมัยราชวงศ์ถัง ระหว่างปี ๑๒๓๘-๑๒๔๒ เป็นหนังสือ ๘๐ เล่ม

๒.๓ ท่านปรัชญาได้แปลอีกฉบับหนึ่ง เป็นหนังสือ ๔๐ เล่ม แปลราวปี พ.ศ. ๑๓๑๒-๑๓๔๐

ความสำคัญของพระสูตรนี้คือ เมื่อพิจารณาแห่งเนื้อหาของพระสูตรแล้วจะเห็นว่าเป็นการอธิบายโลกในแสงจิตภาพของไวโรจนพุทธ พุทธที่สูงสุดหรือธรรมกาย เห็นโลกเต็มไปด้วยความแจ่มใส เห็นโลกแห่งแสงบริสุทธิ์แท้จริง ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกล้วนเป็นหนึ่ง หนึ่งนั้นคือสัจสูงสุด พุทธะจิต และสรรพสัตว์ เป็นหนึ่งอันเดียวกัน

๒.๔ คัณฑวยุหสูตร

คัณฑวยุหสูตรนี้ เป็นพระสูตรที่บรรยายการจาริกแสวงโมกษะธรรมของชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อ สุธนะ ซึ่งมีเรื่องอยู่ว่า สมัยหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับ ณ เชตะวันวิหารในเมืองสาวัตถีซึ่งอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายพระโพธิสัตว์ประมาณ ๕๐๐ มีพระสมันตภัทรโพธิสัตว์และพระมัญชุศรีโพธิสัตว์เป็นหัวหน้าพระโพธิสัตว์เหล่านั้น กำลังคอยฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์อยู่แต่พระพุทธเจ้าทรงเข้าสมาธิเสีย พร้อมกับได้ทรงเนรมิตพระวิหารเชตวันให้ใหญ่โตอย่างหาขอบเขตมิได้ พระโพธิสัตว์จากสิบทิศได้พร้อมกันมาเฝ้าพระองค์และได้แต่งโศลกสรรเสริญพระองค์พระพุทธเจ้าได้ทรงเปล่งรัศมีออกจากพระอุณาโลม ส่องสว่างเห็นพระโพธิสัตว์ทั้งหลายทั่วทศทิศเป็นเหตุให้ดวงใจของพระโพธิสัตว์ทั้งมวลเต็มเปี่ยมไปด้วยความกรุณา เพื่อจะบำเพ็ญประโยชน์ต่อสรรพสัตว์

พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ หลังจากได้รับพระรัศมีคือความชุ่มชื่นที่เกิดจากพระรัศมีของพระพุทธเจ้าแล้ว จึงได้ท่องเที่ยวสั่งสอนประชาชนในที่ต่างๆ ในสมัยหนึ่ง ในขณะที่กำลังสั่งสอนชาวประชาอยู่ในเมืองหนึ่งของแคว้นธัญยนคร มีเด็กหนุ่มในตระกูลผู้มั่งคั่งคนหนึ่งชื่อ สุธนะ นั่งฟังธรรมอยู่ในที่ชุมนุมนั้นด้วย สุธนะฟังด้วยปรารถนาเพื่อศึกษา พระมัญชุศรีโพธิสัตว์จึงได้แนะนำแก่เขาว่า ในการแสวงหาสัจธรรมนั้น เธอต้องแสวงหาเพื่อนที่แท้จริงคอยช่วยเหลือจงไปที่ภูเขามโยโฮ (Myoho) ประเทศ โษรไก (Shorakai) ณ ที่นั้นเธอจะพบสาครเมฆภิกษุ ท่านจะให้คำแนะนำที่ดีต่อเธอ สุธนะ

จึงได้เดินทางไปพบสาครเมฆภิกษุ ท่านก็ได้สั่งสอนแก่เขาอย่างกว้างขวางและแนะนำให้เขาไปหาเพื่อนคนอื่นๆ ต่อไปอีก โดยนั้ยนี้ สุธนะจึงได้ไปเที่ยวหาสหายถึง ๕๓ คน สุดท้ายได้ไปหาพระสมันตรภัทรโพธิสัตว์อาศัยคำสั่งสอนของท่าน สุธนะจึงได้บรรลุธรรมธาตุคือ ความจริงอันเป็นขั้นสูงสุด

ในตอนท้ายของคัณฑวยุหสูตร ได้กล่าวถึงคำปฏิญาณของสุธนะและความปรารถนาของเขาในการที่ประสงค์ไปเกิดในสุขาวดียุหภพ คำปฏิญาณของสุธนะมีดังนี้

๑. ขอนับถือพระพุทธะ

๒. ขอให้ได้สรรเสริญพระตถาคต

๓. ขอให้ได้ถวายเครื่องไทยธรรมแด่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์

๔. ขอให้ได้สารภาพบาปในอดีต

๕. ขอให้จงยินดีในบุญกรรม และความสุขของบุคคลอื่น

๖. ขอให้ได้อาราธนาพระพุทธเจ้าสั่งสอนธรรม

๗. ขอให้ได้อาราธนาพระพุทธเจ้าดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในโลก

๘. ขอให้ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อสั่งสอนแก่บุคคลอื่น

๙. ขอให้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสรรพสัตว์

๑๐. ขอให้ได้บำเพ็ญต่อบุคคลอื่น

๒.๕ ทศภูมิกสูตร

พระสูตรนี้ต้นฉบับเดิมที่เป็นภาษาสันสกฤตยังอยู่ครบสมบูรณ์ และมีฉบับแปล ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งแปลโดยท่านธรรมรักษ์ ซึ่งแปลในปี พ.ศ. ๘๔๐ และฉบับที่แปลโดยกุมารชีพ พระสูตรนี้แสดงถึงภูมิทั้ง ๑๐ และบรรยายถึงข้อปฏิบัติที่จะทำให้บุคคลบรรลุความเป็นพระโพธิสัตว์ ๑๐ ประการ คือ

๑. ปรฺมุทิตา ขั้นนี้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมี เฉลี่ยความสุขให้สรรพสัตว์

๒. วิมลา ขั้นนี้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญศีลบารมี

๓. ปรฺภากวี ขั้นนี้พระโพธิสัตว์พิจารณาถึงสภาพอันแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย แสวงหาธรรมเพื่อช่วยสัตว์ผู้ประสบทุกข์ โดยปฏิบัติขันติบารมีธรรม

๔. อริสฺมติ ขั้นนี้พระโพธิสัตว์ ขจัดความคิดอันผิดๆ ให้หมดสิ้นไป บำเพ็ญวิริยบารมี

๕. สุทุรชยา ขั้นนี้พระโพธิสัตว์มีความรู้สมบูรณ์ ด้วยการปฏิบัติฌานบารมี

๖. อภิมุกฺตา ขั้นนี้พระโพธิสัตว์ เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มชัดในทฤษฎีปฏิจจสมุปบาท เป็นขั้นแห่งปรัชญาหรือปัญญาบารมี

๗. ทูรงฺคม ขั้นนี้พระโพธิสัตว์ เกิดความชำนาญในอุบายวิธีต่างๆแห่งปัญญา

๘. อจล ขั้นนี้พระโพธิสัตว์มิได้ทรงติดอยู่ในสภาพที่ไม่เกิดและไม่ตาย เกิดในพุทธศาสนายังภูมิแห่งพุทธของตนให้บริสุทธิ์ ปฏิบัติปรินามนบารมี

๙. สาธุมติ ขั้นนี้พระโพธิสัตว์มีปรัชญาของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์เต็มที่สามารถสั่งสอนธรรมและปลุกสัตว์ให้ตื่นขึ้นจากอวิชชาเป็นขั้นที่บำเพ็ญพลบารมี

๑๐. ธรฺมเมฆ ขั้นนี้พระโพธิสัตว์บรรลุขั้นสุดท้าย พระโพธิสัตว์มีอำนาจและลักษณะของพระพุทธทุกประการเป็นขั้นที่บำเพ็ญญาณบารมีธรรม

๒.๖ วิมลกีรติสูตร

พระสูตรนี้มีกำเนิดราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๙ เมื่อพระนาคารชุนรจนาอรรถถามหาปรัชญาปารมิตาสูตรก็ได้อ้างข้อความในวิมลกีรติสูตรนี้หลายตอน เป็นที่น่าเสียดายว่า ต้นฉบับสันสกฤตของพระสูตรนี้ ปัจจุบันหายสาบสูญค้นหาไม่พบแม้ในคัมภีร์ศึกษาสมุจจัยของพระสันติเทวะ (รจนาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓) ได้ยกข้อความในพระสูตรนี้มาอ้างไว้มากแห่ง ทำให้เราสามารถเห็นเค้าโครงพระสูตรนี้ในรูปสันสกฤต แต่ก็มิใช่พรสูตรนี้ทั้งสูตร อย่างไรก็ดี เป็นโชคดีของวรรณคดีพระพุทธศาสนามหายานที่ได้มีผู้แปลถ่ายทอดรักษาไว้ในพากย์จีนพากย์ทิเบตครั้งบุราณกาล เฉพาะวิมลกีรติในพากย์จีนแปลกันไว้ถึง ๗ สำนวนด้วยกัน แต่เหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันเพียง ๓ สำนวนเท่านั้น คือ

๑. ฉบับแปลของอุบาสกจีเหลียน ในพุทธศตวรรษที่ ๗

๒. ฉบับแปลของพระกุมารชีพ ในพุทธศตวรรษที่ ๙

๓. ฉบับแปลของพระสมณเฮี่ยงจัง ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑[๗]

พระสูตรนี้นิกายเซ็นชอบและนิยมเป็นที่สุด ในพากย์จีนมีอยู่หลายฉบับ แต่ปัจจุบันมีอยู่ ๓ ฉบับ ในญี่ปุ่นมีอรรถกถาอธิบายความในพระสูตรนี้เกือบทุกนิกาย ความในพระสูตรนี้เล่าว่า

ครั้งหนึ่ง วิมลกีรติโพธิสัตว์ มิได้ไปร่วมประชุมเพราะป่วย พระพุทธองค์จึงสั่งให้พระโพธิสัตว์ทั้งหลายไปถามข่าวเกี่ยวกับความเจ็บไข้ของวิมลกีรติโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็อิดเอื้อนไม่อยากไป โดยอ้างเหตุว่า ตนเองมีค่าไม่สมควรจะไปให้คำแนะนำแก่วิมลกีรติโพธิสัตว์ ตกลงพระมัญชุศรีโพธิสัตว์เป็นผู้ไปและได้ถามถึงสุขภาพของวิมลกีรติโพธิสัตว์ ท่านได้ตอบด้วยคำพูดที่น่าจับใจว่า ความเจ็บไข้ของพระโพธิสัตว์เกิดจากมหากรุณาและมีอยู่ในเวลาที่สรรพสัตว์ยังคงมีอวิชชา เมื่อใดความป่วยของสรรพสัตว์หมดสิ้นไปแล้ว เมื่อนั้นความป่วยไข้ของข้าพเจ้าจะหมดไปด้วย ข้าพเจ้าป่วยก็เพราะสรรพสัตว์ทั้งหลายป่วย

จุดเด่นของวิมลกีรติสูตรอยู่ตรงที่ว่า การจะเป็นพระโพธิสัตว์และดำรงชีวิตตามแบบอย่างพระโพธิสัตว์นั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นพระภิกษุใครๆ ก็อาจปฏิบัติได้เหมือนกันหมด พีชะแห่งความ

---

[๗] เสถียร โพธินันทะ, **ชุมนุมพระสูตรมหายาน**, ธ-น.

เป็นพุทธอาจค้นพบได้แม้กระทั่งชีวิตของผู้ครองเรือน ความหมายอันแท้จริงของสูตรนี้ก็คือการค้นหาความเป็นพุทธในตัวเอง ซึ่งเต็มไปด้วยตัณหานานาประการเมื่อพบแล้วทำตัวให้บริสุทธิ์

๒.๗ สุรังคม-สมาธิสูตร

พระสูตรนี้อ้างถึงความสำคัญของการบำเพ็ญสมาธิว่า เป็นมูลเหตุให้บรรลุการตรัสรู้ความเป็นพระโพธิสัตว์และสัจธรรม ฉบับแปลมีถึง ๙ ฉบับ แต่สูญหายไปเสีย ๘ คงเหลือเพียงฉบับเดียวที่กุมารชีพแปลเท่านั้น

สุรังคม-สมาธิสูตรได้กล่าวว่า พระสถิรมติโพธิสัตว์ได้เป็นผู้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาชีวิตแห่งความเป็นพระโพธิสัตว์หากแต่ยังไม่ต้องการจะเข้าสู่นิพพานควรจะปฏิบัติอย่างไรดี พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ควรบำเพ็ญสมาธิ [๘]

๒.๘ สัทธรรมปุณฑริกสูตร

พระสูตรที่สำคัญพระสูตรหนึ่งซึ่งนิกายมหายานในจีนและญี่ปุ่นนับถือกันมาก ฉบับแปลภาษาจีนเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันมีอยู่ ๓ ฉบับ คือ

๑. ฉบับแปลของท่านธรรมรักษ์ แปลในปี พ.ศ. ๘๒๙

๒. ฉบับแปลของท่านกุมารชีพ แปลในปี พ.ศ. ๙๔๙

๓. ฉบับแปลของท่าจิสันคุปตะและท่านคุปตะ แปลในปี พ.ศ. ๑๑๔๔

ฉบับแปลทั้ง ๓ ถือว่าฉบับที่ท่านกุมารชีพแปลเป็นฉบับที่ดีที่สุด ใจความของพระสูตรโดยย่อมีว่า

ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ท่ามกลางพระภิกษุ พระโพธิสัตว์เทวดาและสัตว์อื่นๆ เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมจบแล้วก็เข้าสมาธิและแผ่รัศมีไปยังโลกทางทิศตะวันออก เมื่อพระองค์ออกจากสมาธิ ได้ตรัสบอกแก่พระสารีบุตรว่า เหตุที่พระองค์ทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ด้วยอุบายวิธีต่างๆกัน เนื่องด้วยพระมหากรุณาของพระองค์ที่มีต่อสรรพสัตว์ คำสั่งสอนอันแท้จริงของพระตถาคตนั้นมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้นคือเพื่อสรรพสัตว์ แล้วพระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าเรื่องบิดาได้ช่วยบุตร ๓ คนออกจากเรือนแล้วก็ได้พบรถอันสวยงามคันหนึ่ง เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าพระตถาคตได้ช่วยสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากไตรโลกอันเป็นเสมือนหนึ่งเรือนไฟไหม้ โดยอาศัยวิธีต่างๆ สั่งสอน แต่จุดมุ่งหมายเป็นอันเดียวกันหมดคือเพื่อสรรพสัตว์

---

[๘] พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์, **พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน**, หน้า ๘๕.

๒.๙ ศรีมลาเทวีสูตร

ผู้แปลพระสูตรนี้คือ ท่านคุณภัทร พ.ศ. ๘๖๓-๑๐๒๒ และท่านโพธิรุจิ พ.ศ. ๑๐๕๑-๑๐๗๘ พระสูตรแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน มีใจความดังนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสพยากรณ์แห่งหญิงผู้หนึ่งคือ เจ้าหญิงศรีมาลาเทวีว่า “เมื่อเธอเข้าใจธรรมชาติอันแท้จริงของตถาคตแล้ว เธอจะตั้งบริสุทธิภูมิอันสูงสุดขึ้น” เมื่อได้ฟังคำพยากรณ์เช่นนี้ เจ้าหญิงศรีมาลาเทวีจึงได้ตั้งสัตย์ปฏิญาณไว้ ๑๐ ประการคือ

๑. จะไม่ล่วงละเมิดคำสั่งสอน

๒. จะไม่เป็นคนหยิ่งยโส

๓. จะไม่ขอโกรธเคืองกับใคร

๔. จะไม่เป็นคนอิจฉาริษยา

๕. จะไม่ให้ความกลัวมาครอบงำ

๖. จะไม่รักใคร่สสารวัตถุใดๆ

๗. ขอปฏิบัติคุณธรรม ๘ คือ ให้ทาน ปิยวาจา กระทำประโยชน์และร่วมมือกับบุคคลอื่นกับทั้งขอให้ได้ดำรงอยู่ในสภาพที่ไม่มีความเกาะเกี่ยวใดๆ

๘. ขอให้ได้ปลดเปลื้องสัตว์ทั้งหลายออกจากความทุกข์

๙. คัดค้านการล่วงละเมิดพระวินัย

๑๐. รักษาธรรม

นอกจากนี้ เจ้าหญิงศรีมาลาเทวียังได้กล่าวอธิบายว่า มีบุคคล ๓ ประเภทเท่านั้นที่เข้าสู่วิถีของมหายาน

๑. บุคคลผู้บรรลุธรรมด้วยปัญญาอันลึกซึ้งของตนเอง

๒. บุคคลผู้ยังธรรมแห่งความเชื่อฟังให้สมบูรณ์

๓. บุคคลผู้ถึงแม้จะไม่เข้าใจปัญญาแต่เชื่อมั่นในพระตถาคต

๒.๑๐ พรหมชาลสูตร

พระสูตรนี้ ท่านกุมารชีพ ได้แปลไว้ในปี พ.ศ. ๙๔๙ เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยวินัยของมหายานในพระสูตรนี้มหายานทุกนิกายถือว่าเป็นหลักวินัยที่สำคัญโดยเฉพาะนิกายชินงอนถือเป็นหลักประจำนิกาย วินัยของมหายานนั้น มีอยู่ ๑๐ ประการคือ

๑. ไม่ฆ่าสัตว์

๒. ไม่ลักทรัพย์

๓. ไม่ละเมิดบุตรภรรยาบุคคลอื่น

๔. ไม่พูดคำเท็จ

๕. ไม่ดื่มน้ำเมา

๖. ไม่กล่าวให้ร้ายต่อผู้อื่น

๗. ไม่สรรเสริญตัวเอง

๘. ไม่เป็นคนอิจฉาริษยา

๙. ไม่เป็นคนอกตัญญู

๑๐. จงสรรเสริญพระไตรรัตน์

พุทธบุตรต้องถือว่าชายทุกคนเป็นเสมือนหนึ่งบิดาของเขา สตรีทุกคนเป็นมารดาของเขา เพราะว่าคนเหล่านี้ในอดีตเคยได้เป็นมารดาบิดาของตนมาแล้ว ถ้าหากฆ่าคนเหล่านี้ก็เท่ากับฆ่ามารดาบิดาของตนเอง

๒.๑๑ สุขาวตีวยุหสูตร

พระสูตรนี้เป็นหลักสำคัญในลัทธิมหายาน เท่ากับคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตร ในยุคของท่านนาคารชุน มีแนวคิดเรื่องภพหน้าปรากฏในนิกายบริสุทธิภูมิ หรือนิกายสุขาวดี ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. การเกิดใหม่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ร่วมกับพระเมตไตย์โพธิสัตว์

๒. การเกิดใหม่ในภูมิตะวันออก(ชั้นอภิรดี) ร่วมกับพระอักโษภยะ

๓. การเกิดใหม่ในภูมิตะวันตก(ชั้นสุขาวดี) ร่วมกับพระอมิตาภะ

สุขาวตีวยุหสูตรนี้ ชี-เกา กับ โลกักเษมะ ได้เป็นผู้นำเข้าสู่ประเทศจีนในราวพุทธศตวรรษที่ ๒ ต่อจากนั้นมา ก็ได้มีการแปลออกเป็นพากษ์จีนหลายครั้ง ท่านสังหวารมัน ได้แปลไว้ในปี พ.ศ. ๕๖๕ และต่อมากุมารชีพได้แปลไว้เมื่อปี พ.ศ. ๑๐๐๘ เรียกชื่อว่า อนุสุขาวตีวยุหสูตร

ในคัมภีร์สุขาวตีวยุหสูตรเล่าว่า พระพุทธเจ้าได้สนทนากับพระอานนท์ถึงเรื่องพระภิกษุธรรมการะว่า ต่อไปจะได้ตรัสรู้เป็นพระอมิตาภะพุทธเจ้า พระภิกษุธรรมการะนี้ ได้ตั้งสัตย์ปฏิญาณไว้ว่า จะยังไม่ขอบรรลุความเป็นพระโพธิสัตว์ จนกว่าจะได้ช่วยเหลือสรรพสัตว์หมดแล้วจึงจะบรรลุ จึงได้ตั้งปริสุทธิภูมิหรือแดนสุขาวดีขึ้น เพื่อรับรองดวงวิญญาณของบุคคลผู้ที่จะไปเกิดในภพนี้ ผู้ที่จะไปเกิดในสุขาวดีภพได้ ต้องมีความเชื่อมั่นในพระอมิตาภะพุทธเจ้า ในเวลาตายก็ให้ระลึกถึงชื่อของพระอมิตาภะพุทธเจ้าไว้

๒.๑๒ ตถาคตครรภสูตร

พระสูตรนี้มีอีกชื่อหนึ่งว่า “มหาไพบูลยตถาคตครรภสูตร” มีผู้แปลออกสู่พากย์จีนเมื่อปี พ.ศ.๘๙๓-๙๗๔ คำว่า “ตถาคตครรภ” มีปรากฏอยู่ในทศภูมิกสูตรก่อน ในพระสูตรได้อธิบายไว้ว่าตถาคตครรภนั้นก็คือพุทธภาวะ กล่าวคือจิตของคนธรรมดานั้นแม้จะถูกหุ้มห่อด้วยกิเลส แต่

ภายในก็ยังมีภาวะเท่ากับพระตถาคตเจ้า และทั้งนี้ไม่เกี่ยวกับโลกนี้จะมีพระพุทธเจ้าเสด็จมาปรากฏให้เห็นนั้น ก็เพื่อจะให้สัตว์โลกทราบถึงข้อนี้ คือจะให้ทราบว่า สัตว์โลกมี "พีชะ" ของ "พุทธะ" อยู่แล้ว

พระสูตรนี้แม้จะกล่าวว่า จิตมีความเป็นพุทธโดยกำเนิดแล้ว แต่ไม่ได้อธิบายถึงคุณลักษณะของตถาคตครรภ และตถาคตครรภนี้มีความสัมพันธ์กับกิเลสอย่างไร รวมทั้งความสัมพันธ์กับการเวียนว่ายตายเกิดด้วย พระสูตรนี้จึงควรสันนิษฐานว่าเป็นพระสูตรแรก

๒.๑๓ อสมปูรณอนุสูตร

พระสูตรนี้ไม่ทราบผู้ใดแปลสู่พากย์จีน ความในพระสูตรนี้ถือว่า สัตว์โลกย่อมเกิดดับอยู่ใน "ธรรมธาตุ" ขณะที่สัตว์โลกมีความหลงผิดอยู่ ก็ไม่มีอะไรเป็นการเพิ่ม ในขณะที่สัตว์โลกนั้น เห็นแจ้ง แล้วก็ไม่มีอะไรที่ได้ลดหย่อนไป นี้คือความหมายของคำว่า ไม่เพิ่มไม่หย่อน คือไม่มีการเพิ่มเติมหรือลดหย่อนในทางจิตที่กำลังหลงผิดอยู่หรือเห็นแจ้งอยู่

พระสูตรนี้สรุปว่า สัตว์โลกธาตุ คือตถาคตครรภ และตถาคตครรภ คือธรรมกาย ซึ่งเป็นสิ่งที่สมบูรณ์โดยไม่มีอะไรเพิ่มและไม่มีอะไรหย่อนไป ฉะนั้นสัตว์โลกธาตุซึ่งมีธรรมกายนี้ เป็นภาวะแห่งปรมัตถธรรม ไม่เกิด ไม่ดับ แต่เนื่องด้วยเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสัตว์โลกธาตุ จึงแสดงออกเป็นความหลงผิดหรือเป็นความเป็นแจ้งที่สัตว์โลกมีความหลงผิดหรือเห็นแจ้งนั้น เนื่องจาก

๑. ปรับจิตให้เข้ากับตถาคตครรภ ประกอบการที่เป็นวิสุทธิธรรม

๒. ไม่ปรับจิตให้เข้ากับตถาคตครรภ ประกอบการที่เป็นกิเลส

๒.๑๔ มหาปรินิรวาณสูตร

พระสูตรนี้ท่านธรรมรักษ์ แปลไว้เมื่อปี พ.ศ. ๙๖๖ พระสูตรนี้ได้บรรยายถึงว่า แนวคิดของพุทธภาวะของพระสูตรต่างๆ ดังกล่าวล้วนแต่เป็นการค้นหาความสำเร็จในความเป็นพุทธโดยสัญชาตญาณอันมีมาแต่เก่าก่อนซึ่งเป็นการเริ่มจากตรรกวิทยาหรือจิตวิทยา ส่วนที่พระองค์ยังคงสถิตอยู่ ซึ่งถือว่าเอาพระธรรมของพระองค์เป็นการสถิตอยู่ของพระองค์นั้นทัศนะแบบนี้เป็นแต่เพียงการนำเอาพระธรรมของพระองค์มาเป็นจุดที่จะให้ระลึกถึงบุคลิกของพระองค์เท่านั้น ไม่เป็นการเพียงพอสำหรับศาสนา ฉะนั้นพระสูตรนี้จึงถือเอาพระองค์ในประวัติศาสตร์เป็นพระองค์ที่ยังทรงสถิตอยู่

พระสูตรนี้ ขยายความจากนิพพานของเถรวาทมารวมกับแนวคิดของมหายานที่แตกต่างกับพระสูตรอื่นนั้น ความจริงหลักธรรมเป็นแนวทางที่จะละความหลงไปสู่ความเห็นแจ้งเพื่อความหลุดพ้น แต่ความหลุดพ้นอันอาศัยการละความหลงไปสู่การเห็นแจ้งนั้น มีอยู่ทางเดี่ยว คือด้วยจิตของเรา ที่ว่าตถาคตครรภ พุทธจิต ธรรมกาย พุทธกายหรือนิพพานก็ตาม ล้วนเป็นการสังเกตุจากจิต

พระสูตรนี้ถือว่า การนิพพานของพระองค์ ไม่เป็นแง่ลบตามที่เคยเข้าใจกันแต่เป็นการแสดงออกของ “ความใหญ่ยิ่งของมหาอัตต” เป็นนิจจัง เป็นสุข เป็นวิสุทธิ แม้พระวรกายที่เราเห็นจะดับไปก็ตาม แต่พระวรกายที่แท้จริงยังคงมีอยู่และพระวรกายที่แท้จริงนี้ มีอยู่เพื่อจะโปรดสัตว์ จึงได้บันดาลให้เกิดเป็นนิรมานกายและสัมโภคกาย

จากแนวคิดพระวรกายยังสถิตย์อยู่ ดำเนินมาถึงพระวรกายในประวัติศาสตร์ก็ยังคงสถิตย์อยู่นั้น เริ่มด้วยสัทธรรมปุณฑริกสูตร ต่อด้วยพระสูตรนี้แล้วถูกขยายไปอีกในสุวรรณประภาสูตร

พระสูตรนี้ เริ่มด้วยการถือว่า สัตว์โลกมีพุทธภาวะอยู่ทั้งสิ้นจบลงด้วยการถือว่า พระองค์ทรงสถิตย์อยู่เป็นนิตย์ เมื่อเช่นนี้ก็เป็นอันรับรองว่าสัตว์โลกจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้ทั้งสิ้น ความจริงตามแนวคิดของสายตถาคตครรภแม้จะยืนยันว่าสัตว์โลกบรรลุถึงพุทธภูมิได้ทั้งสิ้น แต่ก็มีข้อแม้ว่าประเภทอิจฉันติกะสำเร็จไม่ได้ แต่พระสูตรนี้รับรองว่าอิจฉันติกะก็จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในที่สุด เพราะว่า อิจฉันติกะแม้จะไม่ประกอบกุศลกรรม แต่พุทธภาวะที่มีอยู่เป็นกุศลกรรม เมื่อมีพุทธภาวะย่อมต้องบรรลุในพุทธภาวะถึงพุทธภูมิได้ในวันใดวันหนึ่งอย่างแน่นอน

แนวคิดดังกล่าว แม้จะไม่ใช่สูตรนี้สร้างขึ้นทั้งหมด แต่เนื่องจากเป็นพระสูตรใหญ่จึงเป็นการสนับสนุนให้หลักธรรมเหล่านี้หนักแน่นยิ่งขึ้น และเป็นสาระสำคัญของพุทธศาสนาในอินเดียรวมทั้งมีอิทธิพลมากในจีนด้วย

๒.๑๕ สันธินิรโมจนสูตร

พระสูตรนี้เป็นพระสูตรเก่าแก่พระสูตรหนึ่ง ซึ่งท่านเฮี่ยงจัง (พระถังซัมจั๋ง) ได้แปลออกมาเป็นคัมภีร์หลักของนิกายธรรมลักษณ์

พระสูตรนี้ถือว่า สรรพธรรมในโลกธาตุ ล้วนเกิดจากจิต แต่จิตนี้ได้ให้กำเนิดแก่โลกได้อย่างใด โลกจึงมีสภาพเช่นนี้ต่างไม่ได้อธิบายให้ชัด คงถือว่าเนื่องมาจากอวิชชาโลกอันเป็นความหลงนี้จึงเกิดขึ้น หากจิตบริสุทธิ์สุขาวดีก็จะเกิดขึ้นเช่นกัน

อวิชชานั้น ต่างถือว่าเป็น “มูลอวิชชา” ส่วนจิตที่บริสุทธิ์ (สัทจิต) ต่างรับรองว่ามีพุทธภาวะอยู่และเป็นตถาคตครรภ เมื่อเช่นนี้ อวิชชากับสัทจิตมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และร่วมกันแสดงออกซึ่งโลกนี้ได้ด้วยประการใดยังไม่เป็นการอธิบายและที่สุดก็เกิด “วิญญาณมาตรา” (ด้วยวิญญาณเท่านั้น) ขึ้น เพื่ออธิบายในเรื่องเหล่านี้

หลักธรรมวิญญาณมาตรา สำเร็จด้วยพระอสังคะ พระวสุพันธุและพระคณาจารย์อีกหลายท่าน แต่มีรากฐานมาจากพระสูตรนี้ทั้งสิ้น พระสูตรนี้เป็นหลักธรรมของนิกายธรรมลักษณ์หรือที่เรียกว่า นิกายโยคาจาร

แนวคิดพิเศษของพระสูตรนี้ ได้แก่การเพิ่มวิญญาณ ๖ ให้เป็นวิญญาณ ๘ คือเพิ่มอาลยวิญญาณ (วิญญาณที่ทำหน้าที่สะสม) หรืออทานวิญญาณเป็นวิญญาณที่ ๙ แต่ต่อมาได้ถือเอาอาลย

วิญญาณเป็นวิญญาณที่ ๘ ส่วน อทานวิญญาณเป็นวิญญาณที่ ๗ และเปลี่ยนชื่อว่า มนัสวิญญาณ ซึ่งทำหน้าที่ยึดมั่นในความมีตัวตน

พระสูตรนี้กล่าวคาถาในแรกเริ่มว่า วิญญาณมีความละเอียดลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง มีพืชะทั้งหลายไหลหลั่งอย่างกระแสน้ำเชี่ยว เราไม่แสดงต่อคนที่โง่เขลาเพราะเกรงว่าชนเหล่านั้นจะยึดวิญญาณนี้เป็นตัวตน (อัตตา) และได้อธิบายว่า ที่เรียกว่า อทานวิญญาณนั้น ก็เพราะวิญญาณนี้สามารถสะสมเก็บรักษาบรรดาพืชะได้ กล่าวคือ อาลยวิญญาณนั้น คือสภาพแห่งจิตอยู่ภายในมนัสวิญญาณไหลหลั่งเป็นกระแสเหมือนกระแสน้ำเป็นเหตุที่สร้างสรรพธรรมขึ้น และเก็บสะสมประสบการณ์ทั้งหลายไว้ เป็นหลักในการเวียนว่ายตายเกิดและก็เป็นหลักในการที่จะเห็นแจ้งด้วย

พระสูตรนี้ได้สร้าง ไตรลักษณ์ขึ้น เป็นการแยกสรรพธรรมทั้งหลายเป็น ๓ ประเภท

ปริกัลปิตะลักษณะ (ภาพที่เห็นตามความหลงผิด) คือความหลงผิด ความเผลอ หรือสัญญาวิปลาสเห็นผิดไปจากความจริง เช่นเห็นเชือกเป็นงู แล้วก็หวั่นกลัวไปเอง

ปรตันตรลักษณะ (ภาพที่เห็นตามที่เกิดขึ้น เป็นการเห็นในสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นความรู้ทั่วไปหรือความรู้ทางวิทยศาสตร์ เช่นเห็นเชือกเป็นเชือกและรู้ว่าเชือกนั้นทำด้วยอะไร

ปรินิษปันนลักษณะ (ความที่เห็นตามความสมบูรณ์ที่แท้จริง) เป็นการเห็นตามตถตา (เป็นเช่นนั้น) เป็นสมภาค (เสมอภาค)

การแยกประเภทดังนี้ ก็คือการเห็นที่เป็นความเท็จกับการเห็นที่เป็นความจริงเท่านั้น

ลักษณะทั้ง ๓ นี้ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะใด ย่อมปราศจากจิตไม่ได้ ลักษณะอันเกิดจากการยึดผิดเป็นอาเวคภาค (ภาพภายนอก) ของจริงไม่มีภาวะที่แท้จริงลักษณะที่เกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย ก็เป็นสิ่งที่เกิดจากจิตไม่มีภาวะที่แท้จริง ส่วนลักษณะอันเป็นตถตาก็เป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยอันเกิดจากสัทจิตปราศจากจิตแล้วต่างไม่มีภาวะแท้จริงแห่งตน ฉะนั้น หลักธรรมของนิกายวิญญาณมาตรานี้ ก็มีสูญเป็นที่สุดเช่นกัน

อริยสัจ ๔ ซึ่งพระองค์ตรัสไว้ในแรกเริ่มนั้น เป็นหลักธรรมของสาวกยาน เป็นสูตรประเภทปริยายธรรม คือการแสดงธรรมโดยทางอ้อมยังไม่สิ้นเนื้อหาของธรรมต่อมาพระองค์ได้แสดงถึงสรรพธรรมปราศจากภาวะแห่งตน ไม่มีการเกิดดับ มีความสงบแต่แรกเริ่ม เป็นนิพพานโดยภาวะแห่งตนเพื่อประทานแก่บรรดาโพธิสัตว์ แต่ก็ยังไม่สิ้นขอบเขตของพระธรรม สูตรนี้ได้บรรยายถึงลักษณะ ๓ และการปราศจากภาวะแห่งตน เป็นการแสดงธรรมแก่ยานทั้ง ๓ เป็นเจตจำนงของพระองค์อย่างสมบูรณ์และปรากฏขึ้นในฐานะเป็นวิญญาณมาตรานิกายอันเป็นนิกายใหม่ ไม่รวม ๓ ยาน อย่างที่สัทธรรมปุณฑริกสูตร แต่กลับแยกเป็น ๓ ยาน สูตรนี้มาในรูปที่ควรเป็นศาสตร์มากกว่าที่จะเป็นสูตร

๒.๑๖ ลังกาวตารสูตร

ลังกาวตารสูตร เป็นพระคัมภีร์หลักของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เป็นหนึ่งในเก้าคัมภีร์ซึ่งเป็นคัมภีร์ สำคัญที่เรียกว่าสูตร สูตรหนึ่งนั้นมิใช่สั้นๆ เช่นที่เราเข้าใจกัน แต่เป็นหนังสือเล่มขนาดใหญ่หรือคัมภีร์หนึ่งนั่นเอง ลังกาวตารสูตรพิมพ์ขึ้นครั้งแรกเป็นภาษาสันสกฤต สูตรนี้แปลเป็นภาษาจีนครั้งแรกระหว่าง พ.ศ. ๙๕๕-๙๗๖ นัยว่าต้นฉบับสูญหายไปหมด แต่นักปราชญ์อินเดียอีกท่านหนึ่ง คือ ท่านคุณภัทร แปลอีกฉบับหนึ่ง เป็นฉบับยืนยันเป็นหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน ต่อประมาณ พ.ศ. ๑๐๖๕ ท่านโพธิธรรมเถระ ซึ่งนับถือกันว่าเป็นปฐมมาจารย์แห่งนิกายฌาน เดินทางมาถึงประเทศจีนลงมือเผยแผ่ลังกาวตารสูตรในเมืองจีนเป็นครั้งแรกและสูตรนี้ว่าด้วยศึกษาธรรมล้วน

ภาคที่แปดแห่งลังกาวตารสูตรนี้ กล่าวถึงเรื่องการกินเนื้อสัตว์โดยเฉพาะ เรียกว่า ภาคมาง สภักษนปริวรรต จากข้อความในภาคนี้ ย่อมเป็นการพิสูจน์ไว้อย่างเต็มที่ว่า สาวกในพระพุทธศาสนา จะเป็นบรรพชิตหรือฆราวาสก็ตาม จะไม่รับประทานเนื้อปลาหรือเนื้อสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งเลย ต่อไปนี้เป็นข้อความบางตอน ซึ่งตัดตอนมาจากข้อความในภาคนั้น โดยเห็นว่าพวกเราแม้เป็นฝ่ายเถรวาท (หินยาน) ก็ควรได้อ่านฟังกันไว้บ้างเป็นการประกอบการศึกษาเรื่องนี้ด้วยใจอันเป็นอิสระ ข้อความในพระสูตรนั้นมีดังนี้

พระตถาคตเจ้าผู้ทรงอรหันต์ได้ตรัสรู้อย่างถูกถ้วนแล้ว และได้ตรัสความเป็นกุศลหรืออกุศลแห่งการบริโภคเนื้อสัตว์แก่เรา เพื่อว่าเราและสาวกอื่นๆ ในพระพุทธศาสนาในปัจจุบันและอนาคต จะได้ประกาศสัจธรรมอันนี้แก่เขาเหล่าโน้น ผู้บริโภคเนื้อสัตว์เพื่อเป็นการทำลายความอยากในเนื้อสัตว์ของเขาเหล่านั้นๆ

๒.๑๗ มหาวัสดุสูตร

มหาวัสดุสูตรเขียนเป็นภาษาสันสกฤตและภาษาปรากฤตเป็นพุทธประวัติของนิกายโลกุตตรวาท (นิกายย่อยของนิกายมหาสังฆิกะ) นิกายนี้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในอินเดียภาคเหนือ พุทธประวัติที่อธิบายไว้ในมหาวัสดุก็ไม่แตกต่างจากพุทธประวัติที่บรรยายไว้ในนิทานชาดกของฝ่ายบาลีมากนัก ดังได้พบว่าทั้ง ๒ ฉบับจะกล่าวถึงปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่มีขึ้นในตอนสำคัญของพุทธประวัติ เช่น ตอนประสูติ ตอนผจญมาร และตอนปฐมเทศนา เป็นต้น เนื้อเรื่องในคัมภีร์มหาวัสดุแบ่งออกเป็น ๓ ตอน เช่นเดียวกับนิทานคาถา ดังนี้

ตอนที่ ๑ กล่าวถึงนรก ความทุกข์ในนรก และข้อปฏิบัติให้ถึงความเป็นพระพุทธเจ้าและเล่าเรื่องตั้งแต่สมัยพระพุทธทีปังกรซึ่งเป็นอดีตพุทธองค์แรกและอดีตพุทธองค์อื่นที่อุบัติขึ้นในโลกนี้ก่อนหน้าพระโคดมพุทธ จนถึงพระโพธิสัตว์อุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงตอนตรัสรู้ที่พุทธคยา

ตอนที่ ๓ เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจครั้งแรก คือ ตอนปฐมเทศนาจนถึงการจัดระเบียบวินัยของสงฆ์ เนื้อเรื่องเหมือนมหาวรรคของพระวินัยปิฎก ด้วยเหตุนี้มหาวัสดุจึงจัดเป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยปิฎก

แม้ว่าคัมภีร์มหาวัสดุสูตรจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธประวัติแต่ก็จัดว่าเป็นหนังสือที่อ่านยากเนื่องจากจะมีการสอดแทรกด้วยเรื่องอื่นๆ เป็นระยะๆ โดยเฉพาะเรื่องชาดกและอวทานอื่นๆ และบางครั้งจะมีการเล่าเรื่องหนึ่งเรื่องใดซ้ำกันหลายๆ ครั้ง เป็นต้นว่าประวัติตอนประสูตินั้นมีการกล่าวซ้ำๆ กันถึง ๔ ครั้ง เป็นต้น มหาวัสดุสูตรจัดว่าเป็นวรรณกรรมที่สำคัญมากเนื่องจากว่าเป็นวรรณกรรมที่เก่าแก่ร่วมสมัยกับวรรณกรรมฝ่ายภาษาบาลีของนิกายเถรวาทและได้คัดลอกพุทธประวัติบางตอนมาจากพุทธประวัติของฝ่ายภาษาบาลี เช่น ตอนเสด็จออกผนวช นอกจากนี้ยังได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีโบราณไว้ด้วย อย่างไรก็ตาม ได้พบว่ามีชาดกและอวทานหลายเรื่องในมหาวัสดุที่ไม่เคยปรากฏในวรรณกรรมของฝ่ายภาษาบาลีมาก่อน แต่เนื้อเรื่องมีความคล้ายคลึงในคัมภีร์ปุราณะของศาสนาพราหมณ์ เป็นต้นว่าในตอนที่ ๑ ที่เริ่มกล่าวถึงนรกและความทุกข์ในนรกนั้นมีรายละเอียดต่างๆ เหมือนกับนรกที่กล่าวถึงในมารกัณเฑยะปุราณะ ในมหาวัสดุได้พบแนวคิดและคติความเชื่อของพุทธศาสนามหายานอย่างเด่นชัด เป็นต้นว่าในตอนที่ ๑ ได้บรรยายถึงภูมิธรรม ๑๐ ประการ (ทศภูมิ) ของพระโพธิสัตว์และแนวทางปฏิบัติเพื่อพัฒนาไปสู่ระดับภูมิธรรมที่สูงขึ้นจนถึงภูมิที่ ๑๐ นอกจากนี้ยังได้ยกย่องพระพุทธเจ้าว่า ทรงมีพระอานุภาพมาก หากบุคคลใดมีความเคารพศรัทธาในพระพุทธองค์อย่างจริงใจแล้วก็สามารถเข้าถึงนิพพานได้และบุคคลใดที่บูชาสถูปด้วยการเดินประทักษิณรอบองค์สถูปและบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนก็จะได้บุญมหาศาลทีเดียว

แม้ว่าจะทราบอายุเวลาที่แน่นอนว่าคัมภีร์มหาวัสดุนี้เขียนขึ้นช่วงเวลาใด แต่จากความจริงที่ว่า คัมภีร์มหาวัสดุเป็นของนิกายโลกุตตรวาทและภาษาที่ใช้เขียนเป็นภาษาสันสกฤตแบบผสม แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า มหาวัสดุสูตรมีความเก่าแก่กว่าคัมภีร์นิกายมหายานอย่างแน่นอน ประกอบกับข้อความต่างๆ ในมหาวัสดุนั้นมีหลายตอนที่คัดมาจากสุตตันตปิฎกฉบับภาษาบาลี นักปราชญ์หลายคนจึงลงความเห็นว่า มหาวัสดุสูตรฉบับดั้งเดิมคงเขียนขึ้นในช่วง ๒๐๐ ปีก่อน ค.ศ. และมีการแต่งเติมเสริมต่อในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ซึ่งเป็นช่วงที่นิกายมหายานเจริญรุ่งเรืองอยู่จึงได้รับแนวคิดของนิกายมหายานเข้าไปปะปนอยู่มาก

๒.๑๘ ลลิตวิสตระสูตร

ลลิตวิสตระสูตรเขียนเป็นภาษาสันสกฤตและภาษาปรากฤต (ไม่ทราบชื่อผู้แต่ง) จัดเป็นหนึ่งในคัมภีร์สำคัญในกลุ่มไวปุลยสูตร เนื้อหาของคัมภีร์แสดงให้เห็นถึงแนวคิดและคติความเชื่อของนิกายมหายานอย่างเด่นชัด เดิมทีเดียวเป็นพุทธประวัติของนิกายสรวาสติวาทแต่มีการเล่าเรื่องพุทธ

ประวัติในแนวที่แตกต่างไปจากพุทธประวัติของฝ่ายเถรวาท คือมีเรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ มีอิทธิฤทธิ์และมีอภินิหารต่างๆ โดยนำเอาเรื่องนรกสวรรค์ของศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมผสาน รวมทั้งเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์

ตัวอย่างเช่น เมื่อเล่าถึงเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาที่เมืองสาวัตถีโดยประทับอยู่ในสวนเชตวันของอนาถปิณฑิกะนั้น ในพุทธประวัติฝ่ายภาษาบาลีบรรยายไว้ว่าพระพุทธเจ้าทรงถูกแวดล้อมด้วยพระสาวก ๒-๓ องค์ หรืออย่างดีก็แวดล้อมด้วยสาวก ๕๐๐ องค์ แต่ในคัมภีร์ลลิตวิสตระในอัธยายที่ ๑ ชื่อนิทานปริวรรต จะบรรยายไว้ว่าพระพุทธเจ้ามีความยิ่งใหญ่และโดดเด่นด้วยประกายรัศมีที่ล้อมรอบพระองค์และพระองค์แวดล้อมด้วยสาวกจำนวนถึง ๑๐,๐๐๐ องค์ อีกทั้งยังแวดล้อมด้วยพระโพธิสัตว์จำนวนมากถึง ๓๐,๐๐๐ องค์ และในช่วงเวลาเที่ยงคืนขณะที่พระองค์ประทับนั่งสมาธิอยู่นั้นได้เกิดมีลำแสงพวยพุ่งจากพระเศียรขึ้นไปสู่เทวโลกซึ่งเป็นเหตุให้หมู่เทวดาและนางฟ้าบนสวรรค์พากันตื่นตระหนกจึงพากันสรรเสริญองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จากนั้นองค์พระอิศวร ได้เสด็จลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและอ้อนวอนให้พระองค์เทศนาพระไวบูลยสูตรที่ประเสริฐสุดคือลลิตวิสตระ เพื่อช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ของสัตว์โลก

ส่วนในตอนที่กล่าวถึงการเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา (อัธยายที่ ๖ ชื่อ ครรภาวักรานติปริวรรต) ลลิตวิสตระได้บรรยายว่า พระพุทธเจ้าก่อนที่จะเสด็จลงมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์นั้นได้เป็นพระโพธิสัตว์และประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต หลังจากทรงไตร่ตรองอยู่เป็นเวลานานว่า จะมาถือกำเนิดในครอบครัวของกษัตริย์ครอบครัวไหน ในที่สุดก็เลือกได้ว่าจะมาอยู่ในครอบครัวของพระเจ้าสุทโธทนะโดยเข้ามาสู่พระครรภ์ของพระนางศิริมหามายา เนื่องจากเป็นสตรีเดียวในประเทศอินเดียที่มีความดีเพียบพร้อมที่จะได้รับคัดเลือกเป็นพุทธมารดาเมื่อตัดสินพระทัยได้แล้วหมู่เทวดาได้ลงมาเตรียมการ นอกจากสร้างพระราชวังให้พระนางศิริมหามายาประทับในช่วงทรงพระครรภ์แล้วยังได้สร้างพระราชวังที่ทำด้วยเพชรพลอยไว้ในพระครรภ์ของพระนาง เพื่อให้เป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์ในขณะที่อยู่ในพระครรภ์ถึง ๑๐ เดือน ในขณะทรงพระครรภ์พระนางศิริมหามายาสามารถรักษาคนป่วยเจ็บให้หายจากโรคร้ายได้ โดยการแตะพระหัตถ์ลงบนศีรษะของผู้ป่วยเหล่านั้นและเมื่อพระนางผินพระพักตร์ไปทางด้านขวาจะสามารถทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งประทับอยู่ในครรภ์ของพระนางได้อย่างเด่นชัดเหมือนส่องกระจกเงาทีเดียว และในขณะที่ประทับอยู่ในพระครรภ์ของพุทธมารดาพระโพธิสัตว์ยังสามารถเทศนาสั่งสอนหมู่เทพยดาทั้งปวงได้และพระพรหมก็เชื่อฟังพระองค์อย่างเคร่งครัด

นอกจากนี้ก็ยังมีเหตุการณ์ในพุทธประวัติอีกหลายตอนที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้ามีฐานะเหนือมนุษย์ ทรงอยู่เหนือโลกและอยู่เหนือเทพเจ้าทั้งหลาย มีอิทธิฤทธิ์ สามารถแสดงอภินิหารต่างๆ ได้และยังได้พบว่าเทพเจ้าสำคัญในศาสนาพราหมณ์เข้ามามีบทบาทอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจทราบอย่างแน่นอนได้ว่าคัมภีร์ลลิตวิสตระเขียนขึ้นตั้งแต่เมื่อไหร่แต่ได้รับการแปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่

พุทธศตวรรษที่ ๗ แต่หายไป เหลือแต่ฉบับที่แปลครั้งที่ ๒ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙ ส่วนในประเทศทิเบตได้พบฉบับแปลเป็นภาษาทิเบตจากต้นฉบับสันสกฤตในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ แต่เป็นฉบับที่มีรายละเอียดแตกต่างไปจากฉบับต่างๆ ที่กล่าวมา นอกจากนี้ยังกล่าวกันว่า ศิลปินผู้สลักภาพพุทธประวัติ ประดับระเบียงพุทธสถานบูโรพุทโธต้องมีความคุ้นเคยกับคัมภีร์ลลิตวิสตระเป็นอย่างดี และศิลปินในสกุลคันธาระผู้สร้างประติมากรรมประดับพุทธสถานในอินเดียภาคเหนือช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒ ก็คุ้นเคยกับคัมภีร์ลลิตวิสตระสูตรด้วยเช่นกัน

สรุปได้ว่าคัมภีร์ลลิตวิสตระสูตรเป็นคัมภีร์ในพุทธศาสนาฉบับแรกที่เริ่มแสดงให้เห็นถึงแนวคิดและคติความเชื่อของนิกายมหายานอย่างเด่นชัด ดังได้พบว่าในการเล่าเรื่องเหตุการณ์สำคัญๆ ในพุทธประวัตินั้นได้พยายามต่อเติมเสริมแต่งเพื่อให้เห็นว่าพระพุทธองค์นั้นทรงอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าเทพเจ้าทั้งปวงทรงมีอิทธิฤทธิ์และสามารถแสดงปาฏิหาริย์ต่างๆได้ (พระพุทธองค์ไม่อยู่ในฐานะมนุษย์ธรรมดา ตามความเชื่อของนิกายเถรวาท) นักปราชญ์ทั้งหลายลงความเห็นว่าบทกวีอันไพเราะของอัศวโฆษเรื่องพุทธจริตนั้นน่าจะเก็บความมาจากคัมภีร์เล่มนี้

๒.๑๙ พุทธจริตสูตร

คัมภีร์พุทธจริตสูตรเป็นบทกวีภาษาสันสกฤตแต่งโดยอัศวโฆษ (ช่วงปลายคริสต์ ศตวรรษที่ ๑) ซึ่งเป็นนักปราชญ์คนสำคัญของประวัติศาสตร์พุทธศาสนา เป็นหนึ่งในผู้นำในการก่อตั้งพุทธศาสนามหายาน เนื้อหาของพุทธจริตจะเกี่ยวกับพุทธประวัติและภารกิจของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ช่วงเวลาที่ยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและประทับอยู่ในพระราชวัง จนกระทั่งเสด็จออกผนวช เสด็จไปเที่ยวสั่งสอนมหาชนจนกระทั่งเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานใต้ต้นสาละ พุทธจริตจัดเป็นมหากาพย์ที่มีความไพเราะเทียบเท่ามหากาพย์รามายณะของฤๅษีวาลมิกิทีเดียว อัศวโฆษได้บรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ในพุทธประวัติได้อย่างมีชีวิตชีวาด้วยบทกวีที่ไพเราะสละสลวย แม้ว่าจะกล่าวถึงอิทธิฤทธิ์หรือปาฏิหาริย์ต่างๆ แต่ก็กล่าวโดยย่อเท่านั้นไม่ได้

ขยายความหรือแต่งเติมเสริมต่อจนเกินไป ดังเช่นที่ปรากฏในคัมภีร์ลลิตวิสตระ ท่านอี้-จิง สมณทูตชาวจีนที่เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ได้บันทึกไว้ว่า พุทธจริตเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิของชาวพุทธในทุกภูมิภาคของประเทศอินเดียรวมทั้งในกลุ่มประเทศในทะเลตอนใต้ เช่น ชวา สุมาตรา และหมู่เกาะต่างๆ โดยชาวพุทธจะอ่านคัมภีร์ซ้ำแล้วซ้ำอีกเนื่องจากมีความเชื่อว่าเมื่ออ่านแล้วจะได้บุญ

คัมภีร์พุทธจริตสูตรได้รับการถ่ายทอดเป็นภาษาจีนช่วงระหว่าง พ.ศ. ๙๕๗-๙๖๕ โดยอาจารย์ธรรมรักษ์และมีการแปลเป็นภาษาทิเบตในช่วงคริสตศตวรรษที่ ๗-๘ ฉบับที่แปลเป็นภาษาจีนและภาษาทิเบตมีทั้งหมด ๒๘ บท ซึ่งจบถึงตอนที่พระพุทธเจ้าดับขันธ์ปรินิพพาน แต่ในฉบับภาษาสันสกฤตมีเพียง ๑๗ บท และจบถึงตอนที่พระพุทธองค์เสด็จไปเทศนาสั่งสอนมหาชนที่เมือง

พาราณสี ใน ๑๗ บทนี้ ส่วนที่เป็นต้นฉบับเดิมมีเพียง ๑๓ บท นอกนั้นมาเพิ่มเติมเสริมแต่งโดยนักปราชญ์รุ่นหลัง นอกจากนี้คัมภีร์พุทธจริตยังได้รับการแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาอังกฤษอีกด้วย[๙]

สรุปท้ายบท

พระพุทธศาสนานิกายมหายานมิได้มีภิกขุปาฏิโมกข์เป็นเอกเทศ คงปฏิบัติวินัยบัญญัติตามพระปาฏิโมกข์ของฝ่ายสาวกยาน แต่มีแปลกจากฝ่ายสาวกยานคือ โพธิสัตว์สิกขา เพราะนิกายมหายานสอนให้มุ่งพุทธภูมิ บุคคลจึงต้องประพฤติโพธิจริยา มีศีลโพธิสัตว์เป็นที่อาศัย วินัยโพธิสัตว์นี้ ใช้สาธารณะทั่วไปแม้แก่ฆราวาสก็ถือปฏิบัติด้วย

พระสูตรสำคัญต่างๆ ของพุทธศาสนามหายานล้วนมีมูลฐานมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น มีทั้งพระสูตรที่มีเนื้อหาทางปรัชญา เช่น คัมภีร์วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร ปรัชญาปารมิตาสูตร อวตังสกสูตร วิมลเกียรติสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร ศรีมาลาเทวีสูตร และ สุขาวดีวยูหสูตร เป็นต้น และพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เช่น คัมภีร์คัณฑวยุหสูตร ทศภูมิกสูตร สุรางคม-สมาธิสูตร พรหมชาลสูตร ตถาคตครรภสูตร อสมปูรณอนุสูตร มหาปรินิรวาณสูตร อุตรสรณสูตร สันธินิรโมจนสูตร ลังกาวตารสูตร มหาวัสตุสูตร ลลิตวิสตระสูตร และพุทธจริตสูตร เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นพระสูตรที่สำคัญของพุทธศาสนามหายานทั้งสิ้น

คำถามท้ายบทที่ ๔

๑. พระวินัยของพุทธศาสนามหายานมีกี่ข้อและเวลาทำสังฆกรรมฝ่ายมหายานใช้พระวินัยของนิกายใดเป็นหลัก
๒. การปรับอาบัติของมหายานจัดไว้กี่ระดับ แต่ละระดับมีความแตกต่างอย่างไร
๓. จงอธิบายพระสูตรของพุทธศาสนามหายาน ๓ พระสูตร ที่ท่านเห็นว่าสำคัญ
๔. จงวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในวิมลกีรติสูตร
๕. นิสิตได้ศึกษาพระสูตรของพุทธศาสนามหายานจบแล้วอยากให้นิสิตวิเคราะห์ถึงพระสูตรของพุทธศาสนามหายานถึงความเป็นปรัชญาและความเป็นพุทธประวัติมาดู

---

[๙] ผาสุข อินทราวุธ, **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒-๒๒.

บทที่ ๕

สรุปพัฒนาการพระพุทธมหายานในอินเดีย

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้ผู้ศึกษาสามารถ

อธิบายพระพุทธศาสนามหายานได้

อธิบายพระพุทธศาสนามหายานยุคต้นได้

อธิบายพระพุทธศาสนามหายานยุคกลางได้

อธิบายพระพุทธศาสนามหายานยุคหลังได้

อธิบายพระพุทธศาสนามหายานยุคสุดท้ายได้

อธิบายนิกายพุทธตันตรยาน หรือ มนตรยานได้

ขอบเขตเนื้อหา

พระพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนามหายานยุคต้น

พระพุทธศาสนามหายานยุคกลาง

พระพุทธศาสนามหายานยุคหลัง

พระพุทธศาสนามหายานยุคสุดท้าย

นิกายพุทธตันตรยาน หรือ มนตรยาน

สรุปพัฒนาการพระพุทธมหายานในอินเดีย

ความนำ

มหายานในอินเดีย ได้ปรากฏรูปร่างขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพานไม่นานนัก นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑ – ๕ เมื่อพระพุทธศาสนาได้แบ่งแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ มากกว่า ๑๘ นิกายแล้ว ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ มหายานก็ปรากฏรูปร่างขึ้นอย่างชัดแจ้ง โดยมีพระอัศวโฆษ ชาวเมืองสาเกต เป็นผู้ประกาศและแต่งคัมภีร์มหายานขึ้น ท่านคุรุนาคารชุนได้นิพนธ์ "มาธยมิกศาสตร์" ขึ้น ได้ประกาศแยกตั้งมหายานขึ้นเป็นนิกายต่างหากจากสาวกยานครั้งแรกเรียกว่า นิกายสุญวาท หรือ นิกายสุญวาทิน เป็นผลทำให้มหายานยิ่งเด่นชัดขึ้น จึงทำให้มหายานได้แพร่หลายทั่วไปในเวลานั้น

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๙ มหายานได้ผู้มีความสามารถช่วยประกาศและแต่งคัมภีร์อีก ท่านเหล่านั้นคือ อาจารย์อสังคะ และท่านวสุพันธุ ซึ่งก่อนหน้านี้ก็มีอาจารย์เทวะได้นิพนธ์ "ศตศาสตร์" และในสมัยเดียวกันนั้น วัดวาอารามต่าง ๆ ก็ได้กลายเป็นวิทยาลัยขึ้น เช่น มหาวิทยาลัยนาลันทา และมหาวิทยาลัยวิกรมศิลา

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ มหายานได้มีคณาจารย์ต่างๆ ช่วยแต่งคัมภีร์ต่างๆ เป็นจำนวนมาก จึงทำให้พระพุทธศาสนามหายานเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายทั่วชมพูทวีป และต่อมาได้เจริญแพร่หลายไปสู่นานาประเทศ ได้แก่ กลุ่มประเทศในเอเชียกลาง เอเชียตะวันออกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตลอดถึงสหรัฐอเมริกา

พระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นนิกายที่เป็นที่ยอมรับกันมา จุดเด่นของพระพุทธศาสนามหายานดูเหมือนจะเป็นการประนีประนอม การยอมรับ การยินยอมคล้อยตามแนวคิดและทัศนคติจากภายนอก ซึ่งก็คือหลักในการดำเนินการให้พุทธศาสนาให้เข้าสถานการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลงของกระแสแนวคิดของสังคมแต่ละสมัย จึงเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามหายานนั้นสร้างความสัมพันธ์ระหว่างธรรมได้อย่างยืดหยุ่นตามเหตุปัจจัย ประเด็นนี้ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนานิกายมหายานเลยทีเดียว การปฏิบัติก็มีการผ่อนปนได้ในบางกรณีที่เห็นว่าหากทำตามแล้วจะได้ประโยชน์แก่คนจำนวนมาก

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๗ มหายานในอินเดียได้เกิดการดัดแปลงและปรากฏชื่อเป็นลัทธิใหม่ว่า "พุทธตันตรยาน" หรือ "มนตรยาน" หรือ "คุยหยาน" หรือ "รหัสยาน" จึงทำให้ฐานะของพุทธศาสนาด้อยลง เมื่อกองทัพของพวกอิสลามบุกอินเดีย ฆ่าพระภิกษุและเผามหาวิทยาลัยพุทธศาสนาบังคับพุทธศาสนิกชนให้เข้ารีต พุทธศาสนาในอินเดียก็พลันดับแสงลง คงเหลือแต่นามปรากฏสืบต่อมา และได้มีการฟื้นฟูในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

อิทธิพลของพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศต่างๆ ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมา ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชปกครองชมพูทวีป พุทธศาสนาในเวลานั้นกำลังได้รับการพัฒนาและเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น จึงสามารถมีอิทธิพลเหนือชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรในประเทศนั้นๆ ซึ่งต้องใช้ระยะเวลานานพอควรทีเดียว อิทธิพลของพระพุทธศาสนามหายานในนานาประเทศโดยสังเขปต่อไป

๑. พระพุทธศาสนามหายาน

มหายานถือว่าพระพุทธองค์เทศนาพระธรรมอยู่ ๔๙ พรรษาใน ๑๒ พรรษาแรกพระองค์เทศนาหลักธรรมของฝ่ายสาวกยาน อีก ๓๗ พรรษาตรัสหลักธรรมของมหายานเมื่อพระศาสดาปรินิพพานลงไม่นาน พระมัญชุศรีโพธิสัตว์และพระอารยเมตไตรยโพธิสัตว์กับพระอานนท์พร้อมด้วยพระโพธิสัตว์ ได้ชุมนุมยกสังคายนาพระธรรมมหายานขึ้น ณ ภูเขาจักรวาล แต่ในระยะ ๕๐๐ ปีพุทธปรินิพพานเป็นสมัยที่พุทธศาสนาสาวกยานรุ่งเรือง พระพุทธสาสนาได้เริ่มแตกนิกายขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๔ ปรากฏว่ามีนิกายในพระพุทธศาสนาสาวกยานที่ใหญ่ ๆ อยู่ ๑๘ นิกาย มีนิกายที่สำคัญที่ทรงอิทธิพลคือนิกายมหาสังฆิกะกับนิกายสถวีระหรือเถรวาท ซึ่งเป็นฝ่ายสาวกยานเดิมมูลเหตุของการแตกเป็นเพราะความขัดแย้งทางทัศนธรรม ปรัชญา และการประพฤติวินัยสงฆ์ ฝ่ายหนึ่งรับเอาความคิดทางปรัชญ ตลอดจนพิธีการต่างๆ ของพราหมณ์เข้ามาเจือปน และเห็นว่าควรมีการแก้ไขผ่อนผันในสิกขาบทบางข้อ พวกนี้ได้แก่ฝ่ายมหาสังฆิกะ อีกพวกหนึ่งไม่ยอมเห็นว่าควรรักษาพุทธธรรมให้บริสุทธิ์ทั้งทางด้านทฤษฎีกับและปฏิบัติ พวกนี้ได้แก่สงฆ์ฝ่ายสถวีระหรือเถรวาท อย่างไรก็ดีทั้ง ๒ ฝ่ายก็ได้มีนิกายปลีกย่อยแตกแขนงออกไปอีกตามทัศนะอันไม่เหมือนกันของบรรดาคณาจารย์ จำเนียรกาลต่อมาได้แตกกันออกไปถึง ๑๘ นิกาย[๑] คือฝ่ายเถรวาทแตกออก ๑๑ นิกาย มีวาตฺสิปตฺริย (วัชซีบุตร) มหิศาสกะ ธรรมคุปตะเสาตรันติกะ สรวาสฺติวาทิน กาศฺยปิย สัมกรานฺติวาทิน สามฺมมีติยศันนาคาริก ภัทรยานิยธัมโมตฺตริย ฝ่ายมหาสังฆิกะมีสาขาแตกออกไป ๕ นิกาย คือเอกวยหาริก โคกุลิกพหุศฺรุติยไจติก ปรัชญาปฺรติวาทิน คติธรรมของแต่ละนิกาย (ผู้ต้องการทราบประวัติและรายละเอียดเชิญอ่านในคำบรรยายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของข้าพเจ้าเทอญ) นิกายมหาสังฆิกะ นิกายสรวาสฺติวาทิน และเสาตรันติกนิกาย เป็นนิกายที่สำคัญมากมหาสังฆิกะทรงอิทธิพลทางภาคใต้ของอินเดียและภาคตะวันออก นิกายนี้มีปรัชญาละม้ายไปข้างพราหมณ์สรวาสฺติวาทินไปรุ่งโรจน์อยู่ทางเหนือของอินเดีย มีแค้วนคันธาระกาศมีระเป็นจุดศูนย์กลางมหาสรวาสฺติวาทินเป็นนิกายที่บูชาอภิธรรม ปรัชญาฝ่ายโยคาจารได้รับอิทธิพลจากนิกายนี้และเสาตรันติกมาก ส่วนเถรวาทนั้นได้รับรัศมีจากภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของชมพูทวีป ไปรุ่งเรืองที่เกาะลังกา

---

[๑] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗.

และกลายเป็นนิกายประจำของประชาชน ตลอดจนพระราชาแห่งประเทศนั้น จากนั้นจึงได้แพร่หลายเข้าสู่อาณาจักรต่างๆ ในแหลมอินโดจีน

การก่อตัวของพระพุทธศาสนามหายาน เริ่มปรากฏเป็นเค้าตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑ แต่ยังไม่โจ่งแจ้ง บรรดาทัศนะของคณาจารย์แห่งบรรดานิกายต่างๆ ทั้ง ๑๘ นั้น ล้วนเป็นบ่อเกิดของมหายานทั้งสิ้น โดยเฉพาะฝ่ายมหาสังฆิกะ มหายานได้ค่อยๆ ฟักตัวเอง จากการเลือกเฟ้นผสมผสานบรรดาปรัชญาในนิกายต่างๆ แล้วได้ปรากฏรูปร่างขึ้นชัดเจนราวพุทธศตวรรษที่ ๖ มีพระอัศวโฆษ ชาวเมืองสาเกต ได้ประกาศลัทธิมหายานด้วยการแต่งคัมภีร์นิกายมหายานศรัทโธปาทศาสตร์ ซึ่งเป็นปรัชญาฝ่ายภูตตถตาวาทิน แต่นักปราชญ์ยังสงสัยกันว่าคัมภีร์นี้เป็นของชาวจีนมากกว่า และพระอัศวโฆษน่าจะเป็นคณาจารย์ของฝ่ายสาวกยานมากกว่า (รายละเอียดเชิญดูในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา) คณาจารย์ของนิกายมหายานนิยมการแต่งพระสูตรถวายเข้าพระโอษฐ์ แบบเดียวกับพวกมหาสังฆิกะ ตอนนี้พระสูตรมหายานได้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากแต่ก็ยังไม่มีอิทธิพลเท่าไรนัก จนตราบเท่าถึงพุทธศตวรรษที่ ๗ (ศักราชนี้ยังเถียงกัน) มหายานเกิดคนสำคัญขึ้นคนหนึ่ง คืออาจารย์นาคารชุนแห่งอินเดียใต้ได้ประกาศปรัชญาศูนยตวาทินขึ้น และด้วยนิพนธ์ของท่านชื่อ “มาธยมิกศาสตร์” ซึ่งนำปรัชญาของนานานิกายในพระพุทธศาสนากับปรัชญาของพราหมณ์มาวิพากษ์พร้อมทั้งอธิบายปรัชญาศูนยตาขึ้น ได้ทำให้มหายานมีฐานะโดดเด่นข่มรัศมีนิกายอื่นๆ สิ้น ประชาชนหันมาเลื่อมใสในลัทธิใหม่นี้มากขึ้นทุกที ศิษย์ของท่านนาคารชุนชื่อเทวะได้รับช่วงงานของอาจารย์อย่างเข้มแข็ง อาจารย์เทวะเป็นนักโต้วาทีมีชื่อ โต้เอาชนะพวกพราหมณ์มามากต่อมาก และสามารถกลับใจพวกพราหมณ์เป็นจำนวนล้านๆ ให้หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาในที่สุดก็ถูกพวกพราหมณ์ที่ริษยา ฆ่าตาย อมตนิพนธ์ของท่านผู้นี้ คือคัมภีร์ “ศตศาสตร์” ตกราวพุทธศตวรรษที่ ๙ อาจารย์อสังคะชาวแคว้นคันธาระ[๒] ได้ประกาศปรัชญาฝ่ายโยคาจารขึ้น โต้แย้งฝ่ายศูนยตวาทินและฝ่ายภูตตถตาวาทิน ต่อมาน้องชายชื่อ วสุพันธุ ซึ่งเดิมเป็นผู้เลื่อมใสในฝ่ายสาวกยาน แต่กลับใจมานับถือนิกายมหายานก็ได้เป็นตัวตั้งตัวตีแผ่ปรัชญาโยคาจารให้กว้างขวาง ท่านได้แต่งคัมภีร์หลายเล่มทั้งฝ่ายสาวกยานกับโยคาจาร ปรัชญาโยคาจารเจริญข้ามหน้าฝ่ายศูนยตวาทิน เพราะท่านผู้นี้หลังจากนั้นก็มีการวิพากษ์วิจารย์โต้แย้งทางทฤษฎีของปรัชญาทั้ง ๒ ระหว่างคณาจารย์มหายานเนืองๆ พร้อมกับที่แคว้นมคธก็มีมหาลัยพุทธศาสนาชื่อ “นาลันทา” ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมความรู้นานาลัทธิศาสนาในอินเดียทั้งหมด เป็นมหาลัยที่อยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของกษัตริย์มคธและแคว้นอื่นๆ ทั้งในและนอกประเทศที่เลื่อมใสพระพุทธศาสนาในราวศตวรรษที่ ๑๐ อาจารย์ภาววิเวกแห่งศูนยตวาทินได้เขียนคัมภีร์ตาลรัตนศาสตร์ (talaratna) ขึ้นลบล้างมติฝ่ายโยคาจาร และอาจารย์ธรรมปาละแห่งโยคาจารก็ได้แต่งคัมภีร์โต้แย้งมติฝ่ายศูนยตวาทินเหมือนกัน นอกจากท่าน

---

[๒] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๙.

ทั้ง ๒ นี้แล้ว ต่อมายังมีคณาจารย์สำคัญของแต่ละฝ่ายอื่นอีก เช่น ทินนาคะ คุณมติ ชินบุตร วิชัยมิตร ศุทธจันทระ พุทธปาละ จันทรกิรติ เป็นต้น คณาจารย์เหล่านี้ได้เรียบเรียงคัมภีร์ต่างๆ เป็นจำนวนมาก ที่เรียกกันว่า “ศาสตร์” ประกาศแนวคิดของตนทำให้มหายานเจริญแพร่หลายทั่วชมพูทวีป

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ เป็นสมัยของวงศ์ปาละพระพุทธศาสนาคงมั่นคงอยู่อินเดีย และมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่มคธ ตอนนี้ปรัชญาภูตตถตาวาทินกลับรุ่งเรืองขึ้นอีก และปรากฏว่าคณาจารย์ฝ่ายนิกายมหายานได้ยอมรับพิธีการของลัทธิฮินดูตันตระเข้ามาดัดแปลงเป็นของพระพุทธศาสนา ประกาศลัทธิใหม่ชื่อว่า “พุทธตันตรยาน” หรือ “คุยหยาน” “รหัสยาน” “มนตรยาน” ซึ่งมีความหมายว่า ยานลึกลับ และได้แต่งพระสูตรและศาสตร์กันเป็นการใหญ่ เพื่อให้รับรองลัทธิใหม่นี้ลัทธินี้ความจริงก็เริ่มฟักตัวมานาน มีลักษณะเช่นเดียวกับการฟักตัวของนิกายมหายานเหมือนกัน เดิมก็คงยอมอยู่ภายใต้อาณัติของนิกายมหายาน แต่เมื่อปรากฏว่ามีกำลังเข้มแข็งแล้ว ก็ประกาศตนว่าเป็นลัทธิใหม่ ซึ่งมีทางบรรลุถึงโพธิได้เร็วกว่าและสะดวกกว่านิกายปรัชญาต่างๆ ทั้งฝ่ายสาวกยานและมหายาน บอกว่าเป็นมหายานชนิดสูงเหนือมหายานอื่นๆ

ลัทธิพุทธตันตระ แท้จริงคือ การยอมมอบตัวให้อยู่ภายใต้รัศมีของพราหมณ์มากขึ้นนั้นเอง ฉะนั้นลัทธินี้จึงอุดมไปด้วยเวทมนตร์อาคมขลังต่างๆ ตลอดจนการบำเพ็ญตบะพิธีบูชายัญบวงทรวง มีการบูชาเพลิง เป็นต้น หนักเข้าก็เกิดมีการนำเหล้ายาปลาปิ้งและผู้หญิงเข้าไปยุ่งกับการประกอบพิธีเพื่อโมกษะอีกด้วย

๑.๑ นิกายมหายานยุคต้น

ศาสตราจารย์ เอดเวิร์ด คอนซ์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้อีกครั้งว่าสาเหตุต้นกำเนิดนิกายมหายานนั้นเนื่องจากเหตุผลภายในพุทธศาสนาเอง กล่าวคือ (๑) จำนวนของผู้บรรลุมรรคผลระดับสูงลดน้อยลง (๒) ชาวบ้านเองก็พยายามเรียกร้องสิทธิทางศาสนาเช่นเดียวกับพระสงฆ์องค์เจ้าด้วย สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดขบวนการที่แปลกใหม่และเป็นไปตามแนวโน้มของผู้เกี่ยวข้องในยุคนั้นด้วย เรื่องนี้เราได้พูดกันมาพอสมควรแล้วในตอนต้น ดังนั้นจึงจะไม่พูดอะไรในรายละเอียดในที่นี้อีก ดินแดนสำคัญยิ่งสำหรับนิกายมหายานในอินเดียนั้นได้แก่ตอนเหนือสุดและใต้สุดของอินเดียรวมทั้งสถาบันนาลันทาด้วย นิกายมหายานยุคต้นนั้นเป็นยุคที่มีแต่คำสอนทั่วไปหรือแนวคำสอนในลักษณะใหม่ซึ่งยังหาการรับรองอย่างมั่นคงมิได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิกายมหายานยังถือว่าคำสอนของฝ่ายตนนั้นได้รับการถ่ายทอดมาโดยตรงจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า และได้รับการรักษาไว้ในนาคะภพอย่างดีจนอายุพุทธศาสนาผ่านไปถึง ๕๐๐ ปี จึงนำมาเผยแพร่เพื่อให้พุทธศาสนารุ่งเรืองอีกต่อไปด้วย

อย่างไรก็ตาม หากเราจะประมวลหลักคำสอนในยุคต้นนั้นก็อาจแยกประเด็นใหญ่ๆ ออกได้ดังนี้

๑. อุดมการณ์แห่งพระโพธิสัตว์

๒. บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์

๓. การเคารพบูชาพระโพธิสัตว์, เทพเทวี และอื่นๆ

๔. การเน้นหนักเกี่ยวกับปรัชญาและมหากรุณาของโพธิสัตว์

๕. ความเชื่อถือและยอมรับความคิดทางอภิปรัชญา[๓]

แนวความคิดทั้งหมดนี้ มีลักษณะแปลกใหม่และตรงกันข้ามกับฝ่ายเถรวาทดั้งเดิมซึ่งมองเห็นพุทธศาสนาเป็นเรื่องของสถาบันสงฆ์อย่างเดียว และมองโลกในลักษณะของประจักษ์นิยมจนเกินไปซึ่งเหมาะสมสำหรับประชาชนกลุ่มหนึ่งและอีกกลุ่มหนึ่งยอมรับไม่ได้เท่านั้นเอง เนื่องจากความเชื่อถือในพระศาสดาองค์เดียวกันอย่างมีอยู่พร้อมเช่นกัน แต่ไม่เห็นด้วยกับพฤติกรรมของผู้เกี่ยวข้องหรือสถาบันศาสนาบางส่วนจึงต้องหาทางเปลี่ยนแปลงไปและในที่สุดก็นำไปสู่ระบบมหายานต่อมา

๑.๒ นิกายมหายานยุคกลาง

เมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๕๐ มีท่านอาจารย์นาคารชุนผู้เป็นชาวอินเดียตอนใต้ได้เป็นผู้ให้กำเนิดปรัชญามัธยามิกะและมีอายุแพร่หลายอยู่ตลอดมา เราได้ทราบแล้วว่าแนวคำสอนของท่านได้เน้นชัดอยู่กับคำสอนอนัตตาหรือสูญญตา จนกลายเป็นระบบปรัชญาที่มีเจ้าตำรับอย่างแน่นอน ท่านผู้นี้เห็นว่า การยืนยันหรือปฏิเสธสัจจะธรรมใดๆ ก็ตามถือว่าเป็นความล้มเหลวทั้งหมดขณะเดียวกันท่านก็บอกให้คิดถึงดุษฎีภาพที่พระพุทธเจ้าเคยทรงปฏิบัติเป็นเกณฑ์ด้วย

ในช่วงต่อมาอีกประมาณ ค.ศ. ๔๐๐-๕๐๐ ก็เป็นยุคของปรัชญาโยคาจารซึ่งมีอาจารย์อสังคะและวสุพันธุเป็นหัวหน้า ปรัชญาหลักของโยคาจารก็ได้แก่ (๑) ความเป็นอมตะนิรันดรของวิญญาณ (๒) หลักการที่ขัดแย้งกับแนวความคิดฝ่ายเถรวาทด้วยและฝ่ายหลัง แม้จะเป็นเรื่องใหม่แต่ก็ไม่ใช่สิ่งแปลกใหม่สำหรับพุทธศาสนา เป็นเพียงการมองสิ่งเดียวกันคือ พุทธะภาวะในหลายด้านหลายมุมเท่านั้นเอง[๔]

๑.๓ นิกายมหายานยุคหลัง

มหายานในยุคหลังนี้เป็นระบบแนวความคิดและพฤติกรรมแบบใหม่ของพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางอินเดียตะวันออกในสมัยราชวงศ์ปาละพุทธศาสนายุคนี้ได้รับอิทธิพลอย่างหนักจากศาสนาพราหมณ์และประคับประคองตัว ให้อยู่รอดโดยการสร้างปรัชญาขึ้นมาใหม่ เรียกตัวเอง

---

[๓] Conze, Edward, **A Short History of Buddhism**, (Booday: Chetana Ltd, ๑๙๖๔), pp. 26.

[๔] Ibid, pp. 35-37.

ว่า “พุทธะตันตระ” หรือ “ตันตระยาน” โดยเฉพาะสาขาและแนวความคิดแยกออกเป็น ๓ ระยะ ดังนี้

๑. ระยะแรกเรียกว่า “มันตระยาน” ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ ค.ศ. ๔๐๐ และเจริญงอกงามในระยะ ค.ศ. ๕๐๐ องค์ประกอบสำคัญของมันตระยาน ได้แก่ บทมันตราสำหรับสาธยาย มุทรา (อิริยาบทในการนั่งสมาธิ) มณฑล (อาณาเขตที่ประทับขององค์พระพุทธเจ้าและอื่นๆ) ตลอดทั้งเทพเจ้าทั้งหลายก็ได้รับการเคารพบูชาด้วย แนวความคิดนี้แพร่หลายจาก ค,ศ. ๗๕๐ ปีเศษ

๒. ระยะที่สองเรียกว่า “วัชรยาน” ซึ่งเน้นหนักในเรื่องถึงพระธยานีพุทธะทั้ง ๕ พระองค์ ได้แก่ (๑) พระอักโขภยะ (๒) รัตนสัมภวะ (๓) อมิตาภะ (๔) อะโมฆะสิทธิ และ (๕) ไวโรจนะ

๓. ระยะที่สามเรียกว่า สหชยานะ ซึ่งเน้นหนักการฝึกสมาธิเพื่อสร้างดวงปัญญาที่มีอยู่แล้วให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง เพื่อการบรรลุธรรมขั้นสูงสุด

๔. ระยะสุดท้ายเรียกว่า “กาละจักรยาน” ซึ่งมีอยู่ในศตวรรษที่ ๑๐ และเน้นหนักความสัมพันธ์ของชีวิตมนุษย์กับจักรราศีความคิดนี้ เป็นต้นกำเนิดโหราศาสตร์แพร่หลายจนกระทั่งถึงเมืองไทยด้วย ข้อสังเกตบางประการ[๕]

สิ่งที่น่าสังเกตอย่างยิ่งในที่นี้ก็คือว่า พุทธตันตระได้พยายามสร้างแนวความคิดเกี่ยวกับเป้าหมาย, วิธีการ และคุณของผู้บรรลุตามแบบของตนเองมากกว่าที่จะเป็นแบบเก่าๆ แม้พุทธตันตระจะมีเป้าหมายอยู่ที่พุทธภาวะเช่นกับพุทธศาสนาทั่วไปแต่ก็มิได้ใช้เวลาให้ถึงแสนกัลป์เหมือนกับก่อนๆ เพราะเชื่อว่า หากสามารถสาธยายมนต์ให้เต็มที่และถูกต้องตามหลักแล้วก็สามารถรู้ธรรมในชั่วคณะจิตหรืออึดใจเดียวก็ได้ ดังนั้น ผู้บรรลุธรรมของตันตระจึงเรียกว่า “สิทธาจารย์” นอกจากนี้ก็ยังเน้นให้เห็นความสำคัญของครูอาจารย์ซึ่งให้การฝึกอบรมการปฏิบัติสมาธิโดยเฉพาะ และยังถือว่าภาษาลึกลับที่ใช้อยู่ในสายตันตระนี้ไม่สามารถจะอธิบายให้ได้ความหมายโดยตรงได้ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่า คณาจารย์ต่างๆ สายนี้พยายามสร้างคัมภีร์ และหลักคำสอนของตนเองให้แตกต่างไปจากหลักการเดิมอย่างสิ้นเชิงโดยถือว่า ฝ่ายตนได้รับคำสอนจากองค์ธยานิพุทธะโดยตรงมาจากอดีตเป็นเวลานานแล้ว

สิ่งที่เห็นชัดก็คือว่า ในศตวรรษที่ ๗ เป็นต้นไป พุทธะตันตระได้แตกแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ฝ่ายซ้าย (วามจารี) และฝ่ายขวา (ทักษิณจารี) ฝ่ายแรกเป็นพวกที่เป็นนักบวชหรือบรรพชิตตามปกติ ฝ่ายหลังเป็นพวกหมอผี พ่อมด และพวกไสยศาสตร์มากกว่าจะเป็นนักบวช สิ่งที่แปลกใหม่สำหรับพวกนี้ ได้แก่

๑. สร้างระบบภาษาเฉพาะพวกของตนอย่างลึกลับ เรียกว่า “สนธยาภาษา”

๒. ถือการเสพเมถุนเป็นการบรรลุธรรมขั้นสูงสุด และเกณฑ์ให้พุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีฉายาด้วย

---

[๕] Ibid, pp. 57-58.

๓. ถือว่านักบวชหรือสิทธาจารย์ควรมีโอกาสดื่มน้ำเมา, เนื้อ, ปลา, เห็นการยั่วกำหนัดและเสพเมถุนด้วยพฤติการณ์เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถยอมรับความคิดและหลักการเช่นนี้ต่อไปได้และในที่สุดพุทธศาสนาต้องประสบความสาบสูญไปจากอินเดีย สำหรับฝ่ายวัชระยานเองก็ยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ บางทีก็เรียกตนเองว่า รหัสยาน หมายถึงลึกลับหรือ ยหะยาน หมายถึงยานปกปิดทั้งๆ ฝ่ายนี้พยายามให้เห็นว่า พวกตนสอนให้คนทั่วไปใช้พฤติกรรมทุกอย่างของตนมุ่งไปสู่การพ้นทุกข์ แต่พฤติกรรมของวัชระยานเอง ดูเหมือนจะสร้างปัญหาให้กับชาวบ้านมากพอสมควร ทั้งนี้เนื่องจากวัชระยานยึดหลักการอยู่หลายประการกล่าวคือ

๑. ทำสิ่งลึกลับให้เห็นได้ง่ายที่สุด

๒. ทำสิ่งสูงสุดให้เป็นสิ่งต่ำสุด

๓. ทำสิ่งที่เป็นโลกุตระให้เป็นโลกียะ

๔. ใช้ภาษาพูดให้น้อยที่สุด[๖]

สิ่งเหล่านี้กลายเป็นเภทภัยอย่างร้ายแรงสำหรับสถาบันพุทธศาสนาในยุคนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติในเมถุนธรรมกลายมาเป็นสิ่งที่ตันตระฝ่ายซ้ายใช้เป็นเครื่องมือการหาความสุขแทนการบรรลุธรรม โดยสมมติให้ปัญญาเสมือนผู้ชาย และอุปายะ (ความฉลาด) เสมือนผู้หญิงหากทั้งสองรวมกันเมื่อไรก็เป็นความสำเร็จสูงสุดในชีวิต

การทำนุบำรุงพุทธศาสนาในศตวรรษที่ ๗ พระเจ้าหรรษวรรธนะแห่งราชวงศ์กุษาณะทรงให้เกิดการสนับสนุนมหายานอย่างใหญ่โตเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศก กล่าวกันว่าตอนแรกๆ พระองค์ทรงพอพระทัยกับพระสังฆิติยะและทั้งๆ ที่ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์นิกายพระศิวะอยู่แล้ว ในยุคราชวงศ์ปาละครองเบงกอล ตั้งแต่ ค.ศ. ๗๕๐-๑๑๕๐ ปีเศษ ก็ได้ให้การสนับสนุนอย่างยิ่งแก่พุทธศาสนา สถาบันการศึกษาพุทธศาสนา เช่น นาลันทา, วิกรมศิลา,โอทาตะปุรีเป็นต้น ได้กลายเป็นแหล่งการศึกษาที่สำคัญยิ่งในเอเซียยุคนั้น

ในยุคพระเจ้าธรรมปาละ (ค.ศ. ๗๗๐-๘๑๐) นั้น พระองค์ได้อาราธนาให้ท่านอาจารย์หะริภัทระเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยนาลันทาและให้นักศึกษาทุกคนเรียนคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาและอภิสมยาลังการะ ขณะเดียวกันก็มิได้ทิ้งคัมภีร์ตันตระ คุยหะยะสมัชชาด้วย

นักศึกษาในยุคนั้นบูชา เทพเทวีชื่อ “ตารา เทวี” อย่างมาก ก่อนเข้าชั้นเรียนพวกเขาจะพากันบูชาเทพเทวีองค์นี้เสียก่อน หลักสูตรนาลันทาในยุคนั้นได้เน้นหนักในคัมภีร์ทั้งสามอย่างดังกล่าวแล้ว จนทำให้หลักการมหายานในยุคนั้นมีความรุ่งโรจน์ทั้งอาเซีย

ตามจดหมายเหตุท่านหลวงจีน หยวน ฉ่าง บอกว่าใน ค.ศ. ๖๔๐ นั้นพระสงฆ์ในอินเดียมีจำนวนมากถึง ๕๒๐,๐๐๐ รูป แบ่งเป็นฝ่ายมหายาน ๘๐,๐๐๐ รูปและเถรวาท ๔๔,๐๐๐ รูป หลวงจีน อี้ฉิง ได้บอกให้เราทราบว่านาลันทาได้รับอนุมัติภาษีอากรจากหมู่บ้านจำนวน ๒๐๐ แห่ง

---

[๖] Ibid, pp. 59-62.

เป็นการบำรุงรักษาให้สถาบันดำเนินอยู่ได้ ในบริเวณนาลันทามีอาคารใหญ่จำนวน ๘ หลัง ซึ่งบรรจุพระสงฆ์อยู่ได้มากกว่า ๓,๐๐๐ รูป นอกจากนี้ก็มีที่พักส่วนตัวของครูอาจารย์, องค์พระสถูปเจดีย์และสถานเคารพบูชาอีกหลายแห่งในบริเวณสถาบัน

นักศึกษาที่เรียนจบแล้วได้เข้าทำงานราชการส่วนมากในตำแหน่งต่างๆ ผู้ได้คะแนนสูงสุดนั้นจะได้รับรางวัลเป็นที่ดินอีกด้วยนักศึกษาผู้ประสบความสำเร็จ ในยุคนั้นและมีชื่อที่สุดได้แก่ท่านสันติเทพผู้แต่งคัมภีร์ชาดกมาลา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของมหายานในเวลาต่อมาด้วย

๑.๔ นิกายมหายานยุคสุดท้าย

ประวัติศาสตร์พุทธศาสนามหายานได้บอกให้เราทราบว่าพระพุทธศาสนาได้ประคับประครองสถานภาพของตนเองให้อยู่ในอินเดียได้นานกว่า ๑,๒๐๐ ปีเศษ ดินแดนสำคัญยิ่งกับพุทธศาสนาโดยตรงได้แก่ รัฐพิหาร รัฐเบงกอล รัฐโอริสสา[๗] ตลอดจนดินแดนบางส่วนทางอินเดียตอนใต้ได้ช่วยในการอุปถัมภ์บำรุงต่อไป ๒๐๐-๓๐๐ ปี ปัญหาที่นักปราชญ์ทั้งหลายต่างพูดกันตลอดมาได้แก่คำถามที่ว่าทำไมพุทธศาสนาจึงหายสาบสูญไปจากอินเดีย คำว่าพุทธศาสนา ในที่นี้จะหมายถึงพุทธศาสนาทั่วไปทั้งเถรวาทและมหายานเลยก็ไม่ได้ สิ่งที่กำลังจะพูดถึงในที่นี้คงจะพูดถึงมหายานมากกว่าพูดถึงเถรวาท เพราะเป็นดินแดนตะวันออกส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตาม แม้จะหาข้อยุติยังไม่ได้แน่นอนแต่ความเป็นไปได้ซึ่งน่าจะยอมรับกันก็คงมีเพียง ๓ ประการ ซึ่งจะพูดกันได้ดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ สาเหตุธรรมชาติ

พุทธศาสนาเองก็เป็นผู้ประกาศความเปลี่ยนแปลง และสลายตัวของทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งพุทธศาสนาเองด้วย พระพุทธองค์ก็ทรงทราบในพระทัยดีมาก่อนแล้วว่าความเปลี่ยนแปลงและสลายของพุทธศาสนาย่อมมีได้ตามกาละสมัยและเงื่อนที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนามีชีวิตอยู่อย่างสมบูรณ์และรุ่งโรจน์มาเป็นเวลา ๑,๒๐๐ กว่าปีแล้วจะไม่ให้เปลี่ยนแปลงอะไรเลยนั้นก็ขัดกับกฎอนิจจังของพระพุทธศาสนาเอง ขณะเดียวบางท่านก็อาจกล่าวกันว่าทำไมศาสนาพราหมณ์และศาสนาเชนจึงอยู่ได้ในอินเดียตราบเท่าทุกวันนี้ข้อนี้มีเหตุผลที่น่ารับฟังแต่ต้องพิจารณากันอีกหลายด้านเช่นกัน

๑.๔.๒ สาเหตุภายใน

คำว่า สาเหตุจากภายใน หมายถึง องค์กรภายในพุทธศาสนาเอง โดยปกตินั้นองค์ประกอบของศาสนาแต่ละศาสนานั้นมีอยู่ ๔ ประการคือ

---

[๗] Ibid, pp. 84-87.

๒.๑ ศาสนธรรม

๒.๒ ศาสนบุคคล

๒.๓ ศาสนสถาน

๒.๔ ศาสนพิธี

สิ่งที่ทำให้ข้อ ๑,๒,๓ เปลี่ยนแปลงทางบวกหรือลบ ได้แก่ ศาสนบุคคลหรือ ศาสนิกชนของศาสนาโดยตรง เมื่อศาสนิกชนมีความคิดเห็นแตกต่างกันแล้วพฤติกรรมอื่นก็ตามมาตราบใดที่ศาสนธรรมยังเป็นจุดยืนหรือธรรมนูญของศาสนาเปลี่ยนแปลงไปแล้วการรวมตัวของศาสนิกชนก็ค่อยๆ สลายตัวไปเรื่อยๆ จนในที่สุดก็เปิดโอกาสให้ศาสนาเข้ามาแทนที่อนึ่ง แม้พระพุทธองค์จะทรงวางหลักธรรมและวินัยไว้ให้เป็นจุดยืนอันแน่นอนและอย่างมั่นคงแต่ก็ไม่ทำให้ศาสนิกชนยุคต่อมาเห็นความสำคัญอะไรเลยตรงกันข้ามกลับพยายามเปลี่ยนแปลงหลักการให้เข้าหาตัวเองให้มากที่สุดจนทำให้มองไม่เห็นว่าอะไรเป็นหลักคำสอนจริงของพุทธศาสนาเมื่อเป็นเช่นนี้ประชาชนที่ให้การสนับสนุนพระสงฆ์ในการเป็นอยู่ ในการปฏิบัติธรรม และการต่ออายุพุทธศาสนา พากันหมดศรัทธาและงดสนับสนุนแล้ว พุทธศาสนาก็คงขาดองค์ประกอบที่สำคัญคือสถาบันพระสงฆ์หรือที่เราเรียกกันพระสงฆ์นั่นเอง หากพุทธศาสนาขาดผู้นำคือพระสงฆ์แล้วก็ย่อมใกล้อวสานลงไปทุกที

ในการตรัสถึงอันตรายของศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้ย้ำภัยอันตรายจากภายในหรือพุทธบริษัทเองเป็นสิ่งสำคัญเช่นเดียวกับการรักษาบ้านให้ปลอดภัย หากคนภายในยังกลมเกลียวช่วยกันดูแลรักษาบ้านอยู่แล้ว โจรขโมยที่ไหนจะกล้าเสี่ยงเข้าทำการปล้น ข้อนี้ย่อมเป็นความจริงตลอดไป

๑.๔.๓ สาเหตุจากภายนอก

สาเหตุในภายนอก ในที่นี้หมายถึง รูปธรรมและนามธรรม คำว่าสาเหตุนามธรรมในที่นี้ได้แก่ การที่พุทธศาสนาถูกศาสนาพราหมณ์กลืนเอาแนวความคิดและหลักสำคัญต่างๆไปหมด ทั้งพราหมณ์และพุทธในยุคนั้นต่างก็หันหน้าเข้าหากันแล้วประสานแนวคิดให้กลมเกลียวกัน แม้จะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม แต่สิ่งที่เห็นชัดที่สุดก็คือ พุทธศาสนาถูกฮินดูกลืนไปหมดแล้วแม้ในยุคแรกเวทานตะจะรับเอาความคิดทางปรัชญาไปจากฝ่ายมาธยมิกะบ้างก็พอบันเทาได้ แต่ยุคหลังพุทธศาสนารับเอาปรัชญาจากอวตารของพระพุทธเจ้าตลอดทั้งตันตระๆ อย่างล้ำยุคไปจากฮินดู ในที่สุดก็ทำให้พุทธศาสนาสลายตัวและเป็นฮินดูไปอย่างช่วยอะไรไม่ได้

อนึ่ง สาเหตุภายนอกเชิงรูปธรรม ในที่นี้หมายถึง การรุกรานพุทธศาสนาโดยการใช้กำลังโดยตรงจากภายนอก แม้ว่าเชิงประวัติศาสตร์อินเดียจะพูดถึงการแข่งขันกันระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์บ้างเป็นบางครั้งบางคราว ซึ่งถือเสมือนหนึ่งว่าญาติพี่น้องทะเลาะกันเอง ไม่นานก็ดีกันอีก อย่างน้อยที่สุดทั้งพุทธและพราหมณ์ก็เป็นคนอินเดียใช้ชีวิตที่กินน้ำคงคาและทำนาที่ทุ่ง

กุรุเกษตรด้วยกัน ย่อมเห็นอกเห็นใจกันบ้าง หากจะมีการทะเลาะกันบ้างก็คงไม่ถึงกับเลือดตกยางออกอย่างสยดสยอง

นับแต่ ค.ศ. ๗๐๐ ปีเศษที่ชาวอาหรับเดินทางเข้าสู่อินเดียในยุคนั้น ซึ่งมีอาณาเขตจดปากีสถานและส่วนอื่นๆ ของอินเดีย พวกเขาจะเข้ามาโจมตีด้วยกำลังทหารและหอกดาบที่สถาบันศาสนาทุกแห่งเช่นเทวาลัย วัดอารามต่างๆ ทั้งพุทธและพราหมณ์นับตั้งแต่อาณาจักรคันธาระ แคชเมียร์ พิหาร เบงกอล และส่วนอื่นๆ ด้วย ในกรณีพุทธศาสนาได้รับความเจ็บปวดกว่าใครทั้งนั้น เพราะพุทธศาสนามีสถาบันสงฆ์และสมาชิกของสถาบันเป็นเอกเทศจากสังคมอย่างเห็นได้ชัดทั้งรูปร่างและการแต่งกาย จึงเป็นเป้าหมายจากหอกและดาบจากฝ่ายตรงกันข้ามอย่างที่สุด สถาบันการศึกษาระดับสูงของพุทธศาสนา เช่น นาลันทา วิกรมศิลา โอทานตะบุรี[๘] เป็นต้น ถูกกองทัพอาหรับและทหารมุสลิมเผาไฟทิ้งหมด เพราะมีแต่ตำราและคัมภีร์กันส่วนมากจะหาเศษทองคำสักชิ้นไว้แลกกับชีวิตก็ไม่มี

เมื่อสถาบันการศึกษาซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของพุทธศาสนาถูกเผาเป็นเถ้าถ่านไปเช่นนี้แล้ว ประชาชนก็หมดหวังต่างก็เอาตัวรอดเลือกเอาการเป็นกลางและบูชาคัมภีร์อัลกุระอานไว้ก่อน สำหรับศาสนาพราหมณ์และเชนนั้นแม้ว่าจะถูกทำลายในลักษณะคล้ายๆ กัน แต่ก็ยังเอาตัวรอดเพราะความแตกต่างระหว่างชาวบ้านกับนักบวชนั้นไม่ปรากฏชัดเจนนักจึงเป็นการยากสำหรับฝ่ายตรงข้ามที่จะทำร้ายทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังนั้น จึงทำได้ดีกว่าฝ่ายพุทธทุกรูปแบบ

ในขณะที่กองทัพฮั่นยกทัพเข้ายึดคันธาระใน ค.ศ. ๖๐๐ นั้น ก็ทำลายวัดวาอารามอย่างหนักอยู่พอสมควรแล้ว แต่พอถึง ค.ศ. ๙๐๐ ปีนั้น พุทธกับพราหมณ์ในแคชเมียร์เข้าเป็นพวกเดียวกันแล้วยังไม่พอ ในระยะ ค.ศ. ๑๕๐๐ ปีเศษ ซึ่งเจ้าครองนครแคชเมียร์เป็นชาวมุสลิมโดยตรงก็ได้กำจัดพุทธศาสนาให้หมดไปอย่างถอนรากถอนโคน เมื่อสถาบันนาลันทาถูกกองทัพมุสลิมบุกเข้าเผาในปี ค.ศ. ๑๑๙๘ นั้น ทำให้พุทธศาสนายังริบหรี่อยู่นั้นพลอยดับไปด้วย เพราะว่าเจ้าครองนครต่างๆ กลายเป็นมุสลิมไปหมดแล้ว ชาวพุทธในรัฐพิหาร เบงกอล โอริสสาและอื่นๆ ก็พลอยสลายตัวและหายไปหมดเพียง ๒-๓ ชั่วคนเท่านั้น[๙]

อินเดียเป็นประเทศต้นกำเนิดพุทธศาสนาโดยตรงที่ฝ่ายเถรวาทและมหายาน ตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมาจนกระทั่งศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งนับเป็นเวลาหนึ่งพันห้าร้อยปีเศษ ในช่วงนี้พุทธศาสนาได้แตกกิ่งก้านสาขาออกไป และในขณะนั้นมหายานก็เริ่มจะปรากฏขึ้นเช่นเดียวกันแม้นักปราชญ์บางท่านอาจกล่าวเต็มปากว่า มหายานเป็นศาสนาเพื่อมวลชน ก็ตามแต่เมื่อมหายานเปลี่ยน

---

[๘] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **จาริกบุญ-จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕.

[๙] Robinson, Richard H., and Other, **The Buddhist Religion**, (California : Dickenson Publishing Co., 1977), pp. 123-125.

หลักการไปเสียและหันหลังให้มวลชนไปแล้ว ก็ต้องประสบชะตากรรมเช่นเดียวกับสิ่งอื่นๆ จากข้อความที่เรากล่าวแล้วข้างต้น ทำให้เห็นว่าสาเหตุแห่งการแตกนิกายหรือฝ่ายต่างๆ ของสังคมใดก็ตามเป็นสิ่งสืบเนื่องมาจากอัตวิสัยเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่ายินดีอย่างหนึ่งก็คือว่าประวัติศาสตร์มิได้พูดถึงการใช้กำลังเข้าทำร้ายกันเองระหว่างศาสนทายาทซึ่งเป็นชาวพุทธด้วยกันดินแดนต้นกำเนิดบนพื้นฐานแห่งศาสนา

ในขณะเดียวกัน จะเห็นว่าทั้งพุทธและพราหมณ์ต่างก็พยายามปรับตัวเข้าหากันอยู่ตลอดเวลา จนในที่สุดนักปราชญ์บางท่านกล่าวว่า แม้พุทธศาสนาจะหายไปจากอินเดียก็เป็นเพียงรูปแบบเท่านั้น ในทางจิตใจแล้วพุทธศาสนายังคงอยู่กับชาวอินเดียต่อไปคำพูดเช่นนี้ไม่ได้ห่างจากความเป็นจริงอะไรมากนักทั้งในอดีตและปัจจุบันด้วย

๒. นิกายพุทธตันตรยาน หรือ มนตรยาน

ในปลายสมัยราชวงศ์คุปตะ โฉมหน้าของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในอินเดีย ได้เปลี่ยนเป็นระบบใหม่อีกระบบหนึ่งว่า “พุทธตันตรยาน” หรือมนตรยาน, รหัสยาน, คุยหยาน, สหัชยาน” ลัทธิหรือนิกายนี้ได้นำศาสนาฮินดู ผสมผสานกันมาก ความตั้งใจเดิมต้องการจะแข่งกับศาสนาฮินดูซึ่งปรับปรุงใหม่ในสมัยราชวงศ์คุปตะ ทำให้ประชาชนสามัญหันกลับมานับถือเป็นจำนวนมาก เพราะมีสิ่งสนองกิเลสของชาวบ้าน ฝ่ายมหายานเห็นว่า ลำพังเนื้อธรรมแท้ๆ ยากที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าถึงได้ จึงคิดแก้ไขเหมือนศาสนาฮินดู คือกลับไปยกย่องเรื่องเวทมนตร์อาคมขลัง พิธีหาลาภ พิธีเสกเป่าต่างๆ ลงเลขลงยันต์ต่างๆ จนที่สุด พระสงฆ์เองทำหน้าที่เหมือนพราหมณ์ทุกอย่าง ลัทธินี้เรียกว่า “พุทธตันตรยาน” เพราะถือคาถาอาคมเป็นสำคัญ ข้อสำคัญในลัทธินี้มีดังนี้คือ

๑. ถือว่ามี พระอาทิพุทธะ คือพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นประธานในสากลโลกเป็นผู้รังสฤษฏ์สรรพสิ่ง พระศากยมุนีพุทธเจ้า เป็นภาคหนึ่งของพระอาทิพุทธะแบ่งลงมาปฏิมาพระอาทิพุทธะแทนที่จะอยู่ในเพศบรรพชิตกลับเป็นพระทรงเครื่องอาภรณ์ พระพุทธรูปทรงเครื่องอาภรณ์มีกำเนิดจากลัทธินี้เอง

๒. นับถือพระธยานิพุทธะ ๕ พระองค์มากเป็นพิเศษ คือพระโรจนพุทธะ พระอักโฒษภยพุทธะ พระอโมฆสิทธิพุทธะ พระอมิตาภพุทธะ พระรัตนสมภพพุทธะ สีพระกายของพระธนิยาพุทธะทั้ง ๕ มีสีต่าง ๆ คือ สีเหลือง เขียว แดง น้ำเงิน แสด ตามลำดับ

๓. เกณฑ์ให้พุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีปางดุ ปางโกรธ และปางใจดี เช่นเดียวกับพระเจ้าของฮินดู เช่นพระอิศวร ในปางดุเป็นไภรวะ ปางโกรธเป็นมหากาฬ พระอุมา ในปางดุเป็นทุรคา ปางโกรธเป็นกาลี ปางใจดีเป็นพระอุมา พระเจ้าและพระโพธิสัตว์มีปางอย่างนี้เหมือนกัน แต่ไม่ใช่ดุหรือโกรธอะไร ลักษณะที่ดุร้ายเป็นเพียงมายาลักษณะที่พระองค์นิรมิตขึ้นเพื่อปราบมาร ทำนองหนามยอกต้องเอาหนามบ่งเหมือนพวกอันธพาลจะปราบด้วยใจดีอย่างเดียวไม่ได้มีอำนาจบังคับเด็ดขาด

ด้วยจึงจะสำเร็จ ยกตัวอย่างเช่นพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ในปางดุ พระองค์นิรมิตเป็น "ยมานตก" แปลว่า "ที่ตายของพระยม" เพื่อปราบพญายม ปางนี้มีศีรษะเป็นโค ผิวกายน้ำเงินเข้มมีหลายเศียรหลายหัตถ์เอาหัวกะโหลกเป็นมาลัยเหยียบบนร่างของเทพมนุษย์ และอสูรยักษ์ต่าง ๆ

๔. บัญญัติให้มีมนตร์เรียกว่าธารณี ประจำองค์พระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ต่างๆ ยาวบ้างสั้นบ้างมนตร์แต่ละบทมีอานุภาพขลังๆ ทั้งนั้น เช่นสวดจบเดียวมีอานิสงส์เป็นพระอินทร์ร้อยชาติ หรือเพียงแต่เขียนคำมนตร์ลงในผืนผ้าแขวนเอาไว้ ใครเดินลอดมีอานิสงส์ทำให้บาปกรรมที่ทำมา ๙๐ กัลป์แท่งสูญ คาถาเหล่านี้ ยกตัวอย่างเช่น *"โอม มณี ปทฺเม หุมฺ โอมดวงแก้วเกิดในดอกบัว"* ดังนี้

๕. บัญญัติมุทระ คือเครื่องหมายต่างๆ มีการกรีดนิ้วยกมือดุจปางพุทธรูป มีหลายร้อยภาค หรือหลายร้อยปาง อาการเช่นนี้เป็นเครื่องหมายของอำนาจลี้ลับ เช่นผู้ตรึกนึกถึงพระโพธิสัตว์องค์ใดองค์หนึ่ง ก็ย่อมทำมุทระตามปางของพระโพธิสัตว์องค์นั้นมุทระที่สำคัญ เช่น สมาธิมุทระ อภัยมุทระ วิตักกมุทระ ภูมิสัมผัสมุทระ เป็นต้น

๖. บัญญัติมณฑลบูชา หรือเรียกกันว่า มนตรเวที เช่นจะทำพิธีใดพิธีหนึ่ง บูชาพระโพธิสัตว์องค์ใดองค์หนึ่ง จะต้องมีเครื่องบูชาเท่านั้นเท่านี้ จะต้องจัดบริเวณพิธีด้วยอุปกรณ์อย่างนั้นอย่างนี้ ตัวอย่างมณฑลบูชาพึงเห็นได้จากพิธีพุทธาภิเษกในเมืองไทยซึ่งสืบมาแต่นิกายนี้

นิกายดังกล่าวนี้เอง ได้เจริญในอินเดียตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมานักบวชในนิกายนี้ไม่เรียกว่าภิกษุ แต่เรียกว่า "สิทธะ" ต่อมาได้เกิดแตกแยกสาขาออกไปอีก แบ่งเป็น ๒ พวกใหญ่ๆ คือ

พวกทักษิณจารีพวกหนึ่ง พวกนี้ยังประพฤติธรรมวินัย ถ้าเป็นพระยังรักษาพรหมจรรย์ อีกพวกหนึ่งเรียกว่า "วามจารี" พวกนี้ประพฤติเลื่อนเปื้อน ไม่รักษาพรหมจรรย์ มีลักษณะเป็นหมอผีมากขึ้น คืออยู่ในป่าช้าใช้กะโหลกหัวผีเป็นบาตรและมีภาษาลับพูดกันเฉพาะพวกเรียกว่า "สนธยาภาษา" พวกวามจารี ถือการเสพกามคุณเป็นการลุวิโมกข์เกณฑ์ให้พระพุทธเจ้าพระโพธิสัตว์มี "ศักติ" คือ ชายาคู่บารมีพระพุทธปฏิมาก็มีรูปอุ้มกอดศักติ การบรรลุนิพานต้องทำให้ธาตุชายธาตุหญิงมาสมานกัน ธาตุชายเป็นอุบาย ธาตุหญิงเป็นปรัชญา เพราะฉะนั้นอุบายบวกปรัชญาได้ผลคือนิพพาน

พวกทักษิณจารี เข้าใจตีความให้เป็นธรรมะ โดยกล่าวว่าสัญลักษณ์เหล่านั้น จะถือเอาตรงตัวไม่ได้ เช่นในคัมภีร์สนธมาลาของท่านอนังควัชระ ซึ่งเป็นสิทธาจารย์คนหนึ่งในนิกายนี้ได้กล่าวว่า "สาธุควรได้รับการบำเรอจากสตรีเพศ เพื่อให้เสวยมหาธุรา" ข้อความนี้เป็นสนธยาภาษา จะต้องไขความว่า สตรีเพศในที่นี้ท่านหมายเอาปัญญา สาธุเป็นเพศชาย จะต้องสร้างอุบายเพื่อร่วมเป็นเอกภาพ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ได้พระนิพพาน แต่พวกวามจารีหาได้คิดเช่นนั้นไม่พวกเขาได้ถือเอาตามตัวอักษรเลยทีเดียว ถึงกับสอนว่าผู้ใดมอบสตรีให้สิทธจะได้กุศลแรงพวกนี้ยังตีความอักษร

“ม”๕ ตัว อันเป็นกรรมวิธีทางโยคะอย่างหนึ่งของนิกายมนตรยาน คือสอนว่า สิทธะควรได้รับการบำรุงจาก

๑. มัทยะ น้ำเมา

๒. มางสะ เนื้อ

๓. มัตสยา ปลา

๔. มุทรา ยั่วให้กำหนัด

๕. ไมถุนะ เสพเมถุน

แต่พวกทักษิณจารีตีความ “ม” ทั้ง ๕ ว่า ได้แก่ ปัญจขันธ์ ๕[๑๐] นี้คือสภาพการของพระพุทธศาสนาในอินเดียยุคปลาย ซึ่งมีภาวะที่เสื่อมโทรมเห็นปานนี้ เพราะการประพฤติของสงฆ์ทรามลงเช่นนี้เอง แต่ถึงกระนั้นฐานะของพระพุทธศาสนาก็ยังมั่นคงอยู่ในตะวันออกของอินเดีย พระราชาแห่งวงศ์ปาละของวังคะก็ยังอุปถัมภ์ดูแลอยู่และยังมีมหาวิทยาลัยชื่อ วิกรมศิลา ซึ่งสั่งสอนลัทธิพุทธตันตระคู่กันไปกับมหาวิทยาลัยนาลันทา จนตราบถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ กองทัพของพวกอิสลามได้บุกเข้าทำลายพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ วังคะฯลฯ และเผามหาวิทยาลัยทั้ง ๒ เสียจนหมดสิ้น จับพระภิกษุฆ่าบังคับให้พุทธศาสนิกชนเข้ารีตถืออิสลาม พระพุทธศาสนาจึงเจิดจ้าอยู่ในมาตุภูมิของตนตลอดระยะกาล ๑,๗๐๐ ปีเศษ ก็ถึงแก่กาลวิปโยคสูญหายจากไป ประทีปดวงใหญ่ซึ่งส่องมรรควิธีแห่งการพ้นทุกข์แก่ชาวภารตวรรษก็อัสดงดับไป แต่กลับไปเปล่งรัศมีขึ้นที่ประเทศต่างๆ แห่งอาเซียบูรพาและอาเซียอาคเนย์ พระพุทธศาสนาสวกยานไปเปล่งรัศมีที่ลังกา ไทย พม่า เขมร และลาว จำนวนผู้นับถือมีกว่า ๕๐ ล้านคน พระพุทธศาสนามหายานได้บรรเจิดแสงที่จีน ญี่ปุ่น ทิเบต มองโกเลีย แมนจูเรีย ญวน เกาหลี สิขิม ภูตาน เนปาล จำนวนผู้นับถือกว่า ๕๐๐ ล้าน จำนวนสาวกฝ่ายมหายานนี้ ว่าไปตามสถิติพลเมืองของประเทศซึ่งความจริงแล้วมีไม่ถึง ๓๐๐ ล้านคน คนมักจะภูมิใจว่าจำนวนพุทธศาสนิกชนมีมากที่สุดในโลก ทั้งนี้เพราะรวมเอาพลเมืองประเทศจีนเข้าไปด้วยจึงดูมาก อันที่จริงชาวจีนใช่ว่าจะเป็นพุทธศาสนิกชนทั่วไปดังไทยกับพม่า เขมร ลาว ก็หาไม่มี แต่ทิเบต มองโกเลียและญี่ปุ่นเท่านั้น ที่จะเชื่อถือในสถิติของพุทธศาสนิกชนโดยแท้จริง ฉะนั้นตามความจริงแล้วปริมาณพุทธศาสนิกชนน้อยกว่าคริสต์ศาสนิกชนมาก จึงขอให้ชาวพุทธจงตระหนักในข้อนี้ให้มาก อย่าหลงว่าเชื่อว่าพุทธศาสนาเจริญแล้ว ประเทศที่นับถือพุทธศาสนามหายานในปัจจุบันที่เชื่อกันว่าพระศาสนารุ่งเรืองดีอยู่แล้ว แต่ที่เห็นนี้ก็มีไม่กี่ประเทศอย่างเช่นประเทศญี่ปุ่นเป็นต้น ส่วนอินเดียซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองมาก็เหลือแต่ประวัติศาสตร์ในอดีตให้ได้ศึกษาเป็นบทเรียนของพุทธศาสนาแห่งสืบไป

---

[๑๐] นายแพทย์สุวัฒน์ จำทรจำนง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๓.

ตามประวัติศาสตร์พุทธศาสนานั้น ได้ทราบว่ามหายานยุคเฟื่องฟูในอินเดียนั้นมี ๒ ยุค ได้แก่ (๑) ยุคพระเจ้ากนิษกะ และ (๒) ยุคอาจารย์อะสังคะและอาจารย์วะสุพันธุ นักปราชญ์ทั้งหลายต่างมีความขัดแย้งในหลักฐานเกี่ยวกับพระเจ้ากนิษกะ บางคนบอกว่าพระองค์สมภพใน ค.ศ. ๗๘ แต่บางท่านก็บอกว่า ก่อน ค.ศ. ๕๘ ปีแต่บางท่านก็บอกว่าพระองค์มีพระชนม์ราว ค.ศ. ๒๐๐ ด้วยซ้ำไป อย่างไรก็ตาม ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้ยืนยันว่ามหายานมีต้นกำเนิดมาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษนี้เอง สำหรับชีวประวัติอาจารย์วสุพันธุนั้น นักปราชญ์ส่วนมาก เช่นศาสตราจารย์ เปอรี่, เอส. วิทยาภูษาณ เป็นต้น ต่างก็เห็นว่าท่านมีอายุราว ค.ศ. ๒๘๐-๓๖๐ ปี แม้แต่เซอร์ชาร์ล อีเลียดเองก็เห็นด้วยกับความคิดนี้[๑๑]

อนึ่ง หากเรายอมรับว่า พระเจ้ากนิษกะทรงทีพระชนม์ในระหว่าง ค.ศ. ๗๘-๑๒๓ แล้ว ก็จะทำให้เรามีความสะดวกในการพูดถึงช่วงอายุของท่านอัศวโฆษและท่านนาคารชุนต่อมาด้วยท่านเหล่านี้ต่างก็เป็นผู้ให้กำเนิดนิกายมหายานทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาอย่างชัดเจนอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม หากเราได้ศึกษาพระไตรปิฎกกันให้ดีแล้วจะเห็นว่า เนื้อหาสาระต่างๆ ของมหายานต่างก็มีอยู่แล้วทั้งสิ้น ดังนั้นเราจึงพูดได้ว่ามหายานวิวัฒนาการมาจากเถรวาทและทั้งสองฝ่ายต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันอยู่อย่างมั่นคง อนึ่ง หากเราได้อ่านพระสูตรของมหายานเราจะพบว่า ท่านต้องการเน้นหนักในเรื่องของปาฏิหาริย์อย่างเห็นได้ชัดซึ่งเริ่มจากคัมภีร์พุทธจริตของท่านอัศวโฆษโดยตรง นอกจากนี้ เราจะเห็นมหายานในยุคก่อกำเนิดนั้นเป็นยุคที่อินเดียตอนเหนือมีการติดต่อกับเปอร์เซียและกรีกอยู่ด้วยจึงทำให้อิทธิพลทางความคิดจากภายนอกผสมอยู่ด้วย อย่างไรก็ดี เรายังถือว่าความคิดหลักของนิกายมหายานไม่ว่าจะเป็นเรื่องขององค์อาทิพุทธะ เรื่องโพธิสัตว์หรืออื่นๆ ทั้งหมด ก็ยังมีลักษณะทางความคิดของอินเดียอยู่นั้นเอง

พูดถึงศีลปกรรมแล้ว เราจะเห็นได้อีกย่างชัดเจนเลยว่า ในยุคพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นเป็นยุคที่ชาวอินเดียยังไม่ค่อยรู้จักประติมากรรมพุทธองค์ดีกันนัก ในยุคต่อมาไม่นานอิทธิพลศิลปะกรรมกรีกและโรมันรวมทั้งเปอร์เซียด้วย ได้เข้ามามีบทบาททางอัฟกานิสถาน, แบกเตรีย และส่วนอื่นทางตอนเหนือของอินเดีย ซึ่งเป็นดินแดนที่มหายานกำลังก่อตัวอย่างมั่นคง

วรรณกรรมมหายานมีโอกาสแพร่หลายตั้งแต่ปี ค.ศ. ๖๗ ท่านกัสสปะมาตั้งคณะเป็นผู้แปลพระสูตรถึงจำนวน ๔๒ ตอนออกสู่ภาษาจีน หลังจากนั้นก็มีการแปลพระสูตรอื่นๆ ตามมา แต่กว่าจะมีการแปลวินัยปิฎกก็กินเวลาเกือบ ค.ศ.๕๐๐ สิ่งที่นักปราชญ์สามารถยืนยันได้ชัดเจนเกี่ยวกับพระสูตรสำคัญต่างๆ ที่แปลสู่ภาษาจีนอีกดังนี้

๑. สุขาวดีวยุหะสูตร

๒. ปรัชญาปารมิตาสูตร

๓. อะวะตังสะกะสูตร

---

[๗] Eliot, Sir Charles, **Hinduism and Buddhism**, (Vol.II), (London: Routledge and Kegan Paul Ltd., 1968), pp. 64-68.

ทั้งสามสูตรนี้ได้แปลออกสู่ภาษาจีนตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ. ๑๕๐ สำหรับอีก ๒ คัมภีร์ คือ (๑) สัทธรรมปุณฑริกสูตร และ (๒) ละลิตวิศตาระ นั้นได้ถูกแปลเป็นภาษาจีนในราวปี ค.ศ. ๓๐๐ เซอร์ชาร์ล อีเลียต ได้ชี้ให้เห็นชัดอีกว่า ลักษณะที่เด่นชัดของมหายานมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. การบูชาองค์พระโพธิสัตว์

๒. ปรัชญาจิตนิยม[๑๒]

ประการแรก เป็นเรื่องที่เกิดจากอิทธิพลองค์พระศิวะ และพระวิษณุของชาวอินเดียในยุคนั้น และประการที่สองก็เป็นเรื่องของการแข่งขันกันทางความคิดในช่วงที่ปรัชญาเวทานตะกำลังรุ่งโรจน์ซึ่งเป็นช่วงก่อนต้น ค.ศ. เพียงเล็กน้อย ความสัมพันธ์ระหว่างมหายานกับเวทานตะในยุคนั้นเราอาจเห็นได้ชัดเจน จากการเปรียบเทียบระหว่างคัมภีร์มานโฑกยะอุปนิษัทกับคัมภีร์มาธยมิกะของท่านนาคารชุนท่านสังกาจารย์ผู้นำเวทานตะในราว ค.ศ. ๗๐๐ ก็จะได้สร้างความรุ่งโรจน์แก่ตัวเองตามแนวคัมภีร์ทั้งสองนี้ด้วย นอกจากนี้ก็ได้แก่คัมภีร์ลังกาวตาระสูตรซึ่งมีอายุราว ค.ศ. ๔๕๐ เป็นอย่างน้อยเพราะมีผู้แปลเป็นภาษาจีนใน ค.ศ. ๕๑๓ คัมภีร์มีลักษณะคล้ายกับคำสอนของพวกพราหมณ์ในยุคนั้นอย่างมากโดยเฉพาะแนวความคิด เกี่ยวกับอาตมัน ซึ่งเป็นต้นกำเนิดทุกอย่างเช่นเดียวกับที่ฝ่ายมหายานถือว่าตถาคตครรภะมีลักษณะเช่นเดียวกัน

สรุปท้ายบท

สาเหตุต้นกำเนิดนิกายมหายานนั้นเนื่องจากเหตุผลภายในพุทธศาสนาเองกล่าวคือ จำนวนของผู้บรรลุมรรคผลระดับสูงลดน้อยลง และชาวบ้านเองก็พยายามเรียกร้องสิทธิทางศาสนา สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดขบวนการที่แปลกใหม่และเป็นไปตามแนวโน้มของผู้เกี่ยวข้องในยุคนั้นๆ เรื่องนี้เป็นน่าสังเกตดินแดนสำคัญยิ่งสำหรับนิกายพระพุทธศาสนานิกายมหายานนั้นอยู่ตอนเหนือสุดและใต้สุดของอินเดียรวมทั้งสถาบันนาลันทาด้วย นิกายมหายานยุคต้นนั้นเป็นยุคที่มีแต่คำสอนทั่วไปหรือแนวคำสอนในลักษณะใหม่ซึ่งยังหาการรับรองอย่างมั่นคงมิได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิกายมหายานยังถือว่าคำสอนของฝ่ายตนนั้นได้รับการถ่ายทอดมาโดยตรงจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า และได้รับการรักษาไว้ในนาคะภพอย่างดีจนอายุพุทธศาสนาผ่านไปถึง ๕๐๐ ปี จึงนำมาเผยแพร่เพื่อให้พุทธศาสนารุ่งเรืองอีกต่อไปด้วย

ต่อมาในปลายสมัยราชวงศ์คุปตะ โฉมหน้าของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในอินเดีย ได้เปลี่ยนเป็นระบบใหม่ อีกระบบหนึ่งว่า “พุทธตันตรยาน” หรือมนตรยาน, นิกายนี้ได้นำศาสนาฮินดูเข้ามาผสมผสานกันมาก ความตั้งใจเดิมต้องการจะแข่งกับศาสนาฮินดูซึ่งปรับปรุงใหม่ในสมัยราชวงศ์คุปตะ ทำให้ประชาชนสามัญหันกลับมานับถือเป็นจำนวนมาก เพราะมีสิ่งสนองกิเลสของชาวบ้านฝ่ายมหายานเห็นว่า ลำพังเนื้อธรรมแท้ๆ ยากที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าถึงได้ จึงคิดแก้ไขเหมือนศาสนา

---

[๑๒] Ibid, pp. 72-75.

ฮินดู คือกลับไปยกย่องเรื่องเวทมนตร์อาคมขลัง พิธีหาลาภ พิธีเสกเป่าต่าง ๆ ลงเลขลงยันต์ต่างๆ จนที่สุด พระสงฆ์เองทำหน้าที่เหมือนพราหมณ์ทุกอย่าง ลัทธินี้เรียกว่า “พุทธตันตรยาน” เพราะถือคาถาอาคมเป็นสำคัญ ดังนั้นสภาพการของพระพุทธศาสนาในอินเดียยุคปลาย ซึ่งมีภาวะที่เสื่อมโทรมลง เพราะการประพฤติของสงฆ์

คำถามท้ายบทที่ ๕

๑. จงอธิบายเหตุแห่งความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย
๒. จงอธิบายวิวัฒนาการพระพุทธศาสนามหายานในประอินเดีย
๓. จงอธิบายสถานการณ์พระพุทธศาสนากับการปรับตัวในสมัยราชวงศ์คุปตะ มาดูพอเป็นสังเขป
๔. จงวิพากษ์ “หลัก ม. ๕” ของนิกายมนตรยานกับหลักศีล ๕ ในพระพุทธศาสนามาดู

บทที่ ๖
พระพุทธศาสนามหายานในประเทศต่างๆ

วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้ผู้ศึกษาสามารถ

อธิบายแนวคิดนิกายมหายานในประเทศต่างๆ ได้

อธิบายแนวคิดของแต่ละนิกายมหายานได้

ขอบเขตเนื้อหา

นิกายมหายานในประเทศต่างๆ ได้

แนวคิดของแต่ละนิกายมหายานได้

พระพุทธศาสนามหายานในต่างประเทศ

ความนำ

มหายานในแต่ละประเทศก็มีความแตกต่างกันออกไป ความแตกต่างนี้เกิดขึ้นเพราะความเป็นลัทธินิกายนั่นเอง ผู้ปฏิบัติธรรมที่ค้นพบสัจธรรมแท้ออกจากกรงขังแห่งลัทธินิกายได้ ย่อมพบว่ามีพุทธศาสนาดั้งเดิมที่แท้จริงอยู่ และคำว่า "มหายาน" เป็นคำเรียกนิกายของภิกษุฝ่ายเหนือของอินเดีย บาทีเรียก "อุตรนิกาย" (นิกายฝ่ายเหนือ) บ้าง "อาจารยวาท" บ้าง ซึ่งมีจุดมุ่งสอนให้ระงับดับกิเลส ทั้งยังได้แก้ไขคำสอนในพระพุทธศาสนา ให้ผันแปรไปตามลำดับ พวกนี้เรียกลัทธิของตนว่า "มหายาน" ซึ่งแปลว่า "ยานใหญ่" สามารถนำพาประชาชนให้ข้ามวัฏสงสาร คือ ความทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดได้คราวละมากๆ จุดเด่นของนิกายนี้อยู่ที่แนวคิดเรื่องการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์สร้างบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพชีวิตในโลกไปสู่พระนิพพาน ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศเวียดนาม เนปาล ทิเบต ญี่ปุ่น มองโกเลีย และภูฏานเป็นต้น พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้เผยแผ่ไปทั่วโลกอีกทั้งมีพุทธศาสนิกชนอยู่เป็นจำนวนมาก

๑. พระพุทธศาสนามหายานในเวียดนาม

ประเทศญวน หรือเวียดนามนั้น เป็นประเทศเดียวในแหลมสุวรรณภูมิที่ยังคงนับถือพุทธศาสนามหายานสืบกันมาพันกว่าปีโดยมิได้เปลี่ยนแปลง ผิดกับประเทศไทย พม่า เขมร ซึ่งเคยรับนับถือมหายานอยู่พักหนึ่งแล้วก็เปลี่ยนไปเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ตามแบบลังกาวงศ์ ทั้งนี้เพราะญวนเป็นประเทศเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของจีนจึงรับเอาอารยธรรม วัฒธรรมของจีนเสียทุกอย่างแม้จนกระทั่งตัวหนังสืออิทธิพลของอารยธรรมอินเดียที่แผ่มาสู่สุวรรณภูมิดุจน้ำหลากนั้นไปได้แค่ประเทศจาม (ดินแดนแถบญวนใต้) เท่านั้น ก็ต้องหยุดชะงักลงด้วยถูกมังกรจีนขัดขวางกันไว้ตลอดเวลานับพันปี ญวนพยายามเลียนแบบจีนทุกอย่าง ไม่ว่าอักษรศาสตร์ขนบธรรมเนียม และศาสนา ศิลปวิทยานานาชนิด ตัวอักษรของญวนเพิ่งจะเปลี่ยนเป็นตัวโรมันอย่างที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันเมื่อสมัยฝรั่งเศสมาปกครองเท่านั้น ก่อนหน้านั้นใช้ตัวอักษรจีนทุกๆ คำ ยิ่งเสียกว่าญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นยังได้บัญญัติอักษรของตนขึ้น ได้คละปะปนไปกับอักษรจีนตามประวัติศาสตร์ญวนกล่าวว่า พระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปสู่อาณาจักรญวนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ มีท่านโพธิธรรมเถระเป็นผู้นำเข้าไป ท่านโพธิธรรมนี้ ญวนเรียกว่า ดาดหม่าโต๋ซือในแผ่นดินพระเจ้าลี้นามเด๊ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าเหลียงบูเต้ของจีน พระพุทธศาสนาจึงได้ฝังรากลงในแผ่นดินเวียดนามยุครุ่งโรจน์ของพระพุทธศาสนาตกอยู่ในสมัยวงศ์ลี้ (คนละวงศ์กับของพระเจ้าลี้นามเด๊) ซึ่งเป็นสมัยที่ญวนกำลังมีอำนาจแผ่ลงมาทางประเทศจามปากับเขมร กษัตริย์ในวงศ์ลี้ได้สถาปนาวัดวาอาราม และอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสามเณรด้วยประการต่างๆ มีกษัตริย์อยู่ ๒ พระองค์ ซึ่งมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาแก่กล้าถึงกับสละราชสมบัติออกผนวช กษัตริย์ ๒ พระองค์นั้น คือพระเจ้าลี้ญริตงหว่างเด๊

และพระเจ้าลี้เหว่ตงหว่างเด๊พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอยู่เรื่อยมาจนถึงสมัยวงศ์เตริ้ง พระเจ้าเตริ้งท้ายตงหว่างเด๊จัดการสอบไล่ความรู้พระปริยัติธรรมของภิกษุสงฆ์ บำรุงการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างกว้างขวางโปรดแต่งตั้งสมณศักดิ์แก่ผู้สอบไล่ได้ในราชวงศ์เตริ้งมีกษัตริย์อีก ๒ พระองค์เหมือนกันที่ได้สละราชย์ออกผนวชเป็นสงฆ์คือพระเจ้าเตริ้งญรินตงหว่างเด๊กับพระเจ้าเตริ้งอันตรงหว่างเด๊กษัตริย์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้าเตริ้งเฮี้ยงตงหว่างเด๊ ทรงสถาปนาพุทธวิหารไว้มาก พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วประเทศเป็นศาสนาของประชาชนจนตราบเท่ากาลปัจจุบัน จักรพรรดิญวนองค์ปัจจุบันคือพระเจ้าเบาได๋ก็ทรงอุปการะพระพุทธศาสนาเป็นอันดีอยู่ (ณ บัดนี้ได้ถูกปลดจากราชสมบัติ เพราะความผันผวนทางการเมือง)[๑]

ประเทศเวียดนามแบ่งออกเป็น ๓ อาณาเขต คือ ตังเกี๋ย (Tong king) ได้แก่ แถบลุ่มแม่น้ำแดง อานัม (Annam) ได้แก่ แผ่นดินแคบยาวตามทอดชายฝั่งทะเล ที่อยู่ตอนกลางระหว่างตังเกี๋ยกับโคชินจีน และโคชินจีน (Cochin China) ได้แก่แผ่นดินส่วนล่างทั้งหมด ปัจจุบันนี้ อานัมภาคใต้เป็นอาณาจักรจัมปา ส่วนโคชินจีนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรฟูนัน ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน อาณาจักรอานัมมีอารยธรรมสืบสายมาจากจีน ส่วนจัมปากับฟูนันมีอารยธรรมที่สืบสายมาจากอินเดีย

อาณาจักรอานัมมีอายุเกือบ ๓ พันปี แต่ไม่มีหลักฐานชัดเจน จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๓๐๐ ได้จัดตั้งเป็นอาณาจักรเวียดนาม (เวียดนาม แปลว่า อาณาจักรฝ่ายทักษิณ) ต่อมาอาณาจักรเวียดนาม ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของจีน ใน พ.ศ. ๔๓๓ เป็นเวลานานกว่า ๑,๐๐๐ ปี ในระยะนี้ เรียกประเทศเวียดนามว่า อานัม แปลว่า ปักษ์ใต้ที่สงบ จากการตกเป็นเมืองขึ้นของจีน จึงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากจีนแทบทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๑๔๘๒ เวียดนามได้ทำการกอบกู้เอกราชจากจีนได้สำเร็จ ได้ประกาศอิสรภาพจากจีน ต่อมาอาณาจักรเวียดนามได้แผ่อำนาจมาทางใต้สามารถเข้ายึดครองนครจัมปาได้ในที่สุด

พระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในประเทศเวียดนาม เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ในขณะนั้นเวียดนามตกอยู่ในอำนาจของจีน พระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่เวียดนามในยุคแรกนั้น เป็นพุทธศาสนาแบบมหายาน โดยสันนิษฐานว่าท่านเมียวโป[๒] (Meou-Po) ได้เดินทางมาจากประเทศจีนเข้ามาเผยแผ่ เวียดนามจึงได้รับเอาศาสนาจากจีนรวมทั้งคัมภีร์ทางศาสนาก็เป็นภาษาจีนเหมือนกัน สันนิษฐานกันว่า ได้มีพระภิกษุชาวอินเดีย คือ พระมหาชีวก พระกัลยาณรุจิ และ พระถังเซงโฮยได้เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนา ในยุคเดียวกับท่านเมียวโป แต่การเผยแผ่พุทธศาสนาก็ไม่เจริญนักเพราะกษัตริย์จีนในขณะนั้นนับถือศาสนาขงจื้อ ไม่ส่งเสริมพระพุทธศาสนา และยังไม่พอพระทัยที่มีคนนับถือพุทธศาสนา

---

[๑] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**, (นครปฐม: มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐.

[๒] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในเอเซีย**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒๙.

ต่อมาเมื่อชาวเวียดนามกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูอย่างจริงจัง ในครั้งนั้นได้มีพระภิกษุชาวอินเดีย ชื่อ วินีตรุจิ ท่านได้ศึกษาพุทธศาสนาในอินเดียแล้วยังได้เดินทางมาศึกษาพุทธศาสนานิกายเธียน (Thien) หรือ เซน ในประเทศจีน แล้วเดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนานิกายเธียร หรือ เซน ในเวียดนามจนพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ

คราวที่เวียดนามกู้อิสรภาพ ได้ตั้งอาณาจักรไคโคเวียด ใน พ.ศ. ๑๔๘๒ หลังจากได้อิสรภาพแล้ว ก็เกิดการแย่งชิงอำนาจกันเองประมาณ ๓๐ ปี ระยะนี้พุทธศาสนาซบเซาขาดการทำนุบำรุง ต่อมาเมื่อราชวงศ์ดินห์ขึ้นครองอำนาจในปี พ.ศ. ๑๒๑๒ แล้ว พระพุทธศาสนากลับมาเจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนเป็นอย่างมาก

ใน พ.ศ. ๑๕๑๑-๑๕๒๒ รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การปกครองคณะสงฆ์ขึ้น โดยรวมเอาคณะนักบวชเต๋ากับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเข้าในระบบฐานันดรศักดิ์เดียวกัน พระเจ้าจักรพรรดิเวียดนาม ทรงสถาปนาพระภิกษุง่อฉั่นหลูเป็นประมุขสงฆ์ของเวียดนามและแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาของพระองค์ด้วย

ในสมัยกษัตริย์องค์ที่ ๒ แห่งราชวงศ์เล (๑๕๔๘-๑๕๕๑) ได้ส่งพระสงฆ์ไปขอพระไตรปิฎกจากประเทศจีน ๑ ชุด และทรงแนะนำให้ประชาชนเลิกนับถือผีสาง เทวดา มานับถือพระพุทธศาสนา แต่ประชาชนยังนับถือผีสาง เทวดา พร้อมกับพุทธศาสนาด้วย[๓]

สมัยราชวงศ์ไล (๒๑๕ ปี) เป็นช่วงที่พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุด เพราะเป็นศาสนาเดียวที่ได้รับการอุปถัมภ์ และศรัทธาอย่างแรงกล้าจากราชวงศ์นี้ เช่น สมัยของพระเจ้าไลไทต๋อง (๑๕๗๑-๑๕๘๘) ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างกวางขวาง เช่น โปรดให้สร้างวิหาร ๙๕ แห่ง

สมัยพระเจ้าไลทันต๋อง (๑๕๙๗-๑๖๑๕) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเอาใจใส่บ้านเมืองและประชาชนมาก ดำเนินรอยตามพระเจ้าอโศกมหาราช เช่น สงเคราะห์ประชาชนผู้ทุกข์ยากเป็นต้น

พ.ศ. ๑๙๕๗ เวียดนามได้ตกเป็นเมืองขึ้นของจีนอีก ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๕๗-๑๙๗๔ เป็นเวลา ๑๗ ปี ก็ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมไปมาก เพราะกษัตริย์ราชวงศ์หมิงของจีน ได้ส่งเสริมแต่ลัทธิขงจื้อ และเต๋า ในขณะนั้นพุทธศาสนานิกายตันตระ ของทิเบตก็เข้ามา จีนได้ทำลายวัด เก็บเอาทรัพย์สิน และคัมภีร์พุทธศาสนาไปหมด

พอเวียดนามได้เอกราชอีก เมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๔ พุทธศาสนาก็ไม่ดีขึ้น เพราะกษัตริย์ราชวงศ์ใหม่ไม่ส่งเสริมพระพุทธศาสนากลับเข้าแทรกแซงกิจการทางศาสนา ในช่วงนี้เองได้เกิดนิกายตินห์โดขึ้นในเวียดนามซึ่งเผยแผ่มาจากจีนถึงเวียดนาม ต่อมานิกายนี้ได้ผสมผสานกับนิกายเดิม คือ นิกายเธียรจนเกิดเป็นพุทธศาสนาแบบหนึ่งขึ้นมา ที่ยังปฏิบัติกันอยู่ตามโรงเจดีย์ (Chua) ในปัจจุบัน

---

[๓] Ven. Prof.Le Menh That, **Buddhist Contribution to Good Govenance and Development**, (Ho chi minh : Vietnam Buddhist Press, 2007), p. 3.

พ.ศ. ๒๐๑๔ พระเจ้าเลทันต๋องได้รวบรวมอาณาจักรจัมปาเข้าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของเวียดนามได้สำเร็จ จนถึง พ.ศ. ๒๐๗๖ เวียดนามก็ได้แตกแยกเป็น ๒ อาณาจักร ได้แก่อาณาจักรฝ่ายเหนือที่พวกตระกูลตรินห์ (Trinh) ครองอำนาจ คือแคว้นตังเกี๋ย กับอาณาจักรฝ่ายใต้ของราชวงศ์เหงียน (Nguyen) คือแคว้นอานัม ทั้ง ๒ อาณาจักร ต่างทำสงครามกันมาตลอดระยะเวลา ๒๗๐ ปี จนรวมเป็นอาณาจักรเดียวกันอีก เมื่อพ.ศ. ๒๓๔๕ ในช่วงเวลาที่แตกแยกกันเป็นเวลา ๒๗๐ ปีนั้น พุทธศาสนาต่างฝ่ายต่างทำนุบำรุงพุทธศาสนา มีการสร้าง และปฏิสังขรวัดวาอารามมากมาย

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ชาวตะวันตกได้เริ่มเดินทางมาติดต่อกับเวียดนามทางการค้าขาย และการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิค มีพวกโปรตุเกส ฮอลันดา ฝรั่งเศส สเปน และอังกฤษ เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒ นักสอนศาสนาชาวโปรตุเกส และชาวฝรั่งเศส ได้คิดค้นวิธีการเขียนภาษาเวียดนามด้วยอักษรโรมัน จนชาวเวียดนามเลิกใช้ภาษาจีน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๐-๒๔๐๑ เวียดนามได้ทำการปราบปรามพวกคริสต์อย่างเด็ดขาดโดยการจับฆ่าตาย ทำให้พวกนักสอนศาสนาถูกฆ่าตายจำนวนมากและพวกชาวคริสต์ญวนอีกจำนวนนับแสนคนจนเกิดการขัดแย้งกันระหว่างเวียดนามกับอังกฤษจนที่สุดอังกฤษสามารถเข้ายึดครองเวียดนามได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๒ ยึดครองเมืองไซง่อนได้

พ.ศ. ๒๔๒๖ เวียดนามก็ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส สมัยที่ฝรั่งเศสปกครองเวียดนาม พุทธศาสนาเสื่อมโทรมลงมาก เพราะถูกเบียดเบียนจากพวกฝรั่งเศสซึ่งนับถือศาสนาคริสต์ เช่นการห้ามสร้างวัดเว้นแต่ได้รับอนุญาต จำกัดสิทธิพระสงฆ์ที่จะรับถวายสิ่งของ จำกัดจำนวนพระภิกษุ เป็นต้น แม้ชาวพุทธจะถูกจำกัดสิทธิโดยไม่ได้เป็นผู้บริหารระดับสูงเลย หากจะเป็นได้ต้องนับถือศาสนาคริสต์เสียก่อน และต้องโอนสัญชาติเป็นฝรั่งเศสด้วย จึงทำให้ชาวพุทธไม่ได้มีส่วนร่วมในการบริหารและไม่มีสิทธิไม่มีเสียงอะไรในแผ่นดิน ชาวเวียดนามได้พยายามรวมตัวกันเพื่อลุกขึ้นสู้กอบกู้เอกราชแต่ก็ถูกปราบปรามอย่างรุนแรงไปเป็นระยะๆ ในระยะนี้เองพระพุทธศาสนา ซึ่งมีท่าทีว่าจะสูญสิ้น ก็มีการตื่นตัว ฟื้นฟูกันอีกครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้มีการจัดตั้งสมาคมพุทธศาสนาศึกษาแห่งโคชินจีน (Cochinchina Buddhist study society) ขึ้นที่เมืองไซง่อน และได้มีการตั้งสมาคมทางพุทธศาสนาขึ้นอีกที่เมืองเว้ (อานัม) และที่เมืองฮานอย โดยสมาคมฯ มุ่งเน้นด้านการศึกษา และสังคมสงเคราะห์ ปฏิรูปพระวินัยของสงฆ์ และส่งเสริมให้พระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษาพุทธศาสนาแบบใหม่ ได้มีการจัดพิมพ์วารสารของพระพุทธศาสนาและแปลคัมภีร์ต่างๆ ทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท

การฟื้นฟูพุทธศาสนาในครั้งนั้น นับว่าประสบความสำเร็จ เนื่องจากสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นของคนระดับปัญญาชน ที่เคยประสบความผิดหวังมาจากวัตถุนิยมทางตะวันตก โดยมาสนับสนุนการฟื้นฟูพุทธศาสนาในครั้งนั้นอย่างมากมาย แต่การเผยแผ่ฟื้นฟูพุทธศาสนาก็เป็นอันหยุดชะงัก ลงอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ หลังสงครามโลกสงบลง การฟื้นฟูพุทธศาสนาในเวียดนามก็ได้ดำเนินการต่อไปอีก ที่เมืองฮานอยได้มีการตั้งบริหารคณะสงฆ์ขึ้นใหม่และจัดตั้งพุทธสมาคมสำหรับฆราวาสขึ้นด้วย

ปี พ.ศ. ๒๔๙๔ ที่เมืองไซง่อนได้จัดตั้งพุทธสมาคมขึ้น เพื่อฟื้นฟูการศึกษาพระพุทธศาสนาแทนพุทธสมาคมเก่า ซึ่งได้ล้มเลิกกิจการไปตั้งแต่ก่อนสงครามโลก[๔]

แม้ว่าสงครามโลกจะสงบลงหลังได้รับเอกราชชาวพุทธหวังว่าสันติภาพจะกลับคืนมาสู่ประเทศเสียที่เดียว แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะเงาแห่งแห่งบทความยุ่งยากกำลังแผ่ปกคลุม มีทั้งประเทศจะมีชาวพุทธมากถึงร้อยละ ๘๕ แต่ไม่ได้รับความเสมอภาพจากรัฐบาล ต้องอยู่สภาพบีบคั้นจากนักการเมือง เพราะประธานาธิบดีโงดินห์เดียมใช้นโยบายครั่งศาสนาคริสต์เข้าเบียดเบียนพุทธศาสนาต่อต้านพุทธศาสนาหลายอย่าง โดยเริ่มเบียดเบียนพุทธศาสนาด้วยกลอุบายต่างๆ เช่นในทางการ ผู้ปรารถนาจะได้ตำแหน่งสูงในกองทัพจะต้องเปลี่ยนศาสนา ข้าราชการทุกหน่วยงานก็เช่นกัน ยังมีคำสั่งห้ามชักธงศาสนาในวันสำคัญ ห้ามเผยแผ่พุทธศาสนาในที่สาธารณะ ห้ามเฉลิมฉลองวันสำคัญทางศาสนา พระพุทธศาสนาได้รับผลกระทบจากนโยบายนี้สถาบันศาสนาก็ถูกรังแกอย่างไม่เป็นธรรม ทำให้มีชาวพุทธออกมาประท้วงเป็นจำนวนมากมายจนเป็นเหตุของการสร้างความตกตะลึงให้ชาวโลก ในปี พ.ศ.๒๕๐๖ มีพระภิกษุและแม่ชีในเวียดนามเผาตัวเองประท้วงฝ่ายปกครอง[๕] กระทั่งสภาวะทางการเมืองเริ่มสงบลง รัฐบาลลดการจำกัดสิทธิการนับถือศาสนาลงไปบ้าง ชาวพุทธจึงพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นมาใหม่ จนมีอยู่หลากหลายนิกายในปัจจุบัน

ในปัจจุบันนี้ ประเทศเวียดนามนับถือพระพุทธศาสนา ลัทธิเต๋า และขงจื้อ เป็นการนับถือผสมผสาน โดยเฉพาะทางด้านหลักธรรมคำสอนจะปฏิบัติตามคำสอนของทั้ง ๓ ศาสนา ทางด้านการศึกษาพระพุทธศาสนาได้มีการเปิดสอนพระพุทธศาสนาขึ้น โดยมหาวิทยาลัยวันฮันห์ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของพระพุทธศาสนา โดยการจัดตั้งขึ้นของสหพุทธจักรเวียดนามและได้รับการรับรองจากรัฐบาลเวียดนาม เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๐๗ ในปัจจุบันนี้ มหาวิทยาลัยวันฮันห์ทำการเปิดสอน ๔ คณะคือ คณะพุทธศาสตร์ และบูรพาวิทยา คณะอักษรศาสตร์ และมนุษย์ศาสตร์คณะสังคมศาสตร์ และคณะภาษาศาสตร์ เฉพาะคณะพุทธศาสตร์และบูรพาวิทยา แบ่งออกเป็น ๙ ภาควิชา คือ ภาควิชาพุทธปรัชญา วรรณคดีพุทธศาสนา พุทธศาสนประวัติ พุทธศาสนาทั่วไป พุทธศาสนาในเวียดนาม ปรัชญาตะวันออก ปรัชญาอินเดีย ปรัชญาจีน และปรัชญาตะวันตก

---

[๔] http//www.dhammaathai.org/Thailand/missionary/Vietnam.php. เข้าถึงมูล (๑/๖/๕๖).

[๕] อดิศร อีสี, **อนันตริยกรรมในเวียนนาม**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๐๗), หน้า ๓๔.

๒. พุทธศาสนามหายานในประเทศเนปาล

ประเทศเนปาลแม้จะเป็นที่ตั้งของลุมพินีสถานอันเป็นสถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาในประเทศเนปาลได้รับมาจากประเทศอินเดียอีกทอดหนึ่ง เพราะพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และเผยแพร่พระพุทธศาสนาในท้องถิ่นซึ่งอยู่ประเทศอินเดียเสียเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นพระพุทธศาสนาในประเทศเนปาลในสมัยแรกๆ จึงยังไม่มีหลักฐานปรากฏที่ชัดเจนประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในประเทศเนปาลพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. หลักฐานที่แสดงถึงพระพุทธศาสนาในประเทศเนปาลเพิ่งจะปรากฏชัดเจนในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในพุทธศตวรรษที่ ๓ โดยมีตำนานเล่าว่า พระเจ้าอโศกมหาราชได้เสด็จไปยังเนปาลเพื่อปราบกบฏตั้งแต่ยังทรงเป็นพระราชกุมาร หลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว คราวหนึ่งได้เสด็จมายังลุมพินี เพื่อนมัสการสถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้าและทรงประดิษฐานหลักศิลาจารึกไว้เป็นอนุสรณ์ ณ ที่นั้นด้วยนอกจากนั้นพระราชธิดาของพระเจ้าอโศกพระนามว่า จารุมตี ได้อภิเษกสมรสกับขุนนางชาวเนปาลท่านหนึ่ง โดยสร้างสถูปและวัดไว้หลายแห่งยังปรากฏซากอยู่จนทุกวันนี้[๖]

๒. ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ การทำนุบำรุงและเผยแพร่พระพุทธศาสนาอย่างจริงจังในประเทศเนปาลปรากฏหลักฐานที่ชัดเจน ในรัชสมัยของพระเจ้าอังสุวรมัน โดยพระองค์ได้พระราชทานพระราชธิดาให้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสรองสันคัมโปผู้เป็นกษัตริย์ของประเทศทิเบต ทำพระพุทธศาสนาเริ่มเผยแพร่เข้าไปในทิเบต และปรากฏว่ามีบัณฑิตชาวเนปาลร่วมงานแปลคัมภีร์ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาทิเบตในราชสำนักทิเบตด้วย

๓. ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ในสมัยของพระศานตรักษิต ความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างประเทศเนปาลและทิเบตก็มั่นคงแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

๔. ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ เมื่อชาวมุสลิมเข้ารุกรานแคว้นพิหารและเบงกอลทำลายวัตถุก่อสร้าง เผาวัด และฆ่าพระสงฆ์ทำให้พระภิกษุต้องหลบภัยเข้าไปอาศัยอยู่ในเนปาลพร้อมทั้งนำคัมภีร์ที่มีค่าจำนวนมากมายเข้าไปด้วย คัมภีร์บางส่วนได้ถูกนำไปจนถึงทิเบตและได้รักษาไว้อย่างดีจนถึงทุกวันนี้ เมื่อมหาวิทยาลัยนาลันทาถูกทำลายพินาศและพระพุทธศาสนาได้เสื่อมสูญไปจากประเทศอินเดียแล้วพระพุทธศาสนาในประเทศเนปาลก็เสื่อมสูญไปเช่นเดียวกันและคุณลักษณะพิเศษที่เป็นเครื่องหมายเฉพาะของพระพุทธศาสนา เช่น ชีวิตพระสงฆ์ในอาราม การไม่ถือชนชั้นวรรณะ การไม่เชื่อถือเรื่องไสยศาสตร์ต่างๆ ฯลฯ ได้เสื่อมสูญไปในที่สุด ทำให้ขาดลักษณะเด่นที่แตกต่างจากศาสนาอื่น

๕. ประเทศเนปาลได้กลายมาเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาแบบตันตระและได้มีนิกายพุทธปรัชญาสำนักใหญ่ๆ เกิดขึ้น ๔ นิกาย คือสวาภาวิกะ ไอศวริกะ การมิกะ และยาตริกะ

---

[๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, หน้า ๑๗๘.

แต่ละนิกายก็แตกย่อยออกไปอีกหลายสาขาและนิกายต่างๆ แสดงให้เห็นความผสมผสานเข้าด้วยกันของกระแสความคิดทางปรัชญาหลายแบบหลายแนวเท่าที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดียและทิเบตด้วยอิทธิพลของศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนา

๖. ในปัจจุบันได้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทขึ้นในประเทศเนปาล สมาคมแห่งหนึ่งชื่อ ธรรโมทัยสภา ได้อุปถัมภ์ให้พระภิกษุจากประเทศศรีลังกาหรือพระภิกษุเนปาลที่ได้รับการศึกษาและฝึกอบรมในประเทศศรีลังกาให้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เนปาลอย่างจริงจังและได้พิมพ์คำแปลพระสูตรจากภาษาบาลีเป็นภาษาถิ่นออกเผยแพร่หลายพระสูตร

จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาในประเทศเนปาลหลังจากยุคของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพุทธศาสนานิกายมหายาน เพราะปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่ามีการแปลคัมภีร์ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาทิเบต เพราะภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่ใช้บันทึกพระสูตรของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน นอกจากนั้นประเทศเนปาลยังเคยเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนานิกายตันตระซึ่งเป็นนิกายย่อยของพุทธศาสนานิกายมหายานเช่นเดียวกัน แต่ในปัจจุบันพุทธศาสนาในประเทศเนปาลเป็นนิกายเถรวาทเพราะรับอิทธิพลมาจากประเทศศรีลังกาซึ่งเป็นพุทธศาสนาแบบเถรวาท

๒.๑ พระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ (Buddha to be) คือพระพุทธเจ้าในอนาคต เราทุกคนล้วนจะเป็นพระโพธิสัตว์ในอนาคตด้วยกันทั้งสิ้น แต่ผู้ที่จะก้าวขึ้นสู่บันไดแห่งความเป็นพระโพธิสัตว์ได้นั้นต้องกระทำสัตย์ปฏิญาณ ๔ ประการ

๑. ปลดเปลื้องสรรพสัตว์
๒. ทำลายตัณหาชั่วช้าทั้งมวล
๓. เรียนสัจจะและสั่งสอนแก่บุคคลอื่น
๔. นำสรรพสัตว์ไปสู่ความเป็นพุทธ.

“คำว่าพระโพธิสัตว์” นั้นมีความหมายเป็น ๒ นัยด้วยกัน

๑. นัยแคบ เป็นชื่อเรียกบุคคลซึ่งกระทำปฏิญาณเพื่อรู้แจ้งอุดมคติอันเป็นวิถีทางไปสู่ความเป็นพุทธของเขา.

๒. นัยกว้าง หมายถึง บุคคลผู้กำลังพยายามเพื่อความตรัสรู้ของสัตว์อื่น ด้วยการทำสัตย์ปฏิญาณ ๔ ประการ และบำเพ็ญบารมี ๖.

ถึงแม้พระศากยมุนีพระองค์เองก็เคยเป็นพระโพธิสัตว์มาแล้ว ในชาดกได้กล่าวถึงชีวิตในอดีตชาติของพระองค์ว่า บางชาติพระองค์เสวยพระชาติเป็นสัตว์และบางชาติก็เป็นมนุษย์แต่ละชาติพระองค์ได้บำเพ็ญความกรุณาและสวัสดิภาพต่อบุคคลอื่นทั้งสิ้น.

ในลัทธิหีนยานสาวกของพระพุทธเจ้าถูกสั่งสอนให้เป็นพระอรหันต์มิใช่เป็นพระโพธิสัตว์ แต่มหายานต้องการให้สัตว์ทุกประเภท มีสภาพเหมือนพระศากยมุนี ต้องการเฉลี่ยความสุขอันเกิดจากความตรัสรู้ให้สรรพสัตว์อย่างทั่วถึง และต้องขจัดความแตกต่างกันทั้งหมดที่มีอยู่ ระหว่างความเป็นพุทธและความเป็นสามัญมนุษย์ให้หมดสิ้นไป

ความแตกต่างกันระหว่างความเป็นพระอรหันต์กับความเป็นพระโพธิสัตว์มหายาน กล่าวว่าพระอรหันต์นั้นมุ่งเพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตัว ส่วนพระโพธิสัตว์ปรารถนาช่วยสรรพสัตว์ จึงไม่ปรารถนาความตรัสรู้ ถ้าหากสรรพสัตว์ยังคงอยู่ในท่ามกลางแห่งความทุกข์ มหายานจึงกล่าวว่า ความตรัสรู้นั้นจะมีประโยชน์อันใดเล่าในเมื่อเพื่อนของเรากำลังประสบทุกข์อยู่มหายานจึงกล่าวหาว่า หีนยานนั้นถือลัทธิอัตนิยม (Egoism) เห็นแก่ตัวจัดไม่คิดช่วยบุคคลอื่น

พระภิกษุสุภัทร ได้กล่าวแก้ข้อหาของมหายานไว้อย่างน่าฟังว่า “เมื่อเราได้ศึกษาและทำตัวเราเองให้สมบูรณ์แล้วทั้งทางกายและจิตใจ เราจึงอาจสามารถช่วยเพื่อนเราได้และทั้งบำเพ็ญประโยชน์ต่อเขาได้วัฒนธรรมอันแท้จริงทั้งหมดเกิดมาจากภายใน ความเจริญของโลกทุกอย่างต้องเริ่มต้นจากความเจริญของตัวเอง เมื่อนึกถึงเช่นนี้แล้วขอให้ทุกๆ คนจงปฏิบัติเพื่อความสมบูรณ์แห่งตัวเอง ทั้งขอให้เขาจงเข้าใจไว้ด้วยว่าไม่มีใครเลยอาจมีความสุขได้ในเมื่อเพื่อนๆ ของเขายังคงประสบทุกข์ อีกนัยหนึ่ง สิ่งที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ในความหมายสูงสุดก็คือการปฏิบัติตนเอง

บุคคลผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ได้นั้น นอกเหนือจากได้ปฏิญาณตนด้วยคำปฏิญาณ ๔ ประการดังกล่าวแล้ว ในทสภูมิกสูตรยังได้กล่าวว่า ต้องปฏิบัติในคุณธรรมต่อไปนี้เป็นลำดับ

๑. ปรฺมุทิตา ขั้นนี้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมี เฉลี่ยความสุขให้แก่สัตว์อื่น

๒. วิมลา บำเพ็ญศีลบารมี

๓. ปรฺภากรี พิจารณาถึงสภาพอันแท้จริงของสิ่งทั้งหลายแสวงหาธรรมเพื่อช่วยสัตว์ผู้ประสบทุกข์โดยปฏิบัติขันติบารมีธรรม

๔. อริสฺมติ ขจัดความคิดอันผิดๆ ให้หมดสิ้นไป บำเพ็ญวิริยบารมี

๕. สุทุรฺชย ขั้นนี้พระโพธิสัตว์มีความรู้สมบูรณ์ด้วยการปฏิบัติธฺยานบารมีหรือสมาธิ

๖. อภิมุกฺต เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มชัดในทฤษฎีปฏิจจสมุปบาทเป็นขั้นแห่งปรัชญาหรือปัญญาบารมี

๗. ทุรงคม เกิดความชำนาญในอุบายวิธีต่างแห่งปัญญา

๘. อจล พระโพธิสัตว์อยู่ในสภาพที่ไม่เกิดและไม่ตายเกิดในศาสนาของพุทธ ยังภูมิแห่งพุทธของตนให้บริสุทธิ์ปฏิบัติปณิธานบารมี

๙. สาธุมติ ปรัชญาของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์เต็มที่สามารถสั่งสอนธรรม และปลุกสัตว์ให้ตื่นขึ้นจากอวิชชา เป็นขั้นที่บำเพ็ญพลบารมี

๑๐. ธรฺมเมฆ เป็นการบรรลุขั้นสุดท้ายขั้นนี้ พระโพธิสัตว์มีอำนาจและลักษณะของพระพุทธทุกประการ เป็นขั้นที่บำเพ็ญญาณบารมีธรรม.

อนึ่ง พระโพธิสัตว์ที่มหายานนับถือกันเป็นส่วนมากนั้น ได้แก่

๑. อวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (จีนเรียกว่ากวนยิน, ส่วนญี่ปุ่นเรียกว่ากวนนอน) เป็นพระโพธิสัตว์แห่งปัญญา เป็นที่นับถือของนิกายมหายานทุกนิกายโดยเฉพาะนิกายเท็นได,นิกายชินกอน, นิกายเซน ทั้งนี้ยกเว้นนิกายชินนิกายเดียวเพราะนิกายชินนี้นับถือแต่เฉพาะอมิตาภะพุทธเท่านั้นบทแห่งคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตร เป็นบทสรรเสริญพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหายานนับถือกันว่าเป็น “จิตโตรส” (spiritual son) ของอมิตาภะพุทธ ดังนั้นรูปปั้นของอวโลกิเตศวรจึงมักจะมีรูปอมิตาภะพุทธปรากฏอยู่บนพระเศียร รูปของอวโลกิเตศวรเท่าที่มาปรากฏเห็นกันบ่อยๆ ก็คือรูป

ก. ชูกวนนอน เป็นรูปหญิงสาวถือดอกบัว

ข. จูอิจิเมน กวนนอน มีพระพักตร์ถึง ๑๑ พักตร์

ค. เสนจู กวนนอน มีหัตถ์ ๑,๐๐๐ หัตถ์

ง. บาโด กวนนอน มีพักตร์เป็นม้า

จ. นโยอิริน กวนนอน รูปนั่งหัตถ์ขวาท้าวแก้ม.

๑. มอนจูโพธิสัตว์ เป็นสัญลักษณ์แห่งความรัก ขี่สิงโต หัตถ์ขวาถือดาบเพื่อตัดอวิชชา หัตถ์ซ้ายถือคัมภีร์ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา.

๒. ฟูเกนโพธิสัตว์ เป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญา และเมตตา ขี่ช้าง.

๓. โกกุโซโพธิสัตว์ เป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญา รูปโกกุโซโพธิสัตว์มักจะพบในวัดของนิกายเท็นได, ชินกอน, เซนและโดยเฉพาะนิกายเซนแล้วนับถือโกกุโซโพธิสัตว์มาก.

๔. มิโรกุโพธิสัตว์ (พระศรีอารย์) ตามมติของหีนยานถือว่า ต่อไปจะเป็นพระพุทธเจ้าผู้ให้ความสุข รูปที่ปรากฏในญี่ปุ่นเป็นรูปนั่ง หัตถ์ถือเจดีย์.

๕. จิโซโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่ช่วยสรรพสัตว์ที่อยู่ในสภาพทั้ง ๖ คือ ๑. สัตว์นรก ๒. ปีศาจ ๓. นักรบ ๔. สัตว์ ๕. มนุษย์ ๖. เทวดา.

๓. พระพุทธศาสนามหายานในทิเบต

พุทธศตวรรษที่ ๙ พระพุทธศาสนาเริ่มแพร่หลายในทิเบต แต่ประวัติศาสตร์บอกแก่เราว่า พระพุทธศาสนาเริ่มแผ่ไปสู่ทิเบตราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ สมัยพระเจ้าสรองตสันคัมโปปกครองทิเบต โดยพระมเหสีของพระองค์ องค์หนึ่งเป็นเจ้าหญิงจีนทรงพระนามว่าบ้นเซ้งกงจู๊และอีกองค์หนึ่งเป็นเจ้าหญิงเนปาลผู้ทรงพระนามว่าภฤกุฏีเทวีราชเทวีทั้ง ๒ ได้เป็นผู้ชักนำให้สามีเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระเจ้าสรองตสันคัมโปทรงส่งราชทูตมาอันเชิญ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไปจากอินเดียและได้สถาปนามหาวิหารโปตละ อันเป็นที่ประทับของทะไลลามะเดี๋ยวนี้ กับวัดใหญ่ๆ อีกในทิเบต คณาจารย์ชาวอินเดียได้ข้ามภูเขาหิมาลัยนำพระพุทธศาสนาแบบมนตรยานตันตระเข้าไปเพราะลัทธินี้เป็นลัทธิที่ถูกอุปนิสัยและรสนิยมของชาวทิเบต อันเป็นชาติที่มีความเป็นอยู่ใน

แดนลี้ลับนี้อย่างยิ่ง ลัทธิเดิมของชาวหิมพานต์พวกนี้เป็นลัทธิบูชาเทวะลึกลับ ซึ่งเต็มไปด้วยเวทมนต์อาถรรพณ์ เรียกว่า ลัทธิบอนปะ เมื่อพระพุทธศาสนาแบบตันตระซึ่งอุดมด้วยอาคม และมนต์แพร่ไปถึง จึงได้รับการต้อนรับอย่างดีจากราชสำนักและประชาชน แต่พวกที่ยังเคร่งในลัทธิเดิมก็ยังคงทำการขัดขวางอยู่เสมอ ต่อมามีคณาจารย์แห่งลัทธิพุทธตันตระองค์หนึ่งชื่อ คุรุปัทมสมภพ เป็นชาวอินเดียภาคเหนือและเป็นผู้บรรลุฌานอย่างสูง ได้ถูกอาราธนาไปทิเบต ท่านผู้นี้ได้ใช้อิทธิปาฏิหาริย์ยังศรัทธาปสาทะให้เกิดแก่ประชาชนเป็นอันมากและได้ทำให้รากฐานของพระพุทธศาสนามั่นคงในแดนหิมวันต์นี้แต่ก็ได้ทำความไม่พอใจแก่เหล่าสาวกของลัทธิบอนปะมากจำเนียรกาลล่วงมา จึงปรากฏว่ามีพระราชาทิเบตองค์หนึ่งทรงนามว่า พระเจ้าลางเกอธรรม ได้ทำพระองค์เป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา แต่ในที่สุดก็ถูกคนลอบปลงพระชนม์สวรรคต พระราชาองค์ต่อไปได้เป็นอัครศาสนูปถัมภ์ก็ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วทิเบต เรารู้จักนามของพระพุทธศาสนาในทิเบตอีกชื่อหนึ่ง คือลัทธิลามะ คำว่า ลามะ มีความหมายว่าสูงสุดยอด พระสงฆ์ทิเบตก็เรียกว่าลามะ คล้ายกับคนไทยเรียกภิกษุว่าพระ ซึ่งมาจากคำว่า วระ แปลว่า ประเสริฐนั้นเอง

หลังอาจารย์คุรุปัทมสมภพ ก็ปรากฏว่ามีอาจารย์ในลัทธิพุทธตันตระต่างๆ องค์ บ้างก็มาจากมหาวิทยาลัยนาลันทา วิกรมศิลา เดินทางข้ามโขดเขาห้วยละหานลำธารไปทำงานแปลคัมภีร์ในทิเบต อักษรของทิเบตก็มีรากฐานเกิดจากภาษาสันสกฤตอาจารย์ที่สำคัญ อาทิเช่น อตีศศานตรักษิต เป็นต้น[๗]

ในสมัยพวกมองโกลแผ่จักรวรรดินั้น ปรากฏว่ากุบไลข่านซึ่งได้เป็นจักรพรรดิมองโกลครองประเทศจีน ทรงเลื่อมใสลามะทิเบตรูปหนึ่งชื่อ ฟาซือปา ลามะองค์นี้ได้คิดสร้างอักษรมองโกลขึ้น และได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสกลสังฆปริณายก สาวกของท่านได้ท่องเที่ยวจาริกไปทำงานธรรมทูตทั่วไปทางอาเซียภาคเหนือจดไซบีเรีย ทางใต้ได้ลงมาถึงหมู่เกาะมลายูและแหลมอินโดจีน พระพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่ประเทศมองโกเลียแมนจูเรียก็อยู่ในตอนนี้ครั้นตกยุคราชวงศ์เหม็ง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีคณาจารย์ทิเบตองค์หนึ่งชื่อ ตสองขะปะเป็นผู้ร่ำเรียนแตกฉานในพระไตรปิฎก ได้เห็นสังมณฑลแต่ก่อนนั้นประพฤติเลอะเทอะ มุ่งแต่ในทางกฤตยาคุณอาคมขลังต่างๆ ละทิ้งการศึกษาและพระวินัย จึงได้ตั้งนิกายของตนขึ้นใหม่ ให้สงฆ์นุ่งห่มกาสาวพัสตร์สีเหลือง และบังคับให้ประพฤติพรหมจรรย์ ถือปาฏิโมกขสังวรศีลอย่างเคร่งครัด และให้ศึกษาปริยัติธรรมด้วย เนื่องจากนิกายเดิมทรงกาสาวพัสตร์สีแดง จึงได้เกิดเป็น ๒ นิกาย คือ นิกายแดง นับถือคุรุปัทมสมภพเป็นปฐมจารย์สงฆ์ ในฝ่ายนี้มีวัตรปฏิบัติทางวินัยหย่อนยานมาก ส่วนนิกายเหลืองนั้นนับถือ ตสองขะปะเป็นปฐมจารย์สงฆ์ในฝ่ายนี้ประพฤติวินัยเคร่งครัดกว่าพวกแรกมาก ซึ่งนิกายนี้ได้เจริญล้ำหน้านิกายอื่นหมด นอกจากนิกายเหลืองและแดงแล้ว ยังมีนิกายปลีกย่อยอีกมาก

---

[๗] เสถียร โพธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**, หน้า ๓๖.

เมื่อตสองขะปะมรณภาพ ได้มีอัครสาวก ๒ รูปสืบแทนตำแหน่งเจ้าคณะนิกายเหลืองต่อไป ด้วยวิธีอวตาร คือ ตายแล้วกลับมาเกิดใหม่ และได้เป็นผู้ปกครองประเทศทิเบตด้วย เรียกว่า ทะไลลามะ และปันเชนลามะ ทะไลลามะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นทั้งสกลสังฆปริณายกและราชาธิราช คือเป็นผู้ปกครองทั้งฝ่ายพุทธจักรกับอาณาจักรด้วยอำนาจเด็ดขาด ส่วนปันเชนลามะมีอำนาจทางพุทธจักรฝ่ายเดียว พระราชวังที่ประทับของทะไลลามะเรียกว่าวังโปตละ สร้างอยู่บนภูเขา ณ กรุงลัสสา อันเป็นนครหลวง ส่วนวังของปันเชนลามะ ชื่อ ตะชลุมโป อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ห่างไกลไปจากนครลัสสาจนถึงปัจจุบัน ทะไลลามะสืบมาถึงองค์ที่ ๑๔ ปันเชนลามะองค์ที่ ๑๐ ชาวทิเบตเชื่อกันว่าทะไลลามะเป็นอวตารองค์หนึ่งของพวกอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ส่วนปันเชนลามะเป็นอวตารภาคหนึ่งของพระอมิตาถพุทธะ ทิเบตจึงได้กลายเป็นพุทธอาณาจักรแห่งหิมวัตด้วยประการดังนี้ แม้พระพุทธศาสนาของทิเบตจะเป็นลัทธิพุทธตันตระ แต่การศึกษาพระปริยัติธรรมนั้นทิเบตคงศึกษาหลักพระพุทธวจนะที่เป็นของฝ่ายสาวกยานและมหายานทั้งนี้เพราะธรรมทูตที่จาริกไปทิเบตส่วนมากเป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัยนาลันทา และวิกรมศิลาซึ่งแน่นอนละบรรดาปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งนักปราชญ์อินเดียต่างก็เก็บไว้จะไม่ถูกนำพาไปด้วยนั้นย่อมมิต้องสงสัย ดังนั้น จึงปรากฏว่าปรัชญามหายานศูนยตวาทิน ปรัชญามหายานอัสติวาทิน ปรัชญาฝ่ายสาวกยานตรรกวิทยาฮินดู ปรัชญาเหล่านี้จึงเป็นเรื่องของลามะชาวทิเบตเข้าใจซาบซึ้งดีอย่างยิ่ง อาจจะกล่าวได้ว่าผู้ที่แตกฉานเจนจบในปรัชญาศูนยตวาทินของนาคารชุน และปรัชญาแห่งสาวกยาน นิกายสรรวาสติวาทินนั้น ต้องได้แก่ธรรมาจารย์ทิเบตนับเป็นยอดทีเดียว

ทิเบตมีวัดน้อยใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ วัดพระสงฆ์สามเณร ๒ แสนเศษ วัดที่ใหญ่ที่สุดชั้นมหาวิหารมีวัดขนาดกลางและขนาดเล็กขึ้นอยู่ในปกครองหลายวัด ในวัดๆ หนึ่งมีมหาอุโบสถาคารเป็นศูนย์กลางสำหรับประชุมทำสังฆกรรมและมีคณะกุฏิแบ่งเป็นคณะๆ สุดแต่วัดใหญ่หรือเล็ก ถ้าเป็นวัดใหญ่ก็มากคณะ ในแต่ละคณะมีวิหารสำหรับประชุมสวดมนต์ และมีศาลาการเปรียญสำหรับบอกพระธรรมวินัยด้วยวัดใหญ่ที่สุดในทิเบตชื่อ “วัดเดรปุง” มีพระสงฆ์สามเณร ๑ หมื่นรูป ในอาคารอันมโหฬารนี้ มีเสายักษ์ค้ำอยู่กว่าร้อยต้น นอกจากนี้ พระวิหารศาลาการเปรียญตามคณะกุฏิสามารถรองรับคนได้เป็นพันคนขึ้นไป ยังมีอยู่อีก ๗๐ กว่าหลัง พระวิหารที่วามารถรองรับคนได้ ๔-๕ พันขึ้นไป มีต่างหากอีก ๔ วิหารรองจากวัดเดรปุงก็คือวัดสีระ มีพระสงฆ์ ๗ พันเศษ และวัดกันเด็นมีพระสงฆ์ ๕ พันรูปเศษ

ลามะเหล่านี้มีการครองชีพผิดกับพระภิกษุสงฆ์ทางประเทศแถบเอเชียอาคเนย์ มีสงฆ์ไทย พม่า ลังกา เป็นต้น ทั้งนี้เพราะขนบธรรมเนียมและดินฟ้าอากาศที่แตกต่างกัน เป็นเหตุพระทิเบตต้องผ่อนผันการปฏิบัติพระวินัยลง

ส่วนหลักสูตรปริยัติธรรมของทิเบต ชั้นมูลมีกำหนดเป็น ๒ ปี เรียนคัมภีร์เหตุวิทยาศาสตร์ว่าด้วยหลักการอภิปรายตามแนวตรรก สำหรับใช้ในการเป็นนักเทศน์ชั้นปฐม มีกำหนด ๕-๖ ปี เรียน

คัมภีร์-อภิสมยาลังการ ซึ่งเป็นปกรณ์ที่อภิปรายสาระสำคัญแห่งพระปรมัตธรรม ว่าด้วยหลัก อนิจฺจํ ทุกขํ อนตฺตา ชั้นมัธยมมีกำหนด ๓ ปี เรียนคัมภีร์มัธยมกาวตารศาสตร์ของพระจันทรกิรติ แต่อธิบายแก้ทศบารมี ตามแนวนิกายศูนยวาท ชั้นอุดมมีกำหนด ๓ ปี เรียนพระวินัยปิฏกและคัมภีร์อภิธรรมโกศศาสตร์โดยพิสดาร สรุปแล้วต้องใช้เวลาศึกษาราว ๑๔ ปี จึงจบหลักสูตรปริยัติธรรม

การสอบไล่ปริยัติธรรมใครสอบไล่ได้ดีเรียกว่า “กะซิ” แบ่งประเภทเป็น “กะซิ” แบบสอบไล่ได้สนามวัด คือสอบกันภายในวัดที่ตนอยู่และประเภทสอบสนามหลวง ประเภทหลังนี้ชั้นสูงสุด ต้องไปสอบต่อหน้าพระพักตร์ขององค์ทาไลลามะในพระราชวัง วิธีการสอบใช้วิธีปุจฉาวิสัชนา สมมติเป็นพระสกวาทาจารย์โต้แย้งอภิปรายกันในท่ามกลางคณะรัฐมนตรีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และพระกรรมการสงฆ์ชั้นมหาเถระเป็นสักขีพยาน ผู้สอบไล่ได้ถือกันว่าเป็นเกียรติยศสูงสุด

จึงสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาในประเทศทิเบตได้มีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้ามาโดยตลอด และต่อมาได้แบ่งเป็นนิกายที่สำคัญ ๆ เป็น ๒ นิกายคือ

๑. นิกายหมวกแดง ซึ่งมีสีแดงที่หมวกเป็นสัญลักษณ์ นิกายนี้เป็นนิกายเก่าแก่ดั่งเดิม การปฏิบัติพระธรรมวินัยก็หย่อนยาน

๒. นิกายหมวกเหลือง มีชื่อเรียกว่า “เคลุกปา” เป็นนิกายตั้งขึ้นใหม่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ฟื้นฟูการปฏิบัติธรรมวินัยให้เคร่งครัด นิกายนี้เป็นนิกายที่สำคัญและมีอิทธิพลมาก เพราะเป็นรัฐบาลของทิเบต องค์ทาไลลามะเป็นประมุขของนิกายนี้

๔. พระพุทธศาสนามหายานในญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นไดรับพุทธศาสนาจากประเทศเกาหลีในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๐ สมัยพระเจ้าจักรพรรดิกิมเม แต่พระพุทธศาสนายังไม่สู้จะแพร่หลายนัก ต่อมาอีกกึ่งศตวรรษในแผ่นดินพระเจ้าจักรพรรดิซูอิโกะ อัครมหามนตรีผู้ทรงอำนาจเจ้าชายโซโตกุไทซิ หรือผู้ได้รับสมญาว่า อโศกแห่งญี่ปุ่น ได้บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญแพร่หลายฝังรากของพระพุทธธรรมลงสู่แผ่นดินอาทิตย์อุทัยอย่างมั่นคงแน่นหนา ชนิดที่ไม่อาจมีอำนาจสิ่งใดมาขยับเขยื้อนได้ ต่อมาพระญี่ปุ่นเริ่มต้นจาริกข้ามทะเลมาศึกษาพระพุทธธรรมในเกาหลี จีน เมื่อเวลากลับได้อันเชิญพระพุทธธรรมและพระสงฆ์จีนตลอดจนพาเอาอารยธรรมของจีนติดเนื่องกับพระพุทธศาสนาเข้าไปอยู่ในญี่ปุ่นด้วย ทำให้ประเทศญี่ปุ่นซึ่งยังเป็นอานารยะได้กลายเป็นชาติที่มีอารยธรรมวัฒนธรรมจีน ภายใต้การนำของพระพุทธศาสนา นิกายพุทธศาสนามีเป็นจำนวนมากในญี่ปุ่นมีมากยิ่งกว่าจีน นิกายที่สำคัญมีดังนี้

๑. ริตูชยู (นิกายวินัย) แพร่เข้ามาญี่ปุ่นโดยสมณะกันซิน เป็นชาวจีน ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒

๒. ฮอสโสซยู (นิกายธรรมลักษณ์) โดสโยนำมาจากจีนในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑

๓. เคกอนชยู (นิกายอวตํสกะ) โฮเบนเป็นผู้ตั้งสำนักนี้ในญี่ปุ่น ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒

๔. เทนไดซยู (นิกายเทียนไท้) เด็งโยไดฉิเป็นผู้ก่อตั้งในญี่ปุ่น หลังจากกลับจากจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีสาขาแตกออกไป ๓ สาขา

๕. ชินก์งอนซยู (นิกายมนตรยาน) โกโมไดฉิเป็นผู้ก่อตั้งในญี่ปุ่น หลังจากกลับจากจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีสาขาใหญ่อยู่ ๒ สาขา โคกี กับ ซิงกี ทั้ง ๒ สาขาแยกออกเป็น ๑๑ สาขา

๖. ยูซูเน็มบุตซุซยู เรียกนินผู้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นผู้ตั้ง

๗. จโยโดซยู โฮเนนโชนินเป็นบิดรแห่งนิกายนี้ประกาศนิกายนี้ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ มีสาขาแยกออกไปหลายสาขา

๘. ชินซยู ชินรานโชนินเป็นผู้ตั้งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นิกายนี้มีสาขา ๑๐ สาขา

๙. เซ็นซยู (นิกายธฺยาน) มีสาขาใหญ่ ๒ สาขา คือ รินซาย และโซโต เดิมตั้งขึ้นในจีน โดเก็นนำนิกายโซโตมาญี่ปุ่นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ไอซายนำนิกายรินซายมาญี่ปุ่นในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ รินซายแยกสาขาออกอีก ๑๔ สาขา

๑๐. นิกายนิชิเร็นซยู นิชิเร็นโชนินเป็นผู้ตั้งราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ แยกออกหลายสาขา[๘]

นอกจากนี้ยังมีนิกายโอบากู (ซายซยู) ฯลฯ สถิติวัดทั้งหมดในญี่ปุ่นมี ๖๙,๙๙๒ วัด พุทธศาสนิกชนมี ๑๕ ล้าน ๗ แสน ๘ หมื่นเศษ ในจำนวนพลเมือง ๗๐ กว่าล้าน นิกายชินซยูมีผู้นับถือมากที่สุด คือมีถึง ๑๓ ล้าน ๓ แสน ๒ หมื่นเศษ มีวัดของนิกายถึง ๑ หมื่น ๙ พันเศษ รองลงมาได้แก่ นิกายชินก์งอน มีผู้นับถือ ๙ ล้าน ๑ แสนเศษ มีวัด ๑ หมื่นเศษ ถัดมาได้แก่นิกาย จโยโคมีผู้นับถือ ๓ ล้าน ๖ แสน ๔ -หมื่นเศษ มีวัด ๗ พันกว่าวัด นิกายเซนสาขาโซโตมีผู้นับถือ ๖ ล้าน ๘ แสนเศษ สาขารินซายมีผู้นับถือ ๒ -ล้าน ๕ แสนเศษ นิกายฮอสโสมีผู้นับถือน้อยที่สุด มีเพียง ๑ หมื่นเศษเท่านั้น พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เจริญรุ่งเรืองมาก มีมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาอยู่ถึง ๖ มหาวิทยาลัยแต่ละมหาวิทยาลัยมีนักศึกษาจำนวนพันๆ การศึกษาทางปริยัติก็กว้างขวาง ศึกษาทั้งภาษาสันสกฤต บาลี ทิเบต เตอร์ก จีน อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน พระไตรปิฎกบาลีก็แปลออกสู่ภาษาญี่ปุ่นจบบริบูรณ์ หนังสือเกี่ยวกับการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาทั้งมหายาน สาวกยาน มีนักปราชญ์ช่วยกันเขียนช่วยกันแต่ง พิมพ์ออกสู่บรรณโลกหลายๆ ประเภท เช่น ประเภทประวัติ ประเภทหลักธรรม ประเภทโบราณคดีนับจำนวนในปีหนึ่งๆ หลายสิบล้านเล่ม มีวางขายกันทั่วไปในร้านขายหนังสือทุกๆ ร้าน บางร้านจัดเป็นแผนกจำหน่ายหนังสือทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะก็มาก แต่ละนิกายแข่งขันกันเผยแผ่พระพุทธธรรม ทำความดีให้แก่สังคมแทนที่จะมาคิดแก่งแย่งกันทางตำแหน่ง อำนาจ เขาแข่งขันกันสร้างโรงพยาบาลสาธารณะ สถานสงเคราะห์คนชรา ทุพพลภาพ โรงเลี้ยงเด็กอนาถา สถานสงเคราะห์คนว่างงาน โรงเรียนสถานประกาศธรรม

---

[๘] อ้างแล้ว, หน้า ๔๓-๔๕.

แข่งขันกันออกหนังสือนิตยสารเผยแพร่พุทธธรรมทั้งในภาษาของชาติและภาษาต่างประเทศเมื่อเป็นอย่างนี้แล้วพระพุทธศาสนาจะไม่รุ่งเรืองได้อย่างไรถึงแม้เป็นการแข่งขันกันก็เป็นการแข่งขันเพื่อทำความดีให้แก่ประชาชนโดยต่างมีหลักธรรมประจำใจ คือเมตตากรุณาเป็นหลักพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นจึงกล่าวว่ารุ่งโรจน์ที่สุดยิ่งกว่าประเทศพุทธศาสนาใด ๆ ในด้านมีการศึกษาก้าวหน้าและด้านเผยแพร่ทำประโยชน์ให้สังคมถูกต้องตามบรมพุทธะวาททุกประการ

ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นชื่อ นิฮอนโกชิ ได้บันทึกไว้ว่า วันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ.๑๐๙๕ เป็นปีที่ ๑๓ ตรงกับรัชกาลพระเจ้ากิมเมจิ พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๑๙ ของประเทศญี่ปุ่น พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ประเทศญี่ปุ่น โดยพระเจ้าเซมาโว แห่งประเทศเกาหลี พระองค์ได้ส่งราชทูตไปยังราชสำนักของพระเจ้ากิมเมจิ พร้อมด้วยพระพุทธรูป ธง คัมภีร์พุทธธรรมและพระราชสาสน์ แสดงพระราชประสงค์ที่จะขอชักชวนให้พระเจ้ากิมเมจิยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ปรากฏว่าพระเจ้ากิมเมจิทรงรับด้วยความพอพระทัยอย่างยิ่ง เหตุนี้ จึงเป็นการเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น[๙]

ต่อมา พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในประเทศญี่ปุ่นโดยลำดับ โดยเฉพาะในสมัยพระจักรพรรดิกิมเมจิ ทรงใส่พระทัยและให้ความสำคัญ ตลอดถึงให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากแต่ต่อมาภายหลังที่พระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว พระจักรพรรดิองค์ต่อๆ มาก็มิได้ใส่พระทัยในพระพุทธศาสนา ปล่อยให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมลงเป็นอย่างมากจนถึงสมัยจักรพรรดินีซุยโก ได้ทรงสถาปนาเจ้าชายโชโตกุ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. ๑๑๓๕ เจ้าชายพระองค์นี้เองที่ได้วางรากฐานการปกครองประเทศญี่ปุ่นอย่างชัดเจน และสร้างสรรค์วัฒนะธรรม ในขณะเดียวกันทรงเลือกเชิดชูพระพุทธศาสนาขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งในการวางรากฐานของประเทศ และในวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๑๑๓๗ พระองค์ได้ประกาศพระราชโองการเชิดชูพระรัตนตรัย อันเป็นพระราชโองการพระเจ้าจักรพรรดิที่ยกย่องพระพุทธศาสนา ดังนั้น พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอย่างมั่นคงในญี่ปุ่น ประชาชนญี่ปุ่นรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ข้าราชการทหาร และพลเรือนทั้งปวงต่างแข่งขันกันสร้างวัดในพระพุทธศาสนา และสำนักปฏิบัติธรรมเป็นอันมาก ยุคสมัยนี้ ได้ชื่อว่า ยุคโฮโก คือ ยุคที่สัทธรรมไพโรจน์ เจ้าชายโชโตกุ ได้ทรงประกาศธรรมนูญ ๑๗ มาตรา ซึ่งเป็นธรรมนูญที่ประกาศหลักสามัคคีธรรมของสังคม ด้วยการเคารพเชื่อถือพระรัตนตรัย นอกจากนี้ ยังทรงแสดงพระธรรมเทศนาซึ่งถือว่าเป็นการเริ่มต้นการแสดงเทศนาเกี่ยวกับพระสูตรในประเทศญี่ปุ่นขึ้นเป็นครั้งแรก

ในสมัยนี้ ได้มีการติดต่อทางวัฒนะธรรมนำเอาคัมภีร์พระพุทธศาสนา และอรรถกถาต่างๆ จากประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาและที่มีประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศญี่ปุ่นอย่างจริงจัง แม้ตัวเจ้าชายเองก็ได้ทรงแต่งคัมภีร์อรรถกถาของพระองค์เองด้วย เจ้าชายโชโตกุสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.๑๑๖๕ บรรดาประชาชนทั้งปวงมีความเศร้าโศกอาลัยเป็นอันมาก

---

[๙] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, หน้า ๑๗๘.

จึงได้ร่วมกันสร้างพระพุทธรูปขนาดเท่าองค์เจ้าชายโชโตกุ ขึ้น ๑ องค์ องค์ประดิษฐานไว้เป็นอนุสรณ์ที่วัดโฮริวจิ หลังจากนั้นมาพระพุทธศาสนาก็ถูกแบ่งออกเป็นหลายนิกาย พระพุทธศาสนาหยุดชะงักความเจริญก้าวหน้ามาตลอด เพราะนโยบายการปกครองประเทศบีบบังคับทางอ้อมจนถึงยุคเมอิจิ พระพุทธศาสนาก็ยิ่งเสื่อมลงไปอีก ลัทธิชินโตได้รับความนิยมนับถือแทนพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาถูกยกเลิกไปจากราชสำนักของพระจักรพรรดิมีนโยบายล้มล้างพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นศาสนาคริสต์ก็เริ่มเผยแผ่พร้อมกับวัฒนะธรรมตะวันตกหลั่งไหลเข้ามาในญี่ปุ่น เมื่อการศึกษาเจริญมากขึ้น พระพุทธศาสนาถูกยกขึ้นมาในแง่ของวิชาการพระสงฆ์เริ่มงานการศึกษาและวิจัยอย่างจริงจังกว้างขวางตามวิธีสมัยใหม่ ส่วนหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์นั้น พระสงฆ์แต่ละนิกายก็ยังคงจัดพิธีกรรมเป็นประเพณีตามนิกายของตน

๔.๑ พระพุทธศาสนานิกายมหายานในญี่ปุ่นในปัจจุบัน

ในปัจจุบันชาวญี่ปุ่นนับถือพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับศาสนาชินโต ซึ่งเป็นศาสนาหลักมาแต่โบราณ พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นหลายนิกาย นิกายที่สำคัญ ๆ มี ๕ นิกาย ดังนี้

๑. นิกายเท็นได (เทียนไท้) พระไซโจ (เด็งกะโยไดชิ) เป็นผู้ตั้ง มีหลักคำสอนเป็นหลักธรรมชั้นสูง ส่งเสริมให้บูชาพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันและพระโพธิสัตว์

๒. นิกายชินงอน พระกุไกเป็นผู้ตั้งในเวลาใกล้เคียงกับนิกายเท็นได มีหลักคำสอนตามนิกายตันตระ สอนให้คนบรรลุโพธิญาณด้วยการสวดมนต์อ้อนวอน ถือคัมภีร์มหาไวโรจนสูตรเป็นสำคัญ

๓. นิกายโจโด (สุขาวดี) โฮเนน เป็นผู้ตั้งเมื่อ พ.ศ.๑๗๑๘ นิกายนี้สอนว่า สุขวดีเป็นแดนอมตสุขผู้จะไปถึงได้ด้วยออกพระนามพระอมิตาภพุทธะ นิกายนี้มีนิกายย่อยอีกมาก เช่น โจโดชิน (สุขาวดีแท้) ตั้งโดยชินแรน มีคติว่า ฮิโซฮิโชกุ ไม่มีพระไม่มีฆราวาสทำให้พระในนิกายนี้มีภรรยาได้ ฉันเนื้อได้ มีความเป็นอยู่คล้ายฆราวาส

๔. นิกายเซน (ธยาน หรือ ฌาน) นิกายนี้ถือว่า ทุกคนมีธาตุพุทธะอยู่ในตัว ทำอย่างไรจึงจะให้ธาตุพุทธะนี้ปรากฏออกมาได้ โดยความสามารถของตัวเอง สอนให้ดำเนินชีวิตอย่างง่าย ให้เข้าถึงโพธิญาณอย่างฉับพลัน นิกายนี้คนชั้นสูง และพวกนักรบนิยมมาก เป็นต้นกำเนิดของลัทธิบูชิโด นับถือพระโพธิธรรมผู้เผยแพร่ในประเทศจีน

๕. นิกายนิชิเรน นิชิเรนเป็นผู้ตั้ง นับถือสัทธรรมปุณฑริกสูตรอย่างเดียว โดยภาวนาว่า นะมึ เมียว โพเรงเงเกียว (นโม สทฺธมฺมปุณฺฑริก สุตฺตสฺส ขอนอบน้อมแด่ สัทธรรมปุณฑริกสูตร) เมื่อเปล่งคำนี้ออกมาด้วยความรู้สึกว่ามีตัวธาตุพุทธะอยู่ในใจ ก็บรรลุโพธิได้

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีนักการศึกษามากมายพยายามเชื่อมประสานพระพุทธศาสนานิกายต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยจัดตั้งเป็นองค์การขึ้น องค์การสื่อสารสัมพันธฺระหว่างชาวพุทธที่ใหญ่

ที่สุด คือ พุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งญี่ปุ่น ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๐๐ มีสำนักงานอยู่ที่วัดชุกิจิ ฮองวันจิ ในนครโตเกียว

กิจการทางพุทธศาสนาที่สำคัญและมีจุดเด่นก้าวหน้าที่สุดของญี่ปุ่น คือ การจัดการศึกษา ซึ่งพระพุทธศาสนานิกายต่างๆ จะมีมหาวิทยาลัย วิทยาลัย โรงเรียนระดับมัธยมและในด้านความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ในปัจจุบันนี้ พระส่วนใหญ่จะมีครอบครัวได้ ยกเว้นพระระดับเจ้าอาวาสจะมีครอบครัวไม่ได้ และตำแหน่งพระยังสืบทอดเป็นมรดกแก่บุตรคนโตได้ด้วย

ประเทศญี่ปุ่นในปัจจุบัน เป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ เป็นหนึ่งใน ๗ ประเทศของโลก (G๗) ที่มีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจของโลก ประชาชนดำเนินชีวิตด้วยความเร่งรีบเพราะมีการแข่งขันในทุก ๆ ด้าน ทำให้มีความเครียดและมีปัญหาด้านสุขภาพจิต เป็นโรคประสาท โรคจิต และสถิติการฆ่าตัวตายสูงมาก สิ่งที่จะช่วยบรรเทาความเครียดได้ ก็คือการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เนื่องจากญี่ปุ่นชอบความเร็วให้ได้ผลทันใจ พระพุทธศาสนานิกายเซนจึงเป็นที่นิยม และมีการสร้างนิกายใหม่ๆ หรือลัทธิใหม่ๆ ที่ปฏิบัติได้ผลรวดเร็วอีกมาก อาทิ นิกายมหายานเนนบุชสุชุ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดประชุมผู้นำทางพุทธศาสนาทั่วโลกหลายครั้ง ทั้งในประเทศญี่ปุ่น และต่างประเทศที่มีผู้นับถือพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาท คนญี่ปุ่นส่วนหนึ่งไม่นับถือศาสนาใดเลย แต่ยึดถือลัทธิการเมืองตามความชอบใจของตน

๕. พระพุทธศาสนามหายานในมองโกเลีย

กษัตริย์พระองค์ที่ ๓ ในราชวงศ์กุษาณขึ้นครองราชย์ ณ เมืองปุรุษปุระ เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีปภายหลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายาน ร้อยกรองพระไตรปิฎกฉบับภาษาสันสกฤต มหายานแยกตัวออกไปอย่างชัดเจนและเจริญรุ่งเรืองแผ่หลายมีพระสงฆ์และชาวพุทธสำคัญเป็นปราชญ์เป็นที่ปรึกษาเป็นกวีในราชสำนัก ทรงส่งสมณทูตไปประกาศพระศาสนานาอาเซียกลาง ซึ่งทำให้พระพุทธแพร่หลายไปยัง จีน เกาหลี มองโกเลีย และญี่ปุ่น ในสมัยต่อมาทรงสร้างสถูปและวัดวาอารามเป็นอันมาก และเป็นสมัยที่ศิลปะแบบคันธาระเจริญถึงขีดสุด

อาณาจักรกุษาณรุ่งเรืองและเป็นสะพานเชื่อมระหว่างอารยธรรมอินเดีย จีน กับ โรมัน หรือตะวันออกกับตะวัตกอยู่ประมาณ ๒๐๐ ปีเศษในตอนปลายยุค ได้ค่อยๆ สูญเสียดินแดนให้แก่เผ่าชนฝ่ายพราหมณ์ตามลำดับ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๙ ก็สูญสิ้นวงศ์ และมีอาณาจักรคุปตุของวงศ์กษัตริย์ฝ่ายพราหมณ์รุ่งเรืองขึ้นแทน[๑๐]

---

[๑๐] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**, หน้า ๓๔๒.

การเผยแพร่พุทธศาสนาเข้าไปสู่มองโกเลียจะเห็นได้ว่าเป็นการเผยแพร่เข้าไปในระยะต่อจากทิเบตและจีน แต่ก็เป็นเส้นเลือดของชีวิตจิตใจเช่นเดียวกับทิเบต เฉพาะวัดใหญ่ๆ จำนวน ๘ วัด ก็มีสงฆ์ลามะอยู่อาศัยมากกว่าสามหมื่นรูปสถาบันสงฆ์มองโกเลียเป็นผู้นำทั้งชีวิตและวิญญาณของประชาชนโดยตรงวัดทั่วไปเป็นทั้งสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และศูนย์กลางธุรกิจอย่างอื่นของชาวบ้านทั่วไปเช่นเดียวกับทิเบตโดยเฉพาะอย่างยิ่งนครหลวงอูลาน บา-โต ศูนย์กลางสถาบันสงฆ์ลามะที่ยิ่งใหญ่ที่สุดอยู่ เจบสุนทัมบะ กุตุกกุ สถาบันแห่งนี้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและพิธีกรรมทุกรูปแบบของชาวมองโกลโดยตรง

ก่อนที่พุทธศาสนาจะเดินทางเข้ามองโกลนั้น ประชาชนเผ่า “นอแมด” นับถือลัทธิ “ชามัน” ซึ่งเป็นพวกบูชาเทวดาฟ้าดินเช่นเดียวกันกับทิเบตพวกชามันทำหน้าที่เป็นผู้นำประชาชนในด้านชีวิตและจิตใจทุกรูปแบบเมื่อพุทธศาสนาจากทิเบตเข้าสู่มองโกล ศตวรรษที่ ๑๕ จากนิกายหมวกเหลืองก็ได้เข้าไปรับหน้าที่แทนพวกชามันทุกอย่างชั่วระยะเพียง ๒๐๐ ปีเศษเท่านั้น พุทธศาสนาได้ยึดมั่นใยดินแดนของมองโกลอย่างสมบูรณ์ พวกเขาได้รับอิทธิพลความคิดจากอินเดีย และทิเบตโดยอาศัยศาสนาเป็นสื่อกลางเช่น เทววิทยา, วรรณกรรม, ศิลปกรรม, การแพทย์, ปรัชญา, การศึกษา, และอื่น ๆ

พุทธศาสนาได้ฝังรากอย่างมั่นคงที่นครการะ กอรัม เรียกว่า วัดอีเรนี ดู ในปี ค.ศ. ๑๕๘๖ ในยุคแรกพุทธศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องอยู่เฉพาะกับเจ้านาย และผู้มีอันจะกินมากกว่าประชาชนทั่วไปและมีความมั่นคงที่ อูลาน บาโต มาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๕๐ กระทั่ง ๑๙๒๔ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพุทธศาสนาแบบชาวมองโกลจะมีความเจริญแพร่หลายอย่างไรก็มีลักษณะเป็นรูปแบบของเทวนิยมอยู่มากกว่าจะเป็นแบบบริสุทธิ์เช่นกับประเทศอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสงฆ์ลามะในมองโกเลียมีเหลืออยู่ประมาณ ๑๐๐ องค์เศษ ๆ เท่านั้นแต่ละวัดจะมีเพียง ๒-๓ องค์ เพื่อดูแลรักษาวัดและประกอบพิธีทางศาสนาตามปกติ

สิ่งที่เราน่าจะทราบไว้อีกอย่างหนึ่งก็คือ ระยะเวลาของพุทธศาสนาเข้าสู่มองโกลพุทธศาสนาในมองโกลล้มลุกคุกคลานถึงสองครั้ง ครั้งแรกประมุขสงฆ์ทิเบตสายสักยะปะ ชื่อ ฟักปะ ได้ส่งสมณทูตไปสู่มองโกลในปี ๑๕๗๗ ในระหว่างช่วงทั้งสองนี้ พุทธศาสนาได้เสื่อมสูญไปมากจนทำให้ประชาชนหันมาบูชาผีฟ้าในรูปเดิมของตนอีก เราได้ทราบจากการบันทึกของมาร์โค โปโลว่า พระสงฆ์ลามะในยุคหลังนี้เก่งทางอิทธิปาฏิหาริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ดาไลลามะมีโอกาสเดินทางเข้าราชสำนักพระเจ้าเจงกีสข่านมหาราชที่นครหลวง อันตัน ซา กันด้วย ท่านผู้นี้สามารถแสดงปาฏิหาริย์ได้หลายอย่าง เช่น (๑) ทำให้กระแสน้ำไหลกลับได้ (๒) ทำให้หิมะตกในทะเลทรายได้ (๓) ทำให้รอยเกือกม้าของท่านมีคำว่า *“โอม มณีปัทเม หุง”* ทุกแห่ง

ชาวนอแมดเป็นพวกบูชาผีปีศาจและโหดร้ายพอๆ กับชาวทิเบต พวกเขาใช้คน สัตว์ ผู้หญิง บูชาไฟอย่างกับดอกไม้และธูปเทียน ครั้นพุทธศาสนาเข้าสู่หัวใจพวกเขาแล้ว สิ่งเหล่านี้ได้

สูญหายไปจากดินแดนมองโกลหมดสิ้น ในช่วงแรกที่พุทธศาสนาเข้าสู่มองโกล พุทธศาสนาได้รับการสนับสนุนทั้งทางอำนาจและเศรษฐกิจจากองค์จักรพรรดิมองโกล ในช่วงหลังพุทธศาสนาได้ฝังเข้าสู่จิตใจประชาชนอย่างลึกซึ้ง ชาวมองโกลพากันบวชมาก ๔๕ เปอร์เซ็นต์ ในช่วงก่อนที่มองโกเลียจะเป็นประเทศสาธารณะสังคมนิยมก่อนปี ๑๙๒๔ นั้น พุทธศาสนามีศูนย์กลางอยู่ที่อูรคา อยู่เป็นเวลาถึง ๓๐๐ ปีเศษ และแผ่ขยายออกไปสู่ชาวมองโกลเผ่าต่างๆ เช่น บูรชาร์ และกัลมุกส์ เป็นต้น หลังจากที่มองโกลเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ทุกอย่างต้องเปลี่ยนแปลงไป

นอกเหนือไปจากดินแดนดังกล่าวนี้ ขอให้เราได้หันมาพูดถึง ดินแดนพุทธศาสนาสายมหายาน ที่เรียกว่า “ดินแดนอาเซียกลาง” อีกสักนิดหนึ่ง ดินแดนดังกล่าวนี้มีอาณาเขตนับแต่ริมฝั่งทะเลสาบแคสเปี้ยนถึงกำแพงใหญ่เมืองจีน ปัจจุบันนี้ดินแดนดังกล่าวอยู่ในเขตคุ้มครองของรัสเซียส่วนหนึ่งและอีกส่วนหนึ่งอยู่ในการคุ้มครองของจีน อารยธรรมอินเดียได้หลั่งไหลเข้าสู่ดินแดนดังกล่าวตั้งแต่คริสต์ศตวรรษยุคต้น ดินแดนเหล่านี้ได้แก่ (๑) กัสดาร์ (๒) กุจา (๓) เตอรฟาน (๔) โขฐาน แม้ว่าตอนแรกดินแดนเหล่านี้จะรับพุทธศาสนาทุกสายจากอิทธิพลของอาณาจักรคันธาระ แต่จากการค้นคว้าของนักปราชญ์ชาวรัสเซีย, เยอรมัน, ฝรั่งเศล และอังกฤษนั้น พวกเขาได้พบว่ามีคัมภีร์ทั้งของสัพพัตถิกะวาทิน และมหายานอยู่มากมาย นอกจากนี้พวกเขาได้พบศิลปะและวัฒนธรรมต่างๆ อย่างมากมายจนทำให้พวกเขากล่าวว่า อาเซียกลางเป็นดินแดนศูนย์กลางพุทธศาสนาทั้งในรูปแบบเก่าและแบบใหม่ด้วย แม้ว่าพุทธศาสนาได้ถูกเปลี่ยนแปลงในรูปแบบต่างๆ ในดินแดนแห่งนี้ ก็เพื่อเป็นการรักษาศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไปมากกว่าที่จะเป็นการทำลายโดยตรง สิ่งสำคัญยิ่งก็คือว่าจีนได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาโดยตรงจากดินแดนแห่งนี้ตั้งแต่ยุคแรกอย่างมั่นคงจนกระทั่งปัจจุบัน

บทสรุปพระพุทธศาสนาเข้าสู่เอเชียกลางว่า เราได้ทราบแต่แรกแล้วว่า พุทธศาสนาได้เดินทางถึงแคชเมียร์และเนปาลตั้งแต่ยุคแรกเริ่มในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เนื่องจากว่าเวลาดังกล่าวนั้นนานเกินไปที่สิ่งทั้งหลายจะรักษาสถานภาพเดิมของมันให้อยู่ต่อไปได้ ครั้นถึงยุคมหายานเฟื่องฟูและติดต่อกับอินเดียอยู่อย่างใกล้ชิดจึงทำให้ดินแดนเหล่านี้ได้รับอิทธิพลจากมหายานได้ง่ายอีกครั้งหนึ่ง เราอาจเรียก ดินแดนดังกล่าวตามนักวิชาการปัจจุบันนี้ว่า “พุทธศาสนาในแถบเขาหิมาลัย” ทั้งหมด หรือ “พุทธศาสนาสายลามะ” ซึ่งมีทิเบตเป็นเจ้าตำรับ ดินแดนเหล่านี้ได้แก่ เนปาล ทิเบต มองโกเลีย สิกขิม ภูฐาน รวมทั้งดาร์จิลิง และลาดักของอินเดียด้วย ดินแดนเหล่านี้ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากอินเดียโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาเฟื่องฟูในพิหารและเบงกอล

สิ่งที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่ง มหายานเข้าสู่ทิเบตในยุคแรกนั้นได้ปรับตัวเองให้เข้ากับอารยธรรมท้องถิ่นจนเกือบสลายตัวเองเรียกว่าพวกหมวกเหลือง ยุคนี้ได้ละทิ้งข้อวัตรปฏิบัติจนไม่สามารถแยกตัวออกจากหมอผีปีศาจจากชาวป่าชาวเขาไปได้ในที่สุด ได้มีพวกใหม่เกิดขึ้นซึ่งเป็นพวก

หมวกแดงและเป็นฝ่ายที่เคร่งครัดต่อธรรมวินัยและเป็นฝ่ายครองอำนาจในทิเบตโดยมีองค์ดาไลลามะเป็นประมุข ปรากฏการณ์เหล่านี้ทำให้เห็นว่าพุทธศาสนานั้นเป็นที่รองรับศาสนิกชนทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายโลกิยะและโลกุตระ ฝ่ายแรกเป็นฝ่ายปรับธรรมเข้าหาตัวเองอยู่ตลอดเวลา จนทำให้ธรรมและพระวินัยหายสาบสูญไปหมด แต่ฝ่ายหลังเป็นฝ่ายที่พยายามประคับประคองตัวเข้ากับหลักเกณฑ์ธรรมะวินัยอย่างเคร่งครัด พฤติกรรมเหล่านี้มีปรากฏกับพุทธศาสนาทุกยุคทกสมัยทุกฝ่ายด้วย ดังนั้นจึงมิใช่สิ่งแปลกประหลาดมากนักหากเราจะมองศาสนาในแง่สังคมวิทยากันบ้าง

อีกนัยหนึ่ง บางท่านอาจสังเกตเห็นว่า พุทธศาสนามหายานทั้งหมดอยู่ในดินแดนที่มีการปกครองภายใต้ระบบคอมมิวนิสต์ทั้งจากจีนและรัสเซีย สิ่งเหล่านี้ทำให้บางท่านมีความวิตกกังวลใจต่อความมั่นคงของพุทธศาสนาด้วย เพราะระบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์นั้นมีหลักขัดแย้งกับศาสนาทั่วไป แต่เราไม่มีหลักฐานอะไรแน่นอนที่จะชี้ให้เห็นว่าข้อเท็จจริงที่ปรากฏนั้นเป็นอย่างไรทั้งในปัจจุบันและอนาคต สำหรับในอดีตนั้นเราพูดได้อย่างชัดเจนว่าสิ่งอื่นๆ และกาลเวลานั้นทำให้พุทธศาสนานั้นสูญไปจากโลกได้เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายเถรวาทหรือฝ่ายมหายาน ในอดีตทั้งในอินเดียและนอกอินเดีย ขณะเดียวกัน เราจะเห็นว่า พุทธศาสนาได้ฟื้นฟูและเจริญรุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่ง หลังจากประสบวิกฤตการณ์ดังกล่าวนั้นอย่างโชกโชนเช่นเดียวกัน ดังนั้น การเวลาและคุณค่าของพุทธศาสนาเท่านั้นจะเป็นเครื่องพิสูจน์ตัวเองให้เห็นว่า อนาคตจะเป็นอย่างไร

๖. พระพุทธศาสนามหายานในประเทศภูฏาน

ภูฏาน (Bhutan) มาจากคำสมาสในภาษาสันสกฤต ภู-อุฏฺฐาน อันมีความหมายว่า “แผ่นดินบนที่สูง” (ในภาษาฮินดี สะกด **भूटान** ถอดเป็นตัวอักษรคือ ภูฏาน) ส่วนชื่อทางการคือ ราชอาณาจักรภูฏาน (Kingdom of Bhutan) เป็นประเทศในภูมิภาคเอเชียใต้ที่มีขนาดเล็ก และมีภูเขาเป็นจำนวนมาก ตั้งอยู่ในเทือกเขาหิมาลัยระหว่างประเทศอินเดียกับจีน ชื่อในภาษาท้องถิ่นของประเทศคือ Druk Yul (อ่านว่า ดรุก ยุล) แปลว่า “ดินแดนของมังกรสายฟ้า (Land of the Thunder Dragon)” นอกจากนี้ยังเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า Druk Tsendhen เนื่องจากที่ภูฏาน เสียงสายฟ้าฟาดถือเป็นเสียงของมังกร ประเทศภูฏานมีเมืองหลวงชื่อ ทิมพู ลักษณะการปกครองเป็นแบบกึ่งศาสนากึ่งอาณาจักร ที่ว่ากึ่งศาสนากึ่งอาณาจักรเพราะภูฏานมีกษัตริย์ปกครองประเทศอาณาจักรและมีพระสงฆ์ผู้มีสมณศักดิ์สูงสุด เรียกว่า เจ เคนโป (Je Khenpo) เป็นประมุขสงฆ์และช่วยบริหารราชการแผ่นดินด้วย เจ เคนโป มีฐานะเทียบเท่ากษัตริย์ ประชากรในภูฏานมีประมาณ ๗๕๒,๗๐๐ คน (พ.ศ. ๒๕๔๘) โดย ๗๔% นับถือพระพุทธศาสนา นิกายตันตรยาน ๒๕% นับถือศาสนาฮินดู ๐.๗% เป็นมุสลิมและ ๐.๓% นับถือศาสนาคริสต์

๖.๑ จุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาในประเทศภูฏาน

ประวัติยุคเริ่มต้น ช่วง พ.ศ. ๑๒๐๐ พระเจ้าจักกยาลโป สู้รบกับพระเจ้านวเช ทางตอนใต้ของภูฏาน ทำให้พระโอรสของพระเจ้าจักกยาลโปสิ้นพระชนม์ในสนามรบ พระองค์จึงเลิกบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะไม่ช่วยชีวิตพระโอรสของพระองค์ไว้ จากนั้นพระองค์ก็ทรงประชวร เนื่องจากหัวหน้าภูตผีปีศาจจับวิญญาณของพระองค์ไว้ พระปัทมสัมภวะ ได้เดินทางมาจากเนปาลเพื่อช่วยปราบผีให้ โดยท่านขอ “ซุงมา” หรือตันตระเทวี ช่วยเหลือท่านในการปราบผี พระเจ้าจักกยาลโปจึงได้พระราชทานพระธิดาผู้มีลักษณะแห่ง “ฑากิณี” ๒๑ ประการ จากนั้นท่านปัทมสัมภวะจึงนำนางไปยังวัชรคูหา เพื่อทำพิธี ๒๑ วัน ต่อมานางก็ได้ชื่อว่า “มาซิกพุมเดน” คือพระแม่องค์เดียวที่สามารถจะช่วยท่านบำเพ็ญศาสนกิจได้เป็นอย่างดี ดังนั้นพุทธศาสนาในภูฏาน จึงเป็นวัชรยานเนื่องจากได้รับจากทิเบตโดยตรงเมื่อเสร็จพิธีแล้ว พระเจ้าจักกยาลโปก็หายจากอาการพระประชวรจึงนิมนต์ให้ท่านปัทมสัมภวะพำนักที่เมืองพุมธัง และปวารณาทุกอย่างที่ท่านต้องการ แต่ท่านปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าอยู่ประจำไม่ได้ เพราะโลกทั้งโลกเป็นที่อยู่ของท่าน ก่อนจากก็ให้กษัตริย์ทั้งสองฝ่ายประนีประนอมกันด้วยอำนาจตันตระแล้วให้รับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จากนั้นท่านก็ได้จาริกในภูฏาน ๒๐ แห่ง ประทับรอยบาทไว้เป็นปูชนียสถานของประเทศ ท่านปัทมสัมภวะเผยแผ่ด้วยการต่อสู้กับปีศาจร้ายจนตายหมดที่เหลือก็เป็น “ธรรมบาล ๘ ตน” ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาแล้วปกป้องคุ้มครองศาสนาด้วยกำเนิดนิกายดรุกปะกัคยุ จากนั้นมา ปี พ.ศ. ๑๗๖๓ ลูกศิษย์ของอาจารย์สังปกยาเล เมืองดรุกราลุง ได้มาเผยแผ่หลักธรรม “นิกายดรุกปะกัคยุ” ในภูฏาน ในระหว่างทางท่านได้ปราบปีศาจที่ทำให้จามรีตัวหนึ่งออกลูกมีศีรษะเป็นงูได้สำเร็จ ชาวบ้านจึงเลื่อมใสและให้ท่านสอนหลักธรรมให้ จากนั้นท่านได้ไปเมืองทิมพู ท่านได้พบสตรีวัย ๒๑ ปี ซึ่งมีลักษณะฑากิณี ๒๑ ประการ จึงได้แต่งงานกับนาง แล้วพานางไปอยู่ที่ทิมพู มีบุตรชาย ๕ คน บุตรี ๑ คน ระหว่างนั้นท่านก็ได้สอนหลักธรรมและการปราบปีศาจจนลูกชายได้ครองเมืองทั้ง ๔ เป็นผู้นำศาสนจักรและอาณาจักรของทิเบต และสร้าง ซอง สถานที่สำคัญประจำเมืองตน ท่านมรณภาพด้วยยาพิษของลูกศิษย์ลามะลักปะ คู่อริเก่าส่งมาแก้แค้นท่านงาวังนัมเยล ปี พ.ศ. ๒๑๑๒ ท่านงาวังนัมเยลผู้นำนิกายดรุกปะกัคยุ เป็นอวตารของคุงเกนปัทมะ การ์โป ระหว่างการนั่งสมาธิ ๓ ปี มีรูปปั้นบิดาและเทพเจ้าปรากฏตัว และบอกให้ท่านรวบรวมอาณาจักรภูฏาน ให้เป็นหนึ่งเดียว ดังนั้นจึงได้เดินทางมายังภูฏาน ระหว่างทาง กอนวังโซเลม ผู้ครองนครกลาสา นิมนต์ให้ท่านสอนหลักธรรมและอวยพรให้ชาวเมืองของตน จากนั้นท่านก็ได้เดินทางต่อมายังทิมพู มีเทพเคนเยชาบามิเลนปรากฏตัวมาบอกท่านว่า ภูฏานต้องการให้ท่านอยู่เพื่อป้องกันศัตรูรุกราน ท่านเดินทางไปยังพาโรแล้วสอนหลักธรรมนิกายดรุกปะกัคยุอย่างเป็นทางการ แต่ก็มีท่านสังเดสีโชนัมเยลที่เคยมาแย่งพระบรมสารีริกธาตุยกพลมารุกราน แต่ก็พ่ายแพ้ไปอย่างราบคาบ ชาวเมืองกล่าวว่ามีเทพช่วยบัญชาการรบและก็เห็นงาวังนัมเยลออกบัญชาการรบขณะนั่งสมาธิ มีฝูงแร้งรอบินกินซากศพของทหารฝ่ายข้าศึก

จากนั้นท่านก็ได้มอบทังคุซองจากท่านเทวังเทนซิน ท่านก็ได้ถวายพระอวโลกิเตศวร แกะสลักด้วยไม้จันทน์ตอบแทน รูปแกะสลักนี้ศักดิ์สิทธิ์เนื่องจากเกิดเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ ท่านสามารถรวบรวมเมืองน้อยใหญ่ได้ จนได้ฉายาว่า ซับดรุง ซึ่งหมายความว่า ผู้ที่ทุกคนต้องยอมสิโรราบให้ จากนั้นก็ได้วางรากฐานการปกครองของภูฏานด้วยกฎหมายทางพุทธจักร และทางอาณาจักร

ในปี พ.ศ. ๒๑๗๓ ดรุกปา ลามะ ลี้ภัยจากทิเบตสู่ภูฏาน ต่อมาได้ตั้งตัวขึ้นเป็น ธรรมราชา ปกครองดินแดนด้วยระบบศาสนเทวราช มีคณะรัฐมนตรีช่วย ๔ ตำแหน่ง แม้ภูฏานจะพยายามแยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่ต่อมาก็ถูกรุกรานจากประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะทิเบตอยู่หลายครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึง ๒๓ ในระยะต่อมาก็ยังถูกรุกรานโดยอังกฤษซึ่งมีอำนาจอยู่ในอินเดียก่อนที่จะได้เจรจาสงบศึกกัน ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓

ในสมัยศตวรรษที่ ๑๗ นักบวช ซับดุง นาวัง นำเยล (Zhabdrung Ngawang Namgyal) ได้รวบรวมภูฏานให้เป็นปึกแผ่นและก่อตั้งเป็นประเทศขึ้น และในปี ๒๑๙๔ นักบวชซับดุงได้ริเริ่มการบริหารประเทศแบบสองระบบ คือ แยกเป็นฝ่ายฆราวาสและฝ่ายสงฆ์ ภูฏานใช้ระบบการปกครองดังกล่าวมาเป็นเวลากว่าสองศตวรรษ จนกระทั่งเมื่อ วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๔๕๐ พระคณะที่ปรึกษาแห่งรัฐ ผู้ปกครองจากมณฑลต่าง ๆ ตลอดจนตัวแทนประชาชนได้มารวมตัวกันที่เมืองพูนาคาเพื่อเลือกผู้นำ การเลือกผู้นำในครั้งนั้นก็ได้เลือก อูเก็น วังชุก (Ugyen Wangchuck) ให้เป็นผู้นำอย่างเป็นเอกฉันท์ ในขณะนั้น อูเก็น วังชุก (Ugyen Wangchuck) เป็นผู้ปกครองเมืองตองซา (Trongsa) ขึ้นเป็นกษัตริย์องค์แรกของภูฏาน โดยดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระราชาธิบดีองค์แรกแห่งราชวงศ์วังชุก (Wangchuck) เนื่องจากคุณสมบัติที่โดดเด่นของพระองค์ตั้งแต่ครั้งยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้ปกครองเมืองตองซา ทรงมีลักษณะความเป็นผู้นำและเป็นผู้นำที่เคร่งศาสนาและมีความตั้งพระทัยแน่วแน่ ที่จะยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ราชวงศ์วังชุกปกครองประเทศภูฏานมาจนถึงปัจจุบัน สมเด็จพระราชาธิบดีองค์ปัจจุบันคือ สมเด็จพระราชาธิบดีจิกมี เคเซอร์ นัมเกล วังชุก (Jigme Khesar Namgyal Wangchuck) ในช่วงแรกๆ ภูฏานรับรูปแบบการปกครองมาจากทิเบต คือ ผู้นำประเทศจะเป็นผู้นำทางศาสนาด้วย ต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนแปลงคือ กษัตริย์ทำหน้าที่ปกครองฝ่ายบ้านเมือง ส่วนพระสังฆราชหรือ เจ เคนโป ปกครองสงฆ์เป็นหลัก แต่ก็มีส่วนในการปกครองประเทศด้วย โดยพระสงฆ์มี ๑๐ ที่นั่งในสภาผู้วางรากฐานการปกครองนี้คือ ลามะ ซับดรุง งาวัง นัมเยล (Shabdrung Ngawang Namgyel; พ.ศ.๒๑๓๗ - ๒๑๙๔) การปกครองระบอบนี้ใช้กฎหมาย ๒ ฉบับ คือ โล ทริม มิ ลุ ทริมคือกฎหมายทางใจ และซา ลุง มิ ลุ ลุงคือกฎหมายทางโลก ต่อมาวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๘ พระราชาธิบดีจิกมี ซิงเย วังชุก ทรงประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญและมีคณะองคมนตรีเป็นที่ปรึกษา สภาแห่งชาติ ของภูฏานเรียกว่า Tsongdu ทำหน้าที่ในการออกกฎหมาย ประกอบด้วยสมาชิก ๑๕๑ คน จำนวน

๑๐๖ คน มาจากการเลือกตั้งของประชาชน และอีก ๕๕ คน มาจากการแต่งตั้งของพระมหากษัตริย์ ชาวภูฏานมีเทศกาลที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งคือ เทศกาลเตชู (Tsechu) ซึ่งจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ เพื่อระลึกถึงการกำเนิดของท่านคุรุปัทมสัมภวะผู้ได้รับการกล่าวขานว่าถือกำเนิดมาจากดอกบัวตามความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายวัชรยาน เทศกาลนี้จะจัดขึ้นทุกปีหมุนเวียนไปตามปฏิทินทางจันทรคติ ในเทศกาลจะมีการแสดงระบำหน้ากาก โดยพระลามะ ผู้แตกฉานในตำราวัชรยาน จะสวมใส่เสื้อผ้าที่สวยงามหลากหลายด้วยหน้ากากแห่งทวยเทพ ปีศาจและเหล่าสรรพสัตว์[๑๑]

๖.๒ นิกายวัชรยานในประเทศภูฏาน

พระพุทธศาสนานิกายวัชรยานได้ซึมซับและหล่อหลอม ตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวภูฏานอย่างลึกซึ้งและแนบแน่นจนแยกไม่ออก จริงๆ แล้วอาริยะธรรมอย่างที่เรารู้จักในภูฏาน เริ่มต้น ในศตวรรษที่ ๗ พร้อมกับการสถาปนาวัดที่ศักดิ์สิทธิ์ ๒ วัด คือวัดคะยิกชู ลาคัง (Kyichu Lhakhang) และ วัดจัมเป ลาคัง (Jampe Lhakhang) ในปาโร (Paro) และบัมถัง (Bamkthang) เป็นที่กล่าวกันว่า ประเทศภูฏานได้เริ่มรู้จักและยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ก่อนการสร้างวัดที่เก่าแก่ที่สุด ๒ วัดในศตวรรษที่ ๗ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นเสียอีก ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องยกความดีความชอบให้แก่พระมหากษัตริย์ คือพระเจ้าซองส์เท็น แคมโป (Songsten Campo) แห่งทิเบต โบราณสถานเอกสารเก่าแก่รวมถึงการเล่าเหตุการณ์ในอดีตปากต่อปากสามารถยืนยันและเชื่อมโยงปะติดปะต่อเรื่องราวเหล่านี้ ย้อนหลังไปในอดีตถึง ๒-๓ ร้อยปี ถึงอย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาก็ได้หยั่งรากลงอย่างมั่นคงในภูฏาน ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๘ เป็นต้นมา เมื่อท่านปัทมสัมภวะ (Padmasambhava) ผู้บูชาลัทธิเทพเจ้าแห่งนิกายวัชรยาน ชาวอินเดียผู้ยิ่งใหญ่ได้มาเยือนประเทศภูฏานหลายครั้ง และได้ทิ้งมรดกวัฒนธรรมประเพณีอันมีค่าอันหาที่เปรียบมิได้ไว้ให้แก่ประเทศภูฏาน ท่านปัทมะสัมภวะ หรือที่ชาวประชาเรียกท่านว่า ท่านคุรุ ริมโปเช (Guru Rimpoche) ได้นำลัทธิวัชระยาน หรือพระพุทธศาสนานิกายวัชรยานมาสู่ทิเบตและภูฏาน จนได้รับการเคารพนับถือสูงยิ่งโดยชาวภูฏานว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ พร้อมทั้งสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ เช่น สถานที่บำเพ็ญสมาธิที่ได้รับการเคารพบูชา สถานที่แห่งนี้ได้มีนักแสวงบุญจากทั่วประเทศ ไปเยี่ยมเยียนอยู่ตลอดปี

ความเจริญเติบโตที่สำคัญๆ ของพระพุทธศาสนา เริ่มด้วยการสถาปนาหรือก่อตั้งนิกายดรุกปา กักยุปะ (Drukpa Kagyupa) ขึ้นในพระพุทธศาสนา นิกายที่ตั้งขึ้นมาใหม่นี้ได้กลายเป็นนิกายย่อยของนิกายกักยุปะ (Kagyupa) หนึ่งในนิกายใหญ่ ๔ นิกาย ของพระพุทธศาสนาแบบทิเบตที่ก่อตั้งขึ้นโดยท่าน ชังปา จาเร เยสเซ ดอรเจ (Tsangpa Jarey Yeshey Dorje) (๑๑๖๑-๑๒๑๑)

---

[๑๑] ดร.สุชาติ หงษา, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากอดีตสู่ปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.พ. ๒๕๕๐), หน้า ๘๖-๘๘.: เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **ความ (ไม่) รู้เรื่องพระพุทธศาสนาในภูฏาน**, หน้า ๕๘.

ในทิเบตภาคกลาง ในช่วงระยะเวลา ๕๐ ปีแรกของศตวรรษที่ ๑๓ ท่านฟาโจ ดูกอม ซิงโป (Phajo Dugom Shingpo) สาวกผู้ศรัทธาในนิกายนี้ ได้เดินทางมายังภูฏานและได้สถาปนาลัทธิ ดรุกปา กักยุปะ (Drukpa Kagyupa) ดังนั้นพอล่วงมาถึงศตวรรษที่ ๑๗ ลัทธิดรุกปาก็ได้รับการสถาปนาเป็นศาสนาประจำชาติภูฏานอย่างสมบูรณ์ โดยท่านซับดรุง นะวัง นัมกเยล (Shubdrung Nawang Mumgyel) ซึ่งได้ทำการรวมชาติให้เป็นปึกแผ่นไปพร้อมกันด้วย ตราบถึงปัจจุบัน ลัทธิดรุกปา กักยุปะ ก็ยังคงเป็นศาสนาประจำชาติต่อเนื่องกันมาจนเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนามีอิทธิพลเหนือประชาชนชาวภูฏาน ถึงกระนั้นก็ตาม นิกายนะยิงมาปะ(Nyingmapa sect) ก็ยังสามารถเรียกศรัทธาจากประชาชนได้มากเหมือนกัน และก็มีการปฏิบัติตามอยู่ทั่วไป ชื่อพื้นเมืองของประเทศ ที่ชาวบ้านเรียกขานประเทศของตนเองว่า “ดรุก ยูล” (Druk Yul) จึงมีความหมายว่า “ประเทศของดรุกปา” ซึ่งแปลงมาจาก “นิกายดรุกปา” ของพระพุทธศาสนานั่นเอง

ในขณะที่กระแสความประทับใจของประชาชนส่วนมาก ที่มีต่อคำสอนที่เป็นจริงตามหลักสากลนิยมของพระพุทธศาสนา ที่เขานับถือกันมาตามประเพณี เป็นไปอย่างกว้างขวางอยู่นั้น ก็เกิดมีความรู้สึกว่า ถ้าไม่เป็นปรปักษ์ก็คงจะต้องมีความคลุมเครือไม่ชัดเจนต่อคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายวัชรยานเป็นอย่างมาก ในสายตาของคนนอกศาสนาบางพวกเห็นว่าพระพุทธศาสนานิกายวัชระยาน กำลังอยู่ในภาวะที่เสื่อมโทรม พร้อมๆ กันนั้นนักปราชญ์ในยุคแรกบางคน ก็ตัดสินว่า พิธีกรรมของนิกายวัชระยานไม่ค่อยจะมีคนเข้าใจหรือรู้เรื่องเท่าไรนัก นอกจากผู้ก่อตั้งเท่านั้นที่รู้เรื่องราวดี ว่าเป็นการบูชาปีศาจและแม่มดลึกลับการสำเหนียกผิดๆ เป็นสิ่งทีเกิดขึ้นได้ง่าย แม้บางครั้งจะมีการโอ้อวดทับถมกันเพื่อให้เกิดความรุนแรง จนเกิดการนองเลือดและการจินตนาการหรือใช้สัญลักษณ์ทางเพศเป็นเครื่องมือก็ตาม ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ห่างไกลจากเหตุแห่งความสุข และการลดมิจฉาทิฏฐิ ในคำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท หรือแม้ของคำสอนในอีกรูปแบบหนึ่งของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน แต่สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นความสำเหนียกผิดอันเกิดจากสมมติฐานที่ผิด และเรื่องนี้ก็ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากข้อเท็จจริงที่ว่าผู้ปฏิบัติตามหลักวัชระยาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีตสามารถที่จะเผยความรู้และทักษะของเขาได้อย่างเสรี แต่ก็ไม่สามารถจะทำอย่างนั้นได้เลยทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องตรงกันข้ามกับสิ่งที่ปรากฏออกมาภายนอกให้เห็นกันอย่างชัดเจน ลัทธิคำสอนของพุทธศาสนานิกายวัชระยาน และนิกายดรุกปา กักยุปะ ก็ได้ลงรากปักฐานอย่างมั่นคงในหลักคำสอนพื้นฐานของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอริยสัจสี่และมรรคมีองค์แปด การถึงไตรสรณะคม ความสำคัญของปัญญา และความมีเมตตาธรรม เป็นต้น

ถึงอย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนานิกายวัชระยาน ก็ยังแตกต่างจากคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต จนกลายเป็นจารีตประเพณีในหลักสำคัญบางประการ ประการที่ ๑ ก็คือพระพุทธศาสนาแบบเดิมเน้นว่า ทางไปพระนิพพานเป็นกระบวนการอย่างหนึ่ง ในการทำใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสและสิ่งอันเป็นปฏิปักษ์ ขัดขวางทางบรรลุธรรมทั้งหลาย ปฏิบัติขัดเกลาจิตให้

สะอาดปราศจากมลทิน เพิ่มพูนทาน ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์เพื่อบรรลุถึงสภาวะแห่งจิตที เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ที่จะบรรลุพระนิพพานในอนาคต สิ่งที่แตกต่างกันอย่างชนิดหน้ามือเป็นหลังมือ ก็คือหลักของนิกายวัชระยานที่ว่า เราทั้งหลายต่างก็เป็นบุคคลที่มีสติปัญญาและความสมบูรณ์พร้อมอยู่แล้วโดยธรรมชาติ และเราก็เพียงแต่รับรู้เรื่องนี้และกำหนดบทบาทของเราว่าเป็นเสมือนเทวดา เพราะฉะนั้นจุดหมายปลายทางที่แท้จริง ก็คือจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงของบุคคลในการประพฤติปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนานิกายวัชระยานนี้ ย่อมได้รับความสำเร็จเป็นเบื้องต้น โดยผ่านกระบวนการของสมาธิและกระบวนการเพ่งพิจารณาให้ได้วิสัยทัศน์ โดยใช้เครื่องมือการทำสมาธิมากมายอย่างไม่น่าเชื่อ อย่างเช่น การร่ายมนต์ (Mantras), การแสดงท่า (Mudaras), การกำหนดพื้นที่ (Mandalas), การเต้นรำใส่หน้ากาก และการเป็นเจ้าภาพประกอบพิธีกรรมที่ลึกลับซับซ้อน และโดยการใช้สัญลักษณ์การปฏิบัติธรรม และหัวใจสำคัญของการปฏิบัติธรรม ก็ควรเป็นไปเพื่อก่อให้เกิดหรือการสร้างอัตตาสมบูรณ์ อันอยู่ในภพที่สมบูรณ์

ปรัชญาของวัชระยานประกาศไว้ชัดเจนว่า ความจริงแล้ว ไม่มีใครหรือผู้ใดที่ต้องการจะทำให้ตัวเองถูกปราบพยศให้หมดกิเลสหรือถูกทำให้หดหายกลายเป็นอนัตตา แต่พลังของความปรารถนาของเราสามารถที่จะถูกจัดให้เข้าสู่ช่องทางที่ถูกต้องเหมาะสม เพื่ออบรมบ่มเฉพาะเจาะมุ่งไปสู่สัมฤทธิผลตามที่บุคคลได้ตั้งความปรารถนาไว้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่คุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็คือ เหตุจูงใจของบุคคลผู้นั้นจะต้องเป็นเหตุจูงใจที่บริสุทธิ์ เมื่อได้รับอิสรภาพที่จะใช้แม้แต่ความอยากที่เราปรารถนาที่จะข้ามพ้นอย่างนี้แล้ว ยังมีหลุมพรางที่เป็นอันตรายอยู่มากมาย ในขณะที่ข้อปฏิบัติดังกล่าวถูกนำมาใช้เพื่อพิจารณาความถูกต้องในความหมกมุ่นของตนอง เพราะฉะนั้น เรื่องที่เป็นกระบวนการทางจิตที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ก็คือบทบาทของพระอาจารย์ หรือที่เรารู้จักในนามของ “ลามะ” (Lama) ผู้ริเริ่มนำสาวกเข้าสู่ข้อปฏิบัติอันลี้ลับและเข้าสู่ความหมายที่ซ่อนอยู่ภายในของรูปปั้นของแนวคิด และของพิธีกรรมทั้งหลายทั้งปวง ในพระพุทธศาสนานิกายวัชระยานนั้น บทบาทที่สำคัญที่สุดที่ลามะจะต้องปฏิบัติ สามารถจะเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่านอกเหนือไปจากการถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะที่พึ่งลามะเองจะต้องแสวงหาที่พึ่งในพระลามะผู้ที่เราถือว่า เป็นตัวแทนอุดมการณ์ชาวพุทธทั้งมวลด้วย เมื่อได้รับมอบความสำคัญในการมีทัศนะญาณในพระพุทธศาสนานิกายวัชระยาน ก็ย่อมไม่เป็นเรื่องประหลาดใจ ที่ความจริงพื้นฐานหลายอย่างของพระพุทธศาสนา ได้ถูกนำมาแสดงโดยแฝงไว้ในสัญลักษณ์ต่างๆ แต่ในเฉพาะกรณีที่มีความหมายแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง และในโอกาสทีมีความน่าประทับใจ การใช้สัญลักษณ์ที่สลับซับซ้อนเช่นนั้นมีมากมายเหลือเกินจนทำให้เกิดการสับสน ทำให้ผู้ที่ไม่ตระหนักในเรื่องความหมายที่ลึกซึ้งหลงทางได้ ตัวอย่างเช่น การรวมกันของคุณภาพของปัญญาที่สมบูรณ์กับวิธีการที่มีความชำนาญ ซึ่งจะก่อให้เกิดความสุขจากการตรัสรู้ก็เขียนด้วยสัญลักษณ์ที่เป็นแบบกราฟฟิกในพระพุทธศาสนานิกายวัชระยาน เป็นรูปเทพบุตรและเทพธิดากอดรัดกันด้วย

ความรักอย่างดูดดื่ม การใช้สัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนานิกายวัชระยานอย่างมากมายและกว้างขวางนี้ พบว่าเป็นการแสดงออกอย่างธรรมชาติทั้งในด้านศิลปะและวัฒนธรรม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น อิทธิพลของวัชระยานสามารถมองเห็นได้เกือบจะในทุกแง่มุมของงานฝีมือ หรือความชำนาญงานประจำชาติ ๑๓ ประการ หรือ Zori chusumc และก็มีดาษดื่นในงานจิตกรรมฝาผนัง ในงานแกะสลัก งานโลหะ และงานปั้นดินเหนียวตลอดจนงานจิตกรรมแกะสลักหิน สิ่งจูงใจทางด้านศาสนาตามประเพณีและความนิยมใช้เสื้อผ้าที่มีสีสันก็เหมือนกัน เห็นได้ทั่วไปในเครื่องนุ่งห่มของชาวภูฏาน งานประเพณีของประชาชนภูฏาน และประเพณีเต้นรำสวมหน้ากาก รวมถึงละครเชิดชูศีลธรรม นับว่าเป็นการแสดงออกถึงอุดมคติและคุณค่าของพระพุทธศาสนาฝ่ายวัชระยานทั้งสิ้น ความเชื่อของชาวภูฏานแสดงออกทางสัญลักษณ์หลากหลายชนิด เช่น ปลาคู่ แจกันสมบัติ คือ พระธรรม และธงชัยเป็นต้น โดยเฉพาะธงชัยเป็นเครื่องหมายชนะมาร รวมทั้งสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะตั้งมั่นในภูฏานต้องสู้กับภูตผีปีศาจมากมาย แม้ชาวศรีลังกาบางส่วนก็นิยมใช้ธงชัยนี้ ในพุทธพิธีเช่นเดียวกัน แต่เรียกว่า พระบฏ ซึ่งจะจารึกหลักธรรมไว้บนแผ่นผ้าแล้วติดไว้เป็นทิวในพุทธสถาน เพื่อเป็นการประกาศหลักธรรมให้ลอยไปกับสายลมหรือป้องกันปีศาจ

ลัทธิพุทธตันตระเป็นอีกลัทธิหนึ่งที่แผ่หลายในประเทศภูฏาน ลัทธินี้จะสอนให้สาวกเข้าหากามคุณด้วยสติ โดยภาพรวมลัทธิตันตระมีทรรศนะในเชิงบวกต่อเรื่องเพศตามคำสอนของพุทธศาสนาฝ่ายตันตระคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนซึ่งรักษาศีลห้า สามารถมีเพศสัมพันธ์กับคู่ครองได้โดยมิได้ละเมิดคำสอนของพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด สำหรับฆราวาสแล้วศีลข้อที่สามห้ามเพียงมิให้มีเพศสัมพันธ์นอกการสมรสเท่านั้น พุทธศาสนาฝ่ายตันตระถือว่า เรื่องเพศเป็น “วิถีทาง” หรือ “อุบาย” อย่างหนึ่งในการเดินทางไปสู่การตรัสรู้ แทนที่จะไม่เอ่ยถึงและปล่อยให้ฆราวาสเกี่ยวข้องกับกามคุณอย่างไร้ทิศทาง พุทธศาสนาฝ่ายตันตระกลับสอนให้สาวกเข้าหากามคุณด้วย “สติ” เพื่อที่จะเรียนรู้ธรรมชาติที่แท้จริงของมัน และเพื่อว่าจะเอาชนะมันได้ในที่สุด พุทธศาสนาฝ่ายตันตระอุปมาว่า เมื่อเราจะเอาน้ำออกจากหู เราต้องกรอกน้ำเข้าไปในหูอีก หนามยอกก็ต้องเอาหนามบ่ง ดังนั้นในการเอาชนะกามคุณ เราต้องรู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของมัน ถ้าเราไม่รู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของมันแล้วก็ย่อมไม่อาจอยู่เหนือมันได้ สำหรับบรรพชิตผู้ครองเพศพรหมจรรย์จะต้องใช้วิธีการอีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากกิเลสทั้งหลายรวมทั้งกามคุณด้วยนั้น เกิดขึ้นจาก “ความคิด” พุทธศาสนาจึงสอนให้สานุศิษย์เห็นธรรมชาติที่แท้จริงของความคิด เพื่อที่จะ “เห็น” ความคิดและตัดกระแสของความคิดได้นั้น “ความรู้สึกตัว” (สติ) เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง ดังนั้น “การเจริญสติ” จึงเป็นหัวใจของการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ในพุทธศาสนาฝ่ายตันตระการเพ่งภาพสัญลักษณ์ต่างๆ บางครั้งก็ถูกนำมาใช้ในระหว่างการทำสมาธิภาวนา เพื่อการอยู่เหนือกามคุณทั้งปวง ในอดีตนั้นภาพตันตระเป็นสื่อการสอนเฉพาะตัวระหว่างอาจารย์กับศิษย์ แต่ปัจจุบันภาพเหล่านี้กลับถูกทำให้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมไป พระสงฆ์ฝ่ายวัชรยานในภูฏานนั้น แม้จะเดินเหินและทำกิจต่างๆ อย่าง

คล่องแคล่ว เหมือนดังพระสงฆ์ฝ่ายมหายานโดยทั่วไป มิได้สงบเสงี่ยมเรียบร้อยดังพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทในประเทศไทยก็ตาม แต่พระภิกษุชาวภูฏานเหล่านั้นดูออกจะเป็นธรรมชาติมากกว่า ทั้งนี้คงเป็นเพราะ “ภายในเป็นอย่างไรภายนอกก็เป็นอย่างนั้น ภายนอกเป็นอย่างไรภายในก็เป็นอย่างนั้น” ศิลปะแบบวัชรยานหรือตันตระของชาวภูฏาน เป็นเพียงศิลปะในจิตรกรรมและปฏิมากรรมที่สื่อความหมายในทางปรัชญาเท่านั้น มิได้เป็นต้นแบบแห่งความประพฤติของพระสงฆ์ฝ่ายวัชรยานแต่ประการใด พระสงฆ์ภูฏานอยู่กันเป็นสัดเป็นส่วนในวัดหรือ “ซอง” (Dzong) โดยไม่มีสีกาเข้าไปอาศัยปะปนอยู่ด้วย เช่นเดียวกันพระภิกษุณีภูฏานก็อยู่กันเป็นสัดเป็นส่วนในวัดของพระภิกษุณี โดยไม่มีผู้ชายเข้าไปอาศัยปะปนอยู่ด้วย คณะสงฆ์วัชรยานของภูฏานจึงมีความเคร่งครัดในเพศพรหมจรรย์ และมั่นคงในพระธรรมวินัยไม่แตกต่างไปจากคณะสงฆ์ฝ่ายอื่นแต่อย่างใด

๖.๓ การปกครองของคณะสงฆ์ในภูฏาน

การปกครองของคณะสงฆ์ภูฏานนั้น แบ่งออกเป็น ๕ ชั้นปกครอง คือ

๑. เจเคนโป เป็นชั้นปกครองสูงสุด สมเด็จพระสังฆราช ชั้นสูงสุดนี้ห่มผ้าได้ทุกสี ชั้นสูงสุดนี้ พระมหากษัตริย์จะสถาปนาในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักร และศาสนจักร ชาวภูฏานเรียกว่า พูนาคาซอง

๒. เคนโป เป็นชั้นรองมาจากสังฆราช หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งคือ รินโปเชผู้อวตารมาเกิด ห่มผ้าปนทุกสี

๓. ลามะ เป็นชั้นรองจากเคนโป เป็นอาจารย์ที่ทรงความรู้ ห่มผ้าสีเหลืองปนแดง

๔. โลแพน เป็นชั้นรองลงมาจากลามะ เป็นพระที่มีความรู้บ้างแล้ว ห่มผ้าสีเหลือง

๕. เกลอง เป็นชั้นรองลงมาจากโลแพน เป็นชั้นสามัญ แต่ก็มีเกลองชั้น ตรี โท เอก ด้วย เกลองนี้ ห่มผ้าสีแดง

วิธีเลื่อนชั้นนี้ก็จะทำการสอบคัดเลือก แม้การปกครองทางอาณาจักรจะเหมือนกับทิเบตในช่วงแรก จากนั้นมาก็มีการแยกปกครองทั้งฝ่ายพุทธจักร และอาณาจักร แต่ลามะก็มีที่นั่งในสภา ๑๐ ที่นั่ง ทำให้ลามะมีบทบาทในการปกครองประเทศ

๖.๔ พระสงฆ์ในภูฏาน

ปัจจุบัน ภูฏานมีพระสงฆ์ในความอุปถัมภ์ของทางการอยู่ราว ๘,๐๐๐ รูป โดยทั้งหมดจะอยู่ภายใต้การปกครองของ เจเค็มโป (สมเด็จพระสังฆราช) ผู้เป็นประมุขขององค์กรสงฆ์ดราซังเฮ็นซก เจเค็มโปทรงมีโลเป็นชั้นสูงเป็นผู้ช่วยอยู่สี่ท่าน ได้แก่ โดร์จีโลเป็น (รับผิดชอบดูแลหลักคำสอนทางศาสนาทั้งหมด) ดราเปโลเป็น (พระครูด้านไวยากรณ์ ดูแลการศึกษาด้านอักษรศาสตร์) ยังปีโลเป็น (พระครูด้านดนตรีและพิธีสวดมนต์) และ เซนยีโลเป็น (พระครูด้านปรัชญา) ส่วนผู้ช่วย

ระดับรองลงมานั้นจะมีอยู่สองท่าน คือ คิลโลร์โลเป็น (พระครูด้านศิลปะ) และ ซีปีโลเป็น (พระครูด้านโหราศาสตร์) นอกจากนี้อารามแต่ละแห่งยังมี อุมเซ (อาจารย์คุมการร้องประสานเสียง) และ คูดุน (อาจารย์คุมวินัย) ประจำอยู่ด้วย โดยท่านหลังจะถือสายประคำงากับแส้ติดมืออยู่ตลอดเวลา

ปัจจัยขั้นพื้นฐานนั้น ทางการจะเป็นผู้จัดหามาไว้ให้ ส่วนเงินที่ได้มาจากการประกอบพิธีถือเป็นทรัพย์สินส่วนตัวของพระ พระเหล่านี้มีหน้าที่ประกอบวัตรปฏิบัติประจำวันและทำพิธีสำคัญที่มีมาเพิ่มมาเป็นพิเศษตามกำหนดของป้อมและวัดวาอารามแต่ละแห่ง รวมทั้งรับนิมนต์ไปประกอบพิธีต่างๆ ตามวัดหรือตามบ้านเรือนของศาสนิกชนด้วย

ผู้ที่เข้าร่วมกาสาวพัสตร์นั้น มีทั้งเณรและพระซึ่งต้องครองเพศพรหมจรรย์ ต้องละเว้นจากการสูบบุหรี่และดื่มน้ำเมาแต่ยังฉันเนื้อสัตว์ได้ พระภูฏานนั้นฉันได้กระทั่งมื้อเย็นต่างจากพระแถบเอเชียอาคเนย์ที่ต้องงดมื้อเย็นอย่างเด็ดขาด พระที่เพิ่งมาบวชเอาตอนรุ่นหนุ่มก็พอมีอยู่บ้าง แต่ต้องนับว่าน้อยมาก พระสามารถสึกออกไปมีครอบครัวได้ทุกเมื่อ (แต่จะต้องเสียค่าปรับ) คนจะเรียกพระที่สึกออกว่า กีเตร การสึกออกไปครองเรือนนี้ สังคมไม่ตำหนิหรือถือว่าเป็นตราบาปแต่อย่างใด

พระส่วนใหญ่ในภูฏานเป็นพระในนิกายดรุ๊กปะ แต่พระในนิกายญิงมาปะก็มีอยู่เช่นกัน พระที่ไม่ได้อยู่ในอุปถัมภ์ของทางการ แต่มีชาวบ้านเป็นอุปัฏฐากแทน มีอยู่ราว ๓,๐๐๐ รูป

พระที่ผ่านพิธีอุปสมบทมาเรียบร้อยแล้ว เรียกว่า เก-ลง จะใช้ชีวิตอยู่ในซอง (ป้อม) หรือวัด ครองผ้าสีแดงเข้มในแบบฉบับอันเป็นเอกลักษณ์ และมักถูกส่งตัวมาอยู่วัดตั้งแต่อายุ ๕-๖ ขวบ เพื่อเป็นหน้าเป็นตาและเป็นการสร้างกุศลให้กับครอบครัว พระเหล่านี้จะได้เล่าเรียนเขียนอ่านวิชาความรู้พื้นฐานอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนา (เป็นการศึกษารูปแบบเดียวที่จะหาได้ในสมัยโบราณ) หลังผ่านไปได้สามสี่ปีก็จะเปลี่ยนมาศึกษาเฉพาะสาขาตามความสามารถหรือความถนัดของแต่ละบุคคล โดยอาจเป็นวิชาศาสนวิทยาขั้นสูง หรือศาสนศิลป์แขนงใดแขนงหนึ่ง (นาฏศิลป์ คีตศิลป์ จิตรกรรม หรือการตัดเย็บ ฯลฯ)

ตรุลกู หรือ **รินโปเซ** คือนิมาณกายของพระอริยสงฆ์องค์สำคัญๆ ผู้กลับชาติมาเกิดหลายครั้งจนกลายเป็นสายวงศ์ให้สืบย้อนไปได้เหมือนลำดับวงศ์ตระกูลกระนั้น นิรมาณกายทุกรุ่นจะใช้ชื่อเดียวกันหมดไล่ลงมาเป็นรุ่นๆ คนทั่วไปจะเรียกพวกท่านว่า ตรุลกู หมายถึง “ร่งที่แบ่งภาคมาเกิด” แต่เวลาสนทนากับท่านจะยกย่องด้วยการเรียกขานว่า รินโปเซ แปลว่า “อาจารย์ผู้ที่เป็นที่เคารพและเทิดทูนยิ่ง” ตรุลกูบางท่านเป็นพระที่ผ่านพิธีอุปสมบทครองสมณเพศและละเว้นประเวณีตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด บางท่านก็แต่งงานครองเรือนเยี่ยงฆราวาสทั่วไป แต่ก็ยังเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ที่สำคัญเมื่อได้รับการประกาศให้เป็นตรุลกูก็จะเป็นไปชั่วชีวิต ถึงแม้จะใช้ชีวิตข้องเกี่ยวกับโลกียวิสัยแทนการมุ่งสู่เส้นทางธรรมก็ตาม การเป็นตรุลกูจะสืบทอดเรื่อยไปในทุกๆชาติ เหมือนหนึ่งเป็นลักษณะทางพันธุกรรมกระนั้น ชาวภูฏานจะนิยมไปสักการะขอพรจากตรุลกูองค์สำคัญๆ ที่ได้ศึกษาหลักธรรมคำสอนทางมา” เป็นเครื่องสะท้อนสถานะทางศาสนาของบุคคล

เป็นคำเรียกหาเพื่อยกย่องบุคคลที่มีสติปัญญาและความรอบรู้ในเรื่องทางศาสนามากกว่าฐานะทางสังคม และส่วนใหญ่จะมีการสืบทอดจากพ่อสู่ลูก

อานิ (แม่ชี) ภูฏานมีแม่ชีอยู่น้อยมาก เพราะวัฒนธรรมภูฏานถือว่าชีวิตในวัดวาอารามเป็นโลกของผู้ชายมากกว่าผู้หญิง สำนักชีทุกแห่งจะอยู่ภายใต้การดูแลของทางวัดและสำนักสงฆ์เสมอ สำนักชีที่ให้บริการการศึกษาด้านพิธีกรรมและหลักคำสอนพื้นฐานแก่แม่ชีที่เข้ามาบวชตั้งแต่ในวัยเยาว์นั้นมีอยู่ไม่มากนัก และส่วนใหญ่ก็ตั้งอยู่ในเขตรกร้างห่างไกล เมื่อมีลามะชั้นสูงแวะมาเยือน พวกแม่ชีจะพากันมารับฟังคำสอนและรับการประสาทพรจากท่านเสมอ[๑๒]

ศาสนาอย่างเข้มงวดจริงจัง และมีศักดิ์ฐานอันสูงส่งในศาสนาจักรมาตั้งแต่ยังเยาว์วัยกันเป็นพิเศษ

กมเซ็น (พระบ้าน) เป็นองค์ประกอบทางศาสนาที่ค่อนข้างพิเศษ คือเป็นฆราวาสที่ทำหน้าที่แทนพระ สังกัดอยู่ในกิกายญงมาปะ กมเซ็นจะอาศัยอยู่กับบ้าน แต่งงานมีครอบครัว และมีงานมีการทำเป็นอาชีพ ไล่ตั้งแต่การทำงานทำไร่ไปจนถึงงานราชการ กมเซ็นได้รับการศึกษา ทางศาสนาจนสามารถประกอบพิธีต่างๆ ให้ชาวบ้านได้ กมเซ็นจะสวมชุดโกเหมือนฆราวาสทั่วไป แต่จะยาวกว่าปกติ บางครั้งจะรวบผมขมวดไปเป็นหางม้าและใช้กับ เนะ สีแดงเข้มคล้ายจีวรพระ กมเซ็นมีบทบาทหน้าที่สำคัญยิ่งในหมู่บ้านอันรกร้างห่างไกล เพราะเป็นผู้ประกอบพิธีที่จำเป็น แทนพระได้ทั้งหมด

ลามะ คำว่าลามะ แปลว่า “อาจารย์ทางศาสนา” ลามะอาจเป็นได้ทั้งพระที่ผ่านพิธีอุปสมบทมาโดยสมบูรณ์แล้วหรืออาจเป็นฆราวาสที่ครองเรือนอยู่ จะเป็นเก-ลง หรือ กมเซ็น หรือ ตรุลกูได้ทั้งนั้น โดยสองอย่างหลังนี้จะแต่งงานหรือไม่แต่งงานก็ได้เช่นกัน

๖.๕ วัตรปฏิบัติของพระภิกษุในภูฏาน

วัตรปฏิบัติของพระภิกษุในภูฏานนั้น เริ่มจากตื่นนอนเวลา ๔.๐๐ น. สวดมนต์จนย่ำรุ่ง ฉันอาหารเช้าซึ่งเป็นนม น้ำชาและอาหารว่าง จากนั้นเรียนธรรมะจนเพลจึงฉันข้าวแล้วเรียนต่อจนถึงค่ำ โดยแทรกอาหารว่างได้ตั้งแต่เย็นถึงค่ำ อาหารว่างมักเป็นข้าวโพดอบ ข้าวเกรียบ ข้าวเม่า พระเณรนิยมฉันหมากแต่ห้ามสูบบุหรี่เด็ดขาดส่วนเมรัยอาจดื่มได้บ้างตามฤดูกาล พระต้องเรียนพระธรรมอย่างน้อย ๓ ปี ๓ เดือน ๓ วัน จึงจะออกสั่งสอนชาวบ้านได้ พระภิกษุในอดีตมีภรรยาได้ แต่ในปัจจุบันถ้าจะมีภรรยาต้องสึกเสียก่อน พระเณรทุกรูปได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลเดือนละ ๒๐๐ นูตรัม นอกจากรายได้จากการอุปถัมภ์ของรัฐบาลแล้ว พระยังมีรายได้จากการบริจาคในพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะพิธีที่เกี่ยวข้องกับการตาย ชาวภูฏานนิยมบริจาคมากจนบางครั้งกลายเป็นหนี้สิน รัฐบาลต้องออกกฎหมายควบคุมการบริจาค

---

[๑๒] http:www.oceansmil.com/Bhutan/TantricBuddhism.htm เข้าข้อมูล (๑/๐๓/๕๖).

๖.๖ วิถีธรรม: ทางเลือกของชีวิตของชาวภูฏานในปัจจุบัน

ตามวัฒนธรรมพุทธของชาวภูฏานนั้น พ่อแม่มักนิยมให้ลูกหลานในครอบครัวได้บรรพชาเป็นสามเณรตั้งแต่อายุยังน้อย (สามเณรบางรูปมีอายุเพียงแค่ ๒-๓ ขวบเท่านั้น) เมื่อสามเณรเหล่านั้นมีอายุครบ ๒๐ ปี ต้องตัดสินใจครั้งสำคัญในชีวิตด้วยตนเอง กล่าวคือ จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา หรือจะลาสิกขาบทเพื่อไปใช้ชีวิตแบบฆราวาส ถ้าเลือกหนทางแรกก็จะต้องเป็นพระภิกษุไปตลอดชีวิต เพราะการบวชในฝ่ายวัชรยานหรือมหายานนั้นไม่มีการบวชชั่วคราวหรือการสึกอย่างวัฒนธรรมพุทธในประเทศไทย ถ้าเลือกหนทางที่สองก็กลับมาใช้ชีวิตแบบคฤหัสถ์ตามปรกติ แต่ชาวเมืองภูฏานก็ยังคงให้ความเคารพยกย่องอยู่ โดยบุคคลเหล่านี้ยังคงทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจริยธรรมหรือศาสนา (lay monk) ให้แก่หมู่บ้านหรือชุมชน (คล้ายมัคคทายกของไทย) แต่ถ้าเป็นพิธีสงฆ์ก็ต้องนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาประกอบพิธี

๖.๗ ประเพณีระบำหน้ากาก

“ระบำหน้ากาก” (Mask Dance) อันเป็นงานใหญ่ประจำปีในวัดหรือ “ซอง” (Dzong) ใจกลางเมืองธิมพูอันเป็นเมืองหลวง “ระบำหน้ากาก” เป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่มีวัตถุประสงค์หลักสองประการ

ประการแรก เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายตามคติความเชื่อของชาววัชรยาน

ประการที่สอง เพื่อให้ประชาชนได้คุ้นเคยกับ “หน้ากาก” ชนิดต่างๆ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็น “ใบหน้า” ของพระโพธิสัตว์ที่แปลงร่างมาในรูปของสัตว์หรือเทพเจ้าหน้าตาต่างๆ เผื่อว่าเวลาตายไปจะได้ไม่ตกใจเมื่อพบกับพระโพธิสัตว์เหล่านั้น ผู้ที่จะนำพาวิญญาณผู้ตายไปสู่สุขคติ ผู้ที่ประกอบพิธีเต้น “ระบำหน้ากาก” ล้วนแล้วแต่เป็นพระสงฆ์ ที่ต้องเต้นอยู่อย่างนั้นติดต่อกันหลายวัน (บางครั้งเป็นเวลาหลายสิบวันในวัดที่เคร่งครัดบางแห่ง) โดยมีเวลาพักเป็นระยะๆ เพียงสั้นๆ เท่านั้นในงานใหญ่ประจำปี ชาวเมืองทิมพูแต่งตัวสวยสดงดงามตามประเพณี ต่างพากันมาชมพิธีการเต้น “ระบำหน้ากาก” กันอย่างเนืองแน่นแทบว่าจะมากันครึ่งเมืองค่อนเมืองกันเลยทีเดียว สะท้อนให้เห็นถึงศรัทธาอันเปี่ยมล้นของชาวภูฏานที่มีต่อพุทธศาสนาอย่างมั่นคง พุทธศาสนาฝ่ายวัชรยานนั้นรุ่งเรืองอยู่ในภูฏาน ทิเบต และมองโกเลีย ทุกวันนี้ภูฏานได้กลายเป็นปราการหรือที่มั่นสุดท้ายของพุทธศาสนานิกายที่วิจิตรพิสดารและเร้นลับนี้ในโลกปัจจุบัน

สรุปท้ายบท

พระพุทธศาสนามีจุดกำเนิดที่ประเทศอินเดียทางตอนเหนือและเผยแผ่ไปยังนานาประเทศโดยรอบ บางประเทศนั้นพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึงตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยเฉพาะประเทศที่มีพรมแดนติดกับอินเดีย เช่น ประเทศเนปาล เป็นต้น แต่ส่วนมากได้รับพระพุทธศาสนาครั้งแรกในยุคพระเจ้าอโศกมหาราชที่ได้ส่งสมณทูต ๙ สาย ไปสู่ประเทศต่างๆ ในเอเชียเปิดรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาประสมประสานกับอารยธรรมเดิมของตนจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของดินแดนนั้นๆ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคก่อนนั้น พระภิกษุผู้เป็นธรรมทูตมักจะเดินทางไปบนเส้นทางการค้าขายที่เรียกว่า เส้นทางสายไหม (Silk Road) ซึ่งเป็นเส้นทางของขบวนคาราวานในภูมิภาคเอเชียใต้ที่เชื่อมเมืองต่างๆ

พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้แพร่หลายไปทั่วเอเชียกลาง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออก เมื่อศาสนาพุทธในอินเดียเสื่อมลง พุทธศาสนานิกายมหายานในเอเชียกลางและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เสื่อมตามไปด้วย ยังคงเหลือในจีน ทิเบต ญี่ปุ่น เวียดนาม พุทธศาสนาได้แพร่หลายไปยังโลกตะวันตกตั้งแต่ครั้งโบราณ แต่ชาวตะวันตกหันมาสนใจพุทธศาสนามากขึ้นในยุคจักรวรรดินิยมและหลังสงครามโลกนี้เอง

ปัจจุบันพระพุทธศาสนาในต่างประเทศได้ผสมกับความเชื่อของประเทศนั้นๆ ดังนั้นจะเห็นพระสงฆ์ที่มีความคิดก้าวหน้าทันเหตุการณ์ได้ตื่นตัวที่จะปรับปรุงตนให้ทันโลกอยู่เสมอ การพัฒนาพระสงฆ์เน้นไปที่การศึกษาซึ่งสอดคล้องกับทิศทางของรัฐบาลเป็นหลัก

คำถามท้ายบทที่ ๖

๑. จงอธิบายพระพุทธศาสนามหายานในประเทศทิเบต มาพอเข้าใจ
๒. อธิบายความเป็นของพระพุทธศาสนามหายานในเวียดนาม มาดู
๓. จงอธิบายพระพุทธศาสนากับวิถีชีวิตของชาวญี่ปุ่นมาพอเข้าใจ
๔. จงอธิบายพระพุทธศาสนาในภูฏานมาพอเข้าใจ

บทที่ ๗
สรุปแนวคิดและข้อปฏิบัติของพระพุทธศาสนามหายาน

ประเด็นสำคัญที่น่านำมาเสนอเพื่อให้เกิดความรู้ทางพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่สามารถพิสูจน์ได้จากหลักคำสอนที่เป็นแกนหลักสำคัญสามารถมองได้สองแนวทาง คือ แนวทางหนึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นคำสอนให้คนทุกคนปรารถนาพุทธภูมิ บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ โดยมีพระบรมโพธิสัตว์เป็นที่พึ่ง อีกแนวทางหนึ่งเป็นการอธิบายพุทธธรรมโดยวิธีทางตรรกวิทยาและปรัชญาอันลึกซึ้งไพศาลตัวอย่างเช่นแนวคิดเรื่องอริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ความหลุดพ้นของพระพุทธเจ้า แม้กระทั้งแนวความคิดเรื่องพุทธภาวะหลังปรินิพพานว่า พระพุทธเจ้าเมื่อได้แสดงตนว่าปรินิพพานแล้วนั้น ที่จริงหาได้เป็นการสิ้นสุดของพุทธภาวะไม่ การปรินิพพานเป็นเพียงอุบายแห่งการสั่งสอนสรรพสัตว์เท่านั้น พระองค์ยังคงมีพุทธภาวะอยู่โดยสมบูรณ์ในรูปของสัมโภคกายสามารถที่จะรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้ และจะดำรงอยู่เช่นนี้ตลอดชั่วกาลนาน จนกว่าจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้หมด พระองค์จึงจะเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน

๑. แนวทางหรือเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายานยึดหลักโพธิจิต สอนให้มนุษย์ตั้งความปรารถนาในโพธิญาณและเชื่อมั่นต่อปณิธานที่ปรารถนาในพุทธภูมิ ยึดหลักของพุทธบารมีเป็นประทีปนำทางเป็นการตั้งเป้าหมายไว้ง่ายๆ ที่ใช้หลักโพธิจิตหรือหลักจิตวิทยาชั้นสูงจูงใจคนคือ ปรับพระพุทธพจน์ให้เข้ากับบุคคล ให้คนทั่วไปมีความรู้สึกว่าพุทธภาวะนั้นอยู่แค่เอื้อมเพราะมีอยู่ในทุกคน ดังนั้นบุคคลทุกเพศทุกวัยก็อาจบรรลุพุทธธรรมได้โดยไม่ต้องอาศัยวิธีที่ยากมากหรือการปฏิบัติมากนักที่จะบรรลุเป้าหมาย และไม่ทำให้ประชาชนโดยทั่วไปมองในภาคปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาว่าเป็นสิ่งที่สูงสุดจนยากที่จะเข้าถึงได้

๒. หลักการเชิงคุณภาพและปริมาณของศาสนิกชนมหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายานถือปริมาณเป็นสำคัญ โดยถือว่าคุณภาพย่อมเกิดจากปริมาณจึงไม่ได้กำหนดการดำเนินแนวทางที่แน่นอนเพียงหนึ่งเดียวแก่ศาสนิกชนทั้งปวง แต่ละคนมีอิสระที่จะยึดถือขั้นใดขั้นหนึ่งที่ตนชอบหรือที่เหมาะกับภูมิหลัง ทางศักยภาพหรือความถนัดของตนตัวอย่างเช่นนิกายสุขาวดีอาจจะเน้นศรัทธา ส่วนนิกายเซ็นอาจเน้นวิชชุญาณและการตรัสรู้แบบฉับพลัน โดยตั้งสมมติฐานไว้ว่า ในจำนวนผู้ศึกษาหรือใฝ่ใจในการปฏิบัติธรรมเป็นจำนวนมากนั้นย่อมจะมีอยู่จำนวนหนึ่งที่เข้าถึงพุทธธรรม และย่อมรู้แจ้งเห็นจริงในพุทธธรรมเองได้ด้วยการถือเอาปรัชญามหายานที่มีการลดหย่อนผ่อนปรนพระธรรมวินัยในเรื่องสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ที่ไม่เป็นเหตุนำไปสู่อบายภูมิ คงไว้แต่สิกขาบทที่สำคัญ

๓. เงื่อนไขของปณิธานในความปรารถนาพุทธภูมิของพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีความเชื่อมั่นต่อปณิธานที่ปรารถนาในพุทธภูมิ ผู้ที่บรรลุโพธิจิตหากมีความจำเป็นที่จะต้องประพฤติปฏิบัติสิ่งใดแม้จะขัดกับพระธรรมวินัย หากแต่เป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อการรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของพระศาสนา แม้จะเป็นการกระทำถึงขั้นปาณาติบาตด้วยการทำร้ายซึ่งชีวิตของบุคคลผู้จะกระทำบาปกับผู้อื่นก็พร้อมที่จะทำ แม้กรรมนั้นจำต้องทำให้พระโพธิสัตว์ต้องตกนรก ทั้งนี้เพื่อแลกกับบุญกุศลที่ได้คุ้มครองชีวิตเพื่อมนุษย์ด้วย แต่การกระทำนั้นต้องปราศจากวิหิงสาพยาบาท เป็นการกระทำที่นิกายมหายานถือว่าให้ความเมตตาต่อผู้ที่สร้างอกุศลกรรม

จึงเห็นได้พระพุทธศาสนานิกายมหายานจะไม่รีบด่วนไปสู่ความดับทุกข์จนกว่าจะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ดังนั้น ชาวมหายานจึงมีปณิธานที่ว่า “หากยังมีสัตว์ที่ต้องตกทุกข์ได้ยากอยู่ก็จักไม่ขอปรารถนาบรรลุพุทธภูมิ” ขอขนสัตว์ให้พ้นโอฆสงสารบรรลุธรรมจนหมดสิ้นก่อนตนจึงขอบรรลุธรรมเป็นคนสุดท้าย

๔. การพัฒนาการเรียนการสอนพระธรรมของพุทธศาสนามหายาน

ขบวนการของการพัฒนาการเรียนการสอนพระธรรม พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้คิดหาวิธีการที่จะทำความพอใจให้แก่ประชาชน จนต้องสร้างลัทธิขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและมวลชน ด้วยการสร้างแนวคิดว่า พระพุทธเจ้านั้นมิได้มีองค์เดียว แต่ยังมีอีกหลายพระองค์ที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้า จึงได้เกิดมีพระพุทธเจ้าในอนาคตขึ้น พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้ดัดแปลงอนุโลมตามความต้องการของประชาชนด้วยการคิดเรื่องราวในพระพุทธศาสนาว่าจะมีสิ่งใดที่พอจะแก้ไขได้ เพื่อสนองความเชื่อถือดังกล่าว นิกายมหายานได้คิดหลัก “โพธิจิต” ขึ้นคือการที่คนเราจะมุ่งไปสู่พุทธภูมิได้นั้น จำต้องบำเพ็ญพระโพธิญาณ คือการกระทำตัวให้เป็นโพธิสัตว์ซึ่งเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ และสิ่งจำเป็นที่สุดที่พระโพธิสัตว์ต้องปฏิบัติก็ได้แก่ ความเมตตากรุณาในการโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงต้องสะสมบารมีต่างๆ ในแต่ละชาติเพื่อมุ่งหวังพุทธภูมิเป็นจุดหมายปลายทาง

ด้วยแนวคิดนี้ทำให้พระพุทธศาสนานิกายมหายานสามารถแพร่หลายอย่างกว้างขวางไปในชนทุกระดับชั้นได้อย่างรวดเร็วก็ด้วยอาศัยพระคณาจารย์องค์สำคัญๆ ที่เป็นผู้วางรากฐานของนิกายมหายาน

จึงเห็นว่าพัฒนาการเรียนการสอนพระธรรมนี้ได้มีการเพิ่มสมาชิกด้วยลัทธิและพิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งการจัดธรรมสังคิติเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประกาศพระศาสนาขับกล่อมชักจูงศรัทธาขอประชาชน โดยยึดบุคคลเป็นแกนกลางคำนึงถึงสติปัญญาความคิดความรู้และความสามารถของบุคคลเป็นเกณฑ์ แทนที่จะปรับบุคคลให้เข้าหาพระพุทธพจน์แต่ปรับพระพุทธพจน์เข้าหาบุคคลเพื่อประโยชน์แก่การเผยแพร่พระพุทธศาสนา ผ่อนปรนจนพระธรรมวินัยให้เข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อมเพื่อประโยชน์ทางการเผยแพร่พระพุทธพจน์

๕. อรรถาธิบายพุทธมติของนาคารชุน

ท่านนาคารชุนผู้เป็นนักปราชญ์ทั้งฝ่ายพราหมณ์และฝ่ายพุทธ ท่านได้อธิบายพุทธมติด้วยระบบวิภาษวิธีซึ่งก่อให้เกิดความตื่นเต้นในวงการนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก งานสำคัญของท่านนาคารชุนก็คือหนังสือปรัชญาปารมิตาสูตรหรือปรัชญาศูนยวาท เป็นหนังสืออย่างที่โลกทางพระพุทธศาสนาไม่เคยมีมาก่อน เป็นหนังสือที่เสนอแนวความคิดใหม่ๆ ให้กับคนได้เข้าใจหลักพระพุทธศาสนา หนังสือปรัชญาปารมิตาสูตรถือเป็นเพชรน้ำเอกของมหายานที่ได้อธิบายเกี่ยวกับพุทธมติด้วยหลักตรรกวิทยา (Syllogism) เช่นว่า "การทำความชั่วทุกอย่างควรถูกตำหนิ การพูดมุสาเป็นความชั่วชนิดหนึ่ง ฉะนั้น การพูดมุสาจึงควรถูกตำหนิ" เป็นต้น

นอกจากท่านนาคารชุนยังมีคณาจารย์ที่มีความรู้ในด้านศาสนาและปรัชญามหายาน เช่น ท่านอสังคะ ฯลฯ เป็นต้น ได้เพิ่มอรรถาธิบายพุทธมติเสริมและขยายความออกไปอย่างกว้างขวาง ก่อให้เกิดการตื่นตัวในวงการนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคนั้น ทำให้มีนักคิดในยุคหลังได้นำไปศึกษายึดถือวิธีการของท่านเหล่านั้นเป็นแบบอย่างอีกมากมาย พระพุทธศาสนานิกายมหายานจึงได้แตกนิกายหรือนิกายย่อยออกไปเป็นจำนวนมาก แต่ละนิกายก็มักจะมีหลักคำสอนและปรัชญาเฉพาะเป็นของตนเอง ทำให้พุทธศาสนานิกายมหายานมีคำสอนและปรัชญาหลากหลายเหมาะต่อการเลือกเชื่อ เลือกศรัทธา มีลักษณะที่เป็นทั้งหลักปฏิฐานนิยม สัจจนิยม อภิปรัชญา และตรรกวิทยา

๖. พระสูตรพุทธศาสนามหายาน

วิเคราะห์แนวคิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายานสามารถมองพระพุทธพจน์ออกเป็นสองมุมมองคือ ทางปรัชญา วิพากษ์วิจารณ์ความหมายพระพุทธพจน์ไปในแง่ต่างๆ ตามความคิดของบุคคลแต่ละบุคคล อีกทั้งเขียนพระสูตรใหม่ๆ เป็นจำนวนมากโดยอิงอาศัยพุทธมติ พุทธปรัชญาเดิม ก็ด้วยเจตนาที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่แพร่หลายต่อชนทุกชั้นทุกระดับปัญญา เช่น เรื่องสัทธรรมปุณฑริกสูตร คัมภีร์ปรัชญา ปารมิตาสูตร อวตังสกสูตร สุขาวดีวยูหสูตร ลังกาวตารสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร ศรีมาลาเทวี สีหนาทสูตร และวิมลเกียรตินิทเทสสูตร เป็นต้น ส่วนพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือพุทธประวัติ เช่น คัมภีร์มหาวัสตุ ลลิตวิสตระ และพุทธจริต เป็นต้น จะเห็นว่าหลักการสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้ปรับปรุงและเพิ่มเติมพระสูตรขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะของสังคมนั้นๆ คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นพระสูตรที่สำคัญของพุทธศาสนามหายานทั้งสิ้น

๗. การดำเนินนโยบายเผยแผ่พระศาสนามหายาน

มหายานดำเนินนโยบายการเผยแผ่พระศาสนาโดยมุ่งประชาชนทั่วไปโดยไม่เลือกว่าวรรณะหรือชนชั้นใดเป็นเป้าหมายหลัก เพราะเชื่อว่าปรัชญาพุทธนั้นลึกซึ้งยากต่อการทำความเข้าใจแม้แต่ในปัญญาชนที่รับการศึกษาทางโลกมามากแล้วก็ตาม นิกายมหายานยังปรับความเชื่อให้เข้ากับลัทธิธรรมเนียมดั้งเดิมของประชาชนท้องถิ่นที่เคยเชื่อถือมาเป็นเวลานาน ความเชื่อเดิมที่ไม่ขัดกับหลักธรรมใหญ่ หรือแม้ขัดกับหลักธรรมเดิมของพุทธศาสนาเป็นบางส่วน นิกายมหายานจะรับเข้าไว้โดยไม่รีรอ จึงทำให้ความเชื่อเดิมของชาวมหายานที่เป็นอเทวนิยมกลายเป็นเทวนิยมไปโดยปริยาย มีพระพุทธเจ้ามากมายหลายองค์ที่สำคัญที่ได้รับการยกย่องขึ้นเป็นพระโพธิสัตว์ จนเป็นเหตุให้นักปราชญ์ชาวอินเดียที่ศึกษาพระพุทธศาสนายังไม่แตกฉานทึกทักเอาว่าพุทธศาสนาคือนิกายหนึ่งของศาสนาฮินดู พระพุทธเจ้าคือปางที่ ๙ ของพระวิษณุที่อวตารลงมาช่วยแก้ปัญหาให้กับมนุษย์

หากพิจารณาวิธีการหรือนโยบายการเผยแผ่ศาสนาของนิกายมหายานก็จะเห็นว่าเป็นการพยายามปรับความเชื่อของตนเอง เพื่อจะดึงศาสนิกชนให้เข้ามายอมรับนับถือในศาสนาของตน หรือมิฉะนั้นก็อาจเป็นเพราะแนวคิดของนิกายมหายานได้นำปรัชญาฮินดูมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในขณะนั้น

๘. การเรียกชื่อพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน บางทีเรียกว่า “อาจริยวาท” หรือ ลัทธินิยมของพระอาจารย์รุ่นหลัง ชาวเถรวาทเชื่อว่า พระสูตรมหายานถูกสร้างขึ้นมาแล้วก็เอาใส่พระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า โดยพระนักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงเด่น (อาจริยะ) ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑ ถึงที่ ๕

ชาวมหายานเรียกตัวเองเช่นนั้น เพราะชาวมหายานมุ่งเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อที่จะช่วยคนให้พ้นจากความทุกข์ได้ทีละมากๆ

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน เรียกว่า “โพธิสัตวยาน” (ยาน ของพระโพธิสัตว์) เพราะว่าชาวมหายานมุ่งต่อการเป็นพระโพธิสัตว์ ที่จะช่วยนำสัตว์อื่นๆ ให้บรรลุถึงพระนิพพานก่อนส่วนตนเองจะเป็นคนสุดท้ายที่จะเข้าสู่นิพพาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน เรียกว่า “นิกายฝ่ายเหนือ” เพราะจะพบได้ในประเทศแถบเหนือของเอเชีย เช่น มองโกเลีย ทิเบต เกาหลี ญี่ปุ่น

๙. คำสอนที่เป็นหลักยึดของพระพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ถือว่าพระสูตรมหายานเป็นคำสอนอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้และนำสืบต่อกันมาโดยทางลัทธินิยมสายอื่น พระสูตรที่จัดว่าเป็นสูตรแรกที่สุดของนิกายมหายานในอินเดียได้แก่ วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร ปรัชญาปารมิตาสูตร

สัทธรรมปุณฑริกสูตร อวตังสกสูตร ฯลฯ แนวคิดที่สำคัญๆ ส่วนใหญ่ของนิกายมหายานล้วนปรากฏมีปรัชญาปารมิตาสูตรทั้งสิ้น ดังนั้น จึงเห็นว่าพุทธศาสนิกชนชาวมหายานถือพระสูตรเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติ จึงจะเห็นการปฏิบัติของชาวมหายานแต่ละประเทศหรือท้องถิ่นมีความแตกต่างกันก็เพราะปฏิบัติพระโพธิสัตว์ตามตนเองศรัทธา

๑๐. ภาษาจารึกคัมภีร์ของพระพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจารึกพระคัมภีร์ ก่อนที่คัมภีร์ทั้งหมดจะถูกแปลเป็นภาษาจีนและภาษาถิ่นอื่นๆ

เป็นที่น่าสนใจว่าทำไมต้องจารึกคัมภีร์โดยใช้ภาษาสันสกฤต พร้อมกับย้อนไปมองดูความเป็นมาก็จะสามารถวิเคราะห์ความจำเป็นในการปรับตัวของพระพุทธศาสนาว่า การใช้ภาษาสันสกฤตอาจทำให้โดดเด่นจนสามารถครองใจคนชั้นสูงของสังคมได้เพราะสังคมอินเดียจะเป็นชนชั้นวรรณะ พระพุทธศาสนานิกายมหายานจึงใช้ภาษาสันสกฤตในการจารึกคัมภีร์ อีกทั้งนิกายมหายานเป็นพวกก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลง มองพระพุทธพจน์ในแง่ปรัชญาวิพากษ์วิจารณ์ความหมายพระพุทธพจน์ไปในแง่ต่างๆ ตามความคิดของบุคคลแต่ละบุคคล ปรับปรุงธรรมวินัยไปตามกาลเทศะเพื่อความเหมาะสมแก่ประชาชนและสิ่งแวดล้อม

๑๑. สิ่งเคารพบูชาของพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน เคารพบูชาพระโพธิสัตว์อันมีพื้นฐานมาจากพุทธปรัชญาและความศรัทธาเป็นหลักทั้งสองแนวทางนี้มีความเกี่ยวข้องกับความนับถือในลักษณะที่เป็นอเทวนิยมและเทวนิยม ซึ่งมีความเชื่อว่ายังมีพระชนม์อยู่และท่องเที่ยวไปในโลก เพื่อช่วยเหลือใครๆ ก็ตามที่ต้องการช่วยเหลือและสวดมนต์ขอให้ท่านมาช่วย

๑๒. ความเชื่อเกี่ยวกับพุทธเจ้าของพระพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนานิกายมหามหายาน ถือว่าพระพุทธเจ้ามีมาก ประดุจเม็ดกรวดทรายในมหาสมุทร (เพื่อจูงใจให้คนพอใจปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ ให้เห็นว่า ไม่ยากจนเกินไปจนน่าท้อ) บางนิกายแสดงว่ามีพระพุทธเจ้าองค์ดั้งเดิมคือ อาทิพุทธ (ดุจปราตมันของพราหมณ์) เมื่ออาทิพุทธพุทธเจริญฌาณ เกิดเป็นฌานิพุทธ คือพระพุทธเจ้าเกิดจากฌานของอาทิพุทธอีกเป็นอันมาก เช่น พระไวโรจนพุทธะ อักโขภยพุทธะ อโฆสิทธิพุทธะ รัตนสัมภวพุทธะ ไภสัชชคุรุพุทธะ อมิตตาภาพุทธะ เป็นต้น เฉพาะ อมิตตาภะพุทธะนี้ เมื่อเป็นมานุสสีพุทธ คือเป็นพระพุทธเจ้าในร่างมนุษย์ (อวตาร) ก็คือ พระศรีศากยมุนีพุทธนั่นเอง ยังมีความเชื่ออีกว่า พระศากยมุนีพุทธเจ้าเป็นเพียงการปรากฏตัวครั้งหนึ่ง เพื่อประกอบภารกิจในการสอนคนเฉพาะคราวของธาตุพุทธะอันเป็นอมตะ เรียกว่า ธรรมกาย

๑๓. ทัศนคติของพระพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีลักษณะเปิดกว้างในด้านความคิด มีเสรีภาพในการตีความหลักคำสอนต่างๆ ด้วยท่าทีใจกว้างแบบนี้ประกอบกับการไม่มีศูนย์อำนาจกลางมาควบคุม ได้เปิดโอกาสให้มีการตีความคำสอนใหม่ และเกิดมีนิกายใหม่ขึ้นมามากมาย ดังนั้น พระพุทธศาสนานิกายมหายานจึงเจริญเติบโตและแตกแยกออกไปเรื่อยๆ แม้ในปัจจุบันก็ยังมีการแตกแยกนิกายอยู่อย่างต่อเนื่อง

๑๔. ลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีลักษณะชอบคิดและวาดฝัน ค้นหาเหตุผลและเป็นปรัชญามากกว่า ชอบเสนอเหตุผลที่เป็นนามธรรมเพื่อสนับสนุนหรือค้านความเป็นจริงทางอภิปรัชญาต่างๆ เช่น ธรรมชาติของพระพุทธจิตดั้งเดิมแท้จริง สุญญตา เป็นต้น

อีกประการหนึ่งในด้านวินัย พระพุทธศาสนานิกายมหายานจะยึดถือปฏิบัติเพียงเพื่อเป็นกรอบที่เอื้อต่อการปฏิบัติเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติให้เป็นไปได้ โดยไม่ยึดว่าเป็นกฎตายตัว สามารถปรับและประยุกต์เข้ากับสถานการณ์นั้นๆ ได้ แต่ไม่ขัดกับแนวทางแห่งการบรรลุธรรม โดยการอนุวัติหลักพระวินัยบางข้อให้เข้ากับกรอบการปกครองของบ้านเมือง และเป็นที่ยอมรับของสังคมแต่เฉพาะที่ไม่ขัดกับศีลธรรมและแนวทางแห่งการปฏิบัติสมณธรรมเท่านั้น นี้คือลักษณะเด่นแนวคิดเรื่องพระวินัยที่พุทธศาสนามหายานผ่อนผันพระวินัยบางข้อเพื่อให้ดำรงอยู่ได้เพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติธรรมและการดำรงชีพ

๑๕. ลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน มิได้กำหนดทางดำเนินที่แน่นอนเพียงหนึ่งเดียวแก่ศาสนิกชนทั้งปวง แต่ละคนมีอิสระที่จะยึดถือขั้นใดขั้นหนึ่งที่ตนชอบหรือที่เหมาะกับภูมิหลัง ทางศักยภาพหรือความถนัดของตน มีการอนุวัติหลักคำสอนเพื่อปรับให้เข้ากับสังคมโดยเน้นให้ศาสนิกปฏิบัติง่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านคำสอนอันเป็นลักษณะเด่นโดยเน้นจิตอาสาในการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยการนำเอาหลักพระโพธิสัตว์มาปลูกฝังศาสนิก ให้มีคุณธรรมด้านเมตตากรุณา เป็นจิตอาสาจึงทำให้พุทธศาสนานิกายมหายานเข้าถึงศาสนิกได้ง่าย และเป็นหลักการปฏิบัติที่ไม่ลำบากโดยการเน้นการเสียสละด้วยมุ่งหวังความเป็นพระโพธิสัตว์และการเข้าถึงแดนพุทธเกษตรโดยการปฏิบัติตนด้วยจิตอาสาด้วยศรัทธาเพื่อสั่งสมบารมี ตัวอย่างเช่นนิกายสุขาวดีอาจจะเน้นศรัทธา ส่วนนิกายเซ็นอาจเน้นวิชชุญาณและการตรัสรู้แบบฉับพลัน

๑๖. การรักษาศีลของพระพุทธศาสนามหายาน

พระภิกษุฝ่ายมหายาน ได้ยกเลิกพระวินัยมากมายหลายข้อ คงรักษาไว้เฉพาะบางข้อที่ปฏิบัติได้เหมาะสมกับสภาพทางสังคมและดินฟ้าอากาศ ปรับปรุงธรรมวินัยไปตามกาลเทศะ เพื่อความเหมาะสมแก่ประชาชนและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนามีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาจีนแล้วใช้ต้นฉบับนั้นเป็นหลัก

พระภิกษุฝ่ายมหายาน เป็นนักมังสวิรัติที่เคร่งครัด นอกจากพระวินัยสงฆ์ทั่วๆ ไปแล้ว พระภิกษุฝ่ายมหายานยังต้องรักษาศีลของพระโพธิสัตว์อีกจำนวนหนึ่งด้วย รวมทั้งข้อที่ให้เจริญมหากรุณาด้วย คือไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

บรรณานุกรม

ก. ภาษาไทย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ษัฏเสน. **พระพุทธศาสนาแบบทิเบต**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๓๘.

_________. แปล ศานติเทวะ. **โพธิสัตว์จรรยาวตาร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๔๓.

นวม สงวนทรัพย์ (พันเอก พิเศษ). **พระพุทธศาสนาลัทธิมหายา**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ชิตมโน. **พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๓

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๐ พระพุทธศาสนาในอินโดจีน**. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา. ๒๕๓๐.

บุณย์ นิลเกษ. **พุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๕.

ผาสุข อินทราวุธ. **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, ๒๕๔๓.

พุทธทาสภิกขุ. **เว่ยหลาง**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **จาริกบุญ-จาริกธรรม**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๑.

_________. **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระราชธรรมนิเทศ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระเมธีรัตนดิลก. **ทัศรนะเดียรถีย์ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระธัมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ. **พุทธปรัชญา : สาระและพัฒนาการ**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

วิชชา พนาจารย์ แปล. **วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร**. กรุงเทพมหานคร : มาดีพลับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓.

วิศิน อินทสระ. **พุทธปรัชญามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแห่ง, ๒๕๒๘.

_________. **สาระสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมดา, ๒๕๕๐.

ส.ศิวรักษ์. **ความเข้าใจในเรื่องมหายาน**. กรุงเทพมหานคร : ส่องสยาม, ๒๕๔๒.

เสถียร พันธรังสี. **พระพุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_________. **พุทธประวัติมหายาน (พุทธประวัติ ฉบับค้นพบใหม่)**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๒.

สมภาร พรมทา. **พระพุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุวัฒน์ จันทรจำนง. **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **พระพุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๖.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **พระชินพุทธะห้าพระองค์**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๔๗.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **ความเข้าใจในเรื่องมหายาน**. กรุงเทพมหานคร : ส่องศยาม, ๒๕๔๕.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาคหนึ่ง**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

สุชาติ หงษา. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากอดีตสู่ปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๕๐.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสต์. **พระพุทธศาสนามหายาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ภาษาอังกฤษ

Chatteerjee, Ashok Kumar, **The yogācāra Idealism**, Dellhi, Motilat Banarsidass, 1987.

Daye, D.D. **Major Schools of the Mahāyāna : Mādhyamika. In prudish, C.S. (editor) Buddhism : A Modern Perspective.** Delhi : sri Satguru Publications, 1995.

D.T. Suzuki. **The Lanṇkāvatāra Sutra. A Mahāyāna Text**. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers. 2003.

_________. **Mahāyāna Buddhism**. London: printed in Great Britain. 1981.

_________. **Outline of Mahāyāna Buddhism**. New York: Schocken Book, 2000.

E.J. Thomas. **The History of Buddhist Thought**. London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1972.

Prof. G.C. Pande**. Studies in Mahāyāna**. New Delhi : Crescent Printing Works. 1993.

Kalupahana. David J., **A History of Buddhist Philosophy**. Honolulu: University of Hawaii Press, 1992.

Ven. Prof. Le Menh That. **Buddhist Contribution to Good Govenance and Development,** Ho chi minh: Vietnam Buddhist Press, 2007.

Takakusu. Junjiro. **The Essentials of Buddhist Philosophy**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1975.

Kalupahana. David J., **A History of Buddhist Philosophy**. Honolulu: University of Hawaii Press, 1992.

Murti, T.R.V. **The Central Philosophy of Buddhism**. London : George Allen & unwin Ltd., 1960.

Santina. Peter Della. **Māddhyamaka Schools in India**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1986.

Sight. J. **An Introduction to Mādhyamaka Philosophy**. London : George Allen & unwin Ltd., 1960.

Takakusu, Junjiro. **The Essentials of Buddhist Philosophy**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1975.

Takakusu, Junjiro. **The Essentials of Buddhist Philosophy**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1975.

Williams. Paul. **Mahāyān Buddhism**. London : Routledge, 1989.

ค. เว็บไซต์

http://mahayao.exteem.com/pageg

http://www.mail/2012-11-10-06-56

http//www.dhammaathai.org/Thailand/missionary/Vietnam.php

http:www.oceansmil.com/Bhutan/TantricBuddhism.htm.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตสถาน. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘.

พื้น ดอกบัว. ปวงปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: สยาม, ๒๕๕๕.

พิมพ์ที่ : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา 232/199 ถ.ศรีจันทร์ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40000
Tel. 0-4332-8589-91 Fax. 0-4332-8592 E-mail : klungpress@hotmail.com 2558 รหัส 08